

fkn
Fakultet za kriminologiju i sigurnosne studije

Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište II Sarajevo, 2002

Broj 1-2

UDC 343.9

ISSN 1512-5505

KRIMINALISTIČKE TEME

časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

IZDAVAČ

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet kriminalističkih nauka
Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Prof. dr sci Hidajet Repovac

UREĐUJE

Redakcija Časopisa

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Dr. sci Mirsad D. Abazović

SEKRETAR REDAKCIJE

Lada Sadiković

RECENZIJE I PRIJEVOD

Redakcija

LEKTOR

Beba E. Rešidović

KOREKTURA

Redakcija

DTP

Predrag Puharić

DIZAJN KORICA

Tarik Jasenković

ADRESA

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: fkn@fknbih.edu

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila F BiH pod rednim brojem 773. od 13.03.1998. godine i na temelju mišljenja federalnog Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta broj 02-413-1324/98, oslobođen plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga

Tematski blok

Mirsad D. ABAZović: Službe sigurnosti u BiH – integrirajući ili dezintegrirajući faktor; Security Services In BiH – Integrating Or Disintegrating Factor	9
Hasan BALIĆ: Kriminološka istina; Criminology Truth	17
Ramo MASLEŠA: Oblikovanje sigurnosne politike na nivou Bosne i Hercegovine; Formulation Of Security Policy On The Level Of Bosnia And Herzegovina	27
Duško MODLY: Funkcija policijskog poligrafskog ispitivača; Function Of Police Polygraph Investigator	41
Alija A. RAMLJAK: Žrtve ekološkog kriminaliteta (masovna i intenzivna viktimizacija); Victims Of Ecological Crime (Massive And Intensive Victimization)	75
Miodrag N. SIMOVIĆ: Novi sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srpskoj i njegova usklađenost sa načelima i pravilima međunarodnih akata; New System Of Enforcement Of Criminal Sanctions In Republica Srpska And Its Compatibility With Principles And Rules Of International Acts	95
Alisabri ŠABANI: Paradigma zajednice u društvu - zatvorenička zajednica; Paradigm Of Community In The Society - Convict's Community	113
Asim ŠAKOVIĆ: Organizovani ekonomski kriminalitet; Organized Economic Crime	129
Jasmin AHIĆ: Zajednička vanjsko - sigurnosna politika evropske unije: između imaginacije i stvarnosti; Common Foreign – Security policy Of European Union: Between Imagination And Reality	145
Nebojša BOJANIĆ: Krivotvorenje putnih isprava – pravni aspekt; Forgery Of Travel Documents - Legal Aspect	157
Amra FESTIĆ: Korupcija i nezakoniti promet: uticaj izbornih rezultata na organizirani kriminal; Corruption And Illegal Trade: The Influence Of Election Results On Organized Crime	175
Lejla KARABAŠIĆ: Kompjuterski ekonomski kriminal; Computer And Economical Crime	181
Elmedin MURATBEGOVIĆ: Operativno taktički značaj pravilnog utvrđivanja i dokazivanja alibija; Operational Tactical Significance Of	

Proper Establishment And Demonstration Of Alibi	199
Lada SADIKOVIĆ: Apsolutno zaštićena ljudska prava; Absolutelly Protected Human Rights	217
Mersida SUĆESKA: Uloga zakona o slobodnim zonama u Bosni i Hercegovini u kreiranju tekuće ekonomske politike;The Role Of Free Zones Law In Bosnia And Herzegovina In Creation Of Curent Economic Policy	229
Osvrti i prikazi	
Sabro HASKOVIĆ: HOMMAGE (Život i rad profesora Ibrahima Bakića); HOMMAGE (Life and work of professor Ibrahim Bakić)	241
Ljubomir BERBEROVIĆ: «Atlas XX vijeka» - domaći izdavački poduhvat stoljeća; "20 th Century Atlas" The Most Important Achievement Of Domestic Publishing In Century	245
Omer IBRAHIMAGIĆ: Dr. sci. Čazim Sadiković: "Evropsko pravo ljudskih prava", "Magistrat", Sarajevo, 2001.; Dr. sci. Čazim Sadiković: "European Law of Human Rights", "Magistrat", Sarajevo, 2001.	249
Hidajet REPOVAC: "Aktualnost fenomena sigurnosti u teoriji i praksi modernih društava" - Osvrt na knjigu dr. Rame Masleše "Teorije i sistemi sigurnosti" - ; "Topicality of security phenomenon in theory and experience of modern societies" - Review of book by Ramo Maslesa "Theories and systems of security" -	253
Nermin BEGIĆ: Društvo, moral, pravo i samoubistvo – problemi, stavovi i kontradikcije; Society, Moral, Law And Suicide – Problems, Attitudes And Controversies	257
Muhamed BUDIMLIĆ: Criminology, Freda Adler, Gerhard O.W. Mueller,William S. Laufer	263
Borislav PETROVIĆ: Prof. Dr Mladen Gledec: Defanzivna vožnja, središte napredne vožnje, Zagreb, 2000;Prof. Dr Mladen Gledec: Defanzive Driving, Center of Advanced Driving, Zagreb, 2000	271
Prijevod	
Edina BEĆIREVIĆ: Pojmovnik torture; Thomas Plate i Andrea DarviA Torture Glossary,Thomas Plate and Andrea Darvi	279
Bibliografija	
Beba E. REŠIDOVIĆ: Biblioteka Fakulteta kriminalističkih nauka Sarajevo	295

Poslije duže pauze časopis «Kriminalističke teme» Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu ponovo je dostupan našoj sveukupnoj javnosti. U odnosu na prethodne brojeve došlo je do izvjesne, ali ne bitne, izmjene uređivačke koncepcije. Naime, do sada je časopis «Kriminalističke teme» imao podnaslov «Časopis za kriminalističku teoriju i praksu». Uбудuće će podnaslov biti «Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije». Ova promjena nastala je kao rezultat potrebe da u jednom ovakvom časopisu mogu participirati autori iz različitih oblasti teorije i prakse vezane za sigurnosnu problematiku, koja je danas veoma aktuelna i involvirana je na posredan ili neposredan način u gotovo sve pore društvenog života kako BiH tako i općih kretanja na regionalnom, kontinentalnom i svjetskom nivou. Posebno je potrebno naglasiti da je fenomenologiju sigurnosti nužno promatrati i proučavati u interdisciplinarnom smislu pa je ova izvjesna promjena uređivačke koncepcije upravo usmjerena ka tom cilju. Časopis je koncipiran na način koji će, uvjereni smo, biti prihvatljiv i izuzetno zanimljiv kako za autore iz akademskih i naučnih krugova na prostorima BiH ali i van njenih granica te za širi čitateljski publikum.

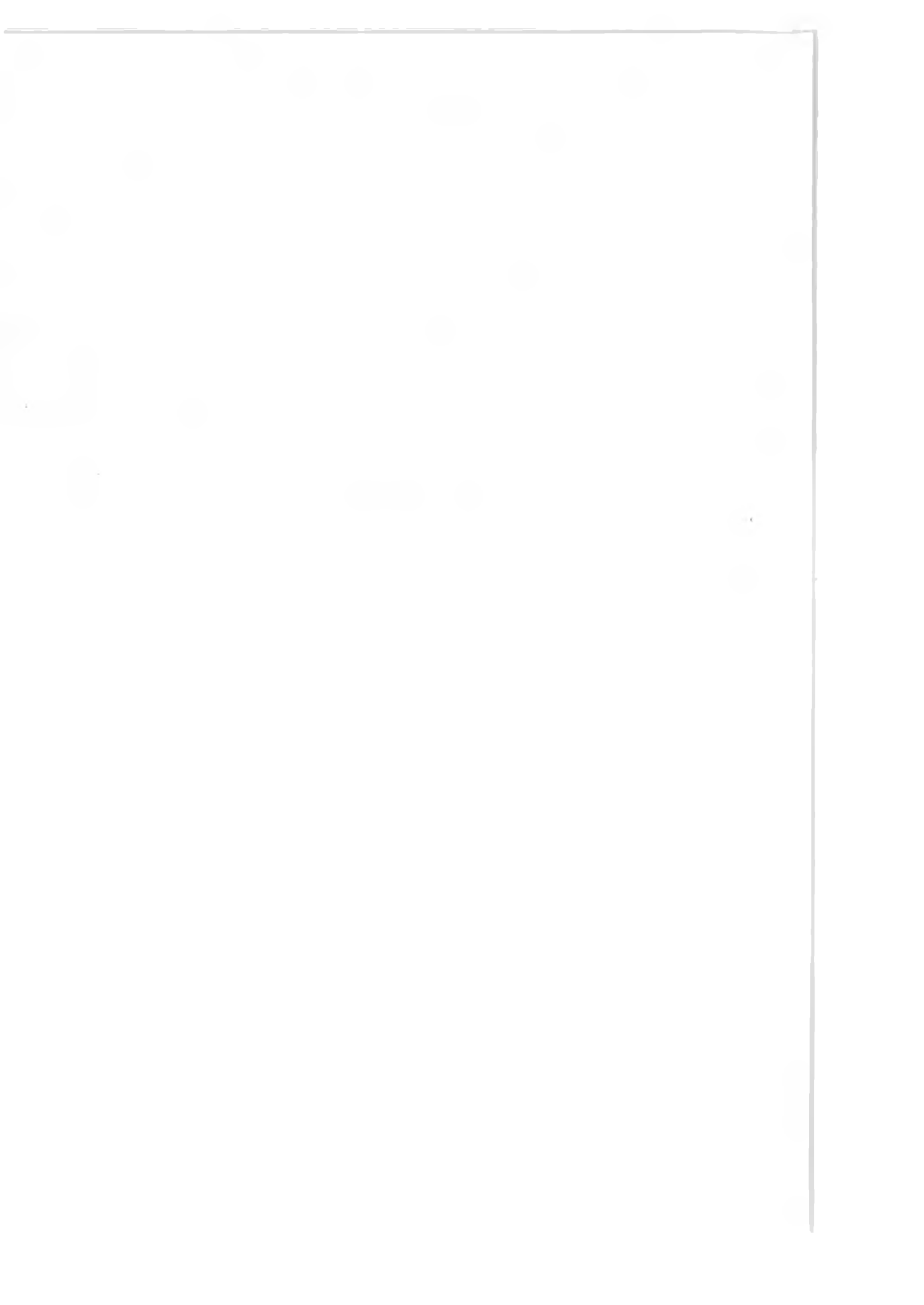
Glavni i odgovorni urednik

After a longer pause magazine «Kriminalisticke teme» (Criminalistic topics) that is being published by Faculty of Criminal Justice Science in Sarajevo, is again available to the public. If compared with previous issues, editorial conception has been changed to a certain (but not essential) extent. Anyhow up to date this periodical had the subtitle «Magazine za kriminalisticku teoriju I praksu» (Magazin for the criminological theory and practice). In the future the subtitle will be «Magazin za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije» (Magazine for criminalistic, criminology and security studies). The cause of this change is the result of the need to open up the space for authors from different areas of theory and practice related to security issues, which is nowadays very actual and involved in a direct or indirect way in almost all segments of social life in BiH as well as in trends in regional, continental and general worldwide level. One should emphasize that the phenomenology of security is necessary to view and study in interdisciplinary manner, and this change in editorial conception is directed towards that aim. We hope that the conception of the magazine will be acceptable and interesting not only for the authors from academic and scientific circles from BiH, but for those outside its borders as well as for the wider reading public.

Editor

Tematski blok

Mirsad D. ABAZović¹

**Službe sigurnosti u BiH – integrirajući ili
dezintegrirajući faktor**

**Security Services In BiH – Integrating Or
Disintegrating Factor**

Sažetak

Bosna i Hercegovina se različito definira u samoj Bosni i Hercegovini (sa doziranjima i iz vana), što i jeste centralni problem njenog kvalitetnog funkcioniranja, a ona, Bosna i Hercegovina, ne funkcionira na kvalitetan način, što generira veoma različite i složene probleme, uključujući i fenomen sigurnosti, a unutar tog fenomena i pitanja obavještajnog i kontraobavještajnog rada. Zapravo, definiranje Bosne i Hercegovine, na unutrašnjem planu, ne počiva na tome kako našu državu organizirati kao optimalan i kvalitetan servis njenih građana i meritoran subjekt međunarodne zajednice, nego se pokušava fundirajuće definirati u okviru više političkih volja više subjekata, od kojih su neki u dostatnoj korespondentnoj vezi, ali ih je većina habitualno uskogruda i u suštini im je tendencija zadovaljavanje partikularnih interesa na račun općih, a pod općim podrazumijevamao građane u totalitetu. Bosna i Hercegovina, kao država zadužena za pravednu i demokratsku zaštitu intrerensa svih njenih građana u punom kapacitetu, nema legitiman, produktivan, definiran, zaokružen i moderan sistem sigurnosti. Istina, postoje institucije koje se bave pitanjima sigurnosti, pa i obavještajnog i kontraobavještajnog rada kao segmenta te sigurnosti, ali one nisu izraz potrebe građana, nego su instrument držitelja i pronositelja objektivno suprotstavljenih političkih volja, iza čije prakse kao rezultat imamo domete ravne zacrtanim granicama nositelja tih volja.

---

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

U ovom osvrtu, krenut ću in medias res, a neizbježno je, u izvjesnom smislu, govoriti i tzv. imperativnim jezikom. No, neću govoriti o tehničkim aspektima organizacije i načina rada obavještajnih službi, nego o općem miljeu u kojem se nalazimo, a što vitalno tangira i pitanja tog rada.

Da bi se fenomenu obavještajnog rada moglo elaborirajuće pristupiti, neophodno je, u našem slučaju, govoriti u smislu identifikacija i to po principu postavljanja pitanja i nuđenja mogućih odgovora.

Prvo pitanje je pitanje poimanja ili shvatanja Bosne i Hercegovine. Ovdje se, dakako, ne postavlja pitanje je li Bosna i Hercegovina država ili nije, nego šta je u bekgraundu tog poimanja, prvenstveno na unutarnjem planu, a u izvjesnom smislu i na regionalnom pa i širem nivou. Bosna i Hercegovina se različito definira u samoj Bosni i Hercegovini (sa doziranjima i iz vana), što i jeste centralni problem njenog kvalitetnog funkcioniranja, a ona, Bosna i Hercegovina, ne funkcionira na kvalitetan način, što generira veoma različite i složene probleme, uključujući i fenomen sigurnosti, a unutar tog fenomena i pitanja obavještajnog i kontraobavještajnog rada. Zapravo, definiranje Bosne i Hercegovine, na unutrašnjem planu, ne počiva na tome kako našu državu organizirati kao optimalan i kvalitetan servis njenih građana i meritoran subjekt međunarodne zajednice, nego se pokušava fundirajuće definirati u okviru više političkih volja više subjekata, od kojih su neki u dostatnoj korespondentnoj vezi, ali ih je većina habitualno uskogruda i u suštini im je tendencija zadovoljavanje partikularnih interesa na račun općih, a pod općim podrazumijevamo građane u totalitetu. U tom smislu i nailazimo na svojevrsnu rašomonijadu - da li je Bosna i Hercegovina npr. federacija, konfederacija, unija itd. Protagonisti te rašomonijade jednostavno prenebregavaju činjenice iz Dejtonskog mirovnog dogovora, zatim iz Ustava BiH te međunarodnog javnog prava, koji Bosnu i Hercegovinu identificiraju kao prostu decentraliziranu državu. Takvo različito definiranje Bosne i Hercegovine počiva na dvije profilirane tendencije. Jedna je da li je esencija i supstancija unutrašnjeg suvereniteta BiH građanin, kao primarni konstituent, ili su to narodi, bolje rečeno nacioni, koji se izdižu na nivo kolektivnog subjekta, kada građanin gubi svoj konstitutivni suverenitet državotvornog subjekta, a postaje objektom manipulacije u korist pronositelja političke volje koji naciōn koriste kao nametnuto sredstvo vladavine nad građaninom. U tom smislu građanin postaje samo transmitter partikularnih i uskogrudih volja političkih pa i drugih oligarhija ili pojedinačnih i grupnih autoriteta unutar tih oligarhija, koji i samu državu prilagođavaju vlastitim ciljevima, a sve u pravcu očuvanja vlasti koja je najčešće potpuno nekorespondentna kako sa

interesima i pravima građana, tako i sa državom kao subjektom uređenja odnosa na unutrašnjem i međunarodnom planu, u skladu sa sadašnjim i predestiniranim civilizacijskim dostignućima. Druga tendencija se odnosi na pojam etatizma i etatizacije. Naime, etatizam, kao sredstvo vladanja na demokratskim principima, nije retrogradan, a pogotovo ako je on što je moguće više demokratski institucionalno kontroliran od strane građana jedne države. Međutim, u uvjetima Bosne i Hercegovine, snažna je tendencija ka razvoju lokaletatizma, koji možemo identificirati na dva nivoa. Prvi je sasvim konkretne naravi, a ogleda se u tome da se pokušava od entiteta i kantona ne samo imitirati nego i prakticirati država u klasičnom smislu, koja treba da regulira sve oblasti života jedne mikrodrštvene zajednice. Ta parcijalizacija kako u normativnom tako i u praktičnoizvedbenom smislu, razara Bosnu i Hercegovinu u njenim temeljima. Drugi nivo ogleda se opet u smislu različitih političkih volja u čijem centru je svojevrsna privatizacija naciona u višenacionalnoj državnoj zajednici kao nametnute i vrhunaravne nedodirljive datosti robinzonskog tipa, s tim što se uz nacion na špekulantski način vežu općekulturalna pitanja kao što su religija, tradicija, povijesna iskustva, nacionalno stvaralaštvo različitog identiteta itd. To sve građanina depersonalizira do nivoa sluge bez prava, odnosno bespogovornog konzumenta nečije izdvojene volje kojem je oduzeto pravo da bude učesnik ne samo u kreaciji te volje nego da eventualno bude makar i formalno korigirajući faktor. Naravno, u bosanskohercegovačkoj političkoj konfiguraciji postoje i integrirajući politički činioci. Ali, u sadašnjoj fazi odnosa, njihova aktivnost je predmet snažnih opstrukcija nosilaca već navedenih političkih praksi, a najčešće im se spočitava tzv. unitarizacija Bosne i Hercegovine. I već frazeološka tlapnja o unitarizaciji potvrđuje naše teze da su u BiH, nažalost, preovlađujući procesi dezintegracije s ciljem očuvanja vlastitih pozicija koje su stečene bilo predratnom političkom ekvilibristikom, bilo ratnim djelstvima, bilo poslijeratnim imitiranjem države za račun ostvarivanja zadatih ciljeva izdiferenciranih pretendencata na suverenost, u pravilu, na račun drugoga i drugačijega. Naravno, iz svega proizilazi da se ne spori važnost nacije i nacionalne pripadnosti sa svim strukturnim, fizičkim i emotivnim sastavnicama tog fenomena, ali se naglašava da nacionalnu, konfesionalnu ili drugu ličnokolektivnu identifikaciju ne treba bukvalno i bezrezervno poistovjećivati sa državom kao dogovornom ili ugovornom kategorijom ostvarivanja pojedinačnih i općih prava građanina na unutrašnjem i međunarodnom planu, za koje je rigidan odnos prema naciji i nacionalnoj pripadnosti naprosto preuzak i elementarno i ekstremno limitirajući.

Druga identifikacija, vezano za temu naše rasprave, a koja proizilazi iz prethodne, jeste pitanje ima li Bosna i Hercegovina sigurnosni sistem,

odnosno ima li adekvatan sistem sigurnosti. Odgovor je negativan. Baš zbog postojećih političkih volja, bez obzira šta je u biti ili supstanciji njihovog konstituiranja, možemo ustvrditi da Bosna i Hercegovina, kao država zadužena za pravednu i demokratsku zaštitu interesa svih njenih građana u punom kapacitetu, nema legitiman, produktivan, definiran, zaokružen i moderan sistem sigurnosti. Istina, postoje institucije koje se bave pitanjima sigurnosti, pa i obavještajnog i kontraobavještajnog rada kao segmenta te sigurnosti, ali one nisu izraz potrebe građana, nego su instrument držitelja i pronositelja objektivno suprotstavljenih političkih volja, iza čije prakse kao rezultat imamo domete ravne zacrtanim granicama nositelja tih volja. Ne postoji jedinstven vojnoobrambeni sistem jer, kome je to drago a kome ne, BiH ima tri vojske sa svim onim šta te vojske imaju, uključujući i sigurnosnu funkciju. U BiH postoje tri potpuno odvojene obavještajne službe koje su u funkciji ne BiH u cjelini, nego partikularnim činiocima koji su i ustavni i neustavni, ali sa mnogo ograničavajućih faktora, a prvenstveno uninacionalno djelatno omeđeni. Postoji i ravno dvanaest policija iz oblasti javne bezbjednosti, koje funkcioniraju ne u smislu decentralizacije države Bosne i Hercegovine, nego u smislu opet operacionalno funkcionirajućih političkih volja.

Da ovo ne bi bila samo kritika postojećeg stanja, u vezi sa tim neminovno se otvaraju neka bitna pitanja, koja u krajnjoj konsekvenci zadiru u suštinu problema. Da li građanin Bosne i Hercegovine ima tu državu kao demokratsko kontroliran servis ili je talac njenih sastavnica čija je volja izvan ili iznad civilizacijske potrebe tog istog građanina? Za koga rade instalirane i plaćene službe sigurnosti? Da li u interesu očuvanja ljudskih prava i sloboda građanina konkretne države ili za naručioca i finansijera njihove djelatnosti i na ograničenom području? Da li su te službe u funkciji Bosne i Hercegovine kao jedinstvene, suverene i međunarodno priznate države (ne, dakle i unitarne), ili su u funkciji nekih parcijaliteta unutar Bosne i Hercegovine ili, moguće je, i subjekata van njenih granica, budući da nije nepoznato da se više vojnih i civilnih sigurnosnih službi materijalno i kadrovski pa i politički pomažu i servisiraju iz susjednih država. Da li ijedna služba, po bilo kojem sigurnosnom pitanju, može izići iz svog atara ili svoje, nečijom voljom, ograničene teritorije unutar BiH? Da li je svim tim službama sigurnosti predmet interesiranja i način obrade saznanja iz tog predmeta interesiranja isti ili približno jednak sa aspekta njihovih ovlaštenja, ali i zadatosti kojima se općenito bave službe sigurnosti u demokratskim zemljama? Da li je način rada tih službi u suglasju sa interesima Bosne i Hercegovine kao države, ili su one svoje djelovanje, uključujući u to financiranje i tehnike rada, usmjerile ka opravdavanju zahtjeva poslodavaca ili naručilaca posla? Da li te službe razmjenjuju informacije bilo unutar zemlje ili izvan zemlje i ko određuje

nivo, značaj i suštinu tih informacija? Da li su one kao takve integrirajući ili dezintegrirajući faktor? Dakako, dezintegrirajući jer ih profiliraju političke volje ili pragmatiski interesi aktualnih vlasti a ne stvarna suština potrebe za njihovim postojanjem i kvalitetnom organizacijom u funkciji države. I na kraju, da li je moguće imati demokratsku kontrolu nad tim službama, ali u interesu svih građana Bosne i Hercegovine i u skladu sa interesima Bosne i Hercegovine kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu?

Otvaraju se i slijedeća pitanja. Suvremeni demokratski svijet funkcioniра na suradnji, integracijama i globalizaciji određenih vitalnih pitanja po civilizirani svijet. I Bosna i Hercegovina bi trebalo da funkcioniра u tom smislu. Međutim, unutrašnja atomizacija Bosne i Hercegovine u izvedbenom imitiranju države je upravo obrnut proces od onoga šta se u suvremenom svijetu dešava na regionalnim, kontinentalnim i višekontinentalnim nivoima. Svijet je prepoznao da atomizacija i autoinhibiranost te autarhičnost ne mogu biti osnova i način otpora retrogradnim, pa samim tim i sigurnosnim pojavama koje imaju i nadnacionali (u principu nenacionalni) i supradržavni pa i suprakontinentalni karakter. Svijet je, primjerice, prepoznao da terorizam, proliferacija, nelegalne i ilegalne migracije, nedozvoljena trgovina oružjem, trgovina bijelim robljem, nelegalni upadi u monetarne sisteme, organizirani kriminal, transfer prljavih tehnologija, zločini protiv čovječnosti ili ratni zločini, trgovina drogom, ekstremni vjerski fundamentalizam i radikalizam, fašizam, rasna vjerska i nacionalna mržnja i na toj osnovi segregacija, težnje ka nasilnim secesijama i separatizmima itd., ne poštuju i ne priznaju državne granice niti nacionalne limite, nego pulsiraju po principima što boljeg materijalnog i političkog efekta za njihove inspiratore, financijere i operatere, koji ne priznaju demokratska postignuća u bilo kojoj demokratskoj zemlji svijeta, prvenstveno postignuća u zaštiti ljudskih prava i sloboda građana. I upravo je taj svijet prepoznao činjenicu da autarhizam, robinzonizam i autoizolacija na bazi bilo koje samodovoljnosti može samo ići u prilog daljem razvoju tih retrogradija sa krajnjim ciljem uništenja svega onoga pozitivnog šta je u svijetu stvoreno, a u krajnjoj konsekvenciji onečovječenju čovjeka. Kakva je, onda, u svemu tome pozicija sadašnje Bosne i Hercegovine? Sa aspekta sigurnosti i sigurnosne politike sistemski riješene, veoma loša, pa čak i negativna. Šta su, primjerice, pokazali tragični događaji u SAD od 11. septembra 2001. godine kada je Bosna i Hercegovina u pitanju? Ako se zadržimo na dnevnopolitičkom nivou, BiH korektno participira u općoj kampanji u borbi protiv međunarodnog terorizma i pokazala se kao subjekt koji je spreman na pozitivnu interakciju sa demokratskim svijetom. Ali, to je u suštini svojevrsan

privid. Jer, u BiH je naprasno formirano jedno tijelo koje se bavi tim pitanjima i ono nije izraslo iz biti i strukture ove države u funkcionalnom smislu i kao takvo je ograničenih mogućnosti i nedugoročnog karaktera. A bilo ga je nužno formirati baš zbog toga što u kapacitativnom i suštinskom smislu u BiH nema institucionalne sigurnosne strukture i infrastrukture, pa ni obavještajne i kontraobavještajne, koja bi nadležne državne organe i institucije snabdijevala relevantnim, provjerenim i neideologiziranim informacijama, kako bi ovi, na osnovu toga mogli u međudržavnoj razmjeni i suradnji efektno i konstruktivno djelovati.

Da zaključimo: Bosna i Hercegovina nema sigurnosnog sistema, sigurnosne politike niti relevantnih institucija sigurnosti (ostavimo fraziranja o tome da su postojeće institucije legalne, zakonite i dovoljno kontrolirane jer bismo otišli u drugu raspravu, koju, naravno, treba otvoriti ali drugom prilikom). Ovo što se zove službama i što se kadrovski, finansijski i materijalnotehnički održava, rezultat je opstruiranja integracije Bosne i Hercegovine kao jedinstvene državne bitnosti (da podsjetim, u nekim krugovima je svojevremeno bilo rasprava da se u BiH uistinu formiraju tri obavještajne službe tri naroda, ali i da se u Federaciji Bosni i Hercegovini formiraju samostalne obavještajne službe na nivou kantona, a nisam siguran da su takve ideje u potpunosti napuštene). Ova tvrdnja nije osporavanje prava na visok nivo decentralizacije i lokalne samouprave, ali o pitanjima koja nemaju općedržavni karakter. Institucije međunarodne zajednice i suverene države vis a vis Bosne i Hercegovine mogu djelotvorno nastupati samo ako na relevantnim pitanjima prilaze prema BiH kao državi, a tu svakako spadaju i pitanja sigurnosti, uključujući i obavještajni i kontraobavještajni rad. Kada je riječ o organizaciji službi sigurnosti, u ovom slučaju u okviru obavještajnog i kontraobavještajnog rada, poznat je opći princip da se taj rad može organizirati na centraliziran i decentraliziran način. Ali, ta decentralizacija ne smije biti primitivno shvaćena u smislu formiranja službi prema nečijim separatnim interesima. Decentralizacija, pored ostalog, podrazumijeva organiziranje pojedinih segmenata obavještajnog i kontraobavještajnog rada u različita ministarstva ili resore - ali države, a ne u neke konzistentne cjeline ograničenog lokalnog ili nacionalnog nivoa. Jedini okvir je država u cjelini. I iz tih razloga neophodno je podržati tendencije i inicijative, ma od kojih subjekata dolazile, da se sigurnosni sistem, a unutar njega funkcionalno i institucionalno i obavještajni i kontraobavještajni rad, konfiguriraju i instaliraju na nivou i u okviru države Bosne i Hercegovine, kao validnog serviseru njenih građana u oblasti magistralnih pojedinačnih i kolektivnih prava, a u ta magistralna pitanja svakako, i bez upitnosti i rezerve, spada sigurnosni sistem, a unutar njega i obavještajni i kontraobavještajni rad.

Samo tako je moguće obezbijediti funkcionalnost obavještajnog i kontraobavještajnog rada kao cijelog sistema sigurnosti ili obavještajne zajednice te obezbijediti opću demokratsku kontrolu rada službi tog sistema ili zajednice. Na taj način bit će podjednako siguran svaki građanin BiH na njenom cjelokupnom prostoru, bez obzira na njegovu nacionalnu ili vjersku pripadnost ili demokratsko političko opredjeljenje, a BiH će dobiti bitku sa mnogim negativijama usmjerenim na njenu unutrašnju i spoljnu stabilnost, naravno, u ovom slučaju onim negativijama protiv kojih treba biti usmjeren zakonski utemeljen i demokratski kontroliran rad službi sigurnosti, pa prema tome i obavještajnih i kontraobavještajnih službi.

Abstract

Bosnia and Herzegovina is being differently defined within itself (with certain influences from outside), which is central problem regarding its functioning, i.e. one could say that Bosnia and Herzegovina does not function smoothly, which generates very different and complex problems, including the phenomenon of security, and within that problem issues of intelligence and counterintelligence work. In fact, defining Bosnia and Herzegovina in its internal sphere does not rest on an issue how to organize our state as optimal and high quality service of its citizens and competent subject of international community, but attempts are being made to essentially define the state within the framework of political will of more subjects, out of which some correspond sufficiently, but more of them are habitually narrow minded and their tendency is to put some narrow specific interests on the account of general, and it goes without saying that under general interest we mean citizens in total. Bosnia and Herzegovina as a state that has a task to protect interest of its citizens by just and democratic means and in a full capacity does not have legitimate, productive, defined and modern system of security. True, there are institutions that have security issues on the agenda, even intelligence and counterintelligence work as a segment of security, but there are not the expression of citizens need, but instruments of its owners and transmitters of objectively conflicted political wills, behind whose praxis as a result we have range that equals marked borders of will carriers.

Hasan BALIĆ¹

Kriminološka istina

Criminology Truth

Sažetak

Moguće je izvesti zaključak da je kriminološka istina, ustvari, odnos čovjeka prema pozitivnoj pravnoj normi. Kada se to prevede na teren krivičnog prava i kriminoloških znanosti onda to podrazumijeva postojanje sistema kaznenih normi koje pripisuju pravne i kažnjive radnje koje može izvesti samo čovjek za koje mu se može izreći kaznena sankcija. Sve što može biti pokriveno kazneno pravnom normom treba da bude istraženo, da se uspoređi sa dozvoljenim i da se na osnovu toga ima sud o zabranjenoj promjeni u spoljnom svijetu i sankciji kao njenom prirodnom stanju koji dolazi poslije zločina.

Raditi na utvrđivanju kriminološke istine o relevantnim i spornim činjenicama koje su dovele do zločina u mikro i makro prostoru u drugoj polovini XX vijeka, znači pokušati pa i uspjeti otkloniti zablude, pogrešne predstave i manipulacije o činjenicama koje su se zaista dogodile. Na taj način utvrđena kriminološka istina podsticajno djeluje na razvoj pravne znanosti, političke i pravne prakse. U tome svemu univerziteti, naučni kadrovi i publicistika imaju značajno mjesto. Sadašnje stanje naučne misli pomoću koje se definiše kriminološka istina nije rezultat ove generacije znanstvenika. Prije njih djelovali su respektabilni pravnici i čitave pravne škole. Sve to ima udjela u sadašnjim standardima Ferrijeve definicije kriminološke istine. Kriminološke teme su dokaz brojnosti kriminogenih faktora bez čijeg pojedinačnog istraživanja i zajedničkog misaonog angažmana pojedinačne i međusobne povezane ocjene nije moguće usvojiti konačan sud i napraviti zapis o istini koja će moći izdržavati kritiku budućnosti. Kriminološke znanosti su pozitivne znanosti koje se stalno

---

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

razvijaju i interdisciplinarne su. To je razlog više da se ozbiljno prate, jer u krajnjem slučaju kriminološka istina je samo ono što zadovoljava objektivne kriterije kriminoloških znanosti.

Kriminološka istina je nasušna potreba savremenog i nadasve moralnog svijeta . Ona je osnov projekta za budućnost koja će se projektovati izvan činjenica u kojima se može manipulirati u zločinačke propagande. Zbog toga, je i opći poziv na znanstveni i nepristrasan pristup, na angažman pojedinca i institucija pa i onih kao FKN aktuelan. Kriminološka istina je univerzalno spona između različitih naučnih disciplina i zato ona ima budućnost u kojoj treba učestvovati.

Kriminološka istina o relevantnim činjenicama podsticajno djeluje na razvoj opće kriminološke znanosti. Ovim tim prije ako su te činjenice još i sporne pa se zbog toga trebaju vršiti dublja etiološka i fenomenološka istraživanja koja zahtijevaju angažovanje više samostalnih i pomoćnih naučnih disciplina. To praktično znači da kriminologija oko svojih problema i kriminoloških tema treba da razvije široku interdisciplinarnu aktivnost i okupi: filozofe, sociologe, povijesničare, istoričare, ljekare i druge znanstvenike da svako istražuje svoj problem i da sinteza svega toga bude sažeta u kriminološkoj istini kao najvećem mogućem stepenu vjerovatnoće onih činjenica i zaključaka oko kojih nismo imali konsenzus. Taj posao nije ni lak ni jednostavan. Prije nas na tome su radili pojedinci, koji su bili respektabilni kao filozofi, istoričari, umjetnici (pisci), pravnici i drugi. To nas dovodi do zaključka da možemo konstatovati da danas usvojeni pravni instituti i pojmovi na kojima se zasniva definicija kriminološke istine nisu rezultat djelovanja ove generacije pravnika i pravnih škola. Naprotiv, to je dug vremenski period u kome su radili, postojali i nestajali ne samo pojedinci, već cijele filozofske i pravne škole. O tome je bar kada se tiče krivičnog prava korektan tekst napisao Prof. Dr. Franjo Bačić sa Univerziteta u Zagrebu u djelu "Krivično pravo - "Opći dio"². I prije njega u pravnoj literaturi na tadašnjem srpskohrvatskom jeziku o tome su pisali profesori sa krivičnog prava na Univerzitetima u bivšoj Jugoslaviji. Za pravnike sa područja Bosne i Hercegovine može se reći da su u toj oblasti značajni radovi profesora sa Univerziteta u Sarajevu, Aleksandra Stojića i Rajke Mladenović-Kupčević. Prvi je svoje mišljenje o tome iznio u udžbeniku "Krivično pravo Federativne Narodne

² Franjo Bačić "Krivično pravo – opći dio", "informator", Zagreb, 1980. god, str 63. – 76.

Republike Jugoslavije-opšti dio"³, a druga je to učinila u udžbeniku "Penologija"⁴.

Zašto je važno da utvrdimo kriminološku istinu o činjenicama?

To pitanje može biti pozitivno rješeno ako se uzmu u obzir dva razloga: jedan je znanstveni a drugi čisto praktične naravi. Na tu okolnost još u toku rata u Bosni i Hercegovini 1992. - 1995. god. skrenuo je pažnju akademik Scherif Bassioni, koji je u svojstvu predsjednika Komisije Ujedinjenih nacija za kodifikaciju Međunarodnog krivičnog prava i za istraživanje zločina na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. godine boravio u našoj državi.

On je na predavanju održanom na Univerzitetu u Sarajevu 27.04.1993. god., a koje je organizovano uz pomoć Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini pored ostalog rekao: "Mora se napraviti zapisnik za budućnost, za istoriju, bez obzira da li će biti suda i bilo kakvih pravnih posljedica. Za početak navest ću vam primjer počinjenog ratnog zločina. Njemački oficir podmornice je potopio brod bolnicu sa šest stotina ranjenika. Bila su tri čamca za spašavanje ljudi. Podmornica je isplovila na površinu i pucala na dva čamca sa ljudima koji su preživjeli. Pošto je bila gusta magla treći čamac je uspio pobjeći. Tako su oni koji su preživjeli bili u mogućnosti da svjedoče o zločinu. A taj oficir je dobio tri godine, a proveo svega četiri mjeseca u zatvoru. Njemačke vlasti su rekly da je pobjegao. Drugi primjer se desio nakon 1945. godine. Komisija UN za istraživanje ratnih zločina je napravila spisak od 751-og talijanskog ratnog zločinca u dijelu koji se sada zove Risinija. Tri zemlje među kojima je bila i Jugoslavija tražile su radi suđenja te zločince. Italija ih nikada nije izručila pod izgovorom da bi to moglo destabilizirati Italiju u korist komunista. I još jedan primjer je dokaz, koji je pribavila Komisija iz 1919. godine o ubistvu šestoro Armenaca koje su ubili Turci. Neko se možda i sjeća ugovora iz Sevreja koji je obavezivao Tursku da izruči ljude optužene za ono što je izgledalo kao prvi mali genocid u istoriji. Ali, 1923. godine Lorinski ugovor sadržavao je jedan dodatni tajni protokol koji daje amnestiju svim turskim zločincima.

Što će se ovdje desiti? Ako pogledamo istoriju ona nije optimistička. Po

³ Nikola Srzentić I Dr. Aleksandar Stajić - "Krivično pravo SFRJ - opći dio", Beograd, 1953. god. str. 87 - 116

⁴ Rajka Mladenović - Kupčević "Penologija", Sarajevo, 1983. godina

mome mišljenju i sudu, a sada govorim kao akademik, neophodno je ustanoviti istinu za dobro istine. Ako ćete mi oprostiti što govorim kao kolega vi svi imate obavezu da se istina i sve činjenice zabilježe i morate biti sigurni da se sa tim činjenicama na manipulirane u korist propagande⁵.

Ne postoji niti jedan znanstveni i praktično pravni razlog koji bi nas opravdao da se ne složimo sa gornjim konstatacijama akademika Bassuonia. Ali, uprkos tome, našu filozofsku i znanstvenu misao truje ideologija koja djeluje sa pozicija mržnje prema svemu što je drugo i drugačije od onoga što po tim ideologijama treba da bude vladajuće. Taj val mržnje pošao je iz velikih centara, protiv Židova iz Minhena 1938. i još ranije, protiv Bošnjaka iz Beograda, Titograda (Podgorice) i Zagreba 1992. i prethodnih godina da bi u periodu 1992. – 1995. dospio u fazu praktične realizacije. Zbog otpora takvim ideologijama treba zabilježiti istinu o činjenicama.

Nije dobro osloniti se isključivo na druge da oni rade taj posao. Žrtva, ili onaj ko traga za istinom treba da bude bar inicijator. On treba da uputi poziv na saradnju, da motiviše, da podstrekava. Tako je bilo u prošlosti i nema ozbiljnih razloga da tako ne ostane. Moralni, a pogotovo moralni intelektualni svijet ima potrebu i istine, časti i pravde. Kada je u pitanju kriminološka istina, nju je uspješno izrazio Simon Vizental, preživjela žrtva nacizma riječima: "Oni su ubili milione nevinih, mi ćemo kazniti one koji su to učinili, ne radi osvete već radi pravde"⁶ i zaista tako je bilo. U periodu između 1938. do 1945. godine, to jest, od dolaska Hitlera na vlast u svijetu je od 13 miliona Jevreja koliko ih je bilo, stradalo šest miliona. Ta istina o činjenicama nije mogla biti manipulirana u političke svrhe. Ona je podsticajno djelovala da se izučiti i pravno definiše takav jedan zločin koji su Jevreji nazvali holocaust, a Međunarodno krivično pravo i Međunarodna zajednica genocid i sve to pravno izrazila u Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine⁷.

Ali, vratimo se univerzalnim principima znanstvenih metoda koja su objektivna prepreka za manipulaciju sa činjenicama i kriminološkom istinom.

To je potrebno da učinimo zbog toga što je XX vijek bio vijek nasilja pa je realno očekivati da će se znatan dio XXI vijeka potrošiti na objašnjavanje i

---

⁵ "Pravna misao", Sarajevo, 1993. god. br. 1-4, str. 17 - 22

⁶ Simon Vizental "Pravda, a ne osveta", Sarajevo, Svjetlost 1989. god.

⁷ Dr. Hasan Balić, "Bosanska kataklizma – studija slučaja Foča", "Magistrat", Sarajevo, 2002. god., str. 83 – 102

verifikaciju njihovih uzroka i posljedica. U tome će učestvovati svi ili skoro svi, velike i male zemlje, ideolozi zločina i njegovi izvršioци, žrtve i posmatrači. Svako će braniti svoju istinu. Među prvima koji je na složenost tog problema ukazao bio je Dr. Aryen Neirer, izvršni direktor Human Rights Watch-a, koji je na instruktivnom seminaru u opkoljenom Sarajevu 05. aprila 1993. godine podnio referat "Metodologija prikupljanja dokumentacije o kršenju ljudskih prava"⁸. Suština poruke iz toga referata je novo iskustvo sa kojim se nismo ranije sretali u prikupljanju činjenica, a naročito uzimanje izjava od grupe ljudi. Tamo gdje je dovoljno tehnika da se koristi i pomoću nje utvrde promjene u spoljnjem svijetu prevashodno je važno znati koristiti se tim dostignućima. Ali to je samo za evidentiranje događaja. Dalje proučavanje cijelog događaja je u stvari misaona operacija za koju Emil Dirkem kaže "da se valjano mogu izučiti društvene pojave samo ako se na njih gleda kao na gole činjenice."⁹ Zbog toga metodologiju izučavanja društvenih pojava nije lako koristiti.

Ona traži kompletnog znanstvenika jer što gole činjenice daju u prvoj fazi prikupljanja to se kroz zaključke treba misaono izraziti i verifikovati. Tako je postupio i Doc. dr. Sakib Softić sa Univerziteta u Sarajevu, u djelu "Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini" pa je naša znanost došla do ozbiljne knjige koja predstavlja grandioznu kriminološku istinu o agresivnom ratu na BiH 1992. -1995. godine¹⁰.

Treba imati na umu da danas u svijetu na utvrđivanju kriminološke istine rade brojne vladine i nevladine organizacije i brojni posmatrači. Sve su to obučene i kvalifikovane ličnosti da istražuju svako u svome domenu. Naročito je aktivno i aktuelno istraživanje nasilja i uopće kršenja ljudskih prava. O tome je napisao studiju Diane F. Orentlicher, gost predavač na Pravnom fakultetu u Yale-u i pomoćnik Direktora Komiteta za ljudska prava. Studija nosi naslov "Svjedočenje- umjetnost i nauka istraživanja ljudskih prava". Dio Studije preveden je na Bosanski jezik i objavljen u "Pravnoj misli".¹¹

Poruka te studije upućuje na obrazovanje istraživača, na njegovu sklonost i obučenosť za pojedinačni istraživački rad koji u pogodnom momentu može da se uklopi u timski rad u zahtjevne obimne i skupe projekte. Kada se pažljivo čita ovo, ne može se izbjeći utisak da je to korisno štivo koje

⁸ Referat je objavljen u "Biltenu" Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BiH i "Pravnoj misli", Sarajevo, 1993. god. br. 1 - 4, str. 5 - 16

⁹ Emil Dirkem "Pravila sociološkog metoda", Beograd 1963., str. 12 - 23

¹⁰ Doc. dr. Sakib Softić "Osnovna priroda rata u BiH", Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2001. god.

¹¹ Srzentić, Stajić, isto djelo, str. 100

treba savladati prije nego se odluči poći na put istraživanja istine o negativnim društvenim pojavama. Jer pored toga što se daju opća načela izuzetna pažnja dataje i bilježenju individualnih konkretnih slučajeva koji su se dogodili na određenom prostoru u određenom vremenu. Znanje i osposobljenost istraživača su limitirajući faktori, ali vrlo važno mjesto pripada organizaciji i finansijskoj potpori. Istraživač istine treba da bude nezavistan politički, koliko je moguće i materijalno. U novije doba univerziteti sve više imaju problema sa finansijama. Zbog toga se u gornjoj studiji u organizacionom smislu akcentuje na Nevladine organizacije (NVO) koje su poput "Amnesty International", "Helsinki Watch" i druge zbog svojih jako sofisticiranih sposobnosti i nepristrasnosti stekle veliki ugled. Na našem fakultetu (FKN) uslovi za istraživački rad postoje. Istina, oni nisu optimalni. Ali dovoljan broj znanstvenika (nastavnika i asistenata), obilje neistraženih pojava, svima daju šansu.

U najnovijoj literaturi kako se dolazi do materijalne istine o ratnim štetama i reparacijama poučna je studija autora Josipa Kovačića i saradnika koja nosi naslov "Ratne štete i reparacija" i koju je izdala "Školska knjiga " Zagreb 1993. godine.

Studija je uspjela kombinacija statistike, ekonomije i prava. Posebno je interesantna metoda načina prikupljanja činjenica i njihovo razvrstavanje po zajedničkim karakteristikama . Metodološki studija pokazuje put od pojedinačnog ka općem, od istorijskog ka sadašnjem. Posebno je važno praktično upotrebna vrijednost ove studije sa prognozom praktičnih poteza.

Šta je kriminološka istina?

O kriminološkoj istini postoji više definicija zavisno u kome su vremenu donesene i kojoj školi pripadaju njihovi tvorci, one izražavaju njihove stavove, mišljenja o suštini onoga što se zove kriminološka istina. Ipak, svima im je zajednička ideja da istraže uzroke i posljedice negativne društvene pojave kao što je kriminalitet, opšti i posebni i bez obzira da li se to događalo u ratu i ratnim sukobima ili u vrijeme kada vlada mir. Predstavnik škole prirodnog prava, klasične, antropološke, sociološke, mješovite škole pa sve do poznate Nove društvene obrane koja je nastala poslije Drugog svjetskog rata, čiji su osnivači i protagonisti Francuzi Mark Ansel i Jean Pinatel povezuje ideja objektivnosti koja je svoj puni izraz doživjela u načeli zakonitosti čija je temeljna poruka da nema zločina ako prije nego je učinjen on nije bio propisan u Zakonu kao zločin i propisana kazna kao prirodna posljedica toga stanja.

Razmimoilaženje je moguće u odnosu na raspored elemenata i njihovom pojedinačnom značaju u strukturi definicije kriminološke istine. Tako predstavnici škole prirodnog prava čiji je osnivač holanđanin Hugo Crocyus (1583. – 1645.), a kome su se pridružili Hobs i Lok (John Locke, 1632. – 1704.) u Engleskoj, razradili su teoriju o ugovornom postanku države po kojoj je sve ono što vrijeda taj ugovor svojevrsna istina o zločinu i uopće o stanju između ugovorenih strana. J. J. Ruso u djelu "Društveni ugovor", dao je revolucionarno obilježje drugoj polovini XVIII vijeka u gledanju na društvene odnose u kojima značajno mjesto ima kriminalitet i druge društveno negativne pojave.

Osnivač klasične škole italijan Cesare Beccaria (1738. – 1794.) u Milanu je objavio knjigu "O zločinima i kaznama" što je svojevrsna kriminološka istina u kriminološkom shvatanju toga doba. Klasična škola na činjenice gleda kao na dogmu u kojoj vladaju pravni instituti. Sve što ne može da se uklopi u dogmu, ma koliko bilo osvajački i društveno opasno ostaje nepokriveno kriminološkom istinom.

Drugi Italijan, Cezare Lombroso (1835. – 1909.) svojim djelom "Čovjek kao zločinac" (1876.), zasnovao je antropološki školu krivičnog prava. Suština te škole je teža o zločinačkoj prirodi čovjeka. Ako nema tog elementa nema ni zločina, a samim tim ni kriminološke istine.

Nije mogla biti duga vijeka tako usko shvaćena ideja istine o zločinu i zbog toga su je pod snažnim pritiskom socioloških faktora napustili Franc List, profesor Univerziteta u Berlinu, Van Hamel, profesor Univerziteta u Amsterdamu i Adolf Prens, profesor Univerziteta u Briselu.

Njih trojica, konstatuju N. Sizentić i A. Stojić, osnovali su 1889.g. "Međunarodno kriminološko udruženje" koje je trebalo da propagira ideje nove sociološke škole u krivičnom pravu a time i potpuniju definiciju kriminološke istine proširene sa sociološkim shvatanjem zločina¹².

Prvi je u djelu "Studio Sulla Criminalistica", koje je objavio u Torinu 1926 . godine udario temelje za ono doba naprednog shvaćanja o zločinu. Na tome se nije stalo jer su zahtjevi kriminalne politike bili i ostali izazovni tako da se pronašlo rješenje u kombinaciji mješovite škole i teorije koja je uspješno objedinila sva ranije poznata iskustva i omogućila Feriju da usvoji i izrazi definiciju kriminološke istine koja je po našem mišljenju i za ova doba aktuelna. Suština te definicije sačinjena je iz jedinstveno

¹² Enrrico Ferri "Studia sulla crimina litela", Torino 1926, num. 678 – 690

objektivnih i subjektivnih elemenata kao što su zločin, zločinac, žrtva i sankcije. Definicija počiva na individualnoj krivičnoj odgovornosti za radnju kojom je čovjek činjenjem ili ne činjenjem izazvao zabranjenu posljedicu u spoljnjem svijetu, koja je posljedica kršenja pozitivne zakonske norme. *Filozofski rečeno kriminološka istina je odnos čovjeka prema pravnoj normi.* Budući znanstvenici i istraživači moraju se držati ove definicije.

Ona je već stekla pravo i kod pokreta Nove društvene odbrane. Istina to traži a i podrazumjeva opšta znanja o pravnim institutima bez kojih skoro i da nije moguće ispitivati etiologiju i fenomenologiju društvenih pojava iz oblasti kriminalistike. Oslonac može i treba da bude i na uvažavanju statističkih zakonitosti. To potvrđuje i podatak iz knjige Noela Malkolma "Kratka povijest Bosne" u kojoj konstatuje da je u jednom momentu u ratu u BiH bilo oko osamdeset hiljada vojnika iz Savezne Republike Jugoslavije i četrnaest hiljada dobro naoružanih vojnika HVO, a koji su bili pod neposrednom komandom Vlade Republike Hrvatske.¹³ Ako ovome statističkom podatku dodamo analizu studija Miloša Minića, ministra inostranih poslova u vladi SFRJ, javnog vojnog tužioca na suđenju generalu Draži Mihailoviću za ratne zločine izvršene u ratu 1941. – 1945. godine. Dogovor u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine¹⁴ i studiju Cirila Ribičića, profesora sa Univerziteta u Ljubljani "Geneza jedne zablude", "Ustavno pravna analiza, neustavno djelovanje Hrvatske zajednice Herceg Bosne", moguće je utvrditi kriminološku istinu o agresivnom ratu u BiH, 1992. – 1995. god. Autor je tu studiju napisao za potrebe Haškog tribunala¹⁵.

Abstract

It is possible to draw the conclusion that a criminological truth is in fact, the attitude of man towards positive legal norm. When we translate that to the field of criminal law and criminology that receives a meaning of the existence of system of sanctioning norms. Everything that could be covered by penal legal norm needs to be investigated, to be compared with permissible, and on that basis the judgment could be formed about forbidden change in the outside world and sanction as its natural state which comes after crime.

¹³ Noel Malcolm "Kratka povijest Bosne", Zagreb – Sarajevo 1995. godine

¹⁴ Miloš Minić "Dogovor u Karađorđevu o podjeli BiH", Rabic, Sarajevo 1998. godine

¹⁵ Dr. Ciril Ribičić – Geneza jedne zabludi, Naklada Jasenski, Turk, Zagreb, Sejtarija, Sarajevo, 2000- godine

To work on the establishment of criminological truth about relevant and contradictory facts which caused the crime in micro and macro space in the other half of the Twentieth Century, means the attempt to dismiss, delusions, misconceptions and manipulations about facts which really happened. In that way the established criminological truth is an incentive for the development of legal science, political and legal practice. In all of that universities, academic and publishing have an important place. Present state of scientific thought which defines a criminological truth is not the result of this generation of scientists. One should take into account contribution of respectable jurists and law schools from prior generations. All of these achievements are built up in present standards of Ferry definition of criminological truth. Topics from criminology are the proof of various criminological factors – without separate investigations and common active thinking separate and mutual judgments it is not possible to have a final judgment and to make truthful remarks that would be able to withstand the future critics. Criminology is a positive, interdisciplinary science that will be able to develop consistently. That is a one more reason to be seriously followed, because in the final case criminological truth is only what satisfies objective criteria of criminology.

Criminological truth is the need of contemporary and moral world. It is the basis for the future project that will be projected outside facts that could be manipulated by criminal propaganda. For that reason a general call for scientific and impartial approach, individual engagements, as well as engagement of institutions (like FKN) is necessary. Criminological truth is universal link among different scientific disciplines and it has the future that calls for participation.

Literatura

1. Nusret Agić: "Živi štitovi", Biblioteka Bosansko Podrinje, Sarajevo 1995. godine
2. Franjo Bačić: "Krivično pravo", opći dio, Zagreb, 1980. godine
3. Hasan Balić: Bosanska kataklizma – studija slučaja Foča "Magistrat", Sarajevo, 2002. godine
4. Georg Wilhem Hegel: "Osnovi filozofije prava", Svjetlost, Sarajevo 1997. godine
5. Mustafa Imamović: "Historija Bošnjaka", Preporod, Sarajevo 1997. godine
6. Rusmir Mahmutćehajić: "Krivična politika", Kameleon, Tuzla 1998. godine
7. Rajka Mladenović – Kupčević: "Penologija", Svjetlost, Sarajevo 1983. godine

---

Ramo MASLEŠA¹

**Oblikovanje sigurnosne politike na nivou
Bosne i Hercegovine**

**Formulation Of Security Policy On The Level Of
Bosnia And Herzegovina**

Sažetak

Velika gibanja u odnosima među državama i sve prisutnije transnacionalne organiziranosti u raznim područjima, međunarodni konflikti, te velike poteškoće u prevenciji i upravljanju raznim krizama, traže od odgovarajućih sigurnosnih organa da na osnovu globalnih sigurnosnih ciljeva iznađu najefikasnije mjere i aktivnosti sa potrebnim sredstvima, koje će u svojoj isprepletenosti, korelaciji i suprotstavljenosti ličnih, grupnih i drugih zahtjeva i interesa, dovesti do potrebe zajedničke angažiranosti koja ima presudan značaj za nacionalnu sigurnost. Bosna i Hercegovina je još uvijek izložena raznim oblicima i vidovima ugroženosti. Nepostojanje sistemskog i konzistentno operativno-stručnog, profesionalnog i pravovremenog reagiranja, usložnjava u velikoj mjeri sigurnosnu zbilju. Opterećenost na području unutrašnje sigurnosti direktno se odražava na sposobnost BiH da se aktivnije uključuje u već poznate integracione procese koji se odvijaju u raznim oblastima. Nepravovremeno ili sporo reagiranje na te raznolike izazove, dovodi do improvizirajućih postupaka, što u krajnjoj instanci vodi ka destabiliziranju sigurnosti u svakom društvu. Kreiranje politike sigurnosti postaje veliki izvor stvarnih varijabli u odnosu prema problemima same nacionalne sigurnosti.

---

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

Sigurnosna politika

Prije elaboriranja ovog relevantnog pitanja, nužno je ukazati na bitne pre-mise koje uslovljavaju oblikovanje sigurnosne politike. Politička vlast zauzima centralno mjesto u svakom organiziranom društvu. Svi drugi oblici organizacije vlasti u okviru podsistema jedne države su zavisni od političke vlasti. Međutim, "fenomen politike ne obuhvata samo državu, niti se poklapa isključivo sa političkom vlašću u njenim unutrašnjim i spoljnim aspektima. Obuhvatajući vlast i kao odnos i kao strukturu, fenomen politike pokriva i složeni proces organskih odnosa i protivrječnosti između vlasti i društva, kao i sve spontane i organizovane oblike koji se iz tog javljaju." (J. Đorđević, u predgovoru Ž. Mejno, 1960., str.49). Od samog ustanovljenja državne vlasti i raznih zakona, postojala je opravdana bojazan od samovolje, nezakonite upotrebe i proširenja ovlaštenja i raznih vidova bezakonja uz pomoć politike moći. Tako su nastojanja i borba za ograničavanje i vezivanje političke vlasti zakonom kroz čitavu političku historiju bila imperativni pratilac u svim periodima razvoja ljudskog društva. Stoga je najbitnije da politika u demokratskom i civilnom društvu ne treba imati direktni utjecaj na sigurnosnu strukturu u operacionalizaciji, odnosno sprovođenju zakona, osim u slučajevima kada se u Parlamentu donose zakoni za subjekte sistema sigurnosti. Na taj način oni od Parlamenta dobijaju demokratsku legitimaciju za primjenom državne sile u očuvanju sigurnosti društva. Niko nema pravo da direktno kao politički akter onemogućava potrebno djelovanje organa i službi sigurnosti, koje je u funkciji održanja reda i sigurnosti u zajednici. To bi dovelo do toga, da uspostavljeni politički sistem i u njemu oblikovana organizacija državne vlasti sa stabilnim pravno-sigurnosnim sistemom počinje pokazivati svoju disfunkcionalnost. Sagledavajući ulogu i funkciju sigurnosnog sistema u društvu, nameće se pitanje odgovarajuće političke neutralnosti koja se mora kretati u ustavno-zakonskim okvirima, odnosno profesionalnom izvršavanju zakonom propisanih zadataka. Osnovni preduslov za to jeste oblikovanje i provođenje optimalne sigurnosne politike. Politika u širem značenju podrazumijeva usmjeravanje ljudske djelatnosti u određenom pravcu radi ostvarenja optimalnih ciljeva. Usmjeravanje društva politika vrši uz pomoć uspostavljene državne vlasti. Također, vrlo često možemo čuti da je politika umjetnost vladanja. Ako je to tako i sigurnosna politika implicira potrebu da na konzistentan način, oslanjajući se i na rezultate istraživanja nauke o sigurnosti i drugih naučnih disciplina, oblikuje globalne sadržaje koje nastoji realizirati preko uspostavljenih subjekata koji čine sistem sigurnosti u društvu. Na to utječe niz relevantnih definirajućih faktora bez kojih nije moguće ostvariti konkretnu djelatnost koja bi rezultirala dostizanjem povoljnog stanja nacionalne sigurnosti. Važno je napomenuti, da svaka organizirana država oblikuje i razvija niz politika kao što

su ekonomska, vanjska, odbrambena, socijalna, zdravstvena, ekološka, energetska, kulturna, obrazovna. Sve ove politike imaju odgovarajućeg utjecaja na stanje sigurnosti. Iz tih razloga one čine politiku sigurnosti na globalnom nivou. Međutim, i sigurnosna politika se treba prilagođavati novim izazovima i zahtjevima savremene civilizacije. Pojedini autori sigurnosnu politiku definiraju kao djelatnost za pripremu osiguranja pred izvorima budućeg ugrožavanja u prirodi, društvu i među društvima. Pored toga, kaže se da ona predstavlja zbir svih mjera, djelatnosti, postupaka namijenjenih uspostavljanju i djelovanju sistema nacionalne sigurnosti. U užem značenju, cilj je "sigurnosne politike stvaranje koncepta mehanizama i sredstava kojima se osiguravaju unutrašnja i vanjska sigurnost društva, a predstavlja konkretizaciju političkih, organizacijsko-tehničkih i drugih načela sigurnosne politike u širem smislu". (A. Grizold, n.d., str. 33.). Rezolucija o ishodištima osnova nacionalne sigurnosti Republike Slovenije nacionalnu sigurnosnu politiku određuje "kao cjelinu političkih, ekonomskih, socijalnih, pravnih, odbrambenih bezbjednosnih i drugih opredjeljenja, aktivnosti i nastojanja sa kojom se obezbjeđuje što veći mogući stepen nacionalne bezbjednosti." (A. Anžić, n.d., str. 38.). Ovdje jasno uočavamo da se država u institucionalnom pogledu nalazi u središtu posmatranja.

Velika gibanja u odnosima među državama i sve prisutnije transnacionalne organiziranosti u raznim područjima, međunarodni konflikti, te velike poteškoće u prevenciji i upravljanju raznim krizama, traže od odgovarajućih sigurnosnih organa da na osnovu globalnih sigurnosnih ciljeva iznađu najefikasnije mjere i aktivnosti sa potrebnim sredstvima, koje će u svojoj isprepletenosti, korelaciji i suprotstavljenosti ličnih, grupnih i drugih zahtjeva i interesa, dovesti do potrebe zajedničke aktivnosti koje imaju presudan značaj za nacionalnu sigurnost. U kompleksnim političkim i drugim prilikama, politika sigurnosti treba pravovremeno da iskaže svoj aktualitet. Dakle, ona mora razumjeti probleme savremene društvene stvarnosti. Ako to nije u stanju, ona je osuđena na improvizaciju čije ishodište može biti narušavanje sigurnosnog stanja. Tim više, ako znamo da problem savremene stvarnosti, globalni tokovi kao i transnacionalni izazovi impliciraju, niz faktora koji mogu uzrokovati nestabilnost i sukobe sa mogućim i veoma teškim posljedicama. Postavlja se osnovno pitanje: kako sigurnosnom politikom odgovoriti na sve ove izazove koji su svakim danom složeniji, kompleksniji, opasniji i sl? Naročito izazovi na globalnom planu se reflektiraju na nacionalnu sigurnost. To zahtijeva veoma ozbiljan i po društvo odgovoran pristup u kreiranju politike sigurnosti, koja će se operacionalizirati preko za to određenih organa i institucija. Oni svojim sveukupnim djelovanjem moraju održati potrebnu nadmoć konstruktivnih nad

destruktivnim tendencijama u razvoju društva. Međutim, sve ove aktivnosti zavise od ljudskog faktora, tako da je nemoguće "reći išta smisleno o upravi, a da se ne govori o političkom ponašanju čovjeka... njegovim ciljevima, osjećajima, vjerovanjima, vrijednostima". (Eulau H., 1963., str.3.).

Očito je da je sigurnosna politika u međuzavisnosti sa svim aspektima čovjekove aktivnosti. Njena posebnost koja prožima sve sfere društvenog života, razumljivo otežava njeno efikasno oblikovanje i sprovođenje. Razlog tome nalazimo i u velikoj opasnosti od tehnoloških dostignuća. Zbog toga se ne može favorizirati jedan segment, nego sa naučnog interdisciplinarnog stajališta i na temelju izvorišta ugroženosti, trezveno analizirati, sistematizirati i ponuditi sigurnosna prognoza kao putokaz za razrješavanje sigurnosnih problema. Samo neka obilježja i značaj sigurnosne politike, dovoljno govori o njenom utjecaju na efikasno funkcioniranje ostalih oblasti društvene zajednice. Njena rasprostranjenost u različitim društvenim odnosima jasno ukazuje sa kojom odgovornošću subjekti sistema sigurnosti trebaju prići oblikovanju i provođenju mjera sigurnosnog karaktera, uz osiguranje potrebne političke neutralnosti i čije će djelovanje biti unutar ustavno dozvoljenih okvira. Sama priroda, intenzitet i mnogostruke protivrječnosti u društvu uvjetuju i nužno opredjeljuju koncept sigurnosne politike, organizaciju, sredstva i mehanizme djelovanja. Sigurnosna politika time obezbjeđuje i usmjerava skladno operativno djelovanje niza subjekata sistema u cilju razrješavanja najprisutnijih pitanja. Na taj način se obezbjeđuje suprematija mjera sigurnosnog karaktera u odnosu na sve izazove koji prate razvoj savremenog društva. Time ona u suštini predstavlja integralni prateći dio sveukupnih društvenih aktivnosti koje se vode u jednom društvu. Da bi se mogla donijeti odgovarajuća sigurnosna politika, ona se treba zasnovati na okvirnim društveno-političkim osnovama, sigurnosnim procjenama, procjenama ugroženosti, a naročito na rezultatima istraživanja iz oblasti sigurnosti, te iskustvenim saznanjima, uz stvaranje potrebnih materijalno-tehničkih i drugih uslova za razvoj nauke o sigurnosti, uvažavajući spoznaje i drugih naučnih disciplina. U tom kontekstu je neophodan i odgovarajući politički autonoman prostor za djelovanje uspostavljenih institucija. Znači, demokratska sigurnosna politika, lišena raznih pritisaka u profesionalnoj operacionalizaciji, može odgovoriti zahtjevima i potrebama civilnog društva. Samo se tako može donijeti potreban globalni koncept koji će obezbijediti da se operativnim i drugim aktivnostima stvara pretpostavka i afirmišu svi aspekti u razvoju civilnog društva, kroz održanje potrebne sigurnosti na svim razinama. Efikasna sigurnosna politika može uspjeti samo ukoliko je utemeljena na bazi naučnih spoznaja. To predstavlja supstrat u oblikovanju njene okvirne filozofije i služi kao globalna polazna osnova za decidno utvrđivanje obaveza svih podsistema u društvu kada je u pitanju naznačena problematika (ekonomski, socija-

lni, ekološki, politički itd.). Jedna imanentna politika, ali koja u obezbjeđenju demokratskog sigurnosnog prostora sa svim relevantnim referencijama naučno-stručnog karaktera daje šansu sigurnosnim sistemima da u zaštiti fundamentalnih vrijednosti zadobiju potrebno povjerenje građana. Bez tog potrebnog povjerenja niti jedan sistem ne može izvršavati svoju funkciju u društvu s obzirom na pluralizam interesa i protivrječnosti koji nose sa sobom niz implikacija. Time ona dobija izuzetan društveni značaj, posebno u procesu organiziranja čitavog društva na raznim područjima, suprotstavljajući se svim devijantnim ponašanjima.

Demokratska sigurnosna politika, pored osnovne sigurnosne komponente, treba svojim praktičnim aktualitetom putem organa i službi sigurnosti, te ostalih institucija, dati potreban okvir koji implicira njihovu dinamičku međuzavisnost u održanju stabilnosti političkog poretka. Ovim jasno prepoznajemo mjesto sigurnosne politike u društvu. Prilikom oblikovanja globalne vizije u toj oblasti uvijek treba računati sa faktorima iznenađenja. Velika je diskrepanca između sve naglašenijih potreba za ostvarenjem ljudskih prava i sloboda i nastojanja za visokim nivoom stabilnosti i sigurnosti demokratskog društva. Teško je naći model održanja potrebne ravnoteže. Proturječja između slobode i sigurnosti mogu se uspješno prevladati i ublažiti samo jednom konzistentnom sigurnosnom politikom. Njome se moraju vrijednosti pojedinaca i društva dovesti u potrebnu korelaciju. Ovdje je važno shvatiti da se u oblikovanju sigurnosne politike treba imati osjećaj za traženje najoptimalnijih rješenja koja se temelje na osnovu prisutne stvarnosti. Tim više, pošto tehnološki noviteti nose sa sobom i brojne izazove. Ta dinamika tehnoloških dostignuća uslovljava neizvjesnu budućnost, a time i nesigurnost sa raznolikim aspektima koji prijete savremenoj civilizaciji. Samo razumijevanje osnovnih pravaca razvoja u svim oblastima i analogno tome, uspostavljanje efikasnih potrebnih mehanizama u sigurnosnom pogledu, može garantirati jednu ravnotežu koja je neophodna za egzistenciju društva i njegovih članova. Međutim, treba reći da je vrlo teško prognozirati buduće procese, jer su oni veoma nepredvidivi. Jedino je moguće dati okvirne putokaze, ali samo na osnovu sadržajnog poznavanja društvene stvarnosti. Iz tih razloga se koncept sigurnosne politike treba donositi samo na osnovu naučne i stručne spoznaje sigurnosne stvarnosti, od čega zavisi i oblikovanje sigurnosnih ciljeva i strategije ostalih podsistema. Ipak, treba apostrofirati, da je oblikovanje i definiranje globalne nacionalne sigurnosne politike, uz određivanje prioriteta, veoma odgovoran i složen zadatak. Na to upućuje naglašena složenost i kompleksnost društvene zbilje u skoro svim sferama života i rada. U tom pravcu nacionalne države u kontinuitetu kreiraju koncepcijske i strategijske okvire sigurnosne politike kao političko-metodološke operativne instrumenta-

rije u očuvanju svojih vitalnih vrijednosti, odnosno ostvarenju nacionalnih ciljeva. Gradi se jedna sasvim nova koncepcija i strategija koja svoje ishodište nalazi u sigurnosnoj politici i predstavlja relevantno obilježje funkcioniranja političke vlasti. Pitanja sigurnosti će i ubuduće imati prevladavajući značaj s obzirom na političko-sigurnosne i ostale opasnosti koje će i dalje u većoj ili manjoj mjeri biti prisutne u postojećim vojno-političkim i drugim odnosima na međunarodnom planu.

Ovih nekoliko naznaka o politici sigurnosti nedvosmisleno govori da su izazovi sigurnosnog karaktera ključni za nesmetano funkcioniranje svih institucija društvenog sistema. Kao odlučujući činilac u suzbijanju i otklanjanju svih izvorišta nesigurnosti jeste reakcija cjelokupnog društva, a ne samo državnih organa koji se po prirodi svoje djelatnosti bave ovom problematikom. U tim uslovima smatramo da prognoziranje ima posebno značenje. U globalnoj viziji sigurnosne politike, prognostičke analize sa svim aspektima: naučnim, stručno-operativnim, praktičnim, vremenskim, iskustvenim, prostornim itd, mogu poslužiti kao fundament u operativno-sigurnosnom postavljanju prema svim oblicima i vidovima devijantnosti. Međutim, svaka prognostička vizija ima veće izgleda na postavljanju čvršćih hipoteza ukoliko se radi o skorašnjim sigurnosnim problemima. Naime, stvarna i korisna spoznaja svih problema sigurnosti na naučnom, stručno-operativnom, praktičnom nivou, moguća je samo većim stupnjem planiranja, ali na osnovu oblikovane sigurnosne politike. Stoga treba znati, da se vrijeme sadašnjosti brzo skraćuje, a nepoznata budućnost stiže iz složenih sigurnosnih izazova i problema koje nosi razvoj društva. U svim demokratskim državama, oblikovanje i donošenje nacionalne sigurnosne politike je zadatak Parlamenta. U njemu se omogućuje transparentni dijalog o svim aktualnim temeljnim problemima političke zajednice, a time i pitanjima sigurnosti. Pored toga, organizacija i pluralizam političkog života treba i u sferi sigurnosti da omogući slobodu aktivnosti, stvaralaštva i sudjelovanje građana, naročito na lokalnom nivou, u donošenju vitalnih preventivnih programa. Dakle, globalne okvire donosi Parlament ili druga tijela države koje subjekti sistema sigurnosti realiziraju, ali sa različitim ulogama. Sigurnosna politika je prevashodno upravljena na stvaranje neophodno potrebnih preduslova koji će omogućiti da politička vlast oblikuje jednu poželjnu demokratsku i sigurnosnu zajednicu. To istovremeno omogućuje da politički ideali prerastaju u političko-sigurnosnu doktrinu, kojom se nastoje iskazati optimalni koncepti suživota i strategije postupaka u cilju ostvarenja institucionalno postavljenih ciljeva. Dakle, u okvirima političke doktrine, sigurnosna politika joj pruža potporu u njenom djelovanju, legitimiranju stabilne političke zajednice, otklanjajući sva ona ponašanja koja stoje na putu strategijskog djelovanja. U naučnom interdiscipli-

narnom promišljanju sigurnosne politike susrećemo se sa pojmovima kao što su vlast, moć i utjecaj. Pošto ovi termini zaslužuju širu elaboraciju, ovom ćemo prilikom istaći samo par naznaka. Naime, već smo kazali da je svaka vlast, u osnovi, politička vlast, odnosno produkt politike. Da bi se obezbijedili politički uslovi slobodnog razvoja jedne zajednice, postoji potreba za općim normama koje će institucionalno formulirati opće interese i zaštitu zajednice. Regulativna pravila predstavljaju imperativno političko pitanje, posebno imajući u vidu mogućnost njihovog kršenja. Zato iza njih mora stajati autoritet zajednice. Znači, putem vlasti kao oblika legitimne moći i kao komponente politike, odnosno kroz njeno funkcioniranje, obezbijeduje se ambijent za razmatranje i konkretan uvid u "svrsishodnost doktrine, opravdanost poretka, prisutnost subjekta, te pravilnost i racionalnost političkih procesa", (Leksikon temeljnih pojmova politike, str.15.). Tako da sposobnost i efikasnost institucionalne hijerarhije moći, data legitimnim instrumentima vlasti, predstavlja ključni faktor u potrebnom utjecaju na ponašanje pojedinaca ili grupe koji nastoje svoje ciljeve ostvariti raznim oblicima nasilja. Ovdje jasno uočavamo da je institucionalna moć gradirana na raznim nivoima u rukama institucija državne vlasti. Time dolazimo do spoznaje da je politička vlast u svome legitimnom izdanju "kolektivna moć koju priznaju i prihvaćaju podanici i koja jedina posjeduje pravo organiziranja i upotrebe fizičke sile (Leksikon...1994, str. 179.). Među organe izvršne vlasti spada i izvršno – prinudni aparat. Međutim, "kakav je prinudni i izvršni aparat, kakav je njegov odnos prema predstavničkim tijelima, pa čak i zvaničnim nosiocima izvršne funkcije, kojim sredstvima ona raspolaže i pod čijom se stvarnom kontrolom i utjecajem nalazi, zavisi, u mnogome, prava struktura izvršne vlasti i time kvalitet i oblik jednog političkog sistema. (J. Đorđević, n.d., str. 642.). Kao što vidimo, da bi politika mogla ostvariti svoje zadatke, ona se koristi državom. Bez tog osnovnog oslonca politika apsolutno ne bi bila u stanju da realizira politički program. Pošto je cilj svake vlasti da kod građana budi vjerovanje u svoju legitimnost, dolazimo ponovo do centralnog pitanja, a to je funkcionalna složenost i operativno djelovanje organa izvršne vlasti. Donošenjem ustava i zakona i drugih podzakonskih akata, tačno se preciziraju uloge i moć organa i službi sigurnosti u jednom modernom društvu, tako da sigurnosna teorija i sigurnosna filozofija, kroz donošenje sigurnosne politike, daje potreban globalni naučni okvir na nivou države radi zaštite temeljnih vrijednosti datog društva. Odsustvo potrebnog nivoa sigurnosti svakako dovodi u pitanje stabilnost funkcioniranja institucije vlasti, a time i društva u cjelini. U tom smislu, zadatak je institucija koje donose globalne okvire sigurnosne politike da se njenim provođenjem obezbijedi potrebna stabilnost države, ali ne dovodeći u pitanje ustavnu zaštitu osnovnih prava i sloboda. Dakle, u jednom poželjnom demokratsko-sigurnosnom prostoru obezbijeduju se uslovi koji svim članovima političke zajedni-

ce omogućuju razvoj i usavršavanje u svim oblastima pridržavajući se ustavnih i zakonskih dopuštenih okvira. Naznačena međusobna demokratsko-sigurnosna uslovljenost, jedina može eliminirati redukcionistička shvatanja i postupanja, jer, pluralitet interesa i potreba u demokratskom društvu ne trpi pomenuta ograničenja, jer ona dovode u pitanje osnovne odrednice demokratskog življenja. Međutim, i u poželjnim okvirima dolazi do "demokratske nesigurnosti", posebno u operativnom provođenju mjera sigurnosne politike, tako da pluralitet ciljeva u društvu neminovno proizvodi i konfliktne situacije. Upravo u tim prilikama trebaju doći do izražaja demokratsko-sigurnosne legitimne snage uspostavljenih institucija koje će prevashodno mjerama prevencije suziti i eliminirati prostor devijantnog ponašanja. Pri tome se moraju uvažavati osnovni standardi ljudskih prava i sloboda, što je i fundamentalni postulat u njihovom postupanju. Sve to upućuje na zaključak da razvoj svih aspekata demokratskog društva, a osobito stvaranja ambijentalnog prostora za humaniziranjem ličnosti u kojem kultura i vrijednosne dimenzije pojačavaju ulogu i osnovni značaj ljudske stvaralačke ličnosti, mora pratiti i sigurnosnu politiku. Uvažavajući naznačene premise, proizlazi da bez potrebne stabilnosti za bilo koje društvo ne možemo reći da može zadržati svoju organizacionu strukturu.

Iz dosadašnjih promišljanja vidimo da je sigurnosna politika ključni element u funkcioniranju jedne države. U njenom kreiranju moraju doći do izražaja savremena civilizacijska dostignuća u svim oblastima, što je vrlo važno za emanaciju svih demokratskih postulata. Pošto živimo u vremenu velikih neizvjesnosti, protivrječnosti, složenosti savremene stvarnosti, koje uzrokuju raznovrsne konfliktne prilike, sigurnosna politika mora odražavati smisao stabilnog egzistiranja političke zajednice. Dakle, mora biti jedna imanentna efikasna preventivna sigurnosna politika kojom će se obezbijediti slobodan demokratski sigurnosni prostor u kojem će se odvijati potrebna politička i druga aktivnost u društvu. Stoga nam ostaje da konačno pokušamo dati jednu integralnu definiciju sigurnosne politike. *U jednom demokratskom, pluralističkom, pravnom i civilnom društvu, sigurnosnu politiku, koja se temelji na političkim, demokratskim i ustavno-pravnim osnovama, možemo definirati kao okvirni kompleks mjera i aktivnosti na političkom ekonomskom, socijalnom, sigurnosnom, odbrambenom planu kao i u drugim oblastima donesenim u skladu sa sadržajnom naučnom, stručno-operativnom i praktičnom analizom izvorišta ugroženosti, čija se operacionalizacija odvija i usmjerava putem legitimnih podsistema u državi, koji, sa jasno preciziranim funkcijama, te poštujući načela ustavnosti i zakonitosti, svoje aktivnosti provode u skladu sa demokratskim vrijednostima društva, a sve u cilju zaštite vanjske i unutrašnje sigurnosti društva.*

Oblikovanje sigurnosne politike na nivou Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina kao mlada demokratska država koja se nalazi u procesu tranzicije, sa svim unutrašnjim protivrječnostima političke, etničke, ekonomske, kulturne i druge naravi, nastoji oblikovati i artikulirati novi model razvoja demokratije i njenih institucija, primjereno razvoju svih savremenih civilizacijskih društava. Dakle, traži se takva priroda preobražaja koja treba dati odgovarajući obol u iznalaženju najoptimalnijih rješenja i objektivnom sagledavanju svih zapreka različitog karaktera i intenziteta koje još uvijek opterećuju bosansko-hercegovačku društvenu zbilju. Afirmacija i brisanje distance prošlosti između građana i naroda BiH, ujedno je i putokaz za reafirmaciju svih demokratskih premisa koje daju važan impuls u stabilnosti političkog sistema u BiH, jer, niti jedan politički sistem ne može egzistirati ukoliko on u kontinuitetu ispoljava disfunkcionalne i nestabilne sigurnosne tendencije koje dovode u pitanje osnovne društvene vrijednosti. Polazeći od toga, napori su upravljani ka lomljenju granica međusobne zatvorenosti i isključivosti, čime se otvara prostor za eliminiranjem onih izazova koje dovode u pitanje civilizacijsko življenje i razvoj BiH kao multietničke, multikulturalne i multikonfesionalne države. Iz ovoga se može izvući jasan zaključak: uspostava pravnog sistema na nivou države BiH i entiteta sa odgovarajućim institucionalnim sigurnosnim i zaštitnim mehanizmima, još uvijek se odvija u veoma specifičnim i otežavajućim političkim, ekonomskim, socijalnim i drugim okolnostima, sa različitim pogledima na rješavanje krucijalnih pitanja, koja uzrokuju stanovitu društvenu, političku i sigurnosnu nestabilnost na raznim područjima života i rada. Pojedine tendencije sigurnosnog karaktera su dovodile i dovode do latentnih kriza i ugrožavanja lične i imovinske sigurnosti građana, odnosno ugrožavanja njihovog dostojanstva, na raznim područjima Bosne i Hercegovine. U tom kontekstu, nameće se relevantno pitanje o razvojnim perspektivama ukoliko su one permanentno opterećene mnogobrojnim sigurnosnim izazovima, odnosno ostvarenju poželjnih političkih okvira u kojima će sigurnosni mehanizmi kao izvršni organi političke vlasti konačno postati fundamentalni konstituensi u održanju poželjne sigurnosne klime na prostoru BiH. Međutim, da bi smo mogli govoriti o demokratskom razvoju, on treba da proizlazi iz ustavno-pravnih rješenja. Isto tako, za jednu državu ne možemo kazati da je ustavna ukoliko nije organizirana na demokratskim postulatima. Stoga država BiH kao autoritet u zajednici sa zakonitom legitimnom vlašću mora strogo voditi računa o održanju visokog koncepta poštivanja ljudskih prava. Sama uspostavljena simbioza u operacionalizaciji demokratskih principa i artikulacija ne samo između oficije-

lnih organa, nego i drugih nevladinih institucija, predstavlja putokaz za izgradnju i afirmaciju civilnog društva.

Demokratski i ustavno-pravni okvir predstavlja supstrat u zadovoljenju egzistencijalnih i drugih ljudskih potreba, među kojima su od posebne važnosti potrebe za obezbjeđenjem povoljnog stanja sigurnosti. Time sigurnost nedvojbeno predstavlja jednu od ključnih ustavnih kategorija i u općem okvirnom sporazumu za mir u Bosnu i Hercegovini i u Ustavu BiH i entiteta, odnosno aneksima. U skladu sa odredbama Ustava BiH (član 1) Bosna i Hercegovina "nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država u međunarodnim priznatim granicama", ali sa izmijenjenim unutrašnjim ustrojstvom u čijem su sastavu Federacije BiH i Republika Srpska. U istom članu se navodi da BiH ostaje članica Ujedinjenih naroda. Pored svih ranije naznačenih rješenja, nas u ovom dijelu zanimaju ona područja koja tretiraju sigurnosnu problematiku, i s tim u vezi, obaveze odgovarajućih institucionalnih sigurnosnih mehanizama. U vojnom dijelu sporazuma (Anex 1-A) jasno se preciziraju obaveze Republike Bosne i Hercegovine, Federacije i Republike Srpske da "stvore normalne životne uslove u BiH". Osim toga, ukazuje se na potrebu trajnih mjera koje trebaju rezultirati potrebnim nivoom sigurnosti na prostoru BiH. U tom cilju se posebno apostrofira adekvatna kontrola naoružanja, dakle, obezbjeđenje ambijentalnog političko-sigurnosnog prostora i stvaranje neophodnih uslova za razmatranje relevantnih pitanja i iznalaženje takvih rješenja koja će doprinosti otklanjanju zapreka, koje usporavaju proces u izgradnji mira i sigurnosti. S tim u vezi, entitetima se nalaže da su dužni preuzete obaveze sigurnosnog karaktera provoditi, te ih čine odgovornim za implementaciju naznačenih rješenja. Posmatrano sa sigurnosnog stanovišta (Anex 1-B) članom 1. se ukazuje na "važnost iznalaženja novih oblika saradnje na području sigurnosti" koji će otvoriti perspektive za stvaranje međusobnog povjerenja i sigurnosti u Bosni i Hercegovini. To istovremeno znači i sigurnost svih njenih građana i naroda, ali i zaštitu njenog suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta (Anex 2-A, član III). Svakako trebamo podvući i propisane mjere za izgradnju povjerenja i sigurnosti u regiji (Anex 1B-član 3.) i mjere subregionalne kontrole naoružanja (član 4.). Ustavnim rješenjima obezbjeđuje se demokratsko-ustavni okvir sa uvažavanjem svih neophodnih pretpostavki za izgradnju BiH kao moderne i pravne države sa vladavinom prava, pri čemu njena sigurnosna komponenta predstavlja jednu od najvažnijih odrednica za razvoj i uključenje u sve regionalne, međunarodne političke, ekonomske, vojno-sigurnosne i druge integracione procese. Na osnovu svega izloženog možemo kazati da Bosna i Hercegovina kao i svaka druga moderna demokratska i pravna država, putem institucionalnih sigurnosnih i

ostalih zaštitnih mehanizama treba obezbijediti zaštitu teritorijalnog integriteta i suvereniteta, političku samostalnost i međunarodni subjektivitet, te ostale vrijednosti pred svim oblicima vanjskog i unutrašnjeg ugrožavanja. Sa svim državnim atributima trebaju se stvarati demokratsko-sigurnosni uslovi za sprovođenje vladavine zakona s osnovnim ciljem obezbjeđenja opće klime za društveno-ekonomski, socijalni, kulturni, i ini razvoj građana i bosansko-hercegovačkog društva u cjelini. Na taj način dolazimo do centralnog pitanja, odnosno kojom politikom osigurati stabilnost i sigurnost u razvoju Bosne i Hercegovine. To je sigurnosna politika, koja svoje uporište ima u već navedenim ustavno-pravnim rješenjima. Dakle, svaka organizirana država koja je prevashodno politička organizacija oblikuje i razvija niz politika (ekonomska, vanjska, odbrambena, ekološka, kulturna, itd.), koje zavisno od prilika i okolnosti, mogu imati odgovarajući utjecaj na stanje sigurnosti u državi. Sve one čine sigurnosnu politiku na nivou države. Znači iz globalnog koncepta sigurnosne politike, proizlaze sve naznačene i druge politike.

Imajući u vidu da smo već ranije naučno i teorijski objasnili bitne aspekte oblikovanja i implementacije sigurnosne politike, ovom prilikom iznosimo još par mišljenja. Općepoznato je, da na kreiranje sigurnosne politike utječu veoma složeni i mnogostruki problemi različite naravi sa nesigurnim varijacijama, kako u pogledu obima, tako i intenziteta. Ranije smo naznačili da se nikad ne može postići apsolutna sigurnost u državi. Ovo ističemo zbog toga što se u samom pristupu oblikovanja sigurnosne politike, imperativno trebaju napuštati dosta prisutni i uvriježeni zastarjeli tradicionalni stavovi, koji preferiraju idealističke koncepte, bez adekvatnog naučno-stručnog i operativnog spoznavanja svih otvorenih i latentnih prijetnji koje u kontinuitetu iznutra nagrizaaju sigurnosno stanje. Osobito ako znamo da se nikada u cijelosti ne mogu predvidjeti budući izazovi i nepredvidivosti sigurnosnog karaktera, tako da i politička reintegracija BiH, i redefiniranje pojedinih relevantnih pitanja teče sa veoma naglašenim problemima, što se odražava na stepen sigurnosti. Polazeći od toga, priroda, intenzitet i sve protivrječnosti, apsolutno opterećuju i koncept sigurnosne politike, organizaciju, sredstva i mehanizme djelovanja. Bosna i Hercegovina je još uvijek izložena raznim oblicima i vidovima ugroženosti. Ukoliko nema sistemskog i konzistentno operativno-stručnog, profesionalnog i pravovremenog reagiranja, sigurnosna zbilja će se nedvojbeno usložnjavati. Osim toga, opterećenost na području unutrašnje sigurnosti direktno se odražava na sposobnost BiH da se aktivnije uključuje u već poznate integracione procese koji se odvijaju u raznim oblastima. Evidentni i složeni problemi na unutrašnjem planu, svaku državu čine nepouzdanim sigurnosnim subjektom međunarodnih odnosa. Isto tako, nepravovremeno ili sporo reagi-

ranje na te raznolike izazove, dovodi do improvizirajućih postupaka, što u krajnjoj instanci vodi ka destabiliziranju sigurnosti u svakom društvu. Na temelju izloženog možemo kazati da "kreiranje politike sigurnosti postaje veliki izvor utjecajnih varijabli u odnosu prema problemima same nacionalne sigurnosti". (B. Buzam, n.d., str. 2 i 5.). Zbog toga definiranje politike sigurnosti predstavlja zvanično i odgovorno donošenje kompleksnog koncepta, čiji se sadržaji moraju kreirati u ustavno-zakonskim autonomnim okvirima sa svim relevantnim premisama i strategijom implementacije kroz funkcioniranje elemenata sistema sigurnosti. I ovdje treba doći do izražaja objektivnost u kreiranju sigurnosne politike, lišena bilo kakvih idealističkih sigurnosnih ciljeva, koji se obično utvrđuju na temelju suhoparnih teorijskih uopštavanja. Dakle, samo jedna demokratska, objektivna, pragmatična, efikasna i provodiva sigurnosna politika (sa ciljevima, snagama, sredstvima, dinamikom operacionalizacije, itd.), i njenom djelotvornom implementacijom i donošenjem ostalih racionalnih odluka u konkretizaciji operativnih zadataka, omogućit će političkim strukturama vlasti u Bosni i Hercegovini, da oblikuju jednu poželjnu demokratsku i sigurnosnu zajednicu. Istovremeno, to je način da se kroz praktični aktualitet institucionalnih mehanizama, čije se aktivnosti moraju odvijati u ustavno-zakonskim i političkim neutralnim okvirima, daje puni doprinos u održavanju stabilnosti i sigurnosti političkog sistema u BiH. Jedino se na taj način može stvarati klima o sposobnosti i efikasnosti u zaštiti osnovnih vrijednosti bosansko-hercegovačkog društva.

Umjesto zaključka

Današnja sigurnosna stvarnost u Bosni i Hercegovini, pored donesenih ustava i drugih dokumenata, prisustva OHR-a, OSCE-a, SFOR-a, odiše mnogostруким ograničenjima, koja ne daju dovoljnu šansu sigurnosnim mehanizmima da, na bazi naučnih i stručnih spoznaja i poznavanja prirode i karaktera svih sigurnosnih prijetnji i izazova, obezbijede poželjan demokratsko-sigurnosni prostor i uslove svim građanima i narodima BiH za razvoj i usavršavanje u svim oblastima, pridržavajući se Ustava i zakonskih dopuštenih ovlašćenja. U okviru ovoga, treba istaknuti i nedovoljnu sposobnost postojećih sigurnosnih i ostalih zaštitnih mehanizama, opterećenih političkim i drugim vidovima utjecaja da svoje organizacione, stručne, operativne, profesionalne, etičke i druge performanse prilagode novonastalim savremenim uslovima. Treba znati da sigurnosna politika, koja izražava savremena civilizacijska dostignuća u svim oblastima, odražava smisao stabilnosti i egzistiranja Bosne i Hercegovine kao političke zajednice, te obezbjeđuje da uspostavljenim legitimnim sigurnosnim podsistemima, koji sa jasno preciziranim funkcijama i poštujući osnovna prava i slo-

bode građana, svoje aktivnosti provode u skladu sa demokratskim vrijednostima moderenog, pravnog i civilnog društva. Nema sumnje da pred političkim i profesionalnim sigurnosno-zaštitnim strukturama u BiH, stoje veliki izazovi i odgovornost, s obzirom da u zemljama koje imaju dugu demokratsku i policijsku tradiciju, politika sigurnosti ima specifično mjesto u razvoju društva i predstavlja jednu od najznačajnijih sigurnosnih spona, koja doprinosi stvaranju potrebnih pretpostavki za progresivan i demokratski razvoj u svim sferama društvenog života.

Abstract

Turbulent relations among states and expanding transnational pattern of organization in various areas, international conflicts, and huge problems in prevention and management in various crisis, on the basis of global security aims, from various security agencies demand the most effective working programs with necessary means, which will in its network, correlations and competition among personal group and other requests and interests, lead towards the need of common engagement that have a decisive significance for national security. Bosnia and Herzegovina is still exposed on various models and means of imperilment. The non-existence of systemic and consistent practical expertise, professional and timely reaction, security reality makes even more complex. The fact that area of internal security is burdened with problems directly reflects on the ability of BiH to get more actively involved in already familiar integration processes that are taking place in different areas. Non-timely or slow reaction to these various challenges causes improvised actions, which in the final instance leads towards the destabilization of security in every society. The creation of security policy becomes a huge source of real variables in relation towards problems of national security.

Duško MODLY¹

Funkcija policijskog poligrafskog ispitivača

Function Of Police Polygraph Investigator

Sažetak

U članku je obrađena problematika poligrafskog ispitivanja, specifičnog oblika ispitivanja osoba, koji spada u područje kriminalističke taktike, kriminalističke tehnike te kriminalističke psihologije. Prikazana su poligrafska ispitivanja koja se danas preduzimaju unutar policijskih tijela u okviru tzv pred kaznenog postupka, kao nesporan integralan čimbenik funkcije otkrivanja i dokazivanja kriminalnih pojava i njihove prevencije. Poligrafski ispitivač, psihofiziološki ispitivač, poligrafist je prukazan kao osoba koja raspolaže s posebnim stručnim znanjem i vještinom. Prema zakonodavnim rješenjima R Hrvatske, poligrafista se smatra posebnom vrstom policijskog istražitelja unutar kriminalističke procedure ili uvjetno rečeno kriminalističke istrage. Velika pažnja posvećena je i tzv. normiranju moralne odgovornosti poligrafskih ispitivača kao vrlo bitnom segmentu poligrafskog zvanja i unapređenja njegove društvene funkcije.

1. Uvod

Poligrafsko ispitivanje, u okvirima suvremene policijske djelatnosti, možemo definirati kao otkrivačko-dokazni postupak neformalne, spoznajne prirode, unutar policijske kriminalističke procedure (kriminalističke istrage), koji je utemeljen na znanstvenim osnovama i iskustvu. Smatra se da je primjena poligrafskog ispitivanja danas, primjena znanosti, a ne isključivo struka. Poligrafsko ispitivanje je specifičan oblik ispitivanja osoba, koji spada u područje kriminalističke

---

¹ Dr. sci., redovni profesor na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

taktike i kriminalističke psihologije i istovremeno kriminalističke tehnike. Riječ je o specifičnom obliku ispitivanja, jer se između ispitivača i ispitanika interpolira poligrafski instrument. Samim tim, unutar postojeće trihotomije unutar kriminalističke znanosti (taktika, tehnika i metodike), možemo govoriti o posebnoj taktici ili metodici poligrafskog ispitivanja. Radi lakšeg praćenja nastavnih izlaganja naveli bismo razloge poligrafskog ispitivanja: eliminiranje nevinih osoba iz kruga sumnjivih osoba (u konkretnom slučaju), (1) za njih se u praksi iskristalizirao pojam "neupletena" osoba, (2) otkrivanje materijalnih (stvarnih) izvora informacija u obliku tragova i predmeta kaznenog djela, dokumenata i tehničkih snimki i personalnih izvora informacija (supočinitelji, suučesnici, svjedoci, osobito očevici, žrtve i sl.) i (3) otkrivanje drugih, osobito tzv. paralelnih dokaza. Točka tri je osobito važna jer u praksi često sprječava demaskiranje informatora. U kriminalističkoj praksi se pogrešno smatra da je cilj poligrafskog ispitivanja dobivanje priznanja. Priznanje je samo "nus produkt" poligrafskog ispitivanja. Poligrafski ispitivač ili danas sve češće korišten pojam "psihofiziološki" ispitivač, odnosno popularni pojam poligrafist, je osoba koja raspolaže s posebnim stručnim znanjem i umijećem (vještinom). Smatramo da nema više mjesta alternativnom pristupu u smislu raspolaganja stručnim znanjem i/ili umijećem, jer je primjena poligrafije danas primarno primjena znanosti, a ne obrt. Sukladno zakonodavnim rješenjima u Republici Hrvatskoj, poligrafski ispitivač je posebna vrsta policijskog istražitelja (ovlaštena osoba) unutar kriminalističke procedure ili uvjetno rečeno kriminalističke istrage. U stvari riječ je o stadiju policijskih izvida (pojam iz ZKP-a Republike Hrvatske) koji nazivamo kriminalistička obrada.

Naprijed navedeno otvara pitanje: kako utječe na vjerodostojnost poligrafskog ispitivanja činjenica da su poligrafisti ovlaštene službene osobe policije? Obzirom na vertikalnu i horizontalnu subordiniranost (hijerarhiju) policijskih djelatnika i pretpostavljenu poslušnost, ovo pitanje javlja se kao utemeljeno. Profesionalni kriminalci su posebno podozrivi kad ih ispituju policajci-poligrafisti. Nadređeni u državnoj upravi se mogu uvijek izravno ili neizravno i vrlo perfidno "upletati" u slučaj na način koji nije ni pravno ni etički prihvatljiv. No, kad se ima u vidu da je poligrafsko ispitivanje de facto oblik prikupljanja obavijesti od građana, od strane policije, na poseban način i da se traži pristanak ispitanika, a da nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača služe policiji kao svojevrsni putokaz, neformalni dokaz, dokaz u spoznajnom smislu, onda navedeno pitanje postaje manje neuralgično. U vezi s rečenim treba imati u vidu, da policijski poligrafski ispitivači na poseban način služe interesima pravde i društva. Oni otkrivaju istinu, odnosno neistinu. Pri tome moraju raditi stručno i razborito, profesionalno, poštujući pozitivne propise do granice

koju propisi traže, uz istovremeno poštovanje ljudskih prava i sloboda. Osnovni putokaz treba im biti etika struke, deontologija jedne profesije.

Obzirom na svoj poziv i ovlasti kojima raspolažu, poligrafisti se moraju stalno čuvati da ne upadnu u svojevrсну klopku i prvenstveno vode samo računa o interesima pravde, žrtava i društva, a ne i ispitanika. Pozitivni pravni propisi i etički standardi danas stoje na stanovištu da su interesi ispitanika isto toliko važni, kao i interesi društva i žrtava. Kad je riječ o ispitivanju osumnjičenika, često ih se upozorava da moraju voditi računa o pretpostavci (presumpciji) nevinosti. Smatramo da poligrafiste treba upozoriti na tu pretpostavku, da u žaru ispitivanja na nju ne zaborave. Ali cijela ta pretpostavka nevinosti ima po nama karakter licemjerja.. Osumnjičenika kao nevinu osobu se zadržava, pritvara, nad njim se vrši tjelesni pregled, obavljaju se pretrage i sl. što sve ukazuje da se polazi od pretpostavke da on nije nevin. Tako si brojni ispitanici postavljaju pitanje: ako sam nevin zašto me ispituje na poligrafu? Bez obzira da li je riječ o osumnjičeniku, žrtvi za koju se sumnja da podnosi lažnu prijavu ili svjedoku za koga se sumnja da laže, dakle svjesno govori neistinu, koji time dobivaju status osumnjičenika, poligrafsko ispitivanje ima konfliktan karakter. Ispitanik je zainteresiran da obmani i izigra poligrafistu, a poligrafist nastoji dokazati laž.

Poligrafisti se trebaju stalno čuvati da ne potpadnu pod utjecaj tjelesnih osobina osoba s kojima kontaktiraju (a ne samo ispituju) u svakodnevnom obavljanju svojih poslova. Često je potreban znatan napor da se apstrahira od tih osobina, ali samo na taj način postižu poligrafisti punu objektivnost u svom radu. Pred-testni razgovor koji puta se javlja kao izvor nestručnosti i neprihvatljivih postupaka poligrafiste. Dolazi do pogrešne socijalne percepcije osobe. "Verzirani" profesionalni kriminalci u toku pred-testnog razgovora pokušavaju iz ponašanja poligrafiste saznati što više. Poligrafist se javlja kao svojevrсни odašiljač signala, što se koji puta zaboravlja. Poligrafisti se koji puta služe stereotipima, osobito u vezi s facijalnom atraktivnošću ili neatrakivnošću ispitanika. Poligrafisti zaboravljaju da primjerena pitanja i adekvatan izbor riječi uvjetuju uspješnost pred- testnog razgovora i stvaranja utiska kod ispitanika o osobi ispitivača. Isto tako, oni se moraju čuvati raznih predrasuda, "halo efekta" i sl. Nikada ni pod bilo kakvim pritiscima i argumentima ne smiju popustiti tzv. "operativi" i koristiti primjenu poligrafa kao svojevrstan pritisak na ispitanika ili oblik obmane (da je reagirao na određeno pitanje iako to nije bio slučaj). Oni uvijek moraju nastupati argumentom znanja, a ne argumentom vlasti (autoriteta), koja proizlazi iz statusa ovlaštene službene osobe policije.

Po prirodi svog poziva poligrafski ispitivač ne smije biti previše osjetljiv na laži, jer je svojstveno čovjeku da se brani, to mu je urođeno. Riječ je o nagonu samoodržanja, a poznato je da je jedan način obrane i laž. Zadatak je poligrafskog ispitivača da laž dokaže i utvrdi njen uzrok. Uvijek treba obuzdavati želju da se brzo dođe do konačnog rezultata (zaključka). U pravilu, primjeni načela ekonomičnosti u poligrafiji nema mjesta. Iz izloženog proizlazi da poligrafski ispitivač mora imati određene radne i moralne kvalitete. Na uspješnost i neuspješnost poligrafskog ispitivanja znatnu ulogu igra i psihofizičko stanje ispitivača i ispitanika. Na tom planu oscilacije su koji puta znatne. Ulogu igraju i osjećaji koji se javljaju na strani ispitivača. Traži se emocionalna usklađenost s ispitanikom, emocionalna rezonanca. Međutim, empatija poligrafiste mora biti kritična. On mora vladati visokom verbalnom i opservacijskom razinom. Poligrafist mora poznavati i izučavati protutaktike ispitanika.

2. Neke radne i moralne kvalitete poligrafskog ispitivača

Obzirom na prirodu poligrafskog ispitivanja i funkciju poligrafskog ispitivača smatramo da u te kvalitete spadaju: (1) pouzdanost, (2) sigurnost, (3) spretnost, (4) dosjetljivost, (5) prisutnost duha, (6) metodičnost, (7) poštenje i objektivnost, (8) zdrav razum, (9) mašta kojom zdrav razum vlada, (10) osobna inicijativa i profesionalna svijest, (11) izoštren osjećaj odgovornosti, (12) osjećaj za pravednost, (13) strpljivost, (14) odgovarajuća kultura i primjeren karakter, (15) stručno znanje i iskustvo, (16) poznavanje svakodnevnog života i ljudi, (17) tehničko obrazovanje i spremnost, (18) ustrajnost, ali ne tvrdoglavost, (19) nepostojanje predrasuda, (20) senzitivnost i takt, (21) tjelesna prikladnost, (22) sposobnost konciznog pismenog izražavanja itd.

Poligrafist kao građanin, po prirodi svog poziva mora posjedovati demokratsko razumijevanje i raspolagati s bogatstvom osjećaja. Kao svojevrsni nositelj državnog autoriteta mora unašati dušu i tijelo u svoj poziv, svoje zvanje. Međutim uz svu profesionalnost poligrafski ispitivač mora ostati human. Humanizam je karakterna i profesionalna vrlina. Međutim, taj humanizam mora biti racionalan, bez pretjerane strogosti s jedne strane i deplasiranog sentimentalizma s druge strane. Poligrafsko ispitivanje zahtijeva stalnu samokontrolu u čemu i leži snaga profesionalnog obavljanja poligrafskog poziva. Poligrafski ispitivač se kreće između dvije krajnosti. Jednu predstavlja aspekt znanosti, a drugu vještine. Pored mnogobrojnih radnih i moralnih kvaliteta, poligrafist mora imati talent za kombiniranje, mora biti kreativan, primjenjivati načelo

podozrenja (skepse) na racionalan način, mora logički razmišljati i služiti se praktičnom psihologijom i biti dobar poznavatelj ljudi.

Po prirodi svog poziva poligrafist mora raspolagati s određenim fondom teoretskih znanja iz područja psihologije kriminalaca. Riječ je o poznavanju ljudi iz tzv. kriminalnog miljea, jer se s njima najčešće susreće u svom radu. Poznavanje ljudi temelji se na primjeni nekih iskustvenih načela života i psihologijskih tehnika. Kao što sam naziv kaže, poligrafsko ispitivanje je ispitivanje ljudi. Zato se od poligrafiste traži da kod ljudi bez obzira na dob, spol, rasu, društveni sloj i sl. pronađe "djelotvoran komunikacijski uzorak ponašanja."

Radna sposobnost poligrafiste osobito se ogleda u pravilnoj i pravovremenoj primjeni adekvatnih metoda, ovisno o okolnostima konkretnog slučaja. Pravilan rad poligrafiste otežava individualnost, promjenjivost i raznolikost kriminalnih slučajeva, odnosno kaznenih djela. Od poligrafiste se očekuje da u svakom konkretnom slučaju otkrije maksimalan broj relevantnih činjenica. Radi ostvarivanja najuže suradnje s tzv. kriminalističkom operativom, kao i radi adekvatnog provođenja poligrafskog ispitivanja, poligrafisti moraju do određene granice poznavati norme materijalnog i postupovnog prava, a detaljno norme kriminalističke znanosti. Oni moraju poznavati pravila, postulate i terminologiju drugih znanosti npr. medicine, kemije, fizike i sl. kako bi mogli adekvatno provesti poligrafsko ispitivanje. Do određene granice moraju poznavati i tzv. "unutarnja pravila" pojedine znanosti i vokabular koji se unutar njih koristi. Za ilustraciju navodimo, da poligrafisti posebno moraju dobro poznavati način izvršenja kaznenog djela, tzv. tehnički modus operandi. To je kriminalistička kategorija koja označava čitav splet čimbenika i uvjeta koji neposredno ili posredno utječu da se određeni kriminalni događaj ili kazneno djelo manifestiraju s određenim sadržajem i u odgovarajućem obliku. Način izvršenja odražava svojstva konkretnog kriminaliteta i utjecaj osobnih svojstava i sposobnosti samog počinitelja. On je simbioza objektivnog i subjektivnog. Često je rezultat uočenih zajedničkih svojstava koja proizlaze iz ponavljanja, profesionalizacije i organiziranosti. Poligrafist, dakle mora poznavati elemente načina izvršenja kaznenog djela. U najširem smislu to su: (1) opće i posebne okolnosti i faktori koji stvaraju uvjete za izvršenje kaznenog djela, (2) stupanj ponavljanja, (3) tragovi i predmeti u vezi s kaznenim djelom, (4) metode i načini prikrivanja kaznenog djela, (5) mjesto izvršenja i ostala mjesta u vezi s kaznenim djelom, (6) sredstva izvršenja i način njihove upotrebe, modalni aspekt, (7) vrijeme izvršenja, temporalni aspekt, (8) objekt napada (ili radnje po kaznenom pravu), (9) objektivno-subjektivna svojstva počinitelja i sl.

Policijski poligrafisti su životno i radno upućeni na najužu suradnju s ovlaštenim službenim osobama kriminalističke policije. Da bi ta suradnja bila uspješna, poligrafist mora, uz ostalo, spoznati kriminogenezu i viktimogenezu konkretnog delikta i upoznati prošlost ispitanika. U praksi se često javljaju problemi po pitanju: kako argumentirano uvjeriti kriminalističku operativu o mogućnostima i nemogućnostima poligrafskog ispitivanja u konkretnom slučaju? Isto tako, kako ih uvjeriti u važnost prikupljanja podataka za potrebe poligrafskog ispitivanja, osobito kad je riječ o vizualnim i auditivnim podacima? Kako uvjeriti operativu da poligrafist ne postupa slobodno i po svom nahođenju, nego da je vezan propisima i pravilima svoje struke? Sporadično u svakodnevnoj policijskoj praksi javlja se specifičan oblik rivaliteta na relaciji operativa-poligrafist, u smislu tko je više zaslužan za otkrivanje i dokazivanje slučaja. Takve pojave treba energično spriječiti u samom početku. To je dokaz da se uloga i funkcija poligrafista ne shvaća. Koji puta pritisci operative mogu rezultirati tzv. "paušalnom kriminalizacijom osoba" od strane poligrafiste.

Postupci poligrafista često se odlikuju velikom mjerom sadržajnog identiteta i monotonih, rutinskih postupaka. Zato se oni moraju stalno boriti protiv svih oblika šablona, stereotipa i rutine, jer to ide na štetu njihove kreativnosti. Isto tako, oni stalno moraju voditi računa o tome da poligrafsko ispitivanje ne bude skupa metoda koja daje malo rezultata.

Postupak poligrafiste najuže je vezan uz njegovu osobnu dispoziciju. Ta dispozicija u toku života relativnom konstantnošću razlikuje jedne osobe od drugih. Ova relativna konstantnost ukrštava se s tzv. "individualnom situacijom" čovjeka. Poznato je da niti jedan čovjek, pa tako ni poligrafski ispitivač ne može konstantno jednako dobro uočavati, memorirati i reproducirati činjenice. Oscilacije u njegovom radu su neminovne i zato ga ne trebaju zabrinjavati. On ih mora biti svjestan i smanjiti ih na najmanju moguću mjeru. To treba imati u vidu i osoba ili tijelo koje vrši ocjenu rada poligrafista.

Poligrafist, kao i sve druge osobe podložan je svim mogućim utjecajima. Osobito su opasni utjecaji masovnih medija. Zbog svoje funkcije mora stalno nastojati da na minimum svede sve ono što je subjektivno, posebno u području vlastitih emocija. Osobito se treba čuvati davanja ocjene o stupnju socijalne upotrebljivosti nekog čovjeka. To nije njegovo stručno područje.

Poligrafist prije početka poligrafskog ispitivanja treba izvršiti detaljnu analizu određenog kriminalnog događaja. U ovom radu pod kriminalnim

dogadjem podrazumijevamo društveno opasni događaj koji indicira na kazneno djelo. Pri tome se mora čuvati da se ne usmjeri isključivo na manifestni sadržaj kriminalnog događaja, a manje na fenomenološki i kauzalni aspekt. Stalno treba imati u vidu da se sugestija u svakodnevnom radu javlja kao nametljivac kojeg se teško isključuje iz sadržaja rada.

Poligrafist se svakodnevno izlaže raznim profesionalnim rizicima, radnim i zdravstvenim (bio-hazard) i sl. Zato se on mora odlikovati posebnom mnogostranošću u poznavanju društvenih odnosa i ljudskog života, kao i prirodnih zakona. On mora biti svojevrsan sociolog. Zbog navedenog, koji puta se poligrafisti mogu smatrati nedoraslima za veličinu i težinu službenog zadatka koji trebaju obaviti. Unatoč toga oni povjereni zadatak moraju izvršiti s punom odgovornošću.

Poligrafisti su često u različitim dilemama, u borbi sa samim sobom. Njihov duh je rijetko slobodan. Oni žive pod pritiskom prošlih (riješanih ili neriješenih), sadašnjih i budućih slučajeva. Dan za danom oni pred očima imaju samo pravo, istinu, čast i dužnost. To od njih zahtijeva veliki psihofizički napor. Oni moraju uvijek sačuvati svoje dostojanstvo i dostojanstvo službe kojoj pripadaju, uzoran profesionalni i ljudski lik.

Poligrafist u svom radu treba biti depersonaliziran. To primarno znači da mora biti nepristran u smislu, da se u svom radu oslobodi osobnih sklonosti, stavova, predrasuda, strasti, navika i posebnosti.

3. Funkcije poligrafskog ispitivača

Unutar kriminalističke procedure (istrage) koju provode policijska tijela, poligrafski ispitivač može se javiti u dvojakoj ulozi. Može se javiti u svojstvu stručnog savjetnika ili pomoćnika tijela postupka, dakle, u svojstvu stručne osobe i u svojstvu kriminalističkog vještaka sui generis. Obzirom na zakonska rješenja u Republici Hrvatskoj riječ je o neformalnom vještačenju, u kriminalističkom ili spoznajnom smislu.

a) *Poligrafist kao stručni savjetnik:* kao stručni savjetnik (konzultant) poligrafist se javlja kad je tijelu postupka prije, u toku i nakon provođenja poligrafskog ispitivanja potrebno kakvo stručno objašnjenje ili savjet tehničke ili druge prirode prilikom provođenja operativnih radnji i mjera u vezi s poligrafskim ispitivanjem. Stručna objašnjenja mogu se dati usmeno ili pismeno. Poligrafist je dužan dati

savjet ili objašnjenje tijelu postupka po svom najboljem znanju i uvjerenju i odgovoran je za dani savjet ili uputu, odnosno objašnjenje.

b) *Poligrafist kao stručni pomoćnik*: kao stručni pomoćnik tijela postupka, poligrafist se javlja kad pod rukovodstvom i po nalogu tijela postupka poduzima pojedine mjere i radnje operativne prirode u cilju prikupljanja činjenica potrebnih za provođenje poligrafskog ispitivanja lege artis. Smatramo da ta pomoć mora biti neophodna i da ne trpi odlaganje. Nemoguće je enumerirati sve vrste i oblike te pomoći, jer imaju strogo individualni karakter i variraju od slučaja do slučaja i od tijela do tijela postupka. S kriminalističkog i profesionalnog stanovišta ova pomoć poligrafiste mora biti raznovrsna, nesebična i stalna. U osnovi može biti izravna i neizravna. Ona mora biti pružena u skladu s kriminalističkim standardima. Budući da poligrafsko ispitivanje spada u konverzacijski dio policijskog rada, po prirodi stvari ta pomoć će se primarno sastojati u obavljanju tzv. informativnih razgovora i intervjua i prikupljanju stvarnog materijala radi predočavanja ispitaniku (vizualnog, auditivnog, odorološkog i sl.). Prirodu i potrebu pomoći diktira kriminalni događaj ili kazneno djelo u konkretnom slučaju. Trebalo bi u svakodnevnoj praksi dogovoriti i u pismenoj formi fiksirati oblike pomoći i način suradnje s tim u vezi. Funkcija stručnog savjetnika i pomoćnika na strani poligrafskog ispitivača zahtijeva osim "autohtonog" znanja i dobro poznavanje pravila kriminalistike, kaznenog prava i sl. U vezi s navedenim javlja se i pitanje da li bi u skladu s financijskim mogućnostima policijskog tijela trebalo provesti specijalizaciju poligrafista npr. prema istorodnim ili istovrsnim kategorijama kaznenih djela, sukladno njihovoj katalogizaciji u kaznenom zakonu ili nekim drugim kriterijima? Smatramo da bi specijalizacija omogućila kvalitetnije pružanje stručnih savjeta i stručne pomoći, kao i samo provođenje poligrafskog ispitivanja. Specijalizacija se može provesti i u skladu sa specijalizacijom djelatnika kriminalističke policije.

c) *Poligrafist kao vještak*: postupak poligrafskog ispitivanja i davanje nalaza i mišljenja od strane poligrafiste ima sve karakteristike postupka vještačenja. Riječ je o vještačenju neformalnog karaktera. U praksi se govori o vještačenju u spoznajnom smislu. Poligrafsko ispitivanje naređuje se pismenim nalogom (naredbom) nadležnog policijskog tijela, o čemu će kasnije biti više riječi. Kako je navedeno, provođenje poligrafskog ispitivanja, interpretacija poligrama i davanje nalaza i mišljenja je stvarno svojevrsni postupak neformalnog vještačenja, prema aktualnim zakonskim rješenjima u Republici Hrvatskoj. U vezi s navedenim postavlja se pitanje, kad bi se u toku glavne rasprave optužba i obrana dogovorile da se neka osoba podvrgne poligrafskom ispitivanju i da bi rezultat prihvatili kao dokaz u postupovnom smislu, kako bi na to reagirao sud?

Ispitanik se u toku poligrafskog ispitivanja (vještačenja) javlja kao personalni izvor informacija (aktivni i pasivni), radnja ispitivanja ima karakter dokaznog sredstva, poligram kao predmet (objekt) vještačenja, odnosno nalaz, a interpretacija poligrama ima karakter zaključka ili mišljenja.

Smatramo da nema nikakvih zapreka da se u toku poligrafskog ispitivanja primijene po analogiji norme Zakona o kaznenom postupku Republike Hrvatske ("Narodne Novine" br. 110/97.) koje se odnose na vještačenje. Zbog specifičnosti postupka poligrafskog ispitivanja, neka pitanja moraju se riješiti posebnim pravilnicima ili uputama, o čemu će kasnije biti više riječi. U vezi s navedenim, tj. tezom da je poligrafski ispitivač neformalni vještak sui generis, otvara se i pitanje, koje neće biti predmet ovih razmatranja: kako se postaje poligrafskim ispitivačem? Nadalje, budući da je prema sadašnjem stanju stvari u Republici Hrvatskoj poligrafski ispitivač ovlaštena službena osoba tijela policije, kako postići njegovu što veću samostalnost i nezavisnost u smislu vertikalne i horizontalne subordinacije u policiji? Osobno smatramo da u prilog njegove samostalnosti govori primjena odredaba ZKP-a o vještačenju, koje se mogu primijeniti po analogiji.

Iz izloženog proizlazi da je poligrafsko ispitivanje taktičko-tehnička mjera i radnja koja u potpunosti ispunjava uvjete radnje vještačenja, što ćemo nastavno pokušati i dokazati.

4. Određivanje poligrafskog ispitivanja

Smatramo da poligrafsko ispitivanje treba odrediti uvijek, ukoliko to financijske i organizacijske okolnosti dozvoljavaju, kad razjašnjavanje kriminalnog slučaja to imperativno traži. Pri tome težina i društvena opasnost kriminalnog događaja ne bi trebali biti primarni kriteriji za određivanje poligrafskog ispitivanja. Kriterij treba biti složenost i kompliciranost u razjašnjavanju kriminalnog događaja.

U vezi s određivanjem poligrafskog ispitivanja, bolje rečeno naređivanjem, javlja se i jedan temporalni moment u vidu pitanja: kada odrediti poligrafsko ispitivanje, da bi ono dalo maksimalne rezultate? Po prirodi stvari, osnovni preduvjet je, da se raspolože s dovoljno podataka potrebnih poligrafskom ispitivaču da može pristupiti poligrafskom ispitivanju po pravilima poligrafske struke. Zbog niza objektivnih razloga, a koji puta i subjektivnih, nije moguće unaprijed odrediti neke stroge rokove za poduzimanje poligrafskog ispitivanja od časa saznanja za kriminalni

događaj ili kazneno djelo. Koji puta se osumnjičenik otkrije i nakon nekoliko godina ili samo kazneno djelo. Svakako da protok vremena izravno utječe na način provođenja poligrafskog ispitivanja.

U nalogu za poligrafsko ispitivanje (vještačenje) tijelo postupka treba navesti u vezi s kojim kriminalnim slučajem ili kaznenim djelom i kojim raspoloživim činjeničnim fondom treba obaviti poligrafsko ispitivanje, te kome se ono povjerava. Ukoliko je to moguće, tijelo postupka koje daje nalog za poligrafsko ispitivanje treba navesti u kom pravcu, opsegu i eventualno roku treba obaviti poligrafsko ispitivanje. Riječ je o tzv. okviru poligrafskog ispitivanja i zadacima poligrafskog ispitivača. Poligrafski ispitivač neće postupiti po nalogu, ako je njegov sadržaj protivan pozitivnim propisima u vezi s poligrafskim ispitivanjem ili pravilima poligrafske struke. Na to je dužan upozoriti tijelo postupka. Programiranje pojedinog zadatka, kao postavljanje algoritma za njegovo rješavanje shvaćenog u užem smislu, uvijek je u nadležnosti poligrafskog ispitivača.

Tijelo postupka koje daje nalog, po prirodi stvari mora dobro poznavati domete aktualnih znanja i vještina na području poligrafskog ispitivanja, kao i domete poligrafskih ispitivača koji mu stoje na raspolaganju. Možda su dometi po tom pitanju u nekim zemljama mnogo veći, pa tijelo postupka mora stalno voditi računa da pred "domaće" poligrafiste ne postavlja za njih nerealne zahtjeve. Riječ je o poznavanju pripadnosti konkretnog problema specijalnom području poligrafskog ispitivanja. Ukoliko tijelo postupka ne poznaje dovoljno opseg i specifičnosti posebnih znanja koje primjenjuje poligrafist u svom radu, ili u nešto nije sigurno, ono neće moći ispostaviti pravilan nalog za poligrafsko ispitivanje. Zato je ono u takvim slučajevima dužno, prije određivanja poligrafskog ispitivanja, konzultirati poligrafistu. To je naprijed navedeni slučaj poligrafiste kao stručnog savjetnika ili konzultanta tijela postupka. Nerealno postavljeni zadaci poligrafisti odražavaju nepoznavanje problema ili prepuštanje problema poligrafisti.

Tijelo postupka mora u nalogu osigurati poligrafisti čvrste polazne osnove u smislu raspoloživog činjeničnog supstrata (podataka). Kako smo naveli, ono je ovlašteno na neki način odrediti i granice rada poligrafiste, što on obzirom na identitet naloga mora poštovati, jer u protivnom ulazi u zonu prekoračenja ovlaštenja. Postavlja se pitanje: što su to čvrste polazne osnove? Na ovom mjestu, ilustracije radi, naveli bismo neke podatke koji spadaju u taj pojam: (1) podaci o kriminalnom događaju ili kaznenom djelu. Primarno se imaju u vidu kriminalističke karakteristike, što je širi pojam od bića kaznenog djela i obuhvaća cjelokupnost tipičnih i individualnih obilježja djela, osobito u pogledu situacije izvršenja djela.

Riječ je o sklopu strukture kriminalnog događaja ili kaznenog djela koju u osnovi čine: prostor (lokacija, ambijentalna komponenta), vrijeme, način i sredstvo izvršenja (tehnički modus operandi), sudionici u djelu, socijalno okruženje, pretpostavljeni motiv počinitelja itd., (2) raspoloživi tragovi i predmeti u vezi s kriminalnim događajem ili kaznenim djelom. Temeljni elementi tragova i predmeta moraju biti detaljno opisani uz povezivanje s utvrđenim ili pretpostavljenim mehanizmima njihovog nastanka, kao i njihov položaj, međusobni odnos i suodnosi. Riječ je o situacijskim i dijagnostičkim ocjenama utvrđene materijalne situacije (objektivnog nalaza) od strane tijela postupka, (3) utvrđeno ili pretpostavljeno vrijeme zadržavanja počinitelja na mjestu događaja, kao i utvrđeni ili pretpostavljeni putovi dolaska i odlaska počinitelja, (4) kada je bilo više sudionika u kriminalnom događaju ili kaznenom djelu treba dostaviti podatke o njihovim ulogama u izvršenju djela (način participacije u djelu) i to prema stadijima izvršenja djela (prije djela, u toku djela i nakon djela) i njihovom broju. Riječ je o načinu ulaska u kažnjivu zonu, (5) podaci o utvrđenom ili pretpostavljenom motivu ili motivima počinitelja. Nedostatak motiva indicira na duševno bolesnu osobu koja treba biti podvrgnuta psihijatrijskom vještačenju, (6) sumarni kronološki pregled kriminalnog događaja ili kaznenog djela, (7) postojeće sumnje (dokazi) po kategorijama sumnji koje postoje prema potencijalnim ispitanicima na poligrafu itd.

Tijelo postupka može tokom poligrafskog ispitivanja vršiti pismenu nadopunu naloga i postavljati pitanja koja se odnose na novo- prikupljene činjenice i okolnosti. Riječ je o dopunskom poligrafskom ispitivanju. Ukoliko je poligrafsko ispitivanje završeno, može se raditi o novom poligrafskom ispitivanju.

Sadržaj zadataka poligrafskom ispitivača i način njihovog formuliranja ovisi o nizu čimbenika koji proizlaze iz prirode konkretnog kriminalnog događaja ili kaznenog djela, djelovanja metodičkih pravila i načela kriminalističke znanosti i šire, načela kaznenog postupovnog prava, koja važe i za policijske djelatnike. Drugim riječima, iz naloga za poligrafsko vještačenje treba biti vidljivo što poligrafskim ispitivanjem treba utvrditi ili potvrditi. U tzv. "hodu" poligrafskog ispitivanja, tijelo postupka može zadatke poligrafisti mijenjati ili nadopunjavati, odnosno postavljati nove. Riječ je o dopuni naloga za poligrafsko ispitivanje.

U toku poligrafskog ispitivanja poligrafist načelno ne smije poduzeti ništa osim onog što je od njega zatraženo u nalogu za provođenje poligrafskog ispitivanja. Iznimno, ako je riječ o koneksitetu činjenica koje se utvrđuju i kumulativnog postojanja opasnosti od odgode, on bi po nama smio na neki način proširiti sadržaj naloga za poligrafsko ispitivanje. Smatramo da

je riječ o svojevrsnom poslovođstvu bez naloga, tj. polazi se od toga, da je postojala mogućnost obavješćavanja tijela postupka, da bi ono u navedenom pravcu proširilo nalog za poligrafsko ispitivanje, kako je to učinio poligrafist. Riječ je o poštovanju identiteta sadržaja naloga za poligrafsko ispitivanje. To su dakle slučajevi kada poligrafist nije u mogućnosti "odmah" obavijestiti tijelo postupka i zatražiti dopunu ili izmjenu sadržaja naloga (npr. u toku samog ispitivanja koje se ne smije prekinuti). U protivnom, bila bi riječ o prekoračenju ovlaštenja od strane poligrafiste.

Tijelo postupka treba u nalogu svaki pojedini zadatak odvojeno formulirati. Ono mora paziti da pri formuliranju zadataka poligrafisti ne polazi od pretpostavke da je već dokazano ono što poligrafskim ispitivanjem tek treba utvrditi, odnosno dokazati. Tijelo postupka mora pravilno usmjeriti rad poligrafiste, dajući mu realne polazne osnove za ispitivanje. Postavljena pitanja moraju imati primjeren, točno određen sadržaj i kvalitetu. Ona moraju biti konkretna, precizna i jasna i tako formulirana da poligrafist može dati pozitivan ili negativan odgovor. Nadalje, pitanja moraju biti nedvosmislena, postavljena određenim redoslijedom itd. Da bi se otklonili mogući "šumovi" komunikacijske prirode na relaciji tijelo postupka-poligrafist, preporučuje se poligrafistu angažirati pravovremeno ili ga barem informirati o slučaju u što ranijim stadijima postupka. Analogno rješenjima u ZKP-u u odnosu na vještaka, koji puta biti će poželjno budućeg poligrafistu pozvati na očevid, pretragu stana i sl. Na taj način poligrafist se zorno upoznaje sa situacijom na mjestu na kojem je izvršen kriminalni događaj ili mjestima koja su s njim u vezi. Poligrafist se na taj način upoznaje s prostornim (ambijentalnim) faktorom, morfološkim karakteristikama tragova i predmeta koji su u vezi s izvršenim kriminalnim događajem (ili se opravdano pretpostavlja da su s njim u vezi) i sl. Zorno upoznavanje s navedenim činjenicama olakšava kasnije poligrafsko ispitivanje.

Smatramo da poligrafistu ne treba upoznati s raspoloživim činjenicama samo prije ili u toku poligrafskog ispitivanja, nego i s novo utvrđenim činjenicama nakon njegovog provođenja. Na temelju njih poligrafist može izvršiti dopunu ili izmjenu nalaza i mišljenja, odnosno može predložiti dopunsko ili novo poligrafsko ispitivanje, odnosno može reinterpretirati poligram. Obzirom na brojnost kaznenih djela u vezi kojih se provodi poligrafsko ispitivanje, različitost načina i sredstava njihovog izvršenja itd. poligrafskom ispitivanju ne smije se pristupiti rutinski, stereotipno. Isto vrijedi i za pisanje naloga za poligrafsko ispitivanje. Enormni razvoj svih vrsta kriminaliteta zahtijeva od poligrafista da stalno prate buran razvoj znanosti i tehnike i to ne samo na području poligrafske struke. Nema

mjesta pozivanju na svoj intuitivni osjećaj. Primijenjene poligrafske metode i sredstva moraju biti usklađene sa suvremenim razvojem znanosti i tehnike, osobito na području poligrafije. Odluka tijela postupka da li primijeniti poligrafsko ispitivanje ili ne, diktirana je ocjenom da li je za otkrivanje i utvrđivanje činjenica u konkretnom postupku potrebna primjena posebnih stručnih znanja i vještina kojima raspolaže poligrafist. Inicijativa tijelu postupka za određivanje poligrafskog ispitivanja može poteći i od poligrafiste kada okolnosti konkretnog slučaja to zahtijevaju. U tome se i ogleđa uspješna suradnja na relaciji operativa-poligrafski ispitivači.

5. Pretpostavke za korektno određivanje poligrafskog ispitivanja:

Prije svega tijelo postupka mora dobro poznavati opću problematiku onog zbivanja u kojem je "niknuo" kriminalni događaj ili kazneno djelo. Pri tome ono stalno mora imati u vidu da okolnosti pod kojima je nastao određeni kriminalni događaj variraju od slučaja do slučaja. Kod nekih kriminalnih slučajeva te okolnosti su mnogo lakše shvatljive samo na temelju opće i kriminalističke naobrazbe. Mora se polaziti od čistih i čvrstih polaznih osnova u vidu što detaljnijeg činjeničnog stanja.

Kriminalisti tijela postupka koji određuju poligrafsko ispitivanje moraju raspolagati s odgovarajućim znanjima iz područja poligrafskih ispitivanja, da bi mogli pravilno odrediti poligrafsko ispitivanje i pratiti rad poligrafskog ispitivača. Poželjno je da "prag" tih znanja bude što viši, obzirom na današnji trend naglog razvoja tehnike poligrafskog ispitivanja. Zbog navedenog, kako je već rečeno, u kriminalistički i pravno složenim slučajevima, tijelo postupka trebalo bi se pravovremeno konzultirati s poligrafistom, a ne samo pasivno čekati na ishod poligrafskog ispitivanja. Ukoliko se sumnja da je riječ o profesionalnim kriminalcima koji su mogli učiniti i druga kaznena djela (istorodna ili raznorodna) ili da je inkriminirano djelo zbog kojeg se traži provođenje poligrafskog ispitivanja učinjeno u većem opsegu, na to treba pravovremeno upozoriti poligrafistu.

Iz do sada navedenog proizlazi da tijelo postupka, da bi pravovremeno i adekvatno odredilo poligrafsko ispitivanje mora imati u vidu : što se s poligrafskim ispitivanjem može utvrditi, npr.: (1) vrsta, opseg i modaliteti kriminalne djelatnosti, (2) pojedini postupci i radnje ispitanika, ovisno o stadiju kriminalnog događaja ili kaznenog djela i statusu osobe ispitanika (osumnjičenik, žrtva, svjedok), (3) elementi djelatnosti osumnjičenika važni za kvalifikaciju djela i načina njegovog ulaska u kažnjivu zonu, (4) oblik krivnje, (5) provjeriti obranu osumnjičenika ili njegovo priznanje u

slučaju sumnje na djelomična ili lažna priznanja, (6) pojedini detalji kriminalnog slučaja itd.

Prije određivanja poligrafskog ispitivanja, tijelo postupka treba voditi računa da li će poligrafskom ispitivaču trebati pribaviti dopunske podatke i na to ga u nalogu treba obavijestiti. Poligrafsko ispitivanje ne smije se odrediti, niti prerano, niti prekasno. Kriminalisti koji rade na slučaju u vezi s kojim se određuje poligrafsko ispitivanje trebaju biti u stalnom kontaktu s poligrafskim ispitivačem i zajedno s njim prosuđivati da li treba poduzeti neke mjere i radnje i koje, i to kako prije poduzimanja poligrafskog ispitivanja, tako i u njegovom toku, odnosno nakon njegovog provođenja u skladu s postignutim rezultatima.

Tijelo postupka je dužno sve utvrđene činjenice do časa poduzimanja poligrafskog ispitivanja, bez obzira na stupanj sigurnosti s kojim su činjenice utvrđene, podvrgnuti kompleksnoj analizi i to koji puta zajedno s poligrafskim ispitivačem.

6. Izbor osobe poligrafskog ispitivača

Ako organizacijska i kadrovska rješenja to omogućavaju, tijelo postupka treba izvršiti svrsishodan izbor osobe poligrafskog ispitivača. To je središnji problem dokazivanja poligrafskim ispitivanjem. Tijelo postupka dužno je prosuditi da li je konkretni poligrafist, onaj koji je na raspolaganju, sposoban mirno, zrelo i savjesno obaviti poligrafsko ispitivanje i ocijeniti poligram, odnosno dati nalaz i mišljenje. Ono treba uzeti u obzir koliko će poligrafski ispitivač stvarno u funkciji poligrafskog vještaka, prema svojim karakternim osobinama, biti spreman i voljan svoja utvrđenja i tvrdnje iznositi nepristrano i što decidiranije (koliko to okolnosti dopuštaju) u skladu s postulatima znanosti i tehnike u području poligrafije, poligrafske struke, čija pravila i metode poligrafist primjenjuje. Riječ je o svojevrsnoj provjeri kompetencije poligrafskog ispitivača.

U vezi s navedenim, pred tijela postupka u svakodnevnoj praksi se javljaju brojna pitanja, npr.: (1) da li je poligrafist dovoljno obučen za rad s poligrafom? (2) da li dovoljno poznaje metode i postupke poligrafskog ispitivanja? (3) da li je i kada poligrafist prošao test kompetentnosti i kakav, odnosno provjeru znanja i kada? (4) s kakvim iskustvom u radu na poligrafskim ispitivanjima raspolaže poligrafski ispitivač? i sl. Tamo gdje postoji specijalizacija poligrafskih ispitivača obzirom na vrstu kriminalnih događaja ili kaznenih djela ili vrste metoda koje u radu primjenjuje poligrafski ispitivač i sl., tijelo postupka treba odabrati

najpogodniji stručni profil poligrafskog ispitivača. Drugim riječima treba uzeti u obzir karakter poligrafskog ispitivanja koje obavlja pojedini poligrafist. Smatramo da je vrijeme "all round" poligrafista prošlo. Specijalizacija je imperativ i u poligrafiji. Nema više mjesta univerzalnim poligrafistima.

Uvijek treba imati u vidu mogućnost postojanja antagonizma između poligrafiste i pojedinih kategorija ispitanika. Kako je ranije navedeno, tijelo postupka mora stalno voditi računa o tome da li je poligrafist sposoban mirno, zrelo i savjesno provesti poligrafsko ispitivanje ili je sklon zaključke izvoditi naprečac i prema trenutnom raspoloženju i sl. Isto tako, da li poligrafist na kriminalni događaj gleda kritički, kao na društveno štetan i opasan događaj u granicama objektivnosti. Poligrafist ne smije stvarati neke svoje kriterije društvene opasnosti kriminalnih događaja ili svoj kazneni zakon, kao ni olakotne i otegotne okolnosti i sl. Nije dobro kada on na neki kriminalni događaj gleda previše blagonaklono, jer on po njemu nije znatnije društveno opasan (štetan). Konačno, tijelo postupka treba zaključiti koliko će konkretni poligrafski ispitivač biti spreman, da prema svojim karakternim osobinama iznese nalaz i mišljenje nepristrano i što decidiranije, bez ograda i rezervi. Ono treba ocijeniti i koliko poligrafist poznaje protutaktike profesionalnih kriminalaca koji tokom ispitivanja provociraju, vrijeđaju, simuliraju i disimuliraju, agrviraju i sl. Registrirani su slučajevi da su na tom području uspjeli prevariti i iskusne psihijatre. Koristimo priliku da na ovom mjestu ukažemo na neke manifestacije "kliničke slike" simulanata. Obično je riječ o : (1) "gubljenju" svijesti, (2) glumljenju nagluhosti, gluhonijemosti ili nijemosti, (3) simulaciji epileptičkih napadaja, (4) lažnoj amneziji, (5) lažnim sumanutim idejama npr. ponavljanju gluposti, govorenju "ja sam Napoleon" i sl., (6) lažnoj sljepoći, (7) lažnim simptomima duševnih bolesti kao što su razne halucinacije, paranoidne ideje i sl., (8) glumljenju ograničenosti (tuposti) itd.

Nadalje, ovisno o vrsti kriminalnog događaja tijelo postupka treba ocijeniti koliko poligrafist poznaje kriminalističku i pravnu terminologiju, anatomske karakteristike čovjeka itd. Važno je pitanje, koliko je poligrafist sposoban i voljan prilagoditi razinu svog vokabulara, vokabularu ispitanika, spustiti se na njegovu razinu, osobito kada je riječ o priprostim ljudima. Neki poligrafisti smatraju da takvim postupkom gube na autoritetu, a stvari stoje upravo obratno.

Koji puta će kod izbora osobe poligrafista ulogu igrati poznavanje određenih lokaliteta u smislu jezika, običaja, predrasuda, pogleda i nazora na svijet pojedinaca, njihovih hobija i sl., kao i poznavanje temeljnih

zasada nekih religija. Važno je i pitanje koliko je poligrafist spreman, sposoban i voljan jezik poligrafske struke prilagoditi razini znanja kriminalista koji koriste njegove usluge. Termini tehničari iz područja poligrafske struke trebaju biti dani u zgradama. Pretjerano insistiranje na poligrafskom rječniku može ukazivati na sklonost nekakvom obliku elitizma.

Tijelo postupka mora ocijeniti i da li poligrafist dovoljno poznaje tipologiju počinitelja, žrtava i svjedoka pojedinih kategorija kaznenih djela uopće i koliko poznaje kriminalističku proceduru (istragu) zvanu kriminalistička obrada. Tijelo postupka mora ocijeniti, kada priroda kriminalnog događaja to nalaže, da li poligrafist dovoljno poznaje postulate medicinske kriminalistike i sudske medicine, odnosno medicinske i psihijatrijske znanosti, raznih prirodnih i društvenih znanosti npr. kriminologije, viktinologije i sl. Budući da poligrafističko ispitivanje spada u konverzijski dio policijskog rada, tijelo postupka mora ocijeniti i da li poligrafist raspolaže sposobnošću uspostavljanja potrebne konverzijske razine s različitim kategorijama ispitanika. Kao što sam naziv kaže, poligrafsko ispitivanje je ispitivanje ljudi pod posebnim okolnostima uz pomoć instrumenta. To uz ostalo traži dobro poznavanje postulata forenzičke i kriminalističke psihologije.

7. Rad poligrafskog ispitivača

Ova tema je dovoljno poznata i obrađena u stručnoj poligrafskoj literaturi, pa ćemo se zato osvrnuti samo na neke njene aspekte, koji su po nama važni za ovaj rad. Suvremeno poligrafsko ispitivanje pretpostavlja provođenje temeljitih priprema tog ispitivanja. Treba izraditi pismeni plan rada i u njemu postaviti brojne opće i posebne verzije (princip maksimuma verzija) u vezi s konkretnim slučajem. Izrada plana ne trpi nikakve šablone i stereotipe. U slučaju potrebe u "hodu" poligrafskog ispitivanja plan treba doživjeti nužne promjene. Planiranje verzija poligrafskog ispitivača je metoda ostvarivanja poligrafskog ispitivanja. Poligrafist je obavezan u planu ispitivanja na plastičan način i u skladu s tipom postupka shvatljiv način, izložiti historijat slučaja u vezi s kojim se provodi poligrafsko ispitivanje. Naime, tijelo postupka nije pozvano da ocijeni samo konačni rezultat poligrafskog ispitivanja, nego i njegove putove, a u tome mu pomaže historijat slučaja i verzije poligrafiste. Planiranje verzija znači i traženje putova za obavljanje poligrafskog ispitivanja. Opće verzije odnose se na cijeli postupak poligrafskog ispitivanja, a posebne verzije na pojedine etape ispitivanja. Posebne verzije u određenoj etapi rada poligrafiste omogućavaju izbor najadekvatnije i

najpravičnije metodike obavljanja dotične etape poligrafskog ispitivanja, njen hodogram. Verzije kultiviraju eventualni površni praktičizam u radu poligrafskog ispitivača.

U pripreme poligrafskog ispitivanja spada i izrada okvirnih testova prema vrsti kaznenih djela, popis očekivanih pitanja i sl. Isto tako ta priprema obuhvaća i poduzimanje mjera da se stresne situacije u odnosu na ispitanika i poligrafistu svedu na najmanju moguću mjeru. Rad poligrafskog ispitivača u osnovi svodi se na : (1) upoznavanje s predmetom poligrafskog ispitivanja, (2) analiziranje raspoloživog činjeničnog fonda, (3) provođenje poligrafskog ispitivanja i (4) izvođenje zaključka.

U svom radu poligrafski ispitivač se mora uvijek suzdržavati od ponašanja koja bi mogla biti štetna po interese postupka i ispitanika. Tu spada, na primjer, odavanje sadržaja poligrafskog ispitivanja neovlaštenim osobama, kao i stanja postupka. Neovlaštene osobe mogu biti i ovlaštene službene osobe policije koje ne rade na konkretnom slučaju. Riječ je o odavanju službene tajne. Na ovom mjestu upozorili bi da i poligrafski ispitivači međusobno moraju čuvati službenu tajnu. Tako npr. prema strogom shvaćanju službene tajne poligrafski ispitivači koji ne rade na konkretnom slučaju ne bi smjeli biti upoznati sa slučajem koji vodi određeni poligrafski ispitivač, iako su i oni vezani službenom tajnom. Diskrecija mora osobito doći do izražaja u radu poligrafskih ispitivača. Odavanjem službene tajne poligrafski ispitivač ulazi u kažnjivu zonu. Generalno se može konstatirati, da poligrafski ispitivač svojim načinom rada i komuniciranja s trećim osobama u koje ubrajamo i ovlaštene službenike policije koji ne rade na konkretnom slučaju, trebaju pružiti što manje podataka o postupku ispitivanja i uopće o predmetu na kojem rade. Drugim riječima trebaju pružiti što manje neizravnih (indirektnih) osnova za saznanje podataka iz postupka ispitivanja. Stalno moraju voditi računa o mogućim nehotičnim oblicima demaskiranja postupka.

Ukoliko treba privremeno oduzeti neke predmete za potrebe poligrafskog ispitivanja npr. dokumentaciju, fotografije, pretpostavljena ili poznata sredstva izvršenja i sl. sukladno odredbama ZKP-a Republike Hrvatske, koje odredbe po nama vrijede i za poligrafske ispitivače, iako je riječ o neformalnom obliku vještačenja i iako su poligrafski ispitivači ovlaštene osobe policije, oni ne bi smjeli samoinicijativno privremeno oduzimati te predmete. Poligrafski ispitivač se mora obratiti tijelu postupka i zatražiti da mu se potrebni predmeti dostave za potrebe poligrafskog ispitivanja. Tijelo postupka može povjeriti oduzimanje tih predmeta i poligrafskom ispitivaču kao svom stručnom pomoćniku, o čemu je bilo riječi, ali se to

oduzimanje mora obaviti pod rukovodstvom tijela postupka, a ne delegiranjem njegovih ovlasti na poligrafskog ispitivača.

Pripreme poligrafskog ispitivanja trebaju biti provedene lege artis, što znači, po pravilima poligrafske struke (tehnike). Kako bi se pripremila potrebna pitanja, osobito "kritična", poligrafski ispitivač u stadiju pripreme poligrafskog ispitivanja mora raspolagati s dovoljno podataka o : (1) kriminalnom događaju ili kaznenom djelu u odnosu na njegovu objektivnu i subjektivnu stranu (način, mjesto, vrijeme i sredstvo izvršenja, okolina, situacijski elementi, počinitelji i suučesnici, drugi sudionici, oblik krivnje, pretpostavljeni motiv i sl.), (2) podaci o zadnja 24 sata ispitivanja, (3) da li je bio obavljen informativni razgovor s ispitanimom, tko ga je i kada obavio, gdje i sadržaj iskaza, (4) kronologiji zbivanja koja čine kriminalni događaj i dr.

8. Uloga tijela postupka

Kada je riječ o ulozi tijela postupka koje je naredilo poligrafsko ispitivanje smatramo da je najbolje poslužiti se analogijom i primijeniti odredbe pozitivnog postupovnog zakonodavstva, koje se odnose na radnju vještačenja. U ZKP-u Republike Hrvatske, zakonodavac za tijelo postupka koje naređuje vještačenje koristi pojam "rukovoditi vještačenjem". Smatramo da danas kod znatnog broja suvremenih vještačenja tijelo postupka zbog nepoznavanja pravila struke po kojima se provodi vještačenje i obzirom da se vještačeja u pravilu provode u laboratorijima nije u mogućnosti da neposredno rukovodi vještačenjem. Smatramo da sve navedeno, mutatis mutandis vrijedi i za poligrafsko ispitivanje, kao oblik vještačenja neformalne prirode (bar za sada). Osobno ne vidimo razlog da za poligrafsko ispitivanje vrijede niži pravni i etički standardi nego za vještačenja u kaznenom postupku! U protivnom poligrafsko ispitivanje ne bi ispunjavalo visoke standarde zaštite ljudskih prava i sloboda. Sukladno zakonskim rješenjima tijelo postupka si može uzeti stručnog savjetnika ili pomagača koji mu pomaže u "rukovođenju" vještačenjem. No ono tada de facto rukovodi posredno. Između tijela postupka i vještaka interpolira se treća osoba, što zakonodavac nije imao u vidu. Po nama je zato bolje govoriti o specifičnom obliku suradnje između tijela postupka i vještaka, u našem slučaju poligrafskog ispitivača. Tijelo postupka na bilo koji način ne smije zadirati u funkciju poligrafskog ispitivača. Pri tome su važni stalni neposredni kontakti s poligrafskim ispitivačem.

Pošto zastupamo tezu da se na poligrafsko ispitivanje analogno odnose norme ZKP-a, tijelo postupka mora stalno voditi računa o tome da li postoje razlozi za izuzeće poligrafskog ispitivača u konkretnom slučaju. Ustanova izuzeća u širem smislu uključuje isključenje i otklon (rekuzaciju). Prema odredbi člana 37. st. 1. i 2. ZKP-a Republike Hrvatske suci i suci porotnici čim saznaju da postoji koji od razloga za isključenje iz čl. 36. st. 1. ZKP-a RH dužni su prekinuti rad na određenom predmetu i o tome izvijestiti tijelo postupka. Isto vrijedi i u slučaju ako se smatra da postoje druge okolnosti koje opravdavaju otklon (čl. 36. st. 2. ZKP-a RH). Riječ je o okolnostima koje izazivaju sumnju u nepristranost sudaca, u našem slučaju poligrafskog ispitivača. Po nama i poligrafski ispitivači moraju voditi računa o navedenim odredbama, kao i tijelo koje određuje poligrafsko ispitivanje. U čl. 250. ZKP-a RH propisani su razlozi za izuzeće vještaka. Tako se za vještaka ne može uzeti osoba koja ne može biti ispitana kao svjedok ili osoba koja je oslobođena dužnosti svjedočenja, kao ni osoba prema kojoj je kazneno djelo počinjeno. Razlog za izuzeće postoji i u vezi s osobom koja je zajedno s okrivljenikom ili oštećenikom zaposlena u istom državnom tijelu ili kod istog poslodavca. Ovaj zadnji razlog kada je riječ o poligrafskim ispitivačima stvara svojevrstan problem. Ako bi ga tumačili u užem strogom smislu riječi, poligrafski ispitivači Ministarstva unutarnjih poslova ne bi mogli poligrafski ispitati niti jednog policijskog službenika, jer su zaposleni u istom državnom tijelu. Po nama ovu odredbu treba tumačiti šire u smislu, da ne smiju navedene osobe biti zaposlene u istoj organizacijskoj jedinici. No kako bilo da bilo, po nama, o navedenim razlozima izuzeća treba stalno voditi računa, jer u slučaju njihovog zanemarivanja objektivnost poligrafskog ispitivača dovodi se ozbiljno u pitanje.

Tijelo postupka sukladno odredbama o vještačenju navedenog ZKP-a, ako ih primjenjuje po analogiji, dužno je stalno voditi računa o kompetentnosti poligrafskog ispitivača. On može biti nekompetentan zbog teoretskog neznanja ili praktične neobučenosti. Nekompetentnost poligrafskog ispitivača u pravilu rezultira negativnim ishodom poligrafskog ispitivanja. Zbog navedenih razloga, u poligrafskoj praksi javljaju se i tzv. ispričive pogreške poligrafskog ispitivača kojih on nije svjestan, jer su rezultat njegove nekompetentnosti. On savjesno radi, on se trudi, ali radi pogrešno "jer ne zna, da ne zna." Osnovni kriterij za tijelo postupka u pogledu kompetentnosti poligrafskog ispitivača je njegova formalna stručna sprema, profesionalno iskustvo i dosadašnji potvrđeni rezultati rada. Riječ je o kvalifikaciji poligrafskog ispitivača. Verzirano tijelo postupka pri ocjeni kvalificiranosti poligrafskog ispitivača uzima u obzir korišteni poligrafski instrumentarij i metode rada u konkretnom slučaju (i inače), uz naprijed

navedene kvalitete (ili nekvalitete) poligrafskog ispitivača osobne i profesionalne prirode.

Tijelo postupka po službenoj dužnosti mora cijeniti i da li je poligrafski ispitivač u toku poligrafskog ispitivanja razvio inicijativu u odnosu na sadržaj ispitivanja, koja ima karakter prekoračenja ovlaštenja danog u nalogu za poligrafsko ispitivanje. Smatramo da iz čitavog sustava normi ZKP-a Republike Hrvatske koje se odnose na vještačenje proizlazi pravo i obveza vještaka (u našem slučaju poligrafskog ispitivača) da razvije inicijativu u pogledu sadržaja ispitivanja, ne zadovoljavajući se samo davanjem odgovora na postavljena pitanja. To proizlazi iz načela inicijative (aktivnosti) vještaka, odnosno poligrafskog ispitivača, koje služi ostvarivanju načela objektivnosti vještaka i vještačenja, odnosno poligrafskog ispitivača i poligrafskog ispitivanja, kao i načelu postupovne samostalnosti vještaka (neovisnost u radu) i potpunosti u radu. Kao što je vidljivo, u ovom radu zastupamo stav, da odredbe pozitivnog zakonodavstva koje se odnose na vještačenje i osobu vještaka, treba uz nužne modifikacije primjenjivati u odnosu na poligrafsko ispitivanje i poligrafskog ispitivača. Ovakav pristup posljedica je našeg stava, da je poligrafsko ispitivanje oblik vještačenja, a poligrafski ispitivač vještak sui generis u neformalnom postupku policije. Ova neformalnost postupka i interno korištenje rezultata poligrafskog ispitivanja unutar tijela policije, ni najmanje ne umanjuje otkrivačko dokaznu funkciju poligrafskog ispitivanja. Koji puta je ono ultima ratio.

Da bi se prilikom određivanja poligrafskog ispitivanja unaprijed izbjegao mogući oblik prekoračenja ovlaštenja poligrafskog ispitivača danih u nalogu za poligrafsko ispitivanje i time narušio identitet naloga, smatramo da bi tijela postupka policije na kraju naloga u obliku generalne klauzule trebala omogućiti poligrafskim ispitivačima razvijanje inicijative u toku poligrafskog ispitivanja, za kojom plediramo u ovom radu. Ilustracije radi navodimo mogući sadržaj generalne klauzule : “... kao i da se poduzmu sve druge potrebne mjere i radnje koje se javljaju kao nužne po pravilima poligrafskog ispitivanja u navedenom slučaju.”

9. Nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača

Najvažniji dio nalaza poligrafskog ispitivača je poligram. Na temelju stručne interpretacije poligrama, koji se javlja kao predmet vještačenja, poligrafski ispitivač daje svoje mišljenje (zaključak). Poligram je oblik službene i javne isprave u grafičkom obliku. Službene jer ga ispostavlja službena osoba, a javne, jer to radi u obavljanju javne funkcije. Pod

interpretacijom poligrama podrazumijeva se primjena znanstvenih i stručnih spoznaja i metoda iz područja poligrafske znanosti na raspoloživo činjenično stanje, primarno poligram. Kako je navedeno, poligram se javlja kao predmet ispitivanja poligrafskog ispitivača. Riječ je o obliku utvrđivanja činjenica postupkom poligrafskog ispitivanja, kao neformalnog vještačenja *sui generis*.

Interpretacija poligrama od strane poligrafiste odvija se po pravilima poligrafske struke, koja se razvila i svakodnevno se razvija i u okviru koje su se iskristalizirala određena pravila za interpretaciju poligrama. Ta pravila nisu i ne mogu biti predmet pravnog reguliranja, jer su pravne norme statične, a u području znanosti i tehnike svakodnevno se javljaju nova otkrića, spoznaje i inovacije. Zato se pravnim normama mogu propisati samo opći okviri primjene nekog postulata znanosti i tehnike, kako u odnosu na poštovanje ljudskih prava, tako i u odnosu na pouzdanost metode ili sredstva (aprobacija) i sl. Sve rečeno odnosi se i na poligrame za koje se pretpostavlja da su dobiveni na korektan način.

Poligrafski ispitivač je dužan izložiti na plastičan i shvatljiv način i laicima, kako konačni rezultat, tako i historijat poligrafskog ispitivanja, jer tijelo postupka (i drugi) ne cijene samo konačni rezultat nego i putove koji su doveli do njega. Ti putovi moraju biti profesionalno i etički besprijekorni.

Kako je naprijed navedeno, poligrafski ispitivač je dužan u toku priprema poligrafskog ispitivanja i kasnije u njegovom toku, postavljati brojne opće i posebne verzije, ovisno o karakteristikama konkretnog slučaja na kojem radi. Istakli smo da je planiranje verzija posebna metoda rada poligrafskog ispitivača. Postavljene i korištene verzije putem metoda eliminacije, kumulacije i difundiranja poligrafist je dužan navesti u svom izvještaju (nalazu i mišljenju) na plastičan i uvjerljiv način. Na taj način vidljivi su putovi poligrafskog ispitivanja, a ne samo njegov rezultat kako je upozoreno. Planiranje verzija poligrafskog ispitivača u osnovi znači traženje pravilnih putova u okviru poligrafskog ispitivanja. Posebne verzije igraju važnu ulogu u pojedinim (određenim) etapama poligrafskog ispitivanja. Policijski poligrafski ispitivač mora po službenoj dužnosti stalno voditi računa o čuvanju identiteta i integriteta poligrama, čak i onda kada je u pohrani.

Iz do sada navedenog proizlazi da je poligrafist dužan aktivno surađivati s tijelom postupka i ostvariti svojevrsnu simetričnost u komuniciranju. Po teoriji informacije svaki postupovni subjekt vrši ulogu odašiljača i prijemnika. Na taj način se izbjegava jednostrana interpretacija i prezentiranje rezultata poligrafskog ispitivanja.

Poligrafski ispitivač treba u svom nalazu i mišljenju koristiti jezik i izraze razumljive laicima. Uvjetno rečeno, riječ je o jeziku sredine u semantičkom smislu. Sposobnost izražavanja u vezi spoznatih činjenica jednostavnim svakodnevnim jezikom, a kada situacija to nalaže i jezikom ulice, šatrovačkim jezikom, koji puta je prava umjetnost u okviru poligrafskog ispitivanja. Uočeno je da su osobe izvan kruga poligrafskih ispitivača nepovjerljive prema poligrafskim ispitivačima koji su uporni u upotrebi znanstveno-tehničkog žargona i raznih "termini-tehnici," smatrajući to načinom da se "zamagle" neke činjenice, osobito tamo gdje poligrafski ispitivači nisu dovoljno "kod kuće." Osim toga u takvom ponašanju osjećaju se primjese nepotrebnog, a možda i neutemeljenog elitizma.

U svom zaključku (mišljenju) poligrafski ispitivači trebaju biti što decidiraniji. U praksi nisu uočeni problemi s davanjem kategoričkih pozitivnih ili negativnih zaključaka. Problemi se javljaju kod zaključaka tipa : (1) moguće je, (2) dozvoljava se, (3) vjerojatno, (4) vrlo vjerojatno, (5) vjerojatno koje graniči s izvjesnošću i sl. Tijelo postupka želi znati što pojedini izrazi koje u zaključku koristi poligrafist stvarno znače u okviru poligrafije. To im treba opisno objasniti, ne ulazeći u matematiziranje pomoću postotaka, što je vrlo opasna orijentacija, osobito kod izraza koji sugeriraju visok stupanj vjerojatnosti. Poligrafist treba stalno imati u vidu da se izvjesnost i vjerojatnost u njegovom zaključku razlikuju ne samo u kvantitativnom, nego i u kvalitativnom smislu. Vjerojatnost u zaključku poligrafiste je uvijek samo mjera mogućnosti i ima karakter verzije. Na to je poligrafist dužan upozoriti tijelo postupka u svom izvještaju, kao i druge korisnike rezultata poligrafskog ispitivanja.

Iz izvještaja poligrafiste treba biti vidljiv stupanj točnosti i pouzdanosti poligrafskog instrumentarija i na čemu se on temelji. Isto tako i u odnosu na stupanj točnosti i pouzdanosti primijenjene metode ili metoda, kao i njihovi dometi. Treba navesti da li je poligrafski instrumentarij kondicioniran, odnosno baždaren, po kome, kada i kako, da li je u svjetskim relacijama još uvijek u primjeni, da li su korištene metode, po kome i kada aprobirane i sl. Poligrafski ispitivač kao i tijelo postupka stalno moraju voditi računa o tome da li su primijenjeni poligrafski instrumentarij i metode u skladu s pozitivnim propisima i ljudskim pravima i slobodama.

Tijelo postupka mora ocijeniti da li se iza nalaza i zaključka poligrafskog ispitivača nalazi njegovo čvrsto "moralno uvjerenje." Ukoliko je poligrafski ispitivač uzimao u obzir i poštovao običaje nekog kraja, navike ljudi i sl. to mora biti vidljivo iz njegovog izvještaja. Riječ je o kriminalističkom jeziku

pojave. Poželjno je da nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača budu vezani uz što manje pretpostavki. Ako poligrafski ispitivač ne može biti decidiran ili dorečen u svojim tvrdnjama, treba navesti razloge za to. Vidimo da nalaz poligrafskog ispitivača mora sadržavati točan i potpun prikaz promatranih činjenica, primijenjenih metoda i instrumentarija i treba biti razumljiv. Kako je istaknuto poligrafski ispitivač treba se kloniti suviše složenih i stranih izraza. S druge strane, mišljenje mora dati jasan, cjelovit i jednoznačan odgovor na pitanja koja su postavljena u nalogu za poligrafsko ispitivanje. Poligrafski ispitivač je dužan obrazložiti i argumentirati svoje mišljenje i navesti podatke na kojima ga temelji.

10. Ocjena nalaza i mišljenja poligrafskog ispitivača od strane tijela postupka

U vezi s ovim podnaslovom već je ranije bilo riječi. Na ovom mjestu postavlja se pitanje: kako tijelo postupka može meritorno ocijeniti da li je poligrafski ispitivač radio u skladu s važećim sustavom kvalitete u okviru poligrafskog ispitivanja, npr. da li je izvršio pravilan odabir pitanja i postupaka poligrafskog ispitivanja? Kad postoje službeno usaglašeni standardi koji osiguravaju smjernice u radu poligrafskog ispitivača, onda je ta ocjena tijela postupka olakšana. U vezi s navedenim ocjenjivanjem postavljaju se brojna pitanja, npr. : (1) da li poligram ima neke nedostatke koji otežavaju njegovo tumačenje? (2) da li je poligrafski ispitivač prekoračio granice svoje struke? (3) da li je primijenjena metoda dovoljno priznata i provjerena u svakodnevnoj praksi i stručnim krugovima? da li se poligrafski ispitivač koristio metodama koje su prema općim saznanjima unutar poligrafske struke pogrešne ili zastarjele? (5) da li je poligrafski ispitivač bio pristran? da li je poligrafski ispitivač odabrao pravilnu formulaciju pitanja i njihov redoslijed, a ako nije kako se to moglo odraziti na rezultat ispitivanja? da li je koristio tzv. "killer" izraze (frazе) i kako se to moglo odraziti na ishod poligrafskog ispitivanja? itd.

Način i kvaliteta ocjene nalaza i mišljenja poligrafskog ispitivača od strane tijela postupka, izravno ovisi o poznavanju tog područja od strane tijela postupka. Ukoliko je to poznavanje skromno, tada će biti i skromna ocjena rezultata poligrafskog ispitivanja. U takvim slučajevima tijelo postupka "vjeruje," "djelomično vjeruje," ili "ne vjeruje" poligrafskom ispitivaču, a to nije ocjena njegovog nalaza i mišljenja. U pravilu tijela postupka ocjenjuju da li su nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača suglasni ili su proturječni, da li je mišljenje nerazumljivo, da li je rezultat poligrafskog ispitivanja u logičkom skladu s drugim do tada izvedenim dokazima i sl. Ukoliko tijelo postupka sumnja da se u nalazu i mišljenju poligrafskog ispitivača nalaze

tzv. "ispričive" ili "ne ispričive" pogreške učinjene u toku poligrafskog ispitivanja, koje ono ne može uočiti zbog nedovoljnog poznavanja pravila i tehnologije poligrafske struke, morati će se poslužiti uslugama drugih kvalificiranih poligrafskih ispitivača. Ti ispitivači mogu se javiti u svojstvu stručnog savjetnika ili pomoćnika i de facto imaju status specifičnih tumača, interpretatora nalaza i mišljenja poligrafskog ispitivača koja su u pitanju. Oni su "produžena ruka" tijela postupka. Ova pomoć osobito će biti potrebna kada je riječ o ocjeni podobnosti primijenjenih metoda, opsega poligrafskog ispitivanja i interpretacije nalaza.

Tijelo postupka treba ocijeniti da li su nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača potpuni, vjerodostojni i pouzdani. Ovisno o nalazu i mišljenju može biti istinito, djelomično istinito ili neistinito (točno ili netočno), pouzdano ili nepouzdan, potpuno i nepotpuno, argumentirano ili neragumentirano i sl.

Da bi tijelo postupka moglo pravilno (adekvatno) ocijeniti nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača, on mora ne samo obrazložiti svoje mišljenje, nego i navesti znanstvene podatke iz područja svog stručnog znanja, pod koje podvodi utvrđene činjenice. Kako je navedeno, nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača su za policijsko tijelo neformalni personalni dokaz sui generis. Riječ je o operativnom, kriminalističkom spoznajnom dokazu, pod uvjetom da ga tijelo postupka nakon ocjene prihvati u potpunosti ili dijelu. Istovremeno je to oblik operativne pomoći tijelu postupka u obavljanju njegove funkcije. Nerijetko nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača služe "operativi" kao svojevrsni putokaz i sredstvo za pronalaženje drugih dokaza. Izgleda da tijela postupka u svakodnevnoj praksi ne vode dovoljno računa o tome, da su nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača viša razina informacije, za čiju interpretaciju treba dobro poznavati pravila poligrafske struke. Baš zato, ona su koji puta obavezna pratiti kretanje na području suvremene poligrafije i stručnu literaturu iz njenog područja. Preporučuje se poligrafskim ispitivačima da službenicima tijela postupka preporuče, a po potrebi i osiguraju dostupnost navedene literature. To je u obostranom interesu.

Da bi tijelo postupka moglo ocijeniti nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača lege artis, poligrafski ispitivač mora obrazložiti mišljenje i navesti znanstvene podatke iz područja svog stručnog znanja pod koje podvodi utvrđene činjenice. Tijelo postupka ne smije nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača nekritički ni prihvaćati ni odbijati. Notorno je, da za pravilnu interpretaciju nalaza i mišljenja poligrafskog ispitivača tijelo postupka mora poznavati postupak poligrafskog ispitivanja i jezik poligrafske struke. Pri tome ono mora uvijek ocijeniti i raspoloživi

činjenični fond s kojim je raspolagao poligrafski ispitivač prije početka poligrafskog ispitivanja.

11. Umjesto zaključka

Poligrafska ispitivanja koja se danas poduzimaju unutar policijskih tijela u okviru tzv. predkaznenog postupka, su nesporan integralan čimbenik funkcije suvremenog otkrivanja i dokazivanja kriminalnih pojava i njihove prevencije. Ta ispitivanja su posljedica znanstvenog progressa i tehnološkog razvoja.

Za obavljanje pojedinih javnih zvanja koja su od većeg društvenog interesa, a to su nedvojbeno poligrafska ispitivanja, koja se kod nas za sada obavljaju unutar policijskih tijela (civilnih i vojnih), moraju postojati posebni etički kodeksi vladanja poligrafskih ispitivača. U ovoj razvojnoj fazi poligrafije u Republici Hrvatskoj, etički sadržaji vladanja poligrafskih ispitivača i sam tok poligrafskog ispitivanja mogu biti regulirani nekim od podzakonskih akata, npr. pravilnikom o poligrafskom ispitivanju, koji se mora oslanjati na određene zakonske odredbe. Bitno je da sadržaj tog podzakonskog akta uz ostalo sadržava formuliranje moralne i etičke odgovornosti poligrafskog ispitivača. To formuliranje (normiranje) moralne i etičke odgovornosti poligrafskih ispitivača ima veliko značenje za razvijanje etike poligrafskog zvanja i unapređenje njegove društvene funkcije. U vezi s navedenim smatramo da u navedenom Pravilniku treba posebno istaći-navesti :

1. značaj stručnosti poligrafskog ispitivača, koje je najbitnije svojstvo poligrafskog ispitivača. O stručnosti prvenstveno mora voditi računa sam poligrafski ispitivač, jer je stručno znanje promjenjivo i da bi ga se održalo na visokoj razini potrebno je da poligrafski ispitivač stalno prati zbivanja i novosti u području suvremene poligrafske znanosti, da ih proučava i usvaja, kako ne bi podlegao površnosti i rutini. Za poligrafske ispitivače uz formalne kvalifikacije važna je stručna specijalizacija i kontinuirani stručni rad. Svoju stručnost poligrafski ispitivači moraju obnavljati i unapređivati temeljnim praktičnim radom, praćenjem stručne literature i kazuistike iz područja suvremene poligrafije, sudjelovanjem na stručnim skupovima i seminarima i sl. Briga o stručnosti poligrafskih ispitivača i njihovoj tehničkoj opremljenosti treba biti trajan i jedan od najvažnijih zadataka policijskih tijela.
2. savjesnost i poštenje poligrafskih ispitivača, koji bi možda u određenim slučajevima, trebali položiti prisegu (zakletvu), kakvu

polazu vještaci prilikom imenovanja za vještake. Prezaposlenost, rutina, brzopletost i drugi oblici nesavjesnosti onemogućavaju pravilno ostvarenje funkcije poligrafskog ispitivača, što može izazvati potpuno suprotan učinak od očekivanog. Da bi se izbjegli mogući pokušaji podmićivanja poligrafskih ispitivača, možda bi trebalo propisati da on sve kontakte može ostvarivati samo preko ovlaštenih službenika policijskog tijela koje je odredilo poligrafsko ispitivanje.

3. načelo savjesnosti i poštenja poligrafskog ispitivača koje se nadovezuje na načelo objektivnosti u radu. Poligrafski ispitivači su dužni, koliko im to objektivno-subjektivne okolnosti dopuštaju, objektivno utvrditi činjenice i okolnosti konkretnog kriminalnog slučaja i objektivno ih priopćiti. Načelo objektivnosti podrazumijeva potpunu nepristranost poligrafskog ispitivača. Radi ostvarivanja maksimalne nepristranosti u radu trebalo bi u Pravilnik ugraditi odredbe o izuzeću poligrafskih ispitivača, najbolje na način kako je to riješeno u ZKP-u, o čemu je bilo riječi ranije.
4. posebno treba naglasiti načelo neovisnosti poligrafskog ispitivača u radu, koje mu nalaže da u svom radu bude neovisan, kako od tijela postupka, raznih rukovoditelja (pretpostavljenih) i trećih osoba (stranaka).
5. u Pravilniku treba predvidjeti i obavezu čuvanja službene tajne i definirati tajnu poligrafskog ispitivača. Obaveza čuvanja službene tajne u osnovi znači zabranu poligrafskim ispitivačima da daju bilo kakve podatke o onome što rade i što su saznali tokom poligrafskog ispitivanja bilo kome, osim tijelu koje je odredilo poligrafsko ispitivanje i osobama koje to tijelo ovlasti.
6. načelno treba propisati da je poligrafski ispitivač dužan poštovati zadane rokove od strane tijela postupka koje je odredilo poligrafsko ispitivanje, kad god je to moguće. U protivnom dolazi do odugovlačenja i neučinkovitosti postupka. Ukoliko ne može udovoljiti zadanim rokovima dužan je pravovremeno obavijestiti to tijelo.
7. posebno treba propisati obavezu poligrafskog ispitivača da je dužan poštovati zadani okvir u nalogu za poligrafsko ispitivanje i naglasiti njegovu obavezu da upozori tijelo postupka o saznanjima o novim činjenicama. Isto tako da je dužan upoznati nalogodavca s eventualnim propustima u radu i kako se to odrazilo ili bi se moglo odraziti na ishod poligrafskog ispitivanja. Ovu obavezu poligrafskog ispitivača treba propisati, ako je do tih spoznaja došao i kasnije, nakon što je dao nalaz i mišljenje.

8. radi omogućavanja temeljite kritičke ocjene nalaza i mišljenja poligrafskog ispitivača, treba propisati da nalaz mora sadržavati podatke o primijenjenim metodama i poligrafskom instrumentariju, a mišljenje da bude podrobno obrazloženje nalaza. Ono mora biti jasno i cjelovito i po mogućnosti dati jednoznačan odgovor na pitanja postavljena u nalogu za poligrafsko ispitivanje, bez ikakvih ograda (rezervi).
9. uvjete poligrafskog ispitivanja, osobe koje je moguće i pod kojim uvjetima podvrgnuti poligrafskom ispitivanju, obaveze ustrojstvenih jedinica Ministarstva unutarnjih poslova u postupku poligrafskih ispitivanja, prava i obaveze poligrafskih ispitivača, potrebnu opremu i način protokoliranja poligrafskog ispitivanja i njegovih rezultata i način vođenja dokumentacije i evidencija u vezi s tim ispitivanjem.
10. razloge primjene poligrafskog ispitivanja (ciljeve) kao što su : otkrivanje nepoznatih počinitelja kaznenih djela ili kriminalnih događaja i njihovih suučesnika i supočinitelja, otkrivanje tragova i predmeta u vezi s kaznenim djelom, eliminacija nevinih osoba, utvrđivanje kriminalne količine i načina ulaska u kažnjivu zonu počinitelja, otkrivanje lažnih svjedoka i žrtava, lažnih priznanja i sl.
11. da je poligrafski ispitivač u svom radu dužan pridržavati se zakonskih i pod zakonskih propisa koji se odnose na poligrafsko ispitivanje i savjesno ispunjavati sve dužnosti koje proizlaze iz njegovog poziva, čuvati ugled poligrafskih ispitivača i policije i svojim radom i ponašanjem opravdati povjerenje tijela postupka koje mu je povjerilo poligrafsko ispitivanje.
12. da je poligrafski ispitivač povjerena ispitivanja dužan pod kaznenom i materijalnom odgovornošću obavljati savjesno i po svom najboljem znanju i točno, te potpuno i nepristrano iznijeti svoj nalaz i mišljenje i njihovu procjenu.
13. da je poligrafski ispitivač u toku ispitivanja dužan primjenjivati aktualna znanstvena dostignuća u području poligrafskih ispitivanja i da je dužan primjenom pravila poligrafske struke i vještine objektivno opažati i utvrđivati činjenice, kritički ih ocjenjivati i s jednakom pažnjom razmatrati zahtjeve i interese svih subjekata u postupku, te nepristrano izvesti zaključak.
14. da je poligrafski ispitivač dužan, ako povjereni zadatak nije u mogućnosti izvršiti po pravilima poligrafske struke, o tome pravovremeno obavijestiti nalogodavca.
15. da je poligrafski ispitivač dužan svoje stručne, intelektualne i tjelesne sposobnosti posvetiti izvršavanju preuzetih zadataka

bez obzira na rasu, narodnost, vjersku pripadnost ili politička uvjerenja, društveni i ekonomski status ispitanika.

16. da je poligrafski ispitivač dužan prema drugim poligrafskim ispitivačima odnositi se kolegijalno i postupati na način da čuva ugled poligrafskih ispitivača. Odnosi među poligrafskim ispitivačima ne smiju utjecati na njihovu savjesnost i objektivnost. Poligrafske ispitivače treba uputiti da si međusobno pomažu davanjem stručnih savjeta, upućivanjem na stručnu literaturu i sl.

12. Neka otvorena pitanja

Nastavno ćemo nominirati po nama najvažnija pitanja koja zahtijevaju pro futuro ozbiljnu raspravu. Pitanja nisu kategorizirana po njihovoj vrijednosti, što je relativan pojam. Može se govoriti samo o prioritetima, a to ostavljamo odluci čitatelja i korisnika sadržaja ovog rada. Ta pitanja bila bi :

- da li u primjeni poligrafskog ispitivanja ima mjesta primjeni načela ekonomičnosti, a ako ima u kojim slučajevima i na koji način se ono može primijeniti ?
- koje radne kvalitete treba danas ispunjavati suvremeni poligrafski ispitivač. Riječ je o kvalitetama od koji su neke prirodene, a neke stečene kroz proces obrazovanja u smislu teoretske i praktične obuke, te postupaka ispitivanja. Drugim riječima, riječ je o pitanju kako se postaje poligrafski ispitivač. Poligrafskim ispitivačem sigurno se ne postaje tvrdnjom da je netko riješio na stotine slučajeva u toku svoje karijere poligrafskog ispitivača, već kada se u ponovljenim testovima, pod kontroliranim uvjetima ustanovi da su prosudbe poligrafskog ispitivača takve, da dostižu standarde koje pozitivni kaznenopravni sustav i kriminalistička procedura očekuju.
- kako uvjeriti tijela postupka da spoznata pravila u jednom znanstvenom području ne moraju vrijediti ili ne vrijede u potpunosti ili uopće na području poligrafskog ispitivanja ?
- kako ustanoviti da li su na strani poligrafskog ispitivača postojale određene predrasude i u kom obimu u odnosu na razmatrani slučaj ili osobu ispitanika i kako su mogle utjecati na tok i ishod poligrafskog ispitivanja ?
- da li se može udovoljiti želji ispitanika da poligrafskom ispitivanju prisustvuje njegova osoba od povjerenja ? Ako se zauzme stav da može, makar i iznimno, postavlja se pitanje koje su specifičnosti takvog poligrafskog ispitivanja ?

- kako ustanoviti koliko je poligrafski ispitivač sklon da svako novo iskustvo protumači u svjetlu ranijeg konceptualiziranog okvira ?
- što znači pojam "pouzdana znanje" poligrafskog ispitivača ? Nije li to sinonim za njegovo iskustvo ?
- koliko uopće vrijedi iskustvo poligrafskog ispitivača kao kriterij za ocjenu njegove podobnosti, ako je ranije radio pogrešno i/ili neadekvatno ? O kakvom iskustvu se mora raditi ?
- da li su poligrafska ispitivanja danas dovoljno kreativna u smislu da poligrafski ispitivači ne čekaju uvijek inicijativu tijela postupka, već da oni iniciraju potrebne mjere i radnje i da postupaju samoinicijativno u skladu s pravilima poligrafske struke i pozitivnim propisima ?
- kada dolazi do prekoračenja ovlaštenja iz naloga za poligrafsko ispitivanje od strane poligrafskog ispitivača ?
- koliko rezultat poligrafskog ispitivanja, koji je po ocjeni tijela postupka korektan, obavezuje to tijelo u daljnjem postupanju, obzirom na prirodno znanstveni i tehnički karakter poligrafskog ispitivanja danas ?
- koji uvjeti trebaju biti ispunjeni da bi rezultat poligrafskog ispitivanja bio personalni dokaz sui generis, neformalne prirode, za tijelo postupka ?
- s kojim znanjima tijelo postupka mora raspolagati da bi moglo svestrano i kritički ocijeniti nalaz i mišljenje poligrafskog ispitivača ? Osim znanstveno-tehničkog područja poligrafije, koja su to ostala znanstveno-tehnička područja ? Kakav je pri tome utjecaj poznavanja pravila krimnalističke literature i normi postupovnog zakona ?
- kako argumentirano uvjeriti tzv. "operativu" o mogućnostima i nemogućnostima poligrafskog ispitivanja ?
- kako pravovremeno otkriti osobe s emocionalnim poremećajima ?
- na koji način preuzimati tuđa iskustva iz područja poligrafije ?
- što znače određeni pojmovi koji se koriste u svakodnevnom radu prilikom poligrafskog testiranja, npr. kao što je pojam "normalan čovjek" ili "neupletena osoba u slučaj" i sl. ?
- pod kojim uvjetima poligrafski ispitivač treba sugerirati operativi da nakon poligrafskog ispitivanja poduzme određene mjere i radnje, osobito one tajnog karaktera ?
- u kojim slučajevima je poželjno da poligrafski ispitivač bude žena ?
- znatan broj pristanaka ispitivanja na poligrafsko ispitivanje je formalne prirode (da se otkloni sumnja od sebe ili pokuša izigrati ispitivača). Po kojim kriterijima i indikatorima izvesti zaključak da je riječ o stvarnom pristanku ?
- da li i kada poligrafskom ispitivanju treba neposredno prisustvovati u vidnom polju ispitivanja, još jedan poligrafski ispitivač ?
- koja područja neurolingvistike se javljaju kao interesantna u toku poligrafskog ispitivanja ?
- koji su najčešći znaci nesuradnje i poduzimanja protumjera ispitivanja ?

- koja se standardizacija pitanja javlja kao najoptimalnija ?
- kako izbjeći postojanje rivaliteta na relaciji : operativa-poligrafski ispitivači i tzv. prisvajanje tuđih zasluga ?
- treba li izraditi okvirne testove za pojedine kategorije kaznenih djela ?
- koji su nedostaci tehničke prirode vezani uz poligrafski instrumentarij i na koji način se mogu odraziti na kvalitetu poligrama npr. pad napona električne energije, postojanje više provodnika električne energije na jednom mjestu i sl. ?
- da li poziv poligrafskog ispitivača danas ispunjava uvjete da se nađe u nomenklaturi zanimanja ?
- kako riješiti problem koji se javlja u vezi s dinamikom svakodnevnih zbivanja u području kriminaliteta i koji svakodnevno otvara nove probleme u oblasti poligrafskog ispitivanja, koje pravno normiranje ne može pravovremeno i adekvatno da prati i samim tim predstavlja prepreku uspješnoj primjeni poligrafije i njenom razvoju ?
- kad je riječ o utvrđivanju činjenica putem poligrafskog ispitivanja kako smanjiti raskorak između pozitivnih pravnih propisa i kriminalističke prakse ?
- poznato je da poligrafsko ispitivanje kao sredstvo borbe protiv kriminaliteta treba koristiti na socijalno-etički prihvatljiv način. Međutim kako ustanoviti njegove granice koje su u svakodnevnoj praksi dosta fluidne ?
- kada je rezultat poligrafskog ispitivanja uvjerljiv za tijelo postupka, a kad je neuvjerljiv ?
- kakve probleme izazivaju mentalna i emocionalna stanja ispitanika kao što su mržnja, pretjerani strah, apatija, mentalna i tjelesna nezrelost i sl. u toku poligrafskog ispitivanja i prilikom interpretacije poligrama ?
- kako s relativnom sigurnošću utvrditi stvarnu upletenost ispitanika u kriminalni događaj ?
- kad treba pristupiti poligrafskom ispitivanju, a da ono ne bude prerano, odnosno prekasno? O kojim faktorima ovisi vrijeme poduzimanja poligrafskog ispitivanja ?
- ukoliko poligrafski ispitivač ocijeni da se poligrafsko ispitivanje koristi kao oblik pritiska na neku osobu ili da se skрати postupak dobivanja priznanja, treba li odbiti poligrafsko ispitivanje i postaviti pitanje kolika je stvarna potreba za poligrafskim ispitivanjem u takvom slučaju ?
- da li je poželjno, pod kojim uvjetima i kada pristupiti poligrafskom ispitivanju nakon što je ispitanik prethodno bio izvrgnut dugotrajnom neformalnom ispitivanju od strane operative ? Koliko duga treba biti odgoda poligrafskog ispitivanja, ako se odluči isto provesti ?
- koliko remeti psihološko i emotivno stanje ispitanika i uzrokuje netočnost testa okolnost da su mu istražitelji-kriminalisti prije

poligrafskog ispitivanja rekli : “ako pristupiš testu i “prođeš” ga, sve će biti u redu.” ?

- kako utvrditi da je ispitanik sva pitanja u vezi s poligrafskim ispitivanjem doznao samo od poligrafskog ispitivača u toku pred- ispitnog intervjua, a ne od trećih osoba ili nekih drugih izvora ?

- koju tehniku ispitivanja treba upotrijebiti u odnosu na pretpostavljene lažne žrtve kod pojedinih kategorija kaznenih djela ? Po ovom pitanju za ilustraciju navodimo spoznaje do kojih je u vezi s lažnim prijavama za silovanje došao detektiv-narednik Chris-Few prilikom izrade svog magistarskog rada. On je pripadnik Midlands-kih policijskih snaga u Velikoj Britaniji. Magisterij je obranio na sveučilištu u Leicester-u. Kako je navedeno, Chris-Few se bavio slučajevima lažnih žrtava kod silovanja i došao do slijedećih spoznaja: (1) one “žrtve” koje lažu dat će slabe, jedva dovoljne podatke, dok one koje ne lažu mogu se prisjetiti slučaja bolje. One će budući da govore istinu dati brojne detalje, (2) prave žrtve neće vidjeti ništa loše u tome što se ne mogu prisjetiti svih detalja i govoriti će o svojim emocijama u to vrijeme i pretpostavljenom motivu napadača. One koje izmišljaju pokušat će svoje navode učiniti “vodonepropusnima” i neće imati izraz osobe koja si prebacuje krivnju, (3) žene koje su bile silovane dat će što detaljniji opis konverzacije sa silovateljem i staviti će ga u kontekst svog života, dok će se lažne prijaviteljice ograničiti na opisivanje jednog elementa događaja itd. (“The Guardian” 7. 4. 2001.).

- kako izbjeći druge emocije osim straha u toku poligrafskog testa npr. bijes ? To se može dogoditi u slučaju ako je ispitanik osumnjičen za silovanje, spolni odnošaj doživio kao dobrovoljni u smislu obostranog pristanka na seks. On neće imati osjećaj krivnje i straha. Isto tako u slučaju, kada se navodna žrtva silovanja koja je pristala na seks, smatra prevarenom u smislu da su njeni osjećaji iskorišteni, neće osjećati strah, a reakcije na pitanja odrazit će se na emocionalnoj osnovi. Takvim osobama poligrafski ispitivači trebaju pričati vrlo oprezno u pred-testu, jer njihovi osjećaji mogu utjecati na vjerodostojnost poligrafskog ispitivanja. Iz navedenog proizlazi da u navedenim i sličnim slučajevima treba angažiratiiskusne poligrafske ispitivače.

- koliko se u svakodnevnoj kriminalističkoj praksi prilazi upotrebi poligrafa kao “čarobnoj kutiji”, koja rješava sva pitanja i probleme u vezi istraživanja kriminalnog događaja ?

- koje se operativne radnje i mjere mogu poduzeti prije poligrafskog ispitivanja, a da se time ne oteža ili čak onemogućiti poligrafsko ispitivanje ?

- da li se specijalizacija poligrafskih ispitivača danas javlja kao imperativ, i ako da, kakva treba biti ?

- kada je bolje poligrafsko ispitivanje obaviti u tijelu postupka, a kada u poligrafskom laboratoriju i zašto ? Tako npr. prijevoz vozilom ispitanika može uzrokovati morskbu bolest (nauzeju) i sl.
- kako procijeniti ulogu nutritivnog faktora na ishod poligrafskog ispitivanja u smislu sitosti, gladi, žeđi i sl. ispitanika ?
- kako na rezultat poligrafskog ispitivanja utječu bulimija, anoreksija, prevelika tjelesna težina (pretilost), prevelika mršavost i sl. ?
- kakva je uloga meteoropatije, punog mjeseca i sl. na ispitanika ? Da li treba i kada utvrđivati bioritam ispitanika ?
- što treba osigurati poligrafskom ispitivaču za vizualni, auditivni i ini test ? Kakve fotografije trebaju biti (u boji, njihove dimenzije, perspektiva i sl.) ?
- u kojim slučajevima, kada i kako ovlaštteni službenici operative trebaju biti na raspolaganju poligrafskom ispitivaču ?
- kako poboljšati i osuvremeniti edukaciju poligrafskih ispitivača u kvalitativnom i kvantitativnom smislu da mogu udovoljiti sve složenijim potrebama suvremene policije ?
- kad poligrafskom ispitivaču treba osigurati medicinsku dokumentaciju, obdukcijski protokol, anatomske dijagrame, razne sheme i sl. ?
- u kojim slučajevima poligrafski ispitivač može ili čak treba predložiti tajni nadzor ispitanika i na čemu se taj prijedlog mora temeljiti ?
- kada je riječ o strancima, gluhoonijemim i drugim oštećenim osobama kako koristiti prevoditelje i tumače, tehnička pomagala i sl. ?
- s kojim minimalnim podacima poligrafski ispitivač treba raspolagati u konkretnom slučaju prije početka poligrafskog ispitivanja ?
- kad je bilo više sudionika u kriminalnom događaju koje podatke za svakog od njih treba dostaviti poligrafskom ispitivaču ?
- koji minimalni podaci o kriminogenezi i viktinogenezi pojedinog delikta trebaju biti dostavljeni poligrafskom ispitivaču ?
- kako doznati koliko ispitanik poznaje tehniku poligrafskog ispitivanja, da li je već ranije i u vezi s čim ispitivan na poligrafu i kako to može utjecati na novo ispitivanje (protutaktike i sl.)?
- koja je maksimalna "propusna moć" pojedinog poligrafskog ispitivača u toku godine, o čemu ona ovisi i sl., a da to ne ide na štetu kvalitete poligrafskog ispitivanja?
- kako doznati prije poligrafskog ispitivanja da li je ispitanik bio izložen policijskoj brutalnosti npr. u obliku vrijeđanja, ponižavanja, tjelesnog zlostavljanja i sl. ? Kako to može utjecati na pripreme, tok i ishod poligrafskog ispitivanja ?
- kada je riječ o kriminalcima povratnicima koje podatke o ranijim slučajevima operativa treba osigurati poligrafskim ispitivačima ?

- što poligrafskom ispitivaču treba dostaviti u vezi s prethodno obavljenim informativnim razgovorom ili intervjuom s ispitanikom (potpuni sadržaj iskaza, tehnika ispitivanja i sl.)?
- kako saznati iz kojih izvora je ispitanik mogao saznati kritične detalje o slučaju prije poligrafskog ispitivanja ?
- obzirom na vrstu kaznenog djela s kojim podacima o žrtvi (oštećeniku) treba raspolagati poligrafski ispitivač ? Iscrpni i točni podaci o ličnosti žrtve su strateško-taktički značajni kad se sumnja da žrtva laže ili govori neistinu.
- kad poligrafskog ispitivača treba voditi da prisustvuje očevidu (uviđaju), pretragama i sl.?
- kad poligrafskom ispitivaču treba staviti na uvid cijeli policijski spis, a ne samo njegov dio ? itd.

Prijedlozi de lege ferenda :

Nastavno se daju samo neki prijedlozi de lege ferenda. Očekuje se od cijenjenih čitatelja da dopune ovu listu , kao i prethodnu u vezi s pitanjima za diskusiju. Autor bi bio zahvalan, ako bi dobio povratne informacije u vidu novih prijedloga, dopuna i kritičkih primjedaba.

- treba donijeti programe akreditacije poligrafskih laboratorija,
- treba ustanoviti postupke na temelju kojih se dobiva status poligrafskog ispitivača, kao i dobivanje licence,
- treba propisati minimalne standarde za poligrafski instrumentarij koji bi osigurali postizanje optimalnih rezultata.
- treba osigurati u određenim intervalima provođenje provjere stručnosti poligrafskih ispitivača (testiranje stručnosti).
- poduzeti mjere da poligrafski laboratoriji u smislu prostora, opreme i osoblja ispunjavaju maksimalnu funkcionalnu svrhu.
- osigurati da se u poligrafskim laboratorijima primjenjuju provjerene i sigurne metode poligrafskog ispitivanja, koje su priznate u svijetu.
- predvidjeti način maksimalne zaštite operacija u poligrafskom laboratoriju povjerljive prirode i osigurati sigurnu i zdravu radnu sredinu.
- poduzeti mjere za permanentno očuvanje identiteta i integriteta poligrama.
- smanjiti na minimum fluktuaciju poligrafskih ispitivača, jer se time uz ostalo anulira važnost uloge iskustva poligrafskih ispitivača.
- treba osigurati vlastitu stručnu izdavačku djelatnost radi izdavanja publikacija, stručnih članaka i sl. iz područja poligrafije.

- poduzeti mjere da se smanje stresne situacije za ispitanika i poligrafskog ispitivača.
- osigurati da se prilikom uvođenja nove tehničke metode potpuno razumiju teoretske osnovice te metode. Samo na taj način ona može biti službeno priznata. Treba procijeniti specifičnosti i mogućnosti (domete) metode i predvidjeti moguće izvore pogrešaka.
- rukovoditelj poligrafskog laboratorija mora stalno voditi računa da postupci koji se primjenjuju u poligrafskom laboratoriju zadovoljavaju znanstvene standarde.
- rukovoditelj poligrafskog laboratorija mora osigurati najsvrsishodnije oblike suradnje s kriminalističkom operativom. Jedan od načina je i održavanje stalnih ili ad hoc sastanaka s operativom.
- treba osigurati adekvatne oblike suradnje s policijskim laboratorijima u tuzemstvu i inozemstvu itd.

Abstract

The topic of this essay is an issue of polygraph investigation, which is a specific way for questioning, and it belongs to the area of criminal tactic, criminal technique and criminal psychology. Polygraph investigations that police practice today as a part of so called institute of criminal proceedings, as a integral part of general investigation and evidence of procedure of crime as well as its prevention.

Lie detector investigator, psychophysical investigator is presented as a person that has a special expert knowledge and skills. According to the law of Republic of Croatia, polygraphist investigator is considered a special kind of police investigator within the criminal procedure or, under conditions, of criminal investigation. A special attention is paid to standardization of moral responsibility of polygraph investigations as a very important segment of profession of lie detector investigator and improvement of his social function.

Alija A. RAMLJAK¹

**Žrtve ekološkog kriminaliteta
(masovna i intezivna viktimizacija)**

**Victims Of Ecological Crime
(Massive And Intensive Victimization)**

Sažetak

Od postanka čovječanstva nikad drastičnija i pogibeljnija opasnost na planeti nije vladala od današnje. Na sceni je upotreba, a daleko više zloupotreba, silnih dostignuća, zatim suštinskih promjena atmosfere, hidrosfere i litosfere – koje uvjetuju život na zemlji – kao najuzvišenijeg dobra prirode. Negativne tendence nesmanjenom žestinom se i dalje pogoršavaju, dovodeći u direktnu opasnost i sam život na planeti. Posebno se mora istaknuti da je 20. vijek obilježen vrlo intezivnim sudarima i prelomima, većim nego u cjelokupnoj povijesti čovječanstva. U pitanju je ponajviše kulminacija i katastrofična antologija ljudskog zla. Sa violentnim opterećenjima i naročito izraženim problemima, stupa se u treći milenij, a da uopće nema naznaka da će se još dugo razriješiti. "Ukoliko se u prvom desetljeću 21. vijeka ne razriješe i ne uklone akumulirani prtljazi negativnosti iz 20. vijeka, čovječanstvo može spasiti samo Svevišnji od prijeteće katastrofe", izričit je i veoma jasan akademik Ivan Supek². Ili što s posebnim razlogom naglasi sjajni pjesnik Enes Kišević, samo zbog velikih boraca u očuvanju humanuma "Višnji još uvijek održava svijet. Samo u ovakvim čistim ljudima priroda može uz svoje lice vidjeti i svoj oreol. A to i jeste sva svrha ljudskog bivka na zemlji".

---

¹ Dr. sci., redovni profesor Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu

² Sa nastupnog obraćanja-predavanja g. akademika Ivana Supeka na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu, 2000. godine.

Uvod

U historiji čovječanstva harali su osvajački ratovi sa katastrofalnim žrtvama. Samo u Drugom svjetskom ratu fašizam je prouzročio 65 miliona ljudskih žrtava. a da ne govorimo o stupnju razvoja medicine u prošlosti, pa tako, spomenut ćemo 19. vijek, kada su harale pandemije opakih zaraznih bolesti: kuga, kolera, pjegavi tifus, žuta groznica..., jer nije bilo efikasnih lijekova niti mjera suzbijanja³. Evropa je tada plaćala najkrvaviji danak, jer je samo kuga pokosila i odnosila po 25 miliona žrtava. U Sarajevu se dnevno sahranjivalo po 60 pa i više umrlih od kuge. U toku 1919. godine "španjolski grip" koji je harao Evropom, odnio je oko 20 miliona ljudskih života.

Upravo iz tih razloga, zaštita određenih i značajnih vrijednosti jednog društva, nezamisliva je bez uloge prava kao instrumenta zaštite. A da bi se ona ostvarila mora se definirati pravna norma koja i određuje regulativu zaštite. Sem toga, danas u svijetu sve više jača i društveno- politički pokret u zaštiti i unaprijeđenju životne sredine. To je stranka tzv. z e l e n i h. Ona se bori za što optimalniji životni ambijent. Dakle, borba za što zdraviju ekološku sredinu.

Sa viktimo/kriminogenog stajališta, u kategoriju ekološkog kriminaliteta svrstava se niz elemenata koji direktno zadiru u narušavanje ekološki zdrave sredine. Pored ostalog, štetnost se odnosi i na biološke, fizičke, hemijske i druge vrste faktora koji dovode do ugroženosti životne sredine, a time i do osjetnog narušavanja zdravlja ljudi, u epidemijским razmjerama.

Terorizam kao najveća pošast u historiji ove planete, poprma zastrašujuće modele. Poslije 11. septembra 2001. godine nije više ništa kao što je bilo do tada, nakon bombardovanja američkih gradova. Ekstremi u svojim nastupima prijete da su u mogućnosti nabaviti i posjedovati atomske bombe, koje će, kako rekoše, postaviti ispod američkih gradova. Čovječanstvu nikad nije manjkalo luđaka tipa Hitlera, Staljina i njima sličnih, a evo sada i njihovih reinkarnacija.

---

³ Vojskovođi Napoleonu Bonaparti u Podmoskovlju, u epidemiji pjegavog tifusa obolilo je oko 35 hiljada vojnika, a epidemija se iz dana u dan nesmanjenom žestinom širila. Bio je prisiljen da poubija sve oboljele kako bi iskorijenio epidemiju pjegavca. Na isti način je postupio i Miloš Obrenović u Mačvi. Pita vojne hečime, kada su mu referirali da je obolilo oko 750 vojnika od kuge, "imali tome leka", pa kad je dobio negativan odgovor da se očekuje sutradan duplo veći broj oboljelih, naređuje da se kopaju duboke tranšeje i svi oboljeli odmah postrijeljaju, zaliju živim krečom i sahrane.

U kuhinjama svjetskih velikih metropola uveliko se radi na kloniranju i uzročnika veoma malignih bolesti; odatle vodi porijeklo i HIV. Pitanje je dana kada će Svevišnji odrediti sudbonosni dan "D" – kijametskog dana iščeznuća zatrovanog čovječanstva.

Inače, neophodno je naglasiti, da je 20. vijek obilježen osebujućom tehničkom revolucijom, sa tendencijom rapidnih inovacija. Možemo ga uzeti za razmeđu epoha. Čovjek je prosto zagospodario prirodom podredivši je svom blagostanju. Međutim, paradoksalno zvuči, iz savršenstva tehnike izvire ogromne potencijalne opasnosti. Tome dobrim dijelom doprinosi i savremeni čovjek svojim destruktivnim ponašanjem. Bezbrojne su žrtve koje se uvećavaju geometrijskom progresijom. Ukoliko se ovaj zamah nastavi nesmanjenim intenzitetom, dovešće do katastrofe ljudskog roda i planetarnog nestanka, da parafraziramo *E. Fromm-a* (A. Ramljak, 2002.).

Zaštita i unapređenje životne sredine ima izuzetan značaj po društvo i zemlju u cjelini. Na snazi su brojni zakonski propisi u cilju regulisanja preventivnih mjera da se zaštiti životni ambijent, te kao takav učini što povoljnijim po zdravlje ljudi. Međutim, takva zakonska regulativa pokazala se nedostatnom, što je indiciralo donošenjem i inauguriranjem krivično-pravnih mjera. Bilo je, dakle, neophodno određivanje ekoloških krivičnih djela, što je obuhvaćeno i u KZ FBiH, te čini strukturalnost generalne prevencije. Iz navedenog, proizilazi da je *krivično-pravna zaštita životne sredine* regulisana sa više krivičnih djela, s obzirom na način i sredstva izvršenja i nastale posljedice. Samo u čl. 292., 295. i 296. KZ FBiH sadržana su slijedeća krivična djela: zagađivanje vazduha i vode i zagađivanje zemljišta.

Čl. 292. *Zagađivanje čovjekove sredine*
Navedeni čl. KZ glasi:

“1. *Ko kršenjem propisa o zaštiti i unapređenju čovjekove okoline u Federaciji zagadi zrak, zemlju, vodu, vodotok ili more u većem opsegu ili na širem području i time izazove opasnost po život ili zdravlje ljudi ili uništenje životinjskog ili biljnog svijeta većih razmjera,*
kaznit će se zatvorom.....,itd”

U čl. 295. u krivičnom djelu *Nepostupanje po propisima za suzbijanje bolesti životinja i biljaka*, izričito stoji:

“1. *Ko za vrijeme epidemije neke stočne bolesti koja može ugroziti stočarstvo ne postupi po naredbi ili odluci nadležnog*

*organa donesenog na osnovu propisa, kojim se određuju mjere za
suzbijanje ili sprječavanje bolesti,
kaznit će se .....*"

Osim ova dva čl. KZ, postoje i druga krivična djela, koja direktno zadiru u zaštitu i unapređenje čovjekove okoline. Tako je čl. 293. regulisano krivično djelo proizvodnje štetnih sredstava za liječenje životinja, a čl. 294. nesavjesno pružanje veterinarske pomoći, dok je sa čl. 296. obuhvaćeno Zagađivanje stočne hrane i vode, a sa čl. 297. Uništenje zasada upotrebom škodljive materije, etc.

Upravo, određenost krivičnih djela ekološkog značenja povlači za sobom represivnu aktivnost kriminalističke službe. Međutim, mora se striktno voditi računa o granicama primjene represivnosti kada je u pitanju zagađenje životne okoline. Ona će se primijeniti samo u okolnostima kada je ekološka zagađenost prevazišla zakonom dozvoljene granice.

Moderne tehničke i tehnološke inovacije, posebno u industriji, unatoč svim predostrožnostima, u izvjesnom stepenu, svakako tolerantnom, dovode do zagađenosti. Uostalom, to je u izvjesnom smislu "rizik i cijena koje savremeno društvo plaća za svoj prosperitet".⁴

U KZ FBiH posebno je naglašeno da je zagađenost životne sredine izražena stepenom "u većoj mjeri" ili "većih razmjera", kako bi se ovim naglaskom učinila distinkcija naspram zagađenosti u manjoj mjeri ili određenog stepena. Željelo se istaknuti da se ne primjenjuju represivne mjere u svim slučajevima zagađenosti, jer bi se time blokirala primjena novih tehnologija i paralizirala privreda.

Ekološki kriminalitet kao savremeni vid kriminaliteta, ima niz karakteristika kao noviteta, a to su: masovnost žrtava, velika i turbulentna dinamičnost, tendence ekspanzivnosti itd. Konačno, sve više se ispoljavaju pandemijske razmjere, tj. širenje ekološke zagađenosti iz jednog kraja u drugi, odnosno iz jedne zemlje u drugu /kada se dogodila havarija nuklearke u Černobilju, ozračenje se proširilo i zahvatilo cijelu Evropu; kod nas je zabilježena radioaktivnost u signifikantnim razmjerama/.

Trendovi tehničkih i ostalih naučnih otkrića imali su penetrantan odraz i doveli do:

- ubrzanog razvoja proizvodnih snaga,

⁴ Atanacković D.: Krivično pravo – posebni deo, Beograd 1985.

- izgradnje industrijskih giganata,
- otkrića novih energetske izvora,
- moderne urbanizacije, itd.

S tim u vezi dolazi i do protivrječnosti, manifestnog ispoljavanja, ubrzanog, intezivnog i vrlo masovnog zagađivanja životne sredine.

Često se ističe floskula da je mali broj ekoloških krivičnih djela. Međutim, istina je u obrnutom odnosu, jer se radi o rastućem broju delikata ove vrste, samo što se ne otkrivaju, ne prijavljuju, a često i svjesno zataškavaju. Dakle, u pitanju su faktičke "tamne brojke" ekološkog kriminaliteta. Pa i u slučajevima masivnog i očiglednog zagađenja životne sredine, koje znatno prelazi granice tolerancije, krivična odgovornost se izbjegava pod krinkom ekonomskih ili političkih interesa.

Dugo vremena je ekološki kriminalitet bio u latentnom stanju, jer su posljedice oligosimptomatske, nisu se evidentno ispoljile, a s druge strane iako su spoljne manifestacije zagađenosti bile znatno ispoljene, svjesno nisu poduzimane mjere u otkrivanju i krivičnom gonjenju počinitelja. Eklatantan primjer takve masovne zagađenosti životne sredine, dakle, veoma intezivne viktimizacije, je slučaj "Željezare" Zenica podignute u samom gradu sa bezbroj dimnjaka. Od većih gradova, ekološki veoma ispoljene zagađenosti je i Tuzla, sa koncentracijom enormno otrovnih hemijskih materija, na širem prostoru, praktično cijeloj Tuzli, a usto su izgrađena gigantska postrojenja termoelektrana.⁵

Etiološki faktori ekološkog kriminaliteta

Vrlo su brojni i različiti činioci koji ugrožavaju životnu sredinu, a shodno tome i određeni su kauzalni momenti ekološkog kriminaliteta. Stoga i istraživanje grubih ekoloških narušavanja zahtijeva multidimenzionalan i interdisciplinarn pristup. S tim u vezi utvrđeni su brojni faktori, koji u značajnoj mjeri ugrožavaju životnu sredinu, koja je nekad u cijelosti nepodobna za život. Stoga se nameću slijedeće premise:

- u otkrivanju i otklanjanju uzroka ekološkog kriminaliteta anticipira se dinamičnost ekoloških odnosa i u okviru

⁵ Sa nastupa Foruma kompetentnih stručnjaka preventivne medicine na Višoj medicinskoj školi u Bihaću, 2001. godine, kojeg je inicirao ugledni stručnjak prof. dr Arif Smajkić, direktor Zavoda za javno zdravstvo BiH. Autor ovog rada na tom sastanku dao je prijedlog školovanja budućih sanitarnih tehničara ekološkog smjera i da se pri svakoj općini uvede referat inspektora za ekologiju.

toga sagledava odnos čovjeka prema zaštiti životne sredine i njegovo pravo na ekološki zdrav ambijent. Moraju se uskladiti ekonomski interesi i ekološka harmoničnost, tako da se nalaze u komplementarnosti. Sva tehnološka i industrijska postrojenja moraju imati ateste kompatibilnosti sa što optimalnijom životnom sredinom.

Kao značajni uzroci, u ekološkoj devastaciji su djelimično prisutne i nedovoljne aktivnosti nadležnih organa u revnosnijoj zaštiti životne sredine. Oni su dominantni uzroci ekološkog kriminaliteta i imaju dublji i složeniji značaj. U direktnoj su povezanosti sa ekonomskim i privrednim razvojem kraja. U istom kontekstu je neophodno posmatrati urbanističko planiranje i uređenje infrastrukture velikih gradova. U našoj zemlji se uopće o tome nije vodilo dovoljno računa. Dok iskustva, npr. Njemačke nakon Drugog svjetskog rata su diktirala razmještanje industrijskih postrojenja daleko van gradova – u zonu 50 i više km udaljenosti od gradova, s tim da postoji zabrana stambene izgradnje i seoskih naselja.

Veoma su brojni faktori koji doprinose ugrožavanju životne sredine i pojavi ekološkog kriminaliteta:

- neadekvatna pravna regulativa
- nesinhronizovanost nadležnosti pojedinih organa,
- needuciranost (nestručnost) kadrova za ekološku problematiku,
- nedovoljna tehnička opremljenost,
- insuficijentna preventiva,
- pomanjkanje represivne aktivnosti nadležnih organa,
- nedovoljna ili nikakva međusobna saradnja raznih organa,
- direktno miješanje i pritisci privrednih i političkih subjekata u tu problematiku

U prošlosti glavni i presudni uzroci u grubom narušavanju životne sredine a time i pojave ekološkog kriminaliteta, bila je državom diktirana, dogovorna ekonomija i etatiistička vladavina. One su i najviše doprinijele nagrđivanju velikih gradova – izgradnji industrijskih giganata ili u poljoprivrednim kompleksima. Takav skaredan odnos prema zaštiti životne sredine posljedica je nestručnih, proizvoljnih pa i bahatih i neodgovornih shvatanje ekoloških problema. U gro planu su se nalazili proizvodni rezultati i ekonomski efekti, uz potpuno potiskivanje i zanemarivanje čovjekove životne sredine. Posljedice su dalekosežne pa i katastrofalne.

Upravo, propisi o zaštiti životne sredine ukazuju na glavne uzroke ekološkog kriminaliteta i ugrožavanja *životne sredine u znatnom stepenu i intenzitetu*. U cilju otklanjanja ovih uzroka, propisi su izbalansirali privredni razvoj uz istovremenu zaštitu i unapređenje životne sredine. Stoga je i precizirano da se uravnoteženost uspostavi između zaštite životne sredine i privrednog progresa. A to će se najbolje postići uvažavanjem urbanističkih planova, uređenjem prostorne sredine, njegovanjem prirodnih bogastava, čuvanjem prirodnih ljepota, veoma kritičnim i racionalnim ekonomskim prosuđivanjem i artikuliranjem...

U ispitivanju i utvrđivanju zanemarljive brojke otkrivenog ekološkog kriminaliteta, odgovore treba tražiti u lošem pristupu, s jedne strane, ekonomskim i privrednim stihijskim i neplanskim pristupima, a s druge, vrlo lošom brigom o prirodnim resursima, kao temeljnim kategorijama u zaštiti i unapređenju životne sredine. U jednom seriozno sprovedenom istraživanju 41,28% ispitanika, kao krucijalni uzrok zagađivanja životne sredine naveli su *neusklađenost ekonomskog razvoja i interesa zaštite životne sredine*, a skoro 21% su okrivili vrlo loše prostorno i urbanističko planiranje.

U zaključku bi podvukli značajnu konstantu da će uspješna zaštita životne sredine, odnosno efikasno otkrivanje ekološkog kriminaliteta, rezultirati otklanjanjem glavnih uzroka ekološkog kriminaliteta.

Ekološke vrijednosti, posebno one koje ulaze u svjetsku baštinu, imaju neprocjenjivo blago, na čemu *Visković N.* posebno insistira: "a) svi uvjeti što omogućuju život (voda, tlo, zrak) i svaki oblik života (biljni, životinjski, ljudski) jesu najviše vrijednosti prirode i čovječanstva, i b) svaki uvjet života i svako živo biće treba jednako brižno štiti i uzgajati, s jedinim izuzecima žrtvovanje pojedinih živih bića u prirodno nužnim odnosima samoodržavanja i samoobrane – ali ne radi zabave, športa, užitaka, huškanja, mode i drugih privilegija koje čovjek egocentrično sebi podaruje..."⁶

U zaštiti životne sredine stoji utemeljena pravna regulativa iz domena upravnog prava, građanskog i privrednog prava i *krivičnog prava* (krivično-pravna zaštita prirodnih dobara).

⁶ Visković N.: *Ekologija i pravo*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god.36/55-56, str. 475 – 489.

Ekološka zagađenost podrazumijeva značajno narušavanje životne atmosfere, hidrosfere, litosfere, te zagađenje hrane. To bi bilo prostorno zagađenje životne sredine. Međutim, s obzirom na štetne agense koji u znatnoj mjeri zagađuju životnu sredinu oni su raznovrsni i brojni. Na prvom mjestu su biološki agensi, potom fizički agensi (buka, vibracije, biometeorološki faktori, nejonizirajuće zračenje, jonizirajuće zračenje), hemijski agensi.

Biološki agensi

Veoma su rasprostranjeni u prirodi, bilo da vode porijeklo od čovjeka ili životinje, kao i ostali biološki uzročnici.

Od virusa je najrasprostranjeniji i virulentniji hepatitis B virus; naravno, još opasniji je HIV virus, mada mu je incidencija zasada vrlo niska.

Poseban se značaj pridaje infektivnim agensima koji uzrokuju zoonoze, a ima ih preko 30 bilo kod domaćih ili divljih životinja . Posebno se ističu virusi:

- Orf virus,
- New Castle virus,
- virus bjesnila,
- virus vezikularnog stomatitisa.

Zatim bakterije zoonoznih svojstava:

- *Coxiella burneti* (Q-groznica)
- *Bacillus suis*,
- *Bacillus melitensis*,
- *Bacillus tularemije*,
- *Bacillus antraksa*,
- *Clamidia psitacci* (psitakoze),
- *Listeria monocytogenes*,
- *Mycobacterium bovis*.

Ovi mikroorganizmi domaćih i divljih životinja uzrokuju često profesionalne zoonoze rataru, veterinaru, šumskih radnika i radnika koji kontaktiraju sa uginulim životinjama (mesom, perjem, kožom).

Druga grupa agenasa zoonoza koje prenose beskičmenjaci, npr. vodeni puževi su *Schistosoma*. Na milione ljudi u Africi boluje od šistosomijaze.

Fizički agensi

U toku života čovjek je na zemlji izložen štetnom djelovanju niza fizičkih agenasa. Bilo da se radi o djelovanju sile teže i zemljinog magnetnog polja, iz kosmosa kosmičkih zraka, a iz zemljinog tla prirodna radioaktivnost. Osim toga, tehničke inovacije doprinijele su stvaranju buke i vibracija većeg intenziteta, te elektromagnetna polja, zatim vještačka radioaktivnost (rentgen aparati, radionuklidi – izotopi), koji imaju široku primjenu u medicini, veterini, zatim u agronomiji, itd.

a) Nejonizirajuće zračenje

Pod ovom vrstom zračenja podrazumijevaju se elektromagnetni talasi u čiji spektar ulaze ultraljubičaste zrake kratkih talasa, zatim infracrvene zrake, radar, dugotalasne mikrotalase i radiotalase. Međutim, njihova energija nije u stanju da izazove jonizaciju.

Ultraljubičasto zračenje vrši iritaciju sluznice oka, crvenilo i upalu kože. Daleko više je opasnije po oči. Kod mornara i ribara dugotrajno izlaganje kože izaziva rak kože.

Infracrveno zračenje je dio sunčevog spektra a emituju užarena tijela i plamenici. Izaziva opekotine kože.

TV, radio i radar emituju mikrotalase, lakše prodiru dublje u tkiva, pa oštećuju gonade, a mogu prouzrokovati i kataraktu.

b) Jonizirajuće zračenje

Prof. fizike Rentgen je 1895. godine vršio eksperimente sa cijevi u kojoj su se nalazile elektrode na struju. Zapazio je svjetlućanje kristala barijum-platino-cijanida. Također je zapazio prodornost zraka kroz mehka tkiva i tom prilikom je snimio kosti svoje supruge. Ovo otkriće Rentgena krunisano je dobitkom Nobelove nagrade iz fizike za 1901. godinu.

Radioaktivnost je objašnjena *Raderfordovim* (1911) razvićem strukture atoma, a tim putem je otkrio i postojanje radioizotopa (radionuklida). Naime, u jezgru atoma su smješteni pozitivno nabijeni protoni i neutroni. Oko jezgre se vrte elektroni čiji broj odgovara broju protona jezgre.

Radionuklidi posjeduju nestabilne jezgre, koje se spontano raspadaju, emitujući jonizirajuće zrake.

Iz kosmosa pristiže jonizirajuće zračenje velikih energija, a kao posljedica kosmičkih nuklearnih procesa. U ovom referatu i na ovom mjestu nas ne zanima prirodno nuklearno zračenje, jer mu je nastanak *sui generis*, na koji čovjek ne može da upliviše. Od daleko je većeg i praktičnijeg značenja vještačka radioaktivnost. Ona je veoma rasprostranjenija, ali što je značajnije mnogo više od prirode snažnija i opasnija.

c) Vještačka radioaktivnost

Tridesetih godina ovog vijeka, *Irena i Frederik Kiri* su u laboratoriji, eksperimentirajući izlagali pločice aluminijuma alfa česticama polonijuma i zapazili da je aluminijum postao radioaktivan, što su utvrdili kada se ukloni izvor zračenja. Tom su prilikom ustanovili da bombardovanjem aluminijuma nastaje radionuklid fosfora. Ovo njihovo otkriće rezultiralo je dodjelom Nobelove nagrade za 1935. godinu. Kasnije im se pridružio i naučnik Pavle Savić. U 1934. godini *Fermi Enriko* ozračivao je uran neutronima i utvrdio njegov raspad u nekoliko radionuklida.

Mnogi fizičari – atomisti su zbog vladavine nacizma u Njemačkoj napustili mnoge zemlje širom Evrope nastanivši se u Engleskoj i SAD. U tim zemljama su nastavili proučavati fisiju urana i nastalu lančanu reakciju. Međutim, zaključili su da nekontrolisanom atomskom lančanom reakcijom može da se dobije atomska bomba⁷.

Od proizvodnje prvih atomskih bombi, pa do današnjeg dana daleko se otišlo u, usavršavanju atomskih bombi, i to sa cezijumom, stroncijem, radionuklidom joda itd. Ali osim za ratne potrebe, u doba hladnog rata, kasnije se nastavilo sa otkrićima i proizvodnjom nuklearne energije i njenim usmjerenjem za potrebe općeg čovječanskog dobra. Tako je, u Pensilvaniji 1957. proradila prva nuklearna elektrana, da bi danas u SAD taj se broj popeo na preko 110 nuklearnih elektrana. Naravno, sve se više nuklearna energija koristi u medicini, veterini, poljoprivredi. Međutim, nuklearna

⁷ *Albert Ajnštajn* je sa grupom naučnika upozorio predsjednika Ruzvelta na veliku opasnost da će

Njemačka zasigurno proizvesti atomsku bombu. Stoga je Ruzvelt odobrio sredstva za preporukom da se u što kraćem roku proizvede atomsko oružje (Manhattan Project), što se pokazalo spasonosnim činom po čovječanstvo. Naime, grupa atomista u SAD na čelu sa *Openhajmerom* proizveli su 3 atomske bombe.

Jedna je isprobana u pustinji. Druga bomba U-235 je bačena 6.8.1945. godine na Hirošimu i tom prilikom je poginulo 78.150 osoba, nestalo 13.983 osobe, teško ranjeno 9.248, a lakše 27.997 osobe. Preživjeli stanovnici pretrpjeli su teške posljedice radijacije. Treća (Pu-235) bomba bačena 9.8.1945. godine na Nagasaki sa sličnim posljedicama i poginulo je oko 74.000 osoba.

energija iako proizvedena za dobrobit čovječanstva krije u sebi ogromne potencijalne opasnosti.

Iznosimo slučaj, radi ilustracije, havariju nuklearne elektrane u Černobilju, koja je radila sa 4 nuklearna reaktora. U noći 25/26. aprila 1986. godine došlo je u reaktoru br. 4 do nekontrolisane lančane reakcije i velike eksplozije. Nastala je emisija enormnih količina radionuklida u atmosferu. Cjelokupna radioaktivnost emitovanog materijala iznosila je oko 200 puta veće radioaktivnosti od obje bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki. Znatna jačina radioaktivnosti u reaktorima je uvjetovana sadržajem radijuma koji se, inače, nalazi samo u nuklearnim elektranama. Otuda i enormna radioaktivnost nakon havarije reaktora 4 u elektrani Černobilj.

Poslije nekoliko dana reaktor je prekriven sa 5000 t materijala. Od 444 članova osoblja, 134 je oboljelo od radijacione bolesti, i od toga umrlo u roku od 3 mjeseca. Prilikom gašenja požara poginula su 2 vatrogasca. Radioaktivni oblak je zahvatio Ukrajinu, Bjelorusiju i dio Rusije, a zatim se širio u 2 pravca: na sjever i jugozapad Evrope⁸. Oko 36 h poslije katastrofe (27.4.) iz pojasa 30 km Černobilja evakuisano je 135.000 stanovnika, u širem pojasu ostalo je 270.000 stanovnika, gdje je zračenje iznosilo preko 555 kBq/m². Povišenom zračenju izloženo je preko 5 milion stanovnika (od toga 1,6 miliona djece)

Hemijski agensi i životna sredina

Upravo 19. i 20. vijek čine prekretnicu u zagađenju biosfere sa tzv. industrijskom revolucijom. Sredinom 19. vijeka započinju sa naglim razvojem bazne industrije anorganske hemije i otada sve je intenzivnija i masovnija hemijska industrijalizacija. Valja napomenuti da se na tržište plasira na hiljade novih hemijskih supstanci (jedinjenja). Danas je poznato postojanje 11.000.000 hemijskih jedinjenja, dok se od njih 70.000 redovno koristi u proizvodnji. Ta ista revolucionarna promjena izazvala je zagađivanje životne sredine u katastrofalnim razmjerama. S tim u vezi treba istaći glavne izvore zagađenja životne sredine:

- emisija plinova iz raznih industrijskih postrojenja,
- emisija plinova pri proizvodnji energije,
- emisija izduvnih gasova iz raznih saobraćajnih vozila,

⁸ Instrumenti u Zavodu za nuklearnu medicinu KBC- u Banjaluci zabilježili su snažnu radioaktivnost u ovom gradu. Isto se dogodilo i u Tuzli, Sarajevu.

- štetni nus proizvodi: otpad iz naselja bilo u vidu plinova, tečnog ili čvrstog otpada,
- vrlo intenzivna upotreba u poljoprivredi: vještačka đubriva, pesticidi, etc.

Zagađenje atmosfere

Vrlo su velike mogućnosti zagađenja atmosfere, a toksična zagađenja potječu u 88% slučajeva od fosilnih goriva, koja se koriste u proizvodnji energije (37,6% nafta, 30% ugalj, 20% prirodni gas). Prilikom sagorijevanja nastaju CO₂, SO₂, azotdioksid, metali u tragovima. Pošto sagorijevanje nije kompletno pojavljuje se još CO, organske elementarne čestice, itd.⁹

Zagađivanje vazduha na prvom mjestu nastaje od CO. To je otrov koji se stvara nepotpunim sagorijevanjem organske materije oksidacijom metana. Oko 60% CO nastaje ljudskim aktivnostima, a ostalo iz prirodnih izvora. Znatni izvor CO čine izduvni gasovi vozila. **CO₂** se stvara u znatnim količinama prilikom izgaranja fosilnih goriva, a *metan* zbog korištenja biogasa u poljoprivredi.

Zagađenje hidrosfere

Postoje brojne mogućnosti zagađenja hidrosfere, a postižu se na slijedeći način:

- zagađivači atmosfere dospijevaju padavinama na površinu vode,
- zagađivači u zemljištu dospijevaju spiranjem,
- otpadne vode iz industrijskih pogona,
- otpadne vode iz ruralnih i urbanih naselja,
- uslijed havarije tankera za naftu.

⁹ Prof. dr. Omanović, poznati naš ekolog iz Zenice, smatra da je odluka Vlade Hrvatske o zabrani prevoza nafte i naftnih derivata kroz tu zemlju cisternama sasvim na mjesu iz veoma ozbiljnih i opasnih ekoloških razloga. O tome postoje strogi evropski standardi bazirani na propisima koje je donijela Evropska unija. Naime, transport nafte i naftnih derivata obavlja se putem naftovoda, željezničkih cisterni, a sve to postoji u Republici Hrvatskoj (sa nastupa Prof. dr. Omanovića na FTV 15. 01. 2002. godine.).

U vrijeme zamaha intenzivne tranzicije u našoj zemlji strani kupci uveliko ulažu u ekološki veoma zagađenu tehnologiju na prostorima BiH: cementare, koksare i sl. Jer, takvu tehnologiju potiskuju iz svojih zemalja npr. Njemačka je za posljednjih nekoliko godina potpuno zatvorila 41 koksaru u svojoj državi. Ali zato kupuje uveliko u stranim zemljama.

Zagađenje litosfere

Zagađenje zemljišta nastaje na mnogo načina:

1. *zagađenje iz atmosfere* – emisija kroz dimnjake, emisija uslijed sagorijevanja fosilnih goriva, emisija uslijed izduvnih gasova, te prilikom požara i spaljivanja šuma;
2. *zagađenje iz otpadnih voda* – otpadne vode potječu iz tehnološkog procesa, iz domaćinstava, otpadnih voda poljoprivrede (vještačka đubriva, pesticidi);
3. zagađenje otpadom iz privrede, domaćinstva, etc.

Zagađenje hrane

Hrana je, bez obzira na njeno porijeklo, veoma kvaran artikl, budući je vanredno pogodna kao bakterijska podloga. Porijeklo joj je od biljnih i životinjskih sastojaka. Ona sadrži a) prirodne toksikante, b) zagađivače hemijsko-biološkog porijekla, c) zagađivače koji su posljedica ljudskih aktivnosti – metali, pesticidi.

Naročitu opasnost predstavlja hrana životinjskog porijekla, zaražena nekom od 30 vrsta zoonoza. Stoka ne mora biti oboljela, ali je ona tada kliconoša vrlo opakih infektivnih bolesti. Pa ukoliko se ne postupa po sanitarnom zakonodavstvu, vrlo lahko se bolest prenosi na ljude sa posljedicom epidemijskog širenja i razboljevanja. Danas su vrlo aktuelne dvije vrste zoonoza: Q - groznica i bruceloza, dosta rasprostranjene na teritoriji Federacije BiH. Razlog su uvoz zaražene stoke bez prethodne sanitarne, odnosno mikrobiološke laboratorijske kontrole.

Na sceni su novi pojavni oblici terorističkih ataka, nakon katastrofalnih napada na američke gradove i rušenja Manhetna i djelomično Pentagona sa avionima – samoubicama. Pojavljuju se masovno pisma sa sporama antraxa, upućene na mnoge adrese znamenitih ličnosti. Ne daj Bože da se ne započne sa slanjem HIV virusa, žute groznice, vibrio kolere, Pausterelle pestis (kuge) itd. Postoje naznake da se radi u laboratorijama o kloniranju daleko opasnijih uzročnika, nego što je virus HIV-a (koji je također, kako smo naveli, vještački produkt monstruoznih laboratorija), tek kakvom će se onda problematikom čovječanstvo zabaviti. Očigledno je da čovječanstvo uveliko radi na vlastitom nestanku, općem potopu. Ono je, što bi naglasio M. Hajdeger, zakoračilo u ambis potpunog ništavila. Jer od

11. septembra 2001. godine u potpunosti je zavladao mrak, masivno survanje u *moral insanity*, u pravom smislu početak kraja čovječanstva.

* * *

Na ovom mjestu u radu pažnju ćemo usmjeriti na žrtve, ne samo zbog navedenih štetnih činilaca, već i na žrtve nastale zbog nesprovođenja sanitarnog zakonodavstva, što spada u vrlo ozbiljnu kategoriju krivičnih djela. Kao takva tretiraju se u krivičnom zakonu kao djela protiv zdravlja ljudi, počev od čl. 241. do čl. 258. KZFBiH, a vrlo su slična i bliska krivičnim djelima protiv života i tijela, ali i djelima izazivanja opće opasnosti protiv ljudi i imovine, naročito kad su posljedice teške. Spomenuta kategorija inkorporirana je u glavi XXIII KZ. Imaju za posledicu direktno narušavanje ekološkog ustrojstva i miljea. Opasnost se ogleda u činjenici što su žrtve masovne i teško narušenog zdravlja. Radi se o pojavi u epidemijskim razmjerama.

Sve one aktivnosti i uzroci koji dovode do narušavanja zdravlja propuštanjem korektnog izvršenja propisa, spadaju u okvirno obilježje ovih djela. Često su akti upereni na disharmonično narušavanje zdravlja, a ono se često dešava ukoliko je oštećena bilo koja od osnovnih komponenti, koje čine zdravlje stamenim i sa medicinskog stanovišta urednim. S tim u vezi neophodno je iznijeti definiciju WHO (Svjetske zdravstvene organizacije) u čijem Ustavu eksplicite stoji da je “...zdravlje stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsutnosti bolesti i iznemoglosti”. Bilo koja od ove tri komponente, ako je ledirana, odnosno pogodena, zdravlje je time narušeno. Narušavanje zdravlja može da bude učinjeno prirodnim ili nasilnim faktorima. Isti etiološki faktor u jednoj prilici može biti prirodnog, a u drugoj nasilnog porijekla. Pojam “nasilno” podrazumijeva kršenje zakonskih odredbi, odnosno nepridržavanje normi zakonom propisanih (ne samo KZ, već i drugih zakona i propisa, npr. higijensko-sanitarnih propisa, itd). Posebno je opasno nepostupanje po propisima u sprječavanju zaraznih bolesti, pa su žrtve u tim slučajevima ogromnih razmjera. S tim u vezi vrijedi napomenuti da su vrlo opasne zarazne bolesti, poznate kao morije, odnosile u prošlosti po 20 i 25 miliona ljudskih života. Vrijedno pažnje je značajno napomenuti da se to dešavalo sa kugom, kolerom, u 19. vijeku na evropskom tlu, a 1919. godine “španjolski” grip odnio je preko 20 miliona ljudskih života. Prije 30-tak godina u tadašnjoj Jugoslaviji (na lokalitetu Šumadije u Srbiji) izbila je epidemija velikih boginja (Variola vera). Energičnim protuepidemijskim mjerama bolest je ugušena, ali su ostale teške posljedice.

Iznosimo najvažnija krivična djela “protiv zdravlja ljudi”, a time i viktimgenu situaciju koja neposredno doprinosi teškom narušavanju zdravlja.

Prenošenje zarazne bolesti (čl. 241)

“1. Ko ne postupajući po propisima ili naredbama kojima nadležni organ, zdravstvene službe određuje preglede, dezinfekciju, izdvajanje bolesnika ili neke druge mjere za suzbijanje ili sprječavanje zaraznih bolesti kod ljudi prouzrokuje prenošenje zaraznih bolesti, kaznit će se...

2. Kaznom iz stava 1. ovog člana kaznit će se ko ne postupajući po, propisima ili naredbama iz stava 1. ovog člana u pogledu suzbijanja ili sprječavanja zaraznih bolesti kod životinja prouzrokuje prenošenje zarazne bolesti na ljude, itd”...

Postoji više zakona koji uređuju higijensko-sanitarne mjere, i koji se striktno moraju provoditi u cilju sprječavanja širenja zaraznih bolesti. A one se odnose na sistematske i vanredne preglede stanovništva, odvajanje kliconoša i poduzimanje tretmana, zatim provođenje dezinfekcije, dezinsekcije i deratizacije, te ustroj karantina za oboljele. U konkretnom, u slučaju pojave zarazne bolesti, naredbe u pogledu provođenja sanitarnih mjera, donose društveno-političke zajednice na čijoj se teritoriji pojavila zarazna bolest. Prema tome, nepostupanje po izdatim naredbama i nesprovođenje zakonskih mjera predstavlja krivično djelo. Ono može biti sa umišljajem, pa se i teže kažnjava.

Ovo krivično djelo, kad su u pitanju zarazne bolesti, može se odnositi i na zarazne bolesti životinja (zoonoze), koje se prenose na ljude. Prema tome, objekt zaštite se proširuje i na životinje, a ne samo na ljude.

Nepostupanje po zdravstvenim (sanitarnim) propisima za vrijeme epidemije, iz čl. 242. KZ u tijesnoj je vezi sa prethodnim članom, a i sanitarni propisi su istovjetni, kao mjere koje se provode u suzbijanju bolesti.

Prenošenje polne bolesti (čl. 243.)

Ovo je krivično djelo u prošlosti, prije antibiotske ere, bilo pod rigoroznom kontrolom i krivičnim gonjenjem. Upravo zbog toga što su mogućnosti

liječenja i sprječavanja bile vrlo ograničene i insuficijentne. A posljedice su imale dalekosežno značenje po društvo. Naročito kad je u pitanju sifilis¹⁰, nekada vrlo teška i neizlječiva bolest, koja je ostavljala posljedice i na mentalnom planu (oboljenje mozga; progresivna paraliza). Inače, u pitanju su četiri polne bolesti: sifilis, gonoreja, mehki šankir i četvrta venerična bolest. Polne bolesti se šire najčešće polnim putem, obljubom, ali mogu, u endemskim krajevima, i dodirom, nehigijenskim postupcima itd.

Ranije je postojala zakonska obaveza zdravstvenih ustanova da se prijavljuju ove bolesti, a i sprega direktne saradnje zdravstvene ustanove sa policijom. Prema tome, ova zakonska i stroga obaveza, danas, zahvaljujući napretku medicine, prvenstveno antibiotskom vrlo uspješnom tretmanu, svela se na gonjenje po privatnoj tužbi. Pedantno je vođena kartoteka. Saradnja sa policijom odvijala se zbog obaveznog liječenja, pa makar i pod prinudom.

Danas se ponovo sve više ukazuje potreba bliske i konkretne suradnje policije i zdravstvene službe. Ona postaje imperativ vremena, jer nova vrsta opake polne bolesti SIDA u direktnoj je vezi sa prostitucijom, putem koje se i prenosi.¹¹

Zapošljavanje lica oboljelog od zarazne bolesti (čl.244.)

Krivično djelo vrlo blisko djelu iz čl. 241., ali je ipak izdvojeno u specijalan oblik, s obzirom da se čini svjesno gruba i opasna radnja. A ona se sastoji u zapošljavanju lica, koja boluju od neke zarazne bolesti, u vrlo osjetljive ustanove: bolnice, porodilišta, internate, škole, obdaništa, u ugostiteljske objekte, što je u direktnoj suprotnosti sa zdravstvenim propisima.

¹⁰ Od Luesa (sifilisa) bolovao je slavni vođa boljševika *Lenjin*, i to od *tabes dorsalis* (IV stadij ove bolesti); umro je 1924. godine (u 54. godini života). Sa takvom dijagnozom donosio je "sudbonosne" odluke po Sovjetski savez i komunistički pokret. Također, veliki vojskovođa *Napoleon Bonaparta* bolovao je od sifilisa od kojeg je i skončao na ostrvu sv. Jelena. Ostala je zabilježena njegova iskrena i tužna izjava: "Sve me je na ovom svijetu iznevjerilo i ostavilo, samo mi je ostala vjerna *Spirocheta palidum* (uzročnik sifilisa).

¹¹ Nedavno je otkriven kliconoša HIV-infekcije, kod jedne strane prostitutke u okolici Zenice. Nastala je dramatična pometnja i panika kod svih njenih "mušterija". Masovno su se javljali zdravstvenim institucijama radi utvrđivanja eventualnog HIV uzročnika SIDA-e. Da postoji iole zdravo društvo u našoj zemlji (BiH) trebalo bi energično iskorijeniti legalizovanu prostituciju. Ne samo iz zdravstvenih (epidemioloških) razloga, već još više zbog moralnog posrtanja društva i države kao takve.

Krivično djelo može biti učinjeno sa umišljajem (vrlo otežavajuće djelo) i iz nehata. Kao posljedica krivične radnje, zapošljavanje zaraženih lica, je gotovo redovito širenje zarazne bolesti, pa i u vidu epidemije.

Nesavjesno liječenje (čl.245. KZ)

Vrlo osjetljivo krivično djelo, a podrazumijeva očigledan i grub profesionalni propust od strane ljekara ili drugog zdravstvenog poslenika. Ovdje nije u pitanju samo krivična odgovornost i sljedstvene sankcije, već i profesionalni i moralni krah medicinskih sudionika.

Iz zakonske formulacije krivičnog djela iz čl. 245. KZ proističe da se radi o ilustriranom primjeru nesavjesnog postupanja u ovoj izuzetno osjetljivoj i delikatnoj profesiji. Pod profesionalnim dužnosnicima podrazumijeva se ljekar i drugo medicinsko osoblje.

Temeljni postulat u medicinskoj struci je briga za zdravljem povjerenog mu pacijenta, bilo u društvenoj (javnoj) ili privatnoj ustanovi. Ljekar mora (ne imperativno po prisili, već iz ljubavi i savjesti, koja izvire iz Codex-a ljekarske profesije), da poduzima najsavremenije dijagnostičke metode i najadekvatniji tretman prema stepenu medicinskih dostignuća. Drugim riječima, ljekar postupa po načelima i općeprihvaćenoj medicinskoj doktrini. Doktrinarni pristup je jasan, profiliran, izvire a i temelji se na provjerenim principima medicinske nauke. Prema tome, kada zakonodavac ističe da se radi o "očigledno nepodobnom sredstvu ili očigledno nepodobnom načinu liječenja", pod tim se podrazumijeva da nije sa stručno-medicinskog aspekta pružena ni minimalna pomoć, pa se radi o vulgarnom i krajnje nesavjesnom postupanju, maltene – po krivičnopravnom kriteriju- o eventualnom umišljaju, jer kako ga drugačije objasniti.

Tačno se zna, medicinski praktično je sasvim uhodano, šta se kod pojedine bolesti poduzima u verifikaciji dijagnoze i energičnog svrsishodnog tretmana. Kada iziskuje potreba, poduzeće se interdisciplinarno angažiranje i drugih užespecijaliziranih stručnjaka u timskom pristupanju bolesti, a sve sa ciljem maksimalnog poduzimanja vrhunskog liječenja.

Neprimjenjivanje higijenskih mjera u medicinskoj ustanovi je propust i nonsens prvorazrednog značaja. U medicini su poznati principi sepse i antiseptice. Bolesnička populacija je tjelesno vrlo osjetljiva, manje otporna, više vulnerabilna i astenična. Stoga i manji higijenski propust će se vrlo

negativno odraziti po zdravlje bolesnika. Ovo se posebno odnosi na izvjesne, uglavnom, operativne grane medicine. Dakle, maksimalistički poduzimati aktivnosti u redovitom i temeljitom sprovođenju dezinfekcije, dezinfekcije u medicinskim ustanovama, a posebno sterilizacije instrumentarija i određenih prostorija.

Sanitarni propisi određuju povremene sistematske preglede i pretrage u traganju na kliconoštvo medicinskog osoblja, ali i općenito nadzor nad održavanjem lične higijene lica zaposlenih u medicinskim ustanovama. Kao i u svim drugim prilikama, tako i u medicinskim ustanovama, ne pristupa se rigorozno ovoj vrsti nadzora, kakvo je pravilo, pa se povremeno dešavaju propusti, kliconoše se previde, "provuku" se mimo testiranja, sve dok ne bukne epidemija neke infektivne bolesti, sa masovnim umiranjem. Najosjetljivija su djeca, osobito novorođenčad.

Nadriljekarstvo (čl. 247.)

"Ko se, nemajući propisanu stručnu spremu, neovlašćeno bavi liječenjem ili drugom zdravstvenom djelatnošću, kaznit će se zatvorom od jedne godine ili novčanom kaznom"

Radnja krivičnog djela je obavljanje medicinskih, profesionalno definiranih aktivnosti i intervencija, a što spada u, strogo, medicinsku djelatnost. Suština krivičnog djela sastoji se u tome što medicinsku djelatnost obavlja lice, koje nema odgovarajuću stručnu spremu.¹²

U pitanju je inkriminirana radnja koja se vrši sa umišljajem i predstavlja apstraktnu opasnost, jer ne postoje elementi direktne, odnosno konkretne opasnosti.

¹² "Dr" Deki, pred rat, pojavljuje se na TV Bosne i Hercegovine i satima izgovarajući nebuloze pred širokim gledalištem BiH. Lažno se predstavljao ljekarom i "uspješnim" lječiocem pomoću bilja svih bolesti, posebno onih malignih (rak, leukemija...). "Pa zaboga, na dohvat ruku su vam ljekovite trave, koje ćete pune ruke uzbrati pored svakog putića". Nastala je nezapamćena groznica nesrećnih roditelja. Dizali su djecu sa Klinike i vodili ih "Dr" Dekiju na "pregled", za koji su plaćali više stotina DM. Nakon par dana, pošto je izmamio i opljačkao nesretnike sa više stotina hiljada maraka, kriminalni tip nestaje u nepoznatom. Radilo se o hohštapleru i prevarantu internacionalnog kalibra. Zaprepaštenje je izazvao uređivački kolegij TV, koji je tako nesmotreno omogućio ovom varalici velikog formata da se pojavi pred TV kamerama i na brutalan način obmani b-h javnost. U svakom slučaju može se slobodno govoriti o saučesništvu TVBiH u ovom, zaista, morbidnom kriminalnom postupku.

Unatoč izričitoj zakonskoj zabrani i formulaciji iz koje proističe radnja krivičnog djela nadriljekarstva, ono se na očigled istražnih organa obavlja u svakoj sredini i nezanemarljivom broju slučajeva. Nadriljekarstvo se posebno odnosi na liječenje biljem (popularni travari, zatim bioenergetičari, ali i mističnim metodama: zapisi, čarolije i slično, što zamjenjuje psihoterapeute).

Zagađivanje vode za piće (čl. 250.)

Zagađivanje vode za piće je vrlo opasna krivična radnja, koja može imati nesagledive posljedice. Ono može biti sa umišljajem i iz nehata. Sa umišljajem je akt diverzije sa nesagledivim razmjerama, pogotovo kada je učinjeno zagađenje centralnog vodovoda. Zagađenje se čini škodljivim materijama, opasnim otrovima, infektivnim vrlo violentnim bakterijama, uzročnicima opakih zaraznih bolesti (bakterijama trbušnog tifusa, kolere, zarazne žutice, dizenterije, etc.). U tim slučajevima nastaju eksplozivne hidrične epidemije određene zarazne bolesti. Stavljanje opasnih otrova u vodovodne rezervoare, dovodi do teških trovanja kompletnog stanovništva, koje je konzumiralo vodu iz zatvorenog vodovoda. Primjer, masovnog trovanja stanovništva Srebrenice u julu 1995. godine, stavljanjem u rezervoar halucinogenog BOT.

Nehatno, nestručno, iz neznanja i nesavjesnosti, zagađivanje vode za piće nastaje i prilikom izgradnje septičnih jama u neposrednoj blizini vodovodnog objekta.

U toku 1962. godine izgrađen je jedini hotel u Gornjem Vakufu i trebalo je da se svečano otvori i stavi u upotrebu. U to vrijeme nije postojao vodovod niti izgrađena vodovodna mreža, već su se pojedinačno kopali bunari ili instalirali arteški bunari. Hotel je bio malog kapaciteta, ali u ono vrijeme skladan i funkcionalan ugostiteljski objekat, kao nasušna potreba u ovom malom gradiću. Ali otpadne, nečiste vode, graditelj je vrlo lahko riješio, kanalizacionim cijevima do prve bašče privatnika, kako bi što jednostavnije i jeftinije riješio stvar. Sprovedene cijevi su se izljevale u iskopanu septičku jamu, u blizini kuće privatnika, tik uz sam njegov bunar. Kao što je kasnije utvrđeno, postojalo je direktno miješanje otpadnih materija sa vodom za piće iz bunara. Iz društvene superiornosti, ali više bahatosti, domaćina nisu ni pitali za saglasnost, a ni općinskog sanitarnog inspektora. Bakteriološki je pregledana voda za piće, na zahtjev oštećenog, i sadržavala je ogromne količine patogenih bakterija. Glavni sanitarni inspektor BiH obavještava sreskog sanitarnog inspektora u Jajcu, uz naredbu, da izađe na lice mjesta, stekne uvid, snimi situaciju i odmah poduzme zakonom predviđene mjere.

Inspektor je postupio po naređenju, konstatirao opasno higijensko-sanitarno stanje i zapečatio hotel, naredivši Skupštini općine Gornji Vakuf da u što kraćem roku izmjesti septičku jamu, odnosno sprovede odvodne kanalizacione cijevi do rijeke Vrbas i time otkloni epidemiološku opasnost. Tako je i postupljeno.

Abstract

Since the beginning of mankind there was never more drastic and threatening danger on the planet. What we see is not only the use, but more and more the abuse as well, of various technological achievements, and essential changes in atmosphere, hydrosphere and lithosphere/which give conditions for the life on earth/as the most precious good of nature. Negative tendencies are increasing, bringing into a direct danger the life on planet. One should emphasize threat the 20th century is marked with a very intensive crashes and brakes, bigger than in the previous history of mankind. What is in question is mainly culmination and anthology of human evil. With violent burdens and especially emphasized problems, we are getting into the third millennium, without the solution for this problem in sight. «In case we do not solve the accumulated burdens of negativities from the 20th century in the first decade of the 21st century, humankind from the catastrophe could be save only the Almighty.», explicitly and clearly says Ivan Supek¹³. Or what with a special reason emphasized a great poet Enes Kisevic, only because of the big fighters in the maintenance of humankind «The Almighty still maintains the world. Only in these pure people the nature could with its face see its aureole as well. And that is the purpose of human existence on earth.»

---

¹³ From the speech/lecture of academic Ivan Supek at the Faculty of Criminal Sciences in Sarajevo (2000)

Miodrag N. Simović¹

Novi sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srpskoj i njegova usklađenost sa načelima i pravilima međunarodnih akata

New System Of Enforcement Of Criminal Sanctions In Republica Srpska And Its Compatibility With Principles And Rules Of International Acts

---

Sažetak

Polazeći od postavke da cjelokupna reforma krivičnog zakonodavstva mora obuhvatiti i izvršno krivično pravo, autor prikazuje postojeće stanje na području izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srpskoj. U tom kontekstu, najprije, iznosi osnovne postavke novog Zakona o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija. U dijelu koji se odnosi na osnovne principe i najvažnija rješenja koje donosi novi zakon, istaknute su prednosti koje u sistemu izvršenja sadrži nova pravna regulativa. Posebno se ukazuje na značenje novih rješenja u vezi sa međunarodnim obavezama koje ima Bosna i Hercegovina.

Uvodne napomene

Narodna skupština Republike Srpske je na sjednici održanoj 28. i 29. novembra 2001. godine donijela Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 64/01). Zakon je stupio na snagu 25. decembra 2001. godine, a primjenju je se od 1. januara 2002.godine. Donošenjem ovog zakona prestali su da važe Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ("Službeni glasnik Republike Srpske" br. 27/93 i 16/95) i Zakon o osnivanju kaznenopopravnih

---

¹ Dr. sci., vanredni profesor na Pravnom fakultetu u Banja Luci

ustanova ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 6/96). Iako je stručna javnost ukazivala na sve uočljivije probleme u primjeni dosadašnjeg zakona i prevaziđenost pojedinih njegovih odredaba, on nije pretrpio bitnije izmjene.

Ustavni osnov za donošenje ovog zakona sadržan je u Amandmanu XXXII tačka 5. na Ustav Republike Srpske koji utvrđuje da Republika Srpska uređuje i obezbeđuje "ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda", kao i u članu 12. Ustava Republike Srpske, prema kome su "sloboda i lična bezbjednost čovjeka nepovredivi" i da se "nikome ne može oduzeti ili ograničiti sloboda, osim u slučajevima i po postupku koji su utvrđeni zakonom". Uz to, u članu 70. tačka 1 Ustava Republike Srpske određeno je da Narodna skupština donosi zakone, druge propise i opšte akte.

Brojni su razlozi za donošenje novog zakona. Pomenućemo najvažnije. Najprije, dosadašnji Zakon o izvršenju krivičnih sankcija donesen je u ratno vrijeme (1993. godine) i izmijenjen 1995. godine, a i te izmjene su takođe donesene za vrijeme ratnog stanja. Nakon potpisivanja Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (21. novembra 1995. godine) u Dejtonu, koji je potvrđen 14. decembra iste godine u Parizu, stvorena je Bosna i Hercegovina kao složena država, sastavljenan od dva entiteta. Ustav Bosne i Hercegovine (koji je sastavni dio ovog sporazuma) prihvatio je načelo podijeljene nadležnosti između države Bosne i Hercegovine i entiteta, po kojem oblast krivičnog prava, uključujući izvršenje krivičnih sankcija (kao dijela krivičnog zakonodavstva), spada u nadležnost entiteta. U tom kontekstu, osnovni razlog za donošenje novog zakona bilo je usklađivanje sistema izvršenja krivičnih i ostalih kaznenih sankcija sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Djelimične izmjene i dopune ranije važećeg zakona nisu bile dovoljne da odraze bitno drukčije društvene odnose koje ovaj ustav proklamuje. Drugi razlog je što je reforma izvršenja krivičnih sankcija sastavni dio sveukupne reforme krivičnog zakonodavstva koja je započeta donošenjem Krivičnog zakonika Republike Srpske (objavljen u "Službenom glasniku Republike Srpske" br. 22/00, 33/00 i 37/01, a stupio na snagu 1. oktobra 2000. godine), kao i reformom krivičnog procesnog prava koja je u toku.² Dalji razlog je činjenica što je u Zakonu trebalo uskladiti pravni sistem Republike Srpske sa brojnim međunarodnim dokumentima koji posredno ili neposredno formiraju okvir zaštite čovjeka i prava u postupku izvršenja kaznenih

---

² Autor ovog teksta je bio predsjednik dvije komisije Vlade Republike Srpske za izradu Krivičnog zakonika. Predsjednik je Komisije Vlade Republike Srpske za izradu Zakonika o krivičnom postupku Republike Srpske (koji treba da bude uskoro usvojen) i član Radne grupe Ministarstva civilnih poslova i komunikacija BiH za izradu Zakona o krivičnom postupku BiH.

sankcija. Tu su, između ostalih, Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka (usvojena i otvorena za potpis, ratifikaciju i pristupanje rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, broj 39/46 od 10. decembra 1984. godine, stupila na snagu 26. juna 1987. godine), Kodeks ponašanja lica odgovornih za primjenu zakona (koji je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 17. decembra 1979. godine, rezolucijom broj 34/169), Načela medicinske etike koja se primjenjuju na zdravstveno osoblje, naročito ljekare, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 18. decembra 1982. godine, rezolucijom broj 37/94), Pravila Ujedinjenih nacija o zaštiti maloljetnika lišenih slobode (preporučena Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija na usvajanje na Osmom kongresu Ujedinjenih nacija posvećenom prevenciji kriminaliteta i tretmanu učinilaca krivičnih djela, održanom 1990. godine u Havani) i Garancije za zaštitu prava lica nad kojima treba da bude izvršena smrtna kazna (odobrio je Ekonomsko-socijalni savjet u svojoj rezoluciji broj 1984/50 od 25. maja 1984. godine).

Isto tako, Bosna i Hercegovina je na osnovu Aneksa I na Ustav Bosne i Hercegovine preuzele u svoj pravni sistem najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Prava i slobode koje sadrži Evropska konvencija o ljudskim pravima i njeni protokoli primjenjuju se neposredno u Bosni i Hercegovini i imaju prioritet nad svim drugim zakonima (član II tačka 2. Ustava BiH). Članom 1. Protokola 6. uz ovu konvenciju ukinuta je smrtna kazna, što je rezultiralo da se ova, do tada kapitalna kazna, ukloni iz pravnog sistema Republike Srpske. Sljedeći ovu obavezu, Krivični zakonik Republike Srpske (član 32.) je, umjesto smrtne kazne, uveo kaznu doživotnog zatvora. Ova promjena je nužno dovela do izmjena u sistemu krivičnih sankcija, što je ubrzalo i rad na donošenju Zakona.

Novi Zakon normira izvršenje svih krivičnih sankcija, izuzev uslovne osude uz koju nije određen zaštitni nadzor i sudske opomene. Takođe, uređuje se i izvršenje onih prekršajnih sankcija čije izvršenje nije regulisano Zakonom o prekršajima (riječ je o izvršenju novčane kazne, kazne zatvora i zaštitnih mjera izrečenih u prekršajnom i drugim postupcima, glava X, čl. 284-294. Zakona). Zakonom se, dalje, propisuje izvršenje mjera koje nemaju karakter sankcija (oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom i objavljivanje presude izrečene za krivično djelo), kao i primjena mjere pritvora.

Opšti podaci o sistemu izvršenja krivičnih sankcija koje donosi zakon

Iako su u izradi Zakona korišćena iskustva iz uporednog zakonodavstva (sa teritorije nekadašnje SFRJ), Federacije BiH i Brčko Distrikta BiH - on sadrži i značajne novine. To se, prije svega, odnosi na novu organizaciju ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, koju sada čine kaznenopopravni zavodi i okružni zatvori. S obzirom na režim izdržavanja kazne zatvora unutar zavoda, određen je i tip ustanove (zatvorenog, poluotvorenog ili otvorenog tipa). U zavodima se izdržava kazna zatvora čije je trajanje preko jedne godine ili ostatak neizdržanog dijela kazne zatvora prelazi jednu godinu, a u okružnim zatvorima mjera pritvora, kazna zatvora do jedne godine, kao i kazne zatvora izrečene u drugim postupcima (prekršajnom i sl.). Saglasno organizacionoj strukturi ustanova, uređeno je i rukovođene ustanovama. Tako, Zakon propisuje da zavodom rukovodi direktor, a okružnim zatvorom, upravnik koje imenuje Vlada na predlog ministra pravde i to na period od četiri godine. Zakon posebno naglašava i ulogu osoblja koje radi na sprovođenju procesa prevaspitavanja i normativno određuje koliko osuđenih lica dolazi na jednog vaspitača.

U skladu sa preporukama eksperata Savjeta Evrope koji su tokom 1998. godine vršili pregled i procjenu zatvorskog sistema u Republici Srpskoj, promijenjen je naziv službe obezbjeđenja (iz policije u zatvorsku stražu). Saglasno tome, određeni su uloga i zadaci zatvorske straže, što je u skladu i sa normativnim regulisanjem sudske policije u nacrtu Zakonika o krivičnom postupku i Zakonu o sudovima i sudskoj službi. Pored zatvorske straže, Zakon definiše i ostale službe (instruktorsku, zdravstvenu, opštih poslova i dr.), koje su neophodne za normalno funkcionisanje zavoda i zatvora, kao i njihovu ulogu i zadatke.

Saglasno značaju, ulozi i odgovornosti zaposlenih u ovim ustanovama, precizirani su uslovi za zasnivanje radnog odnosa, prava iz radnog odnosa, ovlašćenja službenih lica i njihova prava i odgovornosti. Kada je riječ o ovoj oblasti, novina je u Zakonu da ministar pravde odlučuje o potrebi prijema radnika za sve ustanove, čime se željela ostvariti veća koordinacija među samim ustanovama, kao i izmjenljivost i pokretljivost kadrova iz jedne u drugu ustanovu, naravno kada to potreba službe zahtijeva. Vladi Republike Srpske dato je u nadležnost da odlučuje o platama zaposlenih, kao i da utvrđuje poslove na kojima se radni staž računa u uvećanom trajanju. Vlada utvrđuje i procenat uvećanja osnovne plate, zavisno od težine posla, odgovornosti i drugih uslova koje obavljaju navedena lica. Posebno su u Zakonu razrađene teže povrede radne dužnosti i disciplinski postupak, a uvedeno je i načelo dvostepenosti, gdje u drugom stepenu odlučuje Ministarstvo pravde.

Zakon mnogo preciznije razrađuje ulogu i značaj privrednih jedinica, saglasno ulozi i značaju koji ima rad za proces prevaspitanja osuđenih lica. U pravcu usvojenih zakonskih rješenja iskazane su i sugestije i predlozi međunarodnih eksperata.

Detaljnije je regulisano i pitanje nadzora ustanova od strane ovlašćenih inspektora Ministarstva pravde, čemu je u Zakonu posvećena značajna pažnja. Isto tako, na mnogo racionalniji i praktičniji način regulišu se uslovi i rokovi odlaganja izvršenja kazne zatvora, čime će se omogućiti efikasniji rad sudova.

Kada je riječ o smještaju, ishrani i odijevanju osuđenih lica, u Zakonu su preuzeta rješenja iz Skupa minimalnih pravila UN o postupanju sa zatvorenicima. Isto je učinjeno i kod dopisivanja, prijema posjeta i paketa, u čemu su prihvaćene i preporuke eksperata Savjeta Evrope date u izvještaju iz 1998. godine. Posebnu novinu Zakon donosi kada su u pitanju pogodnosti, jer se sasvim određeno definišu vrste pogodnosti i uslovi za njihovo odobravanje i odlučivanje.

Zakon posebnu pažnju posvećuje materiji koja se odnosi na rad osuđenih lica, radno vrijeme, naknadu za rad, odmor, osiguranje, zdravstvenu zaštitu, penzijsko i invalidsko osiguranje, obrazovanje i zadovoljavanje vjerskih potreba. Na nov način uređuje se pitanje disciplinske i materijalne odgovornosti osuđenih lica, posebno dajući naglasak na lakše i teže disciplinske prekršaje, disciplinske kazne i disciplinski postupak, kao i uslove i organe za izricanje pojedinih disciplinskih mjera. Sasvim precizno se definiše upotreba i vrste sredstava prinude, te kada, ko i pod kojim uslovima koje sredstvo prinude može da upotrijebi.

Na nov način regulisano je i pitanje premještaja i prekida izdržavanja kazne zatvora, jer je u dosadašnjoj praksi njihova primjena izazivala određene nejasnoće i dileme. Rješenjima datim u ovom zakonu, te dileme bi trebale biti otklonjene.

U pogledu mjera bezbjednosti, Zakon detaljnije reguliše izvršenje mjere bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, kao i mjere bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom.

Ono što posebno zaslužuje pažnju jeste oblast međunarodno pravne saradnje Bosne i Hercegovine i Republike Srpske sa drugim državama, što je novina u Zakonu. To se posebno odnosi na preuzimanje državljanina Republike Srpske na izdržavanje kazne zatvora, kao i ustupanje stranaca za izvršenje kazne zatvora u državi čiji je državljanin ili zemlji domicila.

Sadržaj zakona

Zakon je sadržajno podijeljen na nekoliko cjelina. U uvodnom dijelu (čl. 1-7.) date su zajedničke odredbe koje regulišu predmet Zakona, opšte uslove za izvršenje krivičnih sankcija, pojam krivičnih sankcija i ustanove za izvršenje krivičnih sankcija. U čl. 8-12. Zakona data su osnovna načela u kojima počiva sistem izvršenja sankcija a koja su preuzeta iz evropskih zatvorskih pravila i pomenutih međunarodnih konvencija.

U prvom dijelu Zakona (čl. 13-18.) dati su principi na kojima počiva izvršenje kazne doživotnog zatvora (koja je nova kazna u sistemu krivičnih sankcija), kazna zatvora i maloljetničkog zatvora.

U drugom dijelu (čl. 19-48.) obrađene su ustanove za izvršenje krivičnih sankcija i njihova unutrašnja organizacija.

Dio treći (čl. 49-93.) sadrži odredbe o radnim odnosima i sredstvima za rad, disciplinskoj odgovornosti zaposlenih, privrednim jedinicama i nadzoru nad ustanovama.

U četvrtom dijelu (čl. 94-199.) sadržan je postupak za izvršenje krivičnih sankcija i regulisano pitanje upućivanja osuđenih na izdržavanju kazne zatvora, odlaganje izvršenja kazne zatvora, prijem i smještaj u ustanovu, pogodnosti, rad osuđenih lica, zdravstvena zaštita, penzijsko-invalidska zaštita, obrazovanje osuđenih lica, disciplinska i materijalna odgovornost, upotreba sredstava prinude, premještaj i prekid izdržavanja kazne zatvora, uslovni otpust, otpuštanje osuđenih lica i postepenalna zaštita.

Peti dio (čl. 200-205.) reguliše pitanje izvršenja maloljetničkog zatvora i njegove specifičnosti.

U šestom dijelu (čl. 206-211.) regulisana je materija izvršenja novčane kazne izrečene u krivičnom postupku, u sedmom dijelu (čl. 212-216.) izvršenje zaštitnog nadzora izrečenog uz uslovnu osudu, te u osmom dijelu (čl. 217-236.) izvršenje mjera bezbjednosti izrečenih u krivičnom postupku.

U devetom dijelu (čl. 237-283.) obrađeno je izvršenje vaspitnih mjera, u desetom (čl. 284-294.) izvršenje kazne zatvora, novčane kazne i zaštitnih mjera izrečenih u drugim postupcima (prekrpajnim i dr.) i u jedanaestom (čl. 295-308.) izvršenje mjere pritvora. U čl. 309. i 310. regulisani su instituti objavljivanja presude i oduzimanja imovinske koristi.

U dvanaestom dijelu (čl. 311-316.) uređena je međunarodnopravna saradnja.

Na kraju, Zakon donosi kaznene odredbe (čl. 317-320), u kojima se propisuju sankcije za prekršioce odredbi ovog zakona.

U prelaznim odredbama (čl. 321.-332.) regulisani su rokovi donošenja podzakonskih akata, kao i statusna pitanja dosadašnjih kaznenopopravnih ustanova, te gdje će se izvršavati krivične sankcije do osnivanja novih ustanova predviđenih ovim zakonom.

Zakon sadrži i završne odredbe (čl. 333. i 334), u kojima je regulisan prestanak ranijih zakona i stupanje na snagu ovog zakona.³

Položaj i status osuđenih lica i lica lišenih slobode uopšte karakterišu kako njihove slobode i prava tako i njihove dužnosti. Odnosno, položaj i status ovih kategorija lica, a, prije svega, osuđenih lica nužno je posmatrati kako sa aspekta njihovih sloboda tako i dužnosti. Razlog je što osuđeno lice u postupku izvršenja krivične sankcije, a, prije svega, kazne zatvora, mora da bude ne samo objekat već i subjekat prevaspitnog tretmana, tj. mora aktivno da učestvuje u procesu sopstvene resocijalizacije. Polazeći od ovakvog pristupa ovoj problematici, u daljem tekstu ćemo analizirati osnovne principe i najvažnija rješenja izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srpskoj.

Jedinstven sistem izvršenja krivičnih sankcija na teritoriji Republike Srpske

Zakonom se uspostavlja jedinstveni sistem izvršenja najznačajnijih krivičnih sankcija, kao dijela cjeline zaštite društva od kriminaliteta. Tako se, pored ostalog, obezbjeđuje ravnopravan i humaniji tretman svih lica kojima je izrečena krivična sankcija i sankcija za prekršaj, što odgovara savremenim zahtjevima. Ovako rješenje u skladu je sa načelima proklamovanim u nizu međunarodnih akata čiji su predmet regulisanje slobode i prava čovjeka uopšte i to, prije svega, sa članom 10. Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka, članom 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i članom 6. Skupa minimalnih pravila o

---

³ Prema napomenama sadržanim u obrazloženju Predloga Zakona, za njegovo sprovođenje samo u 2002. godini potrebno je bilo u budžetu Republike Srpske obezbijediti dodatna sredstva i to za posebne namjene iznos od 650.000 KM, od kojeg iznosa se 270.000 KM odnosi na ime zdravstvenog liječenja osuđenih lica, 160.000 KM na ime nabavke uniforme službenih lica, 100 000 KM na ime nabavke specijalnih sprovednih vozila za ustanove i 120 000 KM na ime nabavke odjela za osuđena lica.

postupanju sa zatvorenicima, budući da je u njima normirano pravo svih na "potpuno jednako, pravično i javno suđenje" i na drugo postupanje po pitanju "krivične optužbe uopšte".

Zakovitost izvršenja krivičnih sankcija

Jedno od osnovnih načela na kojem je zasnovana problematika izvršenja krivičnih sankcija i sankcija iz člana 284. Zakona jeste princip zakonitosti. Zakonsko normiranje izvršenja kaznenih sankcija pruža dovoljno garancija za poštivanje ljudskih prava. Zatim, činjenica da materiju izvršenja normiraju najviši državni organi – predstavlja zaštitu od samovolje i arbitrarnosti nižih organa. Pritom, ovaj zakon odlikuje normiranost koja ostavlja prostor da se djeluje mjerama koje su dio potrebnog tretmana. Naime, dosljedna primjena principa individualizacije nije suprotna principu zakonitosti: ta dva principa djeluju komplementarno. Zakonito postavljena individualizacija učvršćuje zakonitost i ima realne izgleda za postizanje pozitivnih rezultata (što je, opet, jedna od funkcija zakonitosti).

Princip humanitosti i zaštite čovjeka

Humanost odražava cjelokupne društvene odnose i određuje položaj čovjeka u društvu. Nužno, zato, karakteriše i odnose nadležnih državnih organa prema licima koja su kažnjena krivičnom ili drugom kaznenom sankcijom. Pritom, zaštita čovjeka i poštivanje ljudske ličnosti imaju, s jedne strane, širi društveni značaj, a, s druge strane, predstavljaju pretpostavku za ostvarivanje svrhe sankcija. Polazeći od načela humanosti i od sasvim ispravnog stava društva da poštivanje ljudske ličnosti i dostojanstva osuđenog lica u velikom stepenu utiče i na njegovu resocijalizaciju, to je ovaj pristup u položaj osuđenih lica izdignut na novo ustavnog načela. Naime, u Ustavu Republike Srpske izričito je propisano da su ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, čovjekova privatnost i lični i porodični život nepovrjedivi (član 13). Imajući u vidu sve ovo, taj element položaj osuđenog lica izričito je propisan i u Zakonu (član 9. st. 2. i 3), gdje je propisano da "postupanje s osuđenim licima mora biti čovječno i s poštivanjem njihovog ljudskog dostojanstva, s očuvanjem njihovog tjelesnog i duševnog integriteta, vodeći pri tome računa da se održi potreban red i disciplina", te da je "zabranjeno provođenje bilo kakve torture i drugih surovih, neljudskih ili nehumanih metoda i ponižavajućih postupaka od strane službenih lica ustanove prema osuđenim".

Ove odredbe Ustava i Zakona o zaštiti ljudske ličnosti i dostojanstva osuđenog lica u skladu sa odredbama niza međunarodnih akata, a u okviru njih posebno sa: Univerzalnom deklaracijom o pravima čovjeka,

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, Konvencijom protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka. Tako, npr. u članu 5. Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka izričito stoji da "niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili svirepom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni". Ista ovakva sadržina čini i odredbu člana 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, s tim što ovaj pakt sadrži još jednu odredbu kojom se štiti ljudska ličnost i dostojanstvo osuđenog lica. To je član 10. stav 1., gdje je rečeno da će se "sa svakim ko je lišen slobode postupati čovječno i sa poštivanjem urođenog dostojanstva ljudske ličnosti". Slično ovom, u članu 2. Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka propisano je da se "ima smatrati povredom Povelje Ujedinjenih nacija bilo koji oblik surovog, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kazne".

Oduzimanje ili ograničavanje prava osuđenih lica samo u granicama nužnim za izvršenje sankcija

Izvršenje kazne zatvora, po samoj svojoj prirodi, predstavlja lišenje slobode osuđenog lica i na taj način bilo njegovo lišavanje određenih prava ili, pak, njegovo ograničavanje u vršenju određenih prava za vrijeme izvršenja kazne zatvora. Međutim, u cilju zaštite opšte proklamovanih osnovnih ljudskih prava osuđenih lica, lišavanje, odnosno ograničavanje određenih prava osuđenih lica i za vrijeme izvršenja kazne zatvora mora imati svoje granice. Moraju se, iz ovih razloga, odrediti granice do kojih se može ići u tom lišavanju, odnosno ograničavanju prava. S obzirom na ovo, u članu 2. stav 1. Zakona propisano je da "lice prema kome se izvršava sankcija lišava se prava ili se ograničava u pravu samo u granicama nužnih za izvršenje sankcija", s tim što i u tom slučaju lišavanje ili ograničavanje prava mora da bude u skladu sa zakonom, a ne proizvoljno. Ovakav stav zakonodavca je u skladu sa članom 10. stav3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, gdje je propisano da će "kaznenopopravni režim podrazumijevati postupanje sa osuđenima čiji je bitni cilj njihovo prevaspitanje i ponovno uključenje u društvo", tj. popravljanje i socijalna rehabilitacija.

Prava iz rada i prava na osnovu rada

Imajući u vidu značaj rada za čovjeka uopšte, a time i značaj rada i za osuđeno lice – pravo na rad je i ustavom zagwarantovano. Tako, npr. u članu 39. stav 1. Ustava Republike Srpske izričito je propisano da "svako ima pravo na rad", što znači da tog prava ne mogu biti lišena ni osuđena

lica. Polazeći od ovog, u članu 15. stav 1. Zakona propisano je da će se "osuđenim licima omogućiti rad u skladu sa njihovim psihofizičkim i stručnim sposobnostima i mogućnostima ustanove u kojoj izdržavaju kaznu". S tim u vezi, izričito je propisano da "postizanje ekonomske koristi od rada osuđenih lica ne može biti cilj i ne smije ići na štetu ostvarenja svrhe prevaspitanja osuđenih lica" (član 15. stav 4. Zakona). Propisivanje obaveze rada radno sposobnog osuđenog lica u skladu je sa članom 8. stav 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kojim je zabranjeno primoravanje na prisilan rad ili obavezan rad, ali se u stavu 3. tačka 3. pod i) kaže da se rad lica zatvorenog na osnovu redovne sudske odluke ne smatra prisilnim i obaveznim radom koji podliježe ovoj zabrani.

Svrha osuđeničkog rada je sticanje, održavanje i povećanje radne sposobnosti, radne navike i stručnog znanja osuđenog lica, a na ostvarivanje te svrhe ne smije da utiče postizanje ekonomske koristi od osuđenikovog rada. Odnosno, u cilju postizanja ove svrhe, vrsta posla na koji se angažuje osuđeno lice određuje se tako da "što više odgovara savremenom načinu rada iste vrste na slobodi" (član 15. stav 2. Zakona).

Ove odredbe Zakona u skladu su sa načelima postavljenim u čl. 71. i 72. Skupa minimalnih prava o postupanju sa zatvorenima, gdje se, pored ostalog, kaže: da rad zatvorenika ne može imati ponižavajući karakter; da se u radnom angažovanju osuđenika vodi računa o njihovim duševnim i fizičkim sposobnostima koje utvrđuje ljekar; da rad treba da bude takve prirode da sačuva ili poveća sposobnost osuđenih; da poslije puštanja na slobodu časnno zarađuje za svoj život; da po svojoj organizaciji i metodi rada bude što približniji orgnizaciji i metodama koje veže za sličan rad izvan zavoda kako bi se zatvorenici pripremili za normalne uslove rada na slobodi i sl.

U vezi sa radom, osuđenim licima koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora pripadaju i neka druga, takođe značajna prava. Tu su, prije svega:

(1)Pravo na odmor. Ovdje valja, prije svega, konstatovati da radno vrijeme osuđenog traje, po pravilu, 40 časova nedjeljno. Duže trajanje je moguće samo pod uslovima određenim zakonom. Ali, s druge strane, osuđenom koji pohađa nastavu opšteg ili stručnog obrazovanja, skraćivanje redovnog radnog vremena vrši rukovodilac ustanove. Uz to, van redovnog radnog vremena, osuđeni se upošljava na poslovima održavanja čistoće prostorija i lične higijene po dva časa dnevno i to bez novčane naknade (član 139. stav 3. Zakona). Istovremeno sa ovako propisanim trajanjem radnog vremena osuđenog lica, propisano je i da osuđeno lice ima pravo na dnevni, nedjeljni i godišnji odmor i to sve u skladu sa opštim propisima. Uz ovo, treba posebno istaći i činjenicu da za

vrijeme korišćenja godišnjeg odmora osuđenom pripada naknada za rad kao da radi (član 140. stav 3. Zakona).

(2)Pravo na zaštitu na radu. Osuđeni uživa zaštitu na radu prema opštim propisima. Pored ovog opšteg pravila, posebno je istaknuto da osuđenom koji bez svoje krivice ne radi, a nema ostvarenih sredstava, kaznenopravna ustanova obezbjeđuje sredstva za najnužnije potrebe (član 144. stav 1. Zakona).

(3)Pravo na naknadu za izvršeni rad. Jedno od prava koje osuđenom pripada na osnovu rada jeste i pravo na naknadu za izvršeni rad. Naknada za rad iznosi najmanje 20% od najniže cijene rada u Republici Srpskoj, s tim da se za rad duži od punog radnog vremena i rad noću nadoknada uvećava (član 142. stav 2. Zakona). Pored ovako određenog iznosa nadoknade, predviđena je i mogućnost da se osuđeni nagradi za postignuti uspjeh u radu i to u okvirima koji su utvrđeni pravilnikom koji donosi ministar pravde (član 146. Zakona). Od ukupno primljenog iznosa na ime naknade i nagrade, osuđeni može slobodno da raspolaze sa 70%, dok mu se ostatak od 30% ostavlja na štednju, uz mogućnost da osuđenom rukovodilac ustanove odobri trošenje sredstava i sa štednje, radi izdržavanja lica koje je po Zakonu dužan da izdržava (član 143. stav 2. Zakona).

(4)Posebna prava osuđene žene. U vezi sa obavezom rada predviđena su i posebna prava osuđene žene. Naime, osuđena žena ima pravo na odsustvo sa rada zbog trudnoće, porođaja i materinstva i to u skladu sa opštim propisima (član 152. stav 1. Zakona).

Način regulisanja navedenih i drugih prava osuđenika koja su u vezi sa njegovim radom u skladu je sa odredbama čl. 74-76. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima.

Pravo na pritužbe i žalbe

Jedno od osnovnih prava osuđenih lica je i njegovo pravo na pritužbe i žalbe. Ovo pravo spada u kategoriju najvažnijih prava osuđenih lica, a putem njega osigurava se zaštita i svih njegovih drugih prava. Kao i neka druga prava, tako je i ovo pravo zajemčeno i ustavom. Tako npr. u članu 113. stav 1. Ustava Republike Srpske je utvrđeno da se protiv pojedinačnih akata sudova, upravnih i drugih državnih organa, kao i organizacija koje vrše javna ovlašćenja donesenih u prvom stepenu, može izjaviti žalba nadležnom organu. Na osnovu ove odredbe, osuđeni ima pravo pritužbe u diskreciji rukovodiocu ustanove zbog povrede njegovih prava ili zbog drugih nepravilnosti koje su mu u ustanovi učinjene (član 124. stav 5. Zakona). Pritužbe se moraju rješavati bez odlaganja. Ako osuđeni nije dobio odgovor na podnijetu pritužbu u roku od 15 dana ili

nije zadovoljan odlukom, ima pravo da podnese pisanu predstavku Ministarstvu pravde. Osim toga, osuđeni ima pravo da se žali na povredu svojih prava i na nepravilnosti u ustanovi, službenom licu Ministarstva pravde koje vrši nadzor u ustanovi i to bez prisustva radnika ustanove. Propisivanje prava osuđenog na pritužbe i žalbe u skladu je sa odredbom člana 36. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenima u kojem je propisano da svakog radnog dana svaki zatvorenik mora imati mogućnost da podnosi molbe i žalbe: direktoru ustanove ili licu koje je ovlašćeno da ga zastupa; inspektoru ustanove za vrijeme inspekcije i to bez prisustva članova uprave ustanove, kao i da se u podesnoj formi obraća centralnoj zatvorskoj administraciji, sudskoj ili drugim vlastima.

Komunikacija sa spoljnim svijetom

Jedno od zagarantovanih prava osuđenog lica jeste i njegovo pravo na komunikaciju sa spoljnim svijetom. Ovo pravo osuđenika manifestuje se putem dopisivanja, prijema posjeta i prijema paketa i novčanih pošiljki.

Prema članu 123. Zakona, osuđeni ima pravo da se dopisuje, s tim što se u ustanovama ili odjeljenjima zatvorenog tipa dopisivanje vrši pod nadzorom uprave ustanove. Rukovodilac ove ustanove može spriječiti dostavljanje pismena, ako to zahtijevaju razlozi prevaspitanja ili bezbjednosti, o čemu će obavijestiti osuđenog. Dalje, osuđeni takođe ima pravo na posjete članova svoje porodice, zavisno od tipa ustanove u kojoj se izvršava kazna zatvora. Pored ovih lica, po odobrenju rukovodioca ustanove, osuđenog mogu posjećivati i druga lica. Odnosno, osuđenog može jednom mjesečno, a pod određenim uslovima i više puta mjesečno, posjećivati i punomoćnik koji ga zastupa u poslovima. Osuđeni strani državljanin ima, pod uslovom uzajamnosti, pravo na posjetu diplomatsko-konzularnog predstavnika zemlje čiji je državljanin, odnosno države koja štiti njegove interese. U vezi sa posjetama, kao vidu komunikacije osuđenog sa spoljnim svijetom, posebno je značajno i pravo osuđenog da boravi sa bračnim ili vanbračnim drugom u posebnoj prostoriji (član 131. tačka 5. Zakona).

Na kraju, napomenimo i to da osuđeni ima pravo na prijem paketnih pošiljki, s tim da je mjesečni broj prijema paketa, kao i broj prijema posjeta zavisna, takođe, od tipa ustanove u kojoj se izvršava kazna zatvora. Slično ovom, osuđenom je zagarantovano i pravo na prijem novčanih pošiljki (član 126. stav 4. Zakona). Ovo pravo može biti prošireno, kao redovna pogodnost (član 131. tačka 2. Zakona).

Način regulisanja iznesenih prava osuđenih lica na komunikaciju sa spoljnim svijetom u skladu je sa čl. 37. i 38. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima. Naime, ovim odredbama je propisano da osuđenim licima treba omogućiti da, uz poseban nadzor, održavaju, putem prepiske i posjeta, vezu sa porodicom, sa svojim prijateljima u koje se može imati povjerenje, kao i sa diplomatskim predstavnicima svoje zemlje ili zemlje koja zastupa njihove interese, odnosno sa predstavnicima međunarodnih organizacija koje imaju zadatka da se staraju o njima.

Nivo standarda u pogledu smještaja, ishrane i odijevanja

Pravo osuđenog lica na određene standarde u pogledu smještaja, ishrane i odijevanja je pravo koje uživaju sva osuđena lica i to pod jednakim uslovima. Uz to, propisani su i određeni standardi u pogledu ovih prava. Tako, npr. osuđeni ima pravo na smještaj koji odgovara savremenim higijenskim uslovima i mjesnim klimatskim prilikama. Ili, osuđeni ima pravo na ishranu čija ukupna vrijednost ne smije biti manja od 12.500 džula. U cilju praktičnog objezbjeđenja ovako propisanih prava, u ustanovi se redovno nadziru lična higijena osuđenih i higijena smještaja, odjeće i posteljine, redovno kontrolišu hrana, voda i sl. (član 118. Zakona).

Pored prava na odgovarajući smještaj i ishranu, osuđeni ima pravo i na besplatno rublje, odijelo i obuću koja je prilagođena mjesnim klimatskim prilikama i godišnjem dobu, s tim da odjeća osuđenog ne smije djelovati degradirajuće i ponižavajuće. Dalje, u vezi sa ovim pravom, treba posebno istaći i mogućnost da osuđena lica koja koriste pogodnosti van ustanove, mogu nositi vlastitu odjeću, koju treba osigurati da bude u dobrom stanju (član 120. stav 5. Zakona).

Odredbe čl. 115-123 Zakona, kojima su regulisana prava osuđenih lica na određene standarde u pogledu smještaja, ishrane i odijevanja, odgovaraju odredbama čl. 9-20. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima. Naime, ovdje je izričito propisano da "zatvorske prostorije, a posebno one koje su namijenjene za spavanje zatvorenika, treba da odgovaraju higijenskim zahtjevima, vodeći računa o klimi, a naročito o kubaturi vazduha, minimalnoj površini, osvjetljenju, grijanju i provjetranju". Takođe je propisano da svaki zatvorenik koji nema pravo da nosi svoje sopstveno odijelo, treba da dobije osuđeničko odijelo koje odgovara klimi i koje je dovoljno da ga održi u dobrom zdravlju i to odijelo ne smije da bude ni u kom slučaju ni ponižavajuće ni unižavajuće. Odnosno, svaki zatvorenik treba da u uobičajeno vrijeme prima hranu dobrog kvaliteta, dobro spremljenu, dobro serviranu, hranu koja ima hranljivu vrijednost, dovoljnu za održavanje njegovog zdravlja i snage.

Besplatna zdravstvena zaštita

Za vrijeme izdržavanja kazne zatvora osuđeni uživa besplatnu zdravstvenu zaštitu. Međutim, ako se osuđenom ne može pružiti odgovarajuća zdravstvena zaštita u ustanovi, on se upućuje u specijalnu bolnicu ili odgovarajuću zdravstvenu ustanovu. Vrijeme provedeno na liječenju uračunava se u kaznu zatvora, a o teškoj bolesti osuđenog odmah se obavještava njegov bračni drug ili drugi član uže porodice osuđenog ili lice koje on odredi da bude obaviješteno (član 148. stav 6. i član 151. Zakona).

Ovakav način regulisanja zdravstvene zaštite osuđenih lica u skladu je sa odredbama čl. 22-25. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, gdje je, prije svega, uređeno da svaki kazneni zavod treba da raspolaže uslovima bar jednog kvalifikovanog ljekara, a zavod treba da bude snadbijeven specijalnim materijalom, priborom i lijekovima koji će omogućiti da se oboljeli zatvorenici pristojno liječe i njeguju, a bolničko osoblje treba da ima dovoljnu stručnu spremu. Za bolesnike kojima je potrebno specijalno liječenje, treba predvidjeti prenos u specijalne kaznene zavode ili građanske bolnice.

Princip da lice prema kome se izvršava sankcija ne plaća troškove izvršenja

Princip proizlazi iz činjenice da je sistem izvršenja kaznenih sankcija dio društvene borbe protiv kriminaliteta. Zato je pravično da troškove snosi samo društvo. Princip, ipak, nema apsolutno dejstvo. Izuzeci, inače određeni ovim i drugim zakonima, posljedica su ili specifičnosti izvršenja nekih sankcija (novčane kazne) ili nesavjesnog ponašanja osuđenog (troškovi prinudnog dovođenja u zavod) ili zakonske obligacije izdržavanja (kod troškova izvršenja vaspitnih mjera). Osnovnu odredbu o tome sadrži član 7. stav 2. Zakona.

Pravo na obrazovanje

Jedno od veoma važnih prava osuđenih lica jeste njegovo pravo na obrazovanje. Praktična realizacija ovog prava svoju posebnu vrijednost nalazi, prije svega, u činjenici što se putem zapošljavanja omogućava uključivanje osuđenog lica, nakon otpuštanja iz ustanove, u normalan život. Imajući ovo u vidu, kao i uopšte značaj obrazovanja za status građana u društvu, propisano je da i osuđeno lice ima pravo na opšte i stručno obrazovanje koje se shodno opštim propisima organizuje u ustanovi. Uz osnovno i srednje obrazovanje, u ustanovi se organizuju i drugi vidovi obrazovanja osuđenog, a osuđenom se može odobriti i

vanredno školovanje. Dalje, u cilju što lakšeg zapošljavanja osuđenog lica na osnovu stečenog obrazovanja, iz svjedočanstva o sticanju obrazovanja ne smije biti vidljivo da je obrazovanje stečeno za vrijeme izdržavanja kazne (član 158. stav 2. Zakona). Ovaj način regulisanja obrazovanja osuđenog lica u skladu i sa članom 38. Ustava Republike Srpske gdje je utvrđeno da je školovanje svakom dostupno i to pod jednakim uslovima. Uz ovo, te odredbe su u skladu i sa članom 71. stav 5. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenici, u kojem je propisano da je "potrebno obezbijediti korisno stručno obrazovanje zatvorenici koji mogu da ga koriste, a naročito mladim zatvorenici".

Zadovoljavanje vjerskih obreda

Jedna od novina u zakonodavstvu Republike Srpske o izvršenju krivičnih sankcija jeste i pravo svakog osuđenog da, ukoliko je to izvodljivo, dopusti mu se da zadovoljava svoje vjerske potrebe, da prisustvuje vjerskim obredima ili skupovima organizovanim unutar ustanove, da se moli prema svojoj vjeropispovijesti i da koristi vjersku literaturu. U tom kontekstu, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija dužne su da obezbijede odgovarajuće prostorije za vršenje vjerskih obreda, u dogovoru sa nadležnim predstavnikom određene vjerske zajednice. Inače, kućnim redom ustanove određuje se vrijeme dolaska predstavnika vjerske zajednice, mjesto i vrijeme održavanja vjerskih obreda ili skupova u prostorijama ustanove, način obezbjeđivanja osuđenih koji prisustvuju ovim vjerskim obredima ili skupovima, vrijeme i način posjete predstavnika vjerske zajednice pojedinim osuđenim licima i druga pitanja od interesa za ostvarivanje ovih prava osuđenika (član 129. Zakona).

Predviđanje prava osuđenog da učestvuje u vjerskim obredima i da koristi vjersku literaturu u skladu je i sa članom 28. stav 1. Ustava Republike srpske, jer je njime zajemčena sloboda vjeroispovijesti. Uz ovo, odredbe Zakona u skladu su i sa članom 42. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenici, u kome je propisano da se svakom zatvoreniku mora priznati pravo da, u granicama mogućnosti, zadovoljava potrebe svog religioznog života, učestvuje u vjerskim obredima koji su organizovani u zavodu ili posjedovanjem knjiga za vjersko obrazovanje i vjersku nastavu svoje vjeroispovijesti.

Održavanje reda i discipline

Jedna od karakteristika položaja osuđenog lica u toku izvršenja kazne zatvora jeste red i disciplina. Osuđeno lice u toku izvršenja kazne zatvora

mora da se pridržava propisanog reda i discipline. Oni red i disciplinu održavaju u interesu bezbjednosti ustanove, propisanog načina zajedničkog života i ciljeva procesa prevaspitanja (član 162. stav 1. Zakona). Ovakvo opredjeljenje zakonodavca u skladu je sa odredbama člana 27. Skupa minimalnih prava o postupanju sa zatvorenicima u kojem je propisano da red i disciplinu treba održati sa svom čvrstinom, ali, pri tome, ne treba upotrebljavati više ograničenja nego što je potrebno za održavanje bezbjednosti i za dobro orgnizovanog zajedničkog života.

Za održavanje reda i discipline unutar zavoda prema osuđenim licima mogu biti primijenjene dvije vrste mjera. To su mjere prinude i disciplinske kazne. Međutim, primjena i jednih i drugih mjera ne smije biti proizvoljna i mora biti unaprijed regulisana propisima. Osnovna pitanja upotrebe sredstava prinude (uslovi za primjenu prinude, sredstva prinude i sl.) regulisana su čl. 181-183. Zakona, dok je obaveza ministra pravde da propiše način primjene sredstava prinude (član 182. stav 9. Zakona).

Treba, najprije, istaći da je upotreba sredstava prinude ograničena samo na najnužnije slučajeve. Npr. radi sprječavanja bjekstva, fizičkog napada na drugo lice, samopovređivanje i sl. Zatim, upotreba sredstava prinude moguća je samo na za to propisan način, a ne i proizvoljno. Ovakav način upotrebe sredstava prinude je u skladu sa čl. 33. i 34. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, budući da je tu rečeno da se sredstva prinude primjenjuju samo u slučajevima kada je to neophodno (npr. da se spriječi bjekstvo, samopovređivanje i sl.), kao i da oblik i način upotrebe sredstava prinude treba da budu određeni od strane centralne administracije za kaznene zavode.

Druga vrsta mjera koja može biti upotrijebljena prema osuđenima za održavanje reda i discipline jesu disciplinske kazne. U cilju obezbjeđenja humanog postupanja sa osuđenim licima i u slučaju njegovog disciplinskog kažnjavanja, odnosno onemogućavanja zloupotreba u ovom kažnjavanju, zakonskim i podzakonskim aktima riješena su pitanja vezana za postupak izricanja i izvršenja disciplinskih kazni. U skladu sa ovim, u okviru četvrtog dijela Zakona, cijela jedna oblast (čl. 166-180.) posvećena je upravo ovoj problematici. Ovakav pristup zakonodavca u regulisanju problematike disciplinskog kažnjavanja osuđenog lica u skladu je sa članom 29. Skupa minimalnih prava o postupanju sa zatvorenicima, gdje je rečeno da pitanja koja se tiču ponašanja koja predstavljaju disciplinski prekršaj, vrste i trajanje disciplinskih sankcija, kao i nadležnosti za njihovo izricanje treba uvijek da budu riješena ili zakonom ili pravilnikom nadležne administrativne vlasti.

Za razliku od ranijeg Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, u novom Zakonu predviđene su samo tri vrste disciplinskih kazni. To su: ukor, oduzimanje pogodnosti i upućivanje u samicu (član 166. Zakona). Jasno je da u sistemu disciplinskih kazni nema tjelesnih kazni, niti, pak, svirepih, surovih ili degradirajućih kazni. Ovakav sistem disciplinskih kazni u cijelosti je u skladu sa zahtjevima sadržanim u članu 31. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima. Ova konstatacija se odnosi i na upućivanje u samicu, kao najtežu disciplinsku kaznu, budući da je i u njenoj praktičnoj primjeni predviđeno maksimalno poštivanje načela humanosti. Tako, npr. u članu 14. stav 1. predviđeno je da ova disciplinska kazna ne može biti izrečena prije nego što se pribavi pismeno mišljenje ljekara o zdravstvenom stanju osuđenog lica. Isto tako, prostorija u kojoj se izvršava ova kazna mora imati najmanje deset kubnih metara prostora, sanitarni uređaj, dnevnu svjetlost, vodu za piće, fiksirani ležaj s posteljinom, sto, stolicu i grijanje (član 172. stav 2. Zakona). Odnosno, propisani su kako maksimalno trajanje ove kazne, tako i pojedina prava osuđenog kojem je izrečena ova disciplinska kazna. Sva ova rješenja ne samo da odgovaraju standardima predviđenim u Skupu minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, već nizom svojih novina idu i znatno preko tih standarda i predstavljaju i korak naprijed u humanizaciji ove kazne u odnosu na dosadašnje stanje.

Zakonom je riješeno i pitanje nadležnosti organa za vođenje disciplinskog postupka i donošenje odgovarajuće odluke. To je rukovodilac organizacione jedinice (pomoćnik) u čijem djelokrugu je učinjen prekršaj (član 167. stav 1). Uz to, predviđa se da se osuđeni u disciplinskom postupku obavezno sasluša. Iz toga proizlazi da je osuđenom licu i u disciplinskom postupku priznato pravo da bude informisano o disciplinskom postupku u kojem se kažnjava i pravo na odbranu, što je u skladu sa zahtjevom sadržanim u članu 30. stav 2. Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima. Propisana je dvostepenost disciplinskog postupka putem zajemčenog prava osuđenog na žalbu protiv rješenja kojim mu je izrečena disciplinska kazna upućivanja u samicu (član 176. stav 4. Zakona). Pažnju zaslužuje i mogućnost uslovnog odlaganja izvršenja disciplinske kazne (član 170. stav 2. Zakona).

Zaključna napomena

Kritička analiza sadržine odredaba Zakona navodi na zaključak da je on po svojim rješenjima ne samo u saglasnosti sa međunarodnim aktima koji regulišu složenu problematiku izvršenja krivičnih snakcija, već se može svrstati i u red savremenijih i humanijih zakonskih tekstova iz ove oblasti. Usvojena zakonska rješenja daju široke mogućnosti za praktično

ostvarivanje različitih sadržaja resocijalizacije osuđenih lica. Ona se zasnivaju na potrebi da se osuđeni nakon otpuštanja iz kaznenopopravne ustanove uključi u društvo kao njegov lojalan i koristan član. Nadamo se da će se i putem reformisanja sistema izvršenja krivičnih sankcija, stvoriti uslove za uspješniju i efikasniju borbu protiv kriminala, a sve u cilju zaštite društva i opštih vrijednosti civilizacije.

Abstract

Starting with presumed fact that reform of criminal law in its entirety should incorporate ways of enforcement of the criminal sanctions, author present the current state of law in RS. In that way he, first, presents the basics of new Law of Carrying Out Criminal and Felony Sanctions. He emphasizes the good sides in new regulative, especially its importance in conjunction with international obligations of B&H.

Alisabri ŠABANI ¹

Paradigma zajednice u društvu - zatvorenička zajednica

Paradigm Of Community In The Society - Convict's Community

Sažetak

U radu se analizira zatvorenička zajednica, u kontekstu kriminaliteta, kao zajednica ljudi kojima je dokazana krivica i zbog toga se nalaze u zatvoru. Zatvor je tip zadanog prostora koji je definiran vještački utvrđenim granicama koje se održavaju pomoću zidova, zakona, pravila, unutar kojih ljudi stupaju u neposredne odnose koje vremenom dobijaju autonomne forme u smislu subkulture zatvora. Bitna odredba zatvorske zajednice je zajednički zadati prostor koji se socijalizira od strane zatvoreničke zajednice u smislu procesa poznatih kao prizonizacija. Na temelju toga analiziraju se socijalni proizvodi zatvora poput zatvorske subkulture, adaptivnih strategija, zatvorskih statusa i uloga, konflikta i niz drugih specifična vezanih za okolnosti zatvora.

Ključni pojmovi: dezorganizacija, zatvorenik, zatvorska zajednica, zatvorska subkultura, totalna institucija, adaptivne strategije, uloga.

Osnovni pojam kojim se bavimo u ovom radu je zatvorska zajednica koja je u sociološkoj tradiciji različito nazivana:

- zatvorska subkultura;
- zatvorenička kultura;
- zatvorenički društveni sistem;
- zatvorsko društvo;
- neformalna društvena organizacija zatvora;

---

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

- neformalni aspekti društvene strukture zatvora itd.

Prvo sociološko istraživanje zatvora izvršeno je od strane Donalda Clemmera, u okvirima američke sociologije 20-ih godina poznate kao Chicago sociologija, a pod vođstvom Roberta E. Parka.

Po Clemmeru zatvor se može smatrati zajednicom, jer ima sve osnovne karakteristike kojima se jedna struktura definiše kao zajednica. Zajednice su oblasti zajedničkog života, sa neodređenim granicama, ili više manje vještački utvrđenim granicama koje se održavaju pomoću zidova, zakona, pravila, unutar kojih ljudi stupaju u neposredne odnose komunikacije, koje vremenom dobijaju autonomne forme u smislu navika ili kulture zatvora. Bitna odrednica zajednice je zajednički prostor koji se socijalizira od strane zatvorenika. Socijalni proces, poznat kao prizonizacija, se sastoji u učenju i prihvatanju načina života u zatvorskoj zajednici i uočavanje hijerarhijskih odnosa između osoblja zatvora. Naime, tek u zatvoru se stiče novo socijalno iskustvo i saznanje, kao i uočavanje pravila igre. Ova socijalna saznanja i pravila su sklona promjenama u zavisnosti od opšteg iskustva i psihosocijalnog statusa zatvorenika, te je "ta promjena u stavu fundamentalan korak u procesu koji nazivamo zatvorska socijalizacija (prisonization)."²

Studije o zatvoru u sociologiji su uglavnom locirane oko problema sociologije dezorganizacije, a unutar ove oblasti se odnosi na probleme konflikta, subkulture, te diskontinuiteta društvene strukture u tranziciji. Gotovo su redovno operacionalizirani pojmovi poput uloge, statusa, vrijednosti, grupe, grupne dinamike, ponašanja zatvorenika kao strategijski odgovor na narušenu ravnotežu koju su imali van zatvora.

U analizi nastanka i sadržaja zatvorske zajednice izdvajaju se dva glavna teorijska pristupa. Jedan pristup se oslanja na teoriju diferencijalne asocijacije, (Edwin Sutherland), koju smo detaljno izložili u jednom ranijem radu,³ čije je uporište hipoteza da se delinkvent postaje družeći se sa delinkventima. U zatvoru, kao instituciji, kriminalci stupaju u veze jedni s drugima i ova teorija zatvor naziva "školom kriminaliteta". U aktu prizonizacije prihvataju se vrijednosti, norme i obrasci ponašanja kriminalca koji pomažu efikasnom odbijanju vrijednosti koje nudi osoblje institucije, zbog čega se resocijalizacija čini uzaludnom.

---

² Donald Clemmer: "The Prison Community", Holt, Rinehart and Winston, New York, 1958.

³ Šabani Alisabri: "Sociološki aspekti kriminaliteta na regiji Zenica u periodu 1987-XII/1995. godine, Univerzitet u Sarajevu, FPN Sarajevo, 1998.

Druga teorija je funkcionalistička (Gresham Sykes), koja smatra da zatvor predstavlja ogroman set deprivacija i frustracija zbog čega nastaje zatvorenička kultura i njena osnovna funkcija (i korist) se sastoji u ublažavanju patnji koje zatvorenik doživljava i zatvorenička subkultura treba da funkcioniše na način rješavanja problema (solving qualities). Poznato je Sykesovo stanovište "Mi želimo da znamo zašto je zatvoreničko društvo tu, a takođe i kako ga zatvorenici održavaju".⁴

Nije nam namjera polemika sa navedenim teorijama, već isticanje činjenice funkcionalnosti prisustva zatvoreničke zajednice za zatvorenika i to prije svega zbog okolnosti odsustva reakcije na krivično djelo, ako se uzme u obzir vremenska dimenzija procedure nad učiniocem krivičnog djela. Zatvorenik zapravo nailazi prvi put u toj vremenskoj dimenziji na ljude koji su slični njemu, ili gori, i ne osuđuju ga, što se može smatrati prednošću zatvorske zajednice nad društvom. U odnosu na društvo, zatvorenik nema slobode i on biva prihvaćen od sebi sličnih gdje ima socijalnog prostora za redefiniranje kako samog sebe tako i onog što je učinio. Zatvorenici i definiraju kaznu zatvorom kao "pauzu od društva". Dakle, sigurno je, da zatvor nema jednoznačnu ulogu i da ne predstavlja u potpunosti samo represiju i patnju, nego predstavlja i alternativnu zajednicu društvu.

Rasprava o zatvoreničkoj zajednici, odnosno njenoj egzistentnosti, podrazumijeva razmatranje opštih uslova nastanka zatvoreničke kulture gdje postoje takođe različiti stavovi. Clarence Schrag smatra da je zatvor "kulturno ostrvo" u smislu da je on specifični kulturni proizvod zatvorenika suprotan dominantnoj kulturi. Drugo stanovište ističe činjenicu da je zatvorska kultura samo jedna varijanta dominantne kulture jer ovisi od nivoa kulture, koju donose odrasli zatvorenici u zatvor i očekivati je da će je nastojati i zadržati. Kao što je poznato kultura ima najveću "količinu društvenosti" za grupu na koju se odnosi, jer ujedinjuje društveno vrijeme (prošlost, sadašnjost i budućnost). Na tragu Clydea Kluckhohna možemo reći da su u zatvorskim uslovima, sa stanovišta zatvorenika, u pitanju procesi na koje kultura odgovara ulogom razlikovanja, komunikacijom, rasporedom saznajnih orijentacija, artikulisanjem ciljeva, regulacijom značenja i izraza, te socijalizacijom.⁵

⁴ Prema Jelena Špadijer-Džinić: "Zatvoreničko društvo", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1973 godine.

⁵ Clyde Kluckhohn: "Culture and Behaviour" in "Handbook of Social Psychology" Addison Wesley Publishing.

Mi smatramo da postoji kompromis između donesene "kulture" i zatvorske kulture ali da vremenom kultura zatvora prevagne zbog izrazite fizičke blizine zatvorenika koji stabilno socijalno reaguju na činjenicu zatvaranja, osobito kad je u pitanju duža vremenska kazna. Kulturne karakteristike zatvorske populacije mogu uticati na zatvorsku kulturu koje A. Gouldner naziva "latentnim društvenim identitetima" tj. "identitetima koji nisu kulturno propisani kao relevantni za ili unutar racionalnih organizacija".⁶ Manifestni društveni identiteti se smatraju relevantni ili legitimni u datoj društvenoj sredini. Međutim, organizacije su u pravilu instrumentalizirane od strane subjekata koje pokriva i one funkcioniraju kao privremena kategorija, jer se u organizaciji boravi samo za radnog vremena. Za zatvorenika je zatvor stalna i perzistentna okolnost za duži vremenski period zbog čega je prinuđen da nakon izvjesnog vremena donekle napušta matičnu kulturu. Zato ne zanemarujemo C. Schragov pojam zatvorskog "kulturnog ostrva" kao subkulture. Budući da je zatvorenička populacija heterogena, za očekivati je više subkulturnih izraza. Kao najčešća subkultura može se smatrati subkultura osoba osuđenih za krivično djelo protiv imovine i ovo krivično djelo u najvećoj mjeri pokriva univerzum kriminaliteta zbog toga što ih je najlakše uhvatiti. Ova vrsta subkulture dolazi izravno izvana, a ne stvara se u zatvoru.

Izjesno je, međutim, da će na svaku zatvorsku zajednicu imati uticaja dominantna kultura i stepen profesionalizacije kriminaliteta u nekom društvu. U okviru zatvora će se stvoriti neformalna zajednica – zatvorska zajednica u zavisnosti od vrste zatvora po stepenu obezbjeđenja (otvoreni, poluotvoreni, zatvoreni). Zatvoreni zatvori u pravilu imaju čvršću i rigidniju subkulturu i okolne društvene prilike (stabilne – nestabilne) imaju uticaja na zatvorsku zajednicu.

John Irwin i Donald R. Cressey⁷ pronalaze tri vrste subkulture unutar zatvorske zajednice:

- ona koja je orijentirana prema kriminalnoj subkulturi,
- ona koja je orijentirana prema zatvorskoj subkulturi,
- ona koja je orijentirana prema konvencionalnoj legitimnoj subkulturi.

Ove orijentacije znače očekivanja koja zavise od nivoa prihvatanja jedne od subkultura. Kriminalna i konvencionalna subkultura su nastale van zatvorskog kruga dok je zatvorska subkultura tipičan zatvorski proizvod.

⁶ Jelena Špadijer-Džinić, pomenuto djelo

⁷ John Irwin i Donald R. Cressey: "Thieves Convicts and the Inmate Culture" in "Subcultures" edited by David O. Arnold, The Glendessary Press, 1970.

Recidivisti, iskusni kriminalci koji su to po profesiji, pripadnici su kriminalne subkulture, dok su pripadnici konvencionalne subkulture počinioci krvnih delikata, najčešće ubice. Njihovo krivično djelo snažno je uvrijedilo kolektivnu svijest ali bez obzira na to pripadaju konvencionalnoj subkulturi sa malim šansama da pristupe jednoj od ponuđenih subkultura. Zatvorska subkultura je proizvod koja se stvara u okolini zatvaranja (unutarnja okolina zatvora) koju karakterišu deprivacija i ograničenja slobode. Ova činjenica je ista za sve zatvorenike i stoga je obavezno za svakog od njih da održavaju ravnotežu. Prema Irwinu i Cresseyu, centralna vrijednost ove subkulture je utilitarizam u smislu kako podnijeti činjenicu zatvaranja i ograničenja.

Drugi pristupi istraživanja zatvora proizilaze iz kritike funkcionalizma koja je otpočela sa Erwingom Goffmanom⁸ koji zatvor definira kao totalnu instituciju. Za Goffmana totalna institucija je "mjesto stanovanja i rada, gdje veliki broj pojedinaca, stavljenih u istu situaciju, odvojeni od spoljašnjeg svijeta za jedan dugi period, zajedno žive u izolaciji i čiji je život izričito i detaljno regulisan". On dijeli totalne institucije u pet kategorija s obzirom na ciljeve pojedinih vrsta institucija.

Prva grupa institucija su one koje su osnovane s ciljem da se brinu o osobama koje su istovremeno nesposobne i bezopasne (slijepi, stari i siromašni).

Druga grupa totalnih institucija su one koje brinu o osobama koje nisu u stanju da se brinu o sebi, ali su nenamjerno opasni za zajednicu. (mentalno poremećeni bolesnici, bolesnici koji boluju od zaraznih bolesti). Treća grupa totalnih institucija ima za cilj zaštitu zajednice od namjernih ugrožavanja zajednice čiji neposredni interes nisu interesi zatvorenih lica (zatvor).

Četvrtu grupu totalnih institucija čine one institucije čiji je neposredni cilj ostvarenje nekog zadatka (radni logori, brodovi, kasarne).

Petu grupu totalnih institucija čine one kojima je cilj povlačenje iz zajednice u svrhu davanja određenog obrazovanja (manastiri, opatije, koledži itd.).

Osnovna karakteristika totalne institucije je stroga birokratizacija s ciljem da se različite aktivnosti pojedinaca:

---

⁸ Tom Burns: "Erwing Goffman" Routledge, London 1992. godine.

- vrše na jednom mjestu;
- pod jednim istim autoritetom;
- u neposrednom kontaktu velikog broja drugih pojedinaca koji se svi jednako tretiraju i imaju iste obaveze;
- sve aktivnosti su strogo planirane i propisane formalnim pravilima o čijem se izvršenju stara posebno osoblje;
- ispunjavanje i postojanje cjelovitih programa kojima su predviđeni sadržaji različitih aktivnosti u instituciji, a pomoću kojih se trebaju ostvariti ciljevi institucije.

Međutim, unutar totalnih institucija, razvijaju se veoma snažna neformalna udruženja kojih je cilj da se subjekti što manje izoluju od vanjskog svijeta. Propustljivost (permeability) institucije ovisi o tome da li su pojedinci u njima dobrovoljno (manastiri), poludobrovoljno (vojska), ili nedobrovoljno (zatvor). Pod propustljivošću se podrazumijeva postojanje različitog stepena uzajmnog uticaja društvenih normi institucije i normi u vanjskom svijetu. Od ovog uticaja zavisi smanjenje razlika između institucije i spoljnog svijeta i zasniva se na pretpostavci o postojanju dinamičkih odnosa između totalne institucije i društvene okoline.

Način da se izbjegne niz uskraćenja i reduciranja uloga koje je osoba imala u predpenalnom (predzatvorskom) periodu, u samoj penalnoj situaciji se nazivaju adaptacijom. Primarna funkcija i zadatak adaptacije na zatvorske uslove je smanjenje uskraćenja, te aktualizacija uloga koje su bile važne za pojedinca u predpenalnom periodu. Mi to proširujemo i činjenicom strategije postignuća unutar penalne situacije. Jasno je da će načini adaptacije biti ovisni od socijalne strukture osobe, te psihološkog statusa. Većina teorijskih uvida u načine adaptacije na penalne uslove izvedena je iz Mertonove tipologije adaptacije. Najpoznatije su tipologije koje je ponudio Erwing Goffman, Terence Morris i Thomas Mathiesen.

Prema Goffmanu "strategija adaptacije" na zatvorske uslove koji tendiraju mortifikaciji u odnosu na osuđenu osobu su:

- situaciono povlačenje – potpuni prekid odnosa sa drugima;
- linija nepomirljivosti – namjerna nesuradnja sa formalnim osobljem;
- kolonizacija – prihvatanje vrijednosti i uloga koje institucija propisuje;
- konverzija – prihvatanje mišljenja osoblja kao istinite i prihvatanje uloge savršenog pacijenta⁹. Treba napomenuti da je ovo osnovna strategija adaptacije kad zatvorenik prenosi svoju strukturu na formalni sistem.

⁹ Erwin Goffman: "Asylums", New York, Doubleday, 1961.

Konverzija je i temelj instituta uslovnog otpusta gdje je bitna procjena osoblja tretmana o uticaju tretmana. Često se izražava frazom "Osuđenik priznaje krivicu i potpuno je spreman na saradnju..."

Sykesova tipologija adaptacije bliža je stalnoj aktualizaciji tipičnih kategorija zatvorenika: pravda i sloboda. Stoga on navodi:

- bjekstvo (cilj je sloboda),
- psihološko povlačenje (cilj je sloboda),
- pobuna (cilj je sloboda),
- inovacija (cilj je više pravde).

Svi ovi tipovi adaptacije su disfunkcionalni ne samo za zatvorenika nego i za formalno osoblje. Postoje jasno propisani postupci etiketiranja za svaki od ovih načina adaptacije. Za pokušaj bjekstva zatvorenika, ta će činjenica biti odlučujuća do kraja izdržavanja kazne; nesaradnja ili psihološko povlačenje (što pripadnik formalnog osoblja može shvatiti kao prezir u interakciji, kao vid poniženja) je takođe etiketa, a organizacija pobune se najoštrije kažnjava čak i izolacijom. Inovacija se, uglavnom sa stanovišta formalnog osoblja, interpretira kao dodatni posao koji treba izbjeći. Ovi tipovi reakcije pokazuju da ne postoji način kako izbjeći patnje lišenja slobode. "Ali ako surovosti zatvora ne mogu biti potpuno uklonjene, njih mogu bar da ublaže obrasci društvene interakcije koji su stvoreni među samim zatvorenicima. U ovoj očigledno jednostavnoj činjenici leži ključ za naše razumijevanje sveta zatvorenika".¹⁰

Terence Morris navodi šest vrsta adaptacije:

- konformizam,
- inovacija,
- ritualizam,
- povlačenje,
- pobuna,
- manipulacija.

U vezi tipova adaptacije kao što su inovacija, povlačenje i pobuna nema bitnih razlika, ali Morris uvodi konformizam, ritualizam i manipulaciju.

Konformizam, kao tip adaptacije, se odnosi na zatvorenike koji prihvataju kulturne ciljeve zatvorskog osoblja kao i načine njihovog postizanja koji su legalni u smislu linije dobro ponašanje – odgovarajuća nagrada.

¹⁰ Prema Jelena Špadijer-Džinić "Zatvoreničko društvo".

Ritualizam je tip adaptacije zatvorenika koji odbacuje vrijednosti formalnog osoblja ali se pridržava institucionalnih normi; prilikom traženja bilo kakve usluge formalnim putem (uslovni otpust, vanjske pogodnosti) nastoji ispuniti formalne uslove za dobijanje istih. Obično mu je poznat empirijski raspon mogućnosti traženih usluga, tj. neće tražiti nikakvu uslugu ukoliko je formalno, po propisima ne može dobiti. Oni su za Morrisa institucionalni neurotici.

Manipulacija je tip adaptacije koji se odnosi na zatvorenike koji žele postići ciljeve bez sukoba sa formalnim osobljem manipulacijom ističući svoja prava u koja ulažu propisane obaveze i većina komunikacije se obavlja na ovom nivou.¹¹

Thomas Mathiesen uvodi u tip adaptacije kritizerstvo koje se sastoji u tome da zatvorenik stalno podsjeća osoblje da odstupaju od utvrđenih normi (npr. tipičan stav je kad zatvorenik primijeti neku devijaciju kod stražara u vezi pijanstva, agresivnosti, krutosti, nepoštivanja formalnih odredbi kućnog reda, itd.). Ova vrsta reakcije se odnosi na izolovane zatvorenike, koji nastupaju individualno, poznato kao individualno kritizerstvo.

Funkcija adaptiranja se sastoji u ublažavanju patnji koje izaziva zatvor i prihvatanje jednog od načina adaptacije je bihevioralni odgovor na zatvor kao set specifičnih okolnosti. Za pojedinca zatvorenici se pojavljuju kao kompleksni nosioci društvenih odnosa, koji su vrijednosno – normativno informirani i služe kao instrumenti u realizaciji odnosa zatvorenik – zatvorenik i zatvorenik – formalno osoblje.

Socijalizacija zatvorenika u zatvoreničku zajednicu otpočinje pritiskom kako formalne tako i neformalne zajednice od kojih je pritisak neformalne, odnosno zatvoreničke zajednice, presudan. To je proces poznat kao prizonizacija.

Uticaj penalne institucije na zatvorenika Clemmer naziva univerzalnim faktorima zatvorske socijalizacije, koji se odvijaju kroz slijedeće dimenzije:

- prihvatanje inferiorne uloge,

¹¹ U tom smislu zanimljiva je izjava zatvorenika A.T. , koja adekvatno ilustrira pojam manipulacije: "Robovi" (zatvorenički žargon za zatvorenika) se trude da se pokažu u najsvjetlijoj strani, kao npr.: jedni se ističu snagom, drugi zagovaranjem aktuelne politike, treći smislom za umjetnost, četvrti religijom i vjerskim pitanjima, a ima i onih što se služe intrigama i raznim smisalicama da bi bili u milosti vodećih organa.

- sticanje saznanja o organizaciji zatvora,
- razvoj novih navika u domenu potreba,
- prihvatanje zatvoreničkog jezika,
- stjecanje boljeg posla (u KPD Zenica u pravilu se novi zatvorenik šalje u industrijski pogon livnica i njegov primarni zadatak je da se "izmakne" iz livnice).

Ovi faktori su univerzalni, jer važe za svaku penalnu instituciju. Sa vremenskom dimenzijom kazne, zatvorska socijalizacija utiče na produbljivanje kriminalnih navika (kriminalitetna infekcija) kao stjecanje asocijalnih osobina. Prijemčivost na kulturu zatvora ovisi od:

Kulture kojoj je pojedinac pripadao u predpenalnom periodu. Pojedinac može koketirati sa zatvorskom subkulturom a da je ne prihvati;

Kvaliteta i učestalosti odnosa zatvorenika sa osobama van zatvora;

Nivoa pripadanja zatvorenika primarnim ili poluprimarnim zatvorskim grupama:

Rasporeda i klasifikacije zatvorenika od strane formalne zajednice;

Nivoa prihvatanja zatvoreničkog kodeksa;

Socio-psihološko-demografskih karakteristika zatvorenika (psihološki status, pripadnik etničke manjine, itd.);

Dužine izrečene kazne - kako je kazna duža, tako se smanjuje otpor prema zatvorskoj strukturi.¹²

Međutim, na većinu zatvorenika, djeluju samo neki faktori socijalizacije, ali ne svi istovremeno, a tempo socijalizacije zavisi od samog pojedinca, odnosno od procjene isplativosti prihvatanja zatvorske subkulture. Npr. zatvorenik u pravilu najduže vremena provodi sa zatvorenikom, dok sa službenim osobljem srazmjerno malo ili pak samo za njihovog radnog vremena. Da bi ostao neoštećen, zatvorenik mora prihvatiti neke faktore socijalizacije u zatvorsku zajednicu kao strategiju opstanka.

U objašnjavanju različitog uticaja zatvora na pojedine zatvorenike, bitan je sociološki pojam – shvatanje o sebi ili društveno ja (social self), pod kojim se podrazumijeva način na koji osoba definiše sebe i druge, odnosno procjenjuje svoju sopstvenu ulogu i način na koji percipira svoje odnose s drugima.

---

¹² Jelena Špadijer-Džinić, pomenuto djelo

Smatra se da zatvorenička definicija situacije sebe ili procjena svoje uloge odlučujuće djeluje na ponašanje.

U ponašanju je implicitna relacija sa formalnim (službenici zatvora) i neformalnim (zatvorenici) osobljem i odigrava se na četiri nivoa:

- pozitivne reakcije koje uključuju pokazivanje solidarnosti, popuštanje tenzija i pokazivanje saglasnosti;
- pokušaj rješavanja problema uključuje davanje sugestija, davanja informacija i davanja mišljenja;
- pitanja koja uključuju upit po informacijama, upit o mišljenju i upit za sugestiju;
- negativne reakcije uključuju neslaganje, pokazivanje tenzija i antagonizma.¹³

Budući da je ponašanje zatvorenika manifestni odgovor na probleme koje definišu kao temeljne (boravak u zatvoru), grupe razvijaju strategije postignuća određenih ciljeva, koji za rezultat moraju imati uticaja na institucionalni sistem (npr. zatijevanje i odbijanje smanjenja kazne, liječenje u bolnici, dodjela vanjskih pogodnosti i sl.).

Postignuća i ciljevi koji su usmjereni ka okolini zavise od kvaliteta institucionalne okoline i ukoliko je okolina slabija ili na nižim strukturnim nivoima, time će dinamika okoline i strategije ponašanja biti intenzivnija. U rigidnijem smislu, ponašanje unutar zatvora, koje je van kontrole formalnog sistema, ima za cilj da preko npr. akta pobune za pregovarača dobije institucije koje odlučuju o smanjenju kazne ili autoritete koje imaju uticaja na ovu vrstu institucija.

U institucionaliziranim i socijalno reduciranim uslovima kao što je zatvor, uz odgovarajuću vremensku perspektivu kazne, implicitan je međusobni odnos zatvorenika.

Kada je izdržavanje kazne prepoznato kao problem, tada je očividno da će neposredna iskustva u zatvoru biti određena sistemom deprivacija. Osjećaj deprivacije vodi ka uočavanju i rješavanju problema uz međusobnu podršku koja rezultira zajedništvom. Ovo je isključivi razlog zbog čega se opredjeljujemo za pojam zatvorske zajednice. Pojam zatvorskog društva uključuje veze i odnose zatvorske zajednice ili neformalnog dijela učestalosti odnosa i zajedničkog bivanja. U istim uslovima stvaraju se odnosi koji su inherentni konceptualnoj strukturi

¹³ G. Lundberg: "Sociology", Harper and Row, Publishers, 1966.

zatvora (formalni i neformalni sistem) u kontekstu institucije za izvršenje kazne. To drugim riječima znači, da će za formalno osoblje zatvorenik uvijek biti zatvorenik a za zatvorenika službenih zatvora će uvijek biti službenik (najčešće stražar, vaspitač, instruktor rada i dr.). Zatvorenici su viđeni kao neko ko inklinira prema anti-društvenom ponašanju. Stoga je zatvor obično shvaćen kao svijet konflikata između službenika zatvora i zatvorenika. U ovom konfliktu smatra se da su autoritet i pravda na strani službenika. Službenicima su konstantno dodijeljene dominantne uloge i položaj, a zatvorenicima podređene uloge i položaj. Ovi položaji su fiksni i nezamjenjivi. Zbog razlike u statusu i njene rigidnosti, te posredovanim odnosima, zatvor se u ovom kontekstu opisuje kao društveni sistem.

Budući da su nam u centru interesa zatvorenici i njihovi stavovi, smatramo da je opravdano razlikovati pojmove zatvorskog društva i zatvorske zajednice. Odnosi između zatvorenika nisu posredovani (zajednica), a odnos između zatvorenika i službenika su društveno posredovani (društvo).

Važan fenomen u zatvoru je uloga koja može biti izabrana ili dodijeljena u zatvorskoj zajednici. Tipičan proizvod zatvora je "Right guy – pravi momak" i predstavlja Gresham Sykesovo otkriće.

"Right guy" je zatvorenik koji predstavlja konstrukciju idealnog tipa zatvorenika, on je uzor koji treba poštovati i komu svi teže. "Right guy" osoba, sa dostojanstvom i staloženošću podnosi zatvorsku situaciju, ona je "cool" kada je iznervirana. Njegovo dostojanstvo je odgovor na situaciju, lojalan je prema drugim zatvorenicima, ne opterećuje druge svojim problemima, ne zadužuje se i posuđuje drugima. Ne izbjegava tuču, ali je i ne traži, nije bundžija. Njegovo dostojanstvo cijeni i formalno osoblje. Apsolutno izbjegava sve što bi mu i jedan i drugi sistem mogli spočitati. Nikada neće uvrijediti stražara, ali mu neće ni podilaziti, nikada neće napraviti disciplinski prekršaj, a pogotovo neće napasti stražara. On mora da zna govoriti i pregovarati i da u tim pregovorima navede osnovne definicije problema, te da u kratkim crtama da najadekvatnije prijedloge. U ovim pregovorima, on nastoji održati balans između zatvorske zajednice i formalnog sistema. "Right guy" se nalazi u centru fenomena zatvor između zatvorenika i formalnog sistema, a naročito u pogledu legitimnih normi.

Pored ove, postoji niz drugih uloga kao što su "šmeker", homoseksualac, čovjek uprave, bundžija, slabić, kockar, a u novije vrijeme se formirala i uloga vjernika, koja se takođe cijeni. U konfiguraciji uloga za zatvorenike je ovo jedan od najprihvatljivijih odgovora.

Osnovna funkcija zatvorske zajednice je neformalna kontrola ponašanja zatvorenika u zatvoru, odnosno da se usmjeravaju odnosi između zatvorenika i formalnog sistema. Ovo se ostvaruje pomoću sistema društvenih uloga.

Pojedinac dolaskom u zatvor gubi niz uloga, odnosno bitno je reduciran na ulogu zatvorenik ali zatvorska zajednica artikuliše sposobnosti zatvorenika u cilju heterogenosti kako bi lakše mogla funkcionisati (npr. od izuzetne važnosti za zatvoreničku zajednicu je pojedinac fakultetski obrazovan da bi mogao pisati molbe ili bilo koja vještina koja pomaže podnošenju zatvaranja). Raspodjelom uloga postiže se ravnoteža zatvoreničke zajednice i važna je ujedno i za onoga ko preuzima ulogu, jer na taj način vrši povrat izgubljenih uloga i statusa. Raspodjela uloga prolazi kroz sljedeće faze:

- među zatvorenicima se postiže saglasnost o zatvorenikovoj lojalnosti kako prema zatvorenicima tako i prema formalnom sistemu (osoblju zatvora),
- utvrđivanje da li zatvorenik definiše situaciju sa stanovišta formalnog osoblja ili sa stanovišta zatvorenika,
- ispitivanje zatvorenikovog znanja o zatvoreničkoj zajednici kada je ono naročito u konfliktima,
- ispituju se metrijske karakteristike preuzete uloge u različitim situacijama, tj. da li je dosljedan, pouzdan, čestit, dvoličan i sl.

Zašto tako snažno naglašavanje uloga unutar zatvora? Poznato je da zatvor još uvijek nema mnogih građanskih prava, kao što su glasanje, držanje ureda i sl. Prema Sykesu najvažniji gubitak od svih građanskih prava je u stvari gubitak difuznog statusa (odnosno uloga), koji definira pojedinca kao nekog ko je pouzdan ili moralno prihvatljiv u društvu. Stoga zatvorena osoba mora pronaći način za odbijanje onih koji su ga odbili, ako je psihološki spreman izdržati.¹⁴ Elementarni unutar- i okolinski faktor koji mu se nudi za ponovnu aktualizaciju uloga je zatvorska zajednica.

Clarence Schrag polazi od pretpostavke da su uloge u zatvoru načini odgovora na zatvorsku zajednicu, koje mogu biti udružene u skupove

---

¹⁴ Gresham Sykes: "The Prisoner's Status as Conveyed by the Environment" in "Environmental Psychology: Man and his Physical Setting" Edited by Harold M. Proshonsky, William H. Ittelson, Leanne G. Rivlin; Holt, Rinehart and Winston, INC New York, 1970.

alternativnih uloga. Više uloga vodi većem broju odgovora, odnosno stabilnoj ravnoteži.

Empirijske pravilnosti skupova uloga on naziva konfiguracijama uloga, koja označava pokretanje uloge u vezi jednog problema na koji se alternativno može povezano pokrenuti druga uloga. Po njemu "Right guy" je konfiguracija uloga, a ne jedna uloga. Najvažnije konfiguracije uloga su one koje se odnose na relaciju:

- prema zatvorenima,
- prema formalnom osoblju,
- prema vanjskom svijetu.

Na osnovu ovih konfiguracija uloga, on je razvio tipologiju zatvorenika uzimajući u obzir socijalni i kriminološki background. Ti tipovi su:

- prosocijalni zatvorenik,
- antisocijalni zatvorenik,
- pseudosocijalni zatvorneik,
- asocijalni zatvorenik.¹⁵

Prosocijalni zatvorenik je najčešće osuđivan zbog ubistva i u potpunosti poštuje formalno osoblje i ulaže legalne načine za ublažavanje podnošenja zatvorske situacije u vanjskoj okolini i imaju jasne uloge (oženjen, nezaposlen, susjed). Nastoji da se aktualizuje u oblasti rada i održava snažnu vezu sa vanjskom okolinom iz koje crpi resurse održavanja kao što su emocije porodice, prijatelja, poznanika. U slučaju dugih kazni često materijalno istroši svoju porodicu.

Antisocijalni zatvorenici su najčešće osuđivani za krađe koje figuriraju zajedno sa tučama i latentnim oblicima razbojništva. Najčešće se u kriminalnoj karijeri vežu za grupu s kojom održavaju snažne veze. Dolaze iz razorenih porodica i u ranoj dobi su vidljive delikventne sklonosti (sitne krađe, bježanje iz škole i kuće isl.).

Pseudosocijalni zatvorenici su osuđeni zbog sofisticiranih oblika delikata protiv imovine kao što su prevare i falsifikat. Bliski su našim oblicima "šanera" i "šminkera" i u imageu tendiraju ka simbolima statusa srednje klase, najčešće imaju srednju školu i kriminalna karijera im je relativno

---

¹⁵ Clarence Schrag: "Theoretical Foundations for a Social Science of Corrections" in Handbook of Criminology " Edited by Daniel Glaser, Rand Mc Nelly Publis. Chicago, 1974, prema Jeleni Špadijer-Džinić, pomenuto djelo.

kasno otpočela i povezana je s određenom kriminalnom šansom. Koriste sukobe i nedosljednosti u zatvorskoj situaciji koju uspješno provode u svoju korist, često posređuju u sukobima formalne i zatvorske zajednice.

Asocijalni zatvorenici su izraziti počinitelji teških krađa sa primitivnom izvedbom. Ta činjenica određuje da su u znatnoj mjeri recidivisti i zatvor im se nameće kao prirodna sredina, odnosno sredina gdje jedino mogu funkcionisati. Sve relacije sa vanjskim svijetom su razorene ili su prekinute. Skloni su disciplinskim prekršajima i iz grešaka ne izvlače pouku. Često su izvršioци negativnih radnji koje organizuju "pametniji" zatvorenici.

Društveni tipovi zatvorenika pokazuju sistematske razlike u saznoj i afektivnoj orijentaciji prema formalnoj i zatvorskoj zajednici. U prezentiranoj tabeli "+" znači visok stepen znanja ili afektivnu orijentaciju, koja sadrži i vrijednosni suk, dok "-" označava odbacivanje ili ograničeno znanje i afektivno odbacivanje.

Tabela br. 1.:

Društveni tipovi	Legitimne norme		Ilegitimne norme	
	kognitivno znanje	afektivna orijentacija	kognitivno znanje	afektivna orijentacija
Prosocijalni	+	+	-	-
Antisocijalni	-	-	+	+
Pseudosocijalni	+	-	+	-
Asocijalni	-	-	-	-

Iz sheme je vidljivo da su prosocijalni tipovi konzistentni i sa malim varijacijama kako u saznanju, tako i orijentaciji prema legitimnim normama ili njihovim nosiocima kao i prema ilegitimnim normama ili njihovim nosiocima. Ista struktura je prisutna, ali sa suprotnim predznacima, kod antisocijalnih i asocijalnih društvenih tipova. Nekonzistentan i entropičan, sklon kompromisu, je pseudosocijalni društveni tip zatvorenika.

Ova shema sugerira i različite tipove subkulture unutar zatvorske zajednice. Subkultura je ovdje niz značenja kao niz propisa o ponašanju, odnosno vrijednosnoj orijentaciji u koju vrijedi ulagati personalnu društvenu energiju. Pragmatički značaj zatvorske subkulture je otkriven u odnosu prema formalnom i zatvoreničkom okviru. Društveni tipovi se

uglavnom vežu za pripadnike istog tipa, osim prosocijalnih zatvorenika, koji češće biraju za prijatelje pripadnike pseudosocijalne društvene tipove.

Unutar zatvoreničke zajednice, grupa, odnosno grupiranje, se pojavljuje kao najkonkretnija sredina u kojoj zatvorenik stupa u odnose s drugim zatvorenicima i u kojoj mu je omogućeno zadovoljavati svoje potrebe, želje i interese. Grupa je socijalni okvir u kojoj funkcionira kao socijalno biće. Međutim, zatvorska zajednica je heterogena, tj. formirana je od niza različitih grupa i pojedinac može biti pripadnik više grupa. Najvažnija grupa za zatvorenika je njegova primarna grupa unutar zatvora. Manifestacija primarnosti grupe u zatvoru je zajedničko objedovanje, zajedničke šetnje, boravak u istom zadatom prostoru i što je najvažnije održavaju i upotpunjavaju isti moralni i vrijednosni kod. Te grupe su stabilne i trajne (one mogu trajati i nakon izdržavanja kazne) i karakteriše ih snažna saradnja i odanost. Ovdje ističemo činjenicu da zatvorenička grupa, "mi" ima istu snagu i dubinu za pojedinca poput porodice, susjedstva, tima, prijateljstva itd.

Prema Donaldu Clemmeru "zatvorska primarna grupa" je skup zatvorenika među kojima postoje odnosi solidarnosti, koji se izražavaju u emocionalnoj povezanosti i doživljavanju grupe kao cjeline (mi). Clemmer dopušta postojanje elementa konkurencije i otpora, ali koji ne dovodi do raspada kohezije. Clemmer je zatvorsku grupu razumijevao kao način socijalizacije u zatvoreničku subkulturu, ali s obzirom na heterogenosti zatvoreničke populacije, uvodi u tipologiju grupa i poluprimarne grupe, odnosno poluusamljenost i potpuno usamljenog zatvorenika. Primarne grupe u prosjeku čine 4,4 člana dok su poluprimarne grupe veće sa prosjekom od 7,8 članova. Primarnim grupama su skloniji mlađi, inteligentniji, neoženjeni i počinitelji težih krivičnih djela. Može se reći da oni imaju veću skalu ovisnosti od grupe. Postojanje grupa, unutar populacije gdje nema velike mogućnosti izbora, figurira kao kompenzacija za izgubljene primarne odnose van zatvora.

Poluusamljeni i usamljeni zatvorenici su oni koji nisu grupirani. Uzroci negrupiranja su:

- održavaju primarne odnose van zatvora,
- odbijanje formiranih grupa za prihvatanje određenih zatvorenika,
- tip "stranac" koji tokom izdržavanja izbjegava grupiranje i ne biva socijalizovan u zatvoreničku subkulturu.

Primarna grupa u zatvoru je odgovor na odbačenost u društvu. Sekundarne grupe su takođe prisutne u zatvorskoj zajednici koje se

temelje na posebnom interesu, najčešće za zadovoljenje potreba na ilegalan način.

Ove grupe Morris naziva grupama sa ugovornim odnosima, one su racionalne i otvorene i kako Goffman naglašava "mnogim zatvorenicima omogućuju artikulisanje izgubljenog statusa".¹⁶

Zatvorske interesne grupe koje se temelje na posebnim interesima pojedinih grupa zatvorenika, grupiranje je motivirano lakšim ostvarenjem moralnog ili materijalnog interesa. Interesi ovih grupa su varijabilni i često mogu biti podudarni sa legitimnim interesima (npr. grupiranje zbog zadovoljenja vanjskih potreba – interesa), a suprotni interesima ostalih zatvorskih grupa. Snaga i utjecaj ovih grupa može poslužiti kao kriterij varijabla za ispitivanje stepena kohezije zatvoreničke grupe.

Saznanja o postojanju neformalnih zatvoreničkih grupa su još uvijek na hipotetičkom nivou. Izvjesno je da postojanje grupa predstavlja odgovor ne samo na date uslove u zatvoru nego predstavlja odgovor i na ponuđenu zatvoreničku populaciju koje mogu biti funkcionalne ili disfunkcionalne sa stanovišta zatvorske zajednice. Grupe poput kockara, krijumčara, "zemljaka", takođe mogu biti disfunkcionalne i sa stanovišta formalnog sistema kojem su neophodna znanja o ovim fenomenima grupa upravo zbog održavanja sistema izdržavanja kazne u ravnoteži.

Abstract

This work analyses a convict's community within the context of criminal, as the community of people that were sentenced and as a result of it are in jail. Jail is a type of a given space which is defined by artificially established borders that are being maintained by walls, laws, rules within which people establish immediate relations that by time receive autonomous forms in the sense of jail subculture. The necessary characteristic of the convict's community is a common given space, which is being socialized, from the side of convict's community in the sense of processes known as "prisonisation". On the basis of that a social product of prison are being analyzed as prison subculture, adaptive strategies, prison status and roles, conflicts and many other specific connected for the circumstances.

---

¹⁶ E.Goffma: "Asylms", New York, Bouble day, 1961.

Asim ŠAKOVIĆ ¹

Organizovani ekonomski kriminalitet

Organized Economic Crime

Sažetak

Organizovani ekonomski kriminalitet ostaje jedan od glavnih problema u Evropi i svijetu. Organizovani ekonomski kriminal danas je dostigao neslućene razmjere. Među teoretičarima postoje različite definicije organizovanog ekonomskog kriminaliteta. U referatu su obrađeni dosadašnji teorijski pogledi na pojam organizovanog kriminala, oblici i načini izvršenja ovog kriminaliteta. Prikazane su definicije organizovanog kriminala u zakonodavstvu nekih razvijenih zemalja.

Obrađeno je sprečavanje organizovanog ekonomskog kriminala u svijetu i Bosni i Hercegovini. Opisane su najznačajnije metode i sredstva koja se danas primjenjuju u svijetu na spriječavanju organizovanog ekonomskog kriminaliteta.

1. Pojam organizovanog ekonomskog kriminaliteta

Trenutna i potencijalna prijetnja vlastima i društvu od organizovanog kriminala razlikuje se od države do države. Vrlo je značajno da se organizovani kriminal ne smatra istovjetnim. Svaka država ima različite probleme - kriminalne aktivnosti. U jednoj državi mogu biti distribuiranje droge A. kvalitete, pranje novca i nelegalna trgovina ljudima (kao u Engleskoj), dok se te aktivnosti u nekim drugim zemljama mogu odnositi na preprodaju motornih vozila u druge zemlje, organizovane pljačke i distribucije narkotika (kao u Južnoj Africi). Stoga, u našoj zemlji treba tražiti oblike organizovanog ekonomskog kriminaliteta. Pogrešno je na našim prostorima tražiti mafijaške oblike organizovanog kriminaliteta ili

---

¹ Dr. sci., docent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

zaključivati da, ako nema mafije, nema ni pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta. Naprotiv, treba tražiti oblike organizovanog ekonomskog kriminaliteta koji su prilagodljivi našim uvjetima, pri čemu treba imati u vidu činjenicu da ih nije uvijek lahko uočiti i prepoznati, što svakako otežava da se blagovremeno preduzmu efikasne mjere na njihovom sprječavanju i mogu da prerastu u složene oblike kriminalnog djelovanja. Organizovanost učinioca pojedinih kriminalnih djela u fazi pripremanja i izvršenja, stepen profesionalnosti i grupno kriminalno djelovanje, svakako su karakteristike svojstvene savremenom kriminalitetu. Teška i složena krivična djela ne mogu se ili se veoma teško mogu izvršiti pojedinačno, pa je stoga nužna određena kriminalna organizacija koja garantuje organizaciji pristup izvršenju krivičnih djela.

Rezultati kriminalnih istraživanja ukazuju na osnovni problem koji se pojavljuje pri definisanju pojma organizovanog kriminaliteta, s obzirom na prisutna mišljenja da svi oblici organizovanog kriminalnog djelovanja ne predstavljaju i organizovani kriminalitet.

Problem se ispoljava u činjenici što zastupnici ovih mišljenja smatraju da je za postojanje organizovanog kriminaliteta, pored elemenata koji karakterišu organizovano kriminalno djelovanje, nužan još jedan element - veza kriminalne organizacije sa državom i njenim organima. Primjenom komparativne metode analize sadržaja dostupne kriminološke i kriminalističke naučne i stručne literature, došlo se do zaključka o nepostojanju identičnih stavova među autorima o nužnosti postojanja veze kriminalne organizacije sa državom i njenim organima, kao bitnog elementa organizovanog kriminaliteta.

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv trans-nacionalnog organizovanog kriminala, koja je potpisana u Palermu 2000 god., sadrži definiciju grupe za organizovani kriminal u kojoj se navodi da je "to grupa koja se sastoji od tri ili više lica, koja postoji jedno izvjesno vrijeme i koja djeluje sa ciljem izvršenja jednog ili više ozbiljnih krivičnih djela radi neposrednog ili posrednog ostvarivanja novčane ili neke druge materijalne koristi". Ozbiljna krivična djela su definisana kao ona za koja je predviđena kazna zatvora dulje od četiri godine. Na osnovu navedene konvencije, za krivična djela smatra se učešće u grupama koja se bave organizovanim kriminalom, kontinuirano bavljenje kriminalom, korupcijom, pranjem novca i povreda zakonitosti.

Dovodeći sadržaje definicija organizovanog kriminaliteta, korupcije i pranja novca u komparativni odnos i posmatrajući ih u oblasti ekonomskog kriminaliteta sa stanovišta aktivne kriminalne prakse, može

se zaključiti da su ova tri pojma u odnosu. Organizovani kriminalitet najčešće se služi korupcijom, kao nosiocem povezivanja i održavanja veza sa organima vlasti, državnim i drugim utjecajnim privrednim i finansijskim subjektima i pranjem novca, kao načinom prikrivanja kriminalnih radnji, bez obzira na to da li su ti vidovi korupcije i pranja novca predviđeni kao krivično djelo ili ne.

Poznati autori koji se dugo godina bave problematikom organizovanog kriminaliteta M.A.Eliot i H.H.Schneider, smatraju da organizovani kriminalitet u svom sadržaju, pored organizovanosti, planiranja, podjele zadataka, discipline i odgovornosti unutar kriminalne organizacije, čiji je cilj ostvarivanje dobiti i profita, obuhvata i određenu vezu sa državom i pojedinim njenim organima, u vidu saradnje organa za primjenu zakona sa onim koji ne poštuju i žele da izigravaju zakon, odnosno u vidu neutralisanja policije i pravosuđa i korumpiranja vlasti (Eliot), čime organizovani kriminalitet nastoji da neotkriven uđe u legalni poslovni svijet (Schneider).

Za razliku od ovih autora, I.C.Kinney i E. Rosmann za postojanje organizovanog kriminaliteta ne ističu potrebu postojanja određene veze sa državom i njenim organima, već je dovoljno da kriminalna organizacija vrši pojedine kriminalne djelatnosti (reketiranje, prostituciju, krijumčarenje droge), (Kinney) ili da je u pitanju kriminalna organizacija sa čvrstom, podjelom posla, odgovornošću ili planiranjem kriminalne aktivnosti (Rosmann).

Na zakonodavnom planu, prije svega, treba istaći da su države, u kojima je organizovani kriminal već duže vrijeme intenzivno prisutan i aktivan, usvojile niz promjena kako bi kontrolu učinile efikasnijom. Italija, Amerika, Njemačka, npr. uvele su kao krivično djelo samo članstvo u grupama organizovanog kriminaliteta i za niz krivičnih djela su predvidjele kao otežavajuću okolnost izvršenje od organizovanog kriminaliteta. U italijanskom krivičnom zakonu postoji definicija kriminalnog udruženja mafijaškog tipa, iz čijeg sadržaja je vidljivo da takvo udruženje čine najmanje tri ili više osoba, koje koriste veze osnovane na zastrašivanju, prinudi i zakonu šutnje koji proizlazi, za djela usredotočena na direktno ili indirektno upravljanje ili kontrolu privrednih djelatnosti, koncesija ovlaštenja, tendera i javnih službi ili za postizanje nelojalnih profita ili dobitaka za sebe ili druge osobe.

Američka definicija organizovanog kriminaliteta podrazumijeva kriminalno djelovanje dviju ili više osoba sa svrhom uspostavljanja monopola na nekom geografskom području, u kriminalnoj djelatnosti koja donosi

dobitak ili stalni finansijski dohodak, uz upotrebu zastrašivanja, terorisanja ili nasilja nad onima koji se suprotstavljaju njegovom razvoju, uz potkupljivanje javnih službenika, čije je sudjelovanje nužno za daljnji ilegalni opstanak i razvoj kriminalnih djelatnosti.

Početakom devedesetih u Njemačkoj su intenzivirana nastojanja kriminalističke i pravosudne prakse u traženju odgovarajućih sadržaja definicije pojma organizovanog kriminaliteta. Osnovane su dvije grupe za izradu ove definicije

- radna grupa Ministarstva unutrašnjih poslova i
- mješovita radna grupa pravosuđa i policije.

U ovom razmatranju prikazuju se rezultati mješovite radne grupe pravosuđa i policije, jer su ti zaključci, prema mišljenju njemačkih pravnih teoretičara i kriminologa, sadržajni i cjelovitiji. Članovi radne grupe naglasili su da pojam organizovanog kriminala u Njemačkoj obuhvata sljedeći sadržaj: organizovani kriminalitet je plansko izvršenje krivičnih djela sa svrhom postizanja dobiti ili moći, koja su pojedinačno ili sveukupno od velikog značaja, a u kojima na osnovu podjele na duže ili neodređeno vrijeme sudjeluju više od dva sudionika: koristeći specijalne zadatke vještine ili strukture slične poslovodstvima, ili primjenjujući nasilje ili druga sredstva zastrašivanja, ili u sprezi sa politikom, medijima, javnom upravom, pravosuđem ili ekonomijom-privredom. Vidljiva su dva dijela definicije organizovanog kriminaliteta: a) opći dio (opća obilježja) i b) posebni dio (posebna obilježja)

Opća obilježja su:

1. krivična djela koja su pojedinačno ili sveukupno od velikog značaja,
2. sa svrhom sticanja dobiti ili moći,
3. na duže ili neodređeno vrijeme,
4. podjela posla,
5. zajedničko djelovanje više od dva sudionika,
6. plansko izvršenje.

Posebna obilježja su:

1. korištenje specijalnih zadataka ili struktura sličnih poslodavstvenim,
2. primjena nasilja ili drugih sredstava zastrašivanja,
3. sprege s politikom, medijima, javnom upravom, pravosuđem ili ekonomijom-privredom.

Posebna obilježja kvalificiraju udruženo kriminalno ponašanje kao organizovani kriminalitet. U konkretnom slučaju ova obilježja mogu biti zastupljena kumulativno ili pojedinačno. Nije prijeko potrebno da odmah obje grupe obilježja budu pojedinačno i vremenski vidljivo povezana u konkretnom slučaju. No, da bi se sa sigurnošću potvrdilo postojanje organizovanog kriminaliteta, moraju se u nekoj kriminalnoj djelatnosti steći općenita obilježja i najmanje jedno posebno obilježje organizovanog kriminaliteta.

Na osnovu navedenih mišljenja stranih autora može se zaključiti da u teoriji postoji šire i uže shvatanje organizovanog kriminaliteta. Šire shvatanje pojma organizovanog kriminaliteta obuhvata one oblike organizovanog kriminalnog djelovanja, gdje postoji kriminalna organizacija i organizovan pristup u fazi pripreme i izvršenja krivičnih djela s ciljem pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Uže shvatanje pojma organizovanog kriminaliteta, svodi se samo na one oblike organizovanog kriminalnog djelovanja gdje su uspostavljene određene veze između šefova kriminalnih organizacija i predstavnika države i njenih organa. Ako se analiziraju rezultati teorijskih istraživanja, može se zaključiti da sadržaj pojma organizovanog kriminaliteta obuhvata organizovano kriminalno djelovanje s ciljem pribavljanja protivpravne imovinske koristi i ostvarivanja profita, ali isto tako ovim pojmom podrazumijevaju se i oni oblici organizovanog kriminalnog djelovanja gdje je kriminalna organizacija uspjela da uspostavi određene veze sa državom i njenim organima.

2. Oblici i načini ispoljavanja organizovanog ekonomskog kriminaliteta

Savremeni kriminalitet karakteriše organizovano kriminalno djelovanje koje je sve izraženije pri izvršavanju težih krivičnih djela iz oblasti ekonomskog kriminaliteta. U oblasti ekonomskog kriminaliteta ispoljena je najveća opasnost da pojedini oblici organizovane kriminalne djelatnosti uspostave vezu sa državom, njenim organima i drugim relevantnim subjektima. Pojavni oblici organizovanog ekonomskog kriminaliteta u SAD obuhvataju: utaju državne imovine, protivzakonite manipulacije i prevare u bankovnom, monetarnom i privrednom sistemu, osiguravajućim društvima, nadzor i vođenje ilegalnih kockarnica, korupciju, kompjuterski ekonomski kriminal, krivotvorenje međunarodnih razmjera i sl. U ovoj oblasti ispoljavaju se oba vida organizovanog kriminaliteta; tj. organizovano kriminalno djelovanje bez uspostavljenih veza sa državom i njenim organima i drugim relevantnim subjektima i organizovano kriminalno djelovanje sa uspostavljenim takvim kriminalnim vezama.

Kontrola tržišta dobara i rada je sastavni dio strategije organizovanog kriminala. Ta strategija računa na totalnu kontrolu sive ekonomije neformalnog tržišta rada, korupciju kako građana, tako i državnih organa. Kriminalizacija sive ekonomije u BiH je praktično stavila ovaj veliki ekonomski potencijal, a zatim i dobro razvijenu komunikacijsku i transportnu mrežu sive privrede, pod okrilje organizovanog kriminaliteta. Mreža i veze za krijumčarenje duhana i cigareta iskorištene su kao osnova za modernizaciju mreža i veza za ilegalnu trgovinu drogama, automobilima, oružjem i imigrantima. Korupcija države i građana su na djelu često putem poslova koje finansira sama država a kontroliše organizovani kriminalitet. Jedan od modaliteta organizovanog kriminalnog djelovanja u ovoj oblasti ispoljava se u vidu kupovine robe od domaćeg preduzeća bez obračunatog i uplaćenog poreza na promet, da bi se ta roba prodavala za gotov novac najčešće fizičkim licima, a potom se sastavljala lažna dokumentacija kojom se prikaže da je roba prodana nekom drugom preduzeću radi dalje prodaje. Odgovarajuće forme ovog kriminala postoje i u oblasti uvoza određenih roba, kao što su nafta, kahva, cigarete i alkoholna pića, putem fiktivnih firmi iz Republike Srpske, da bi putem legalnih firmi iz Federacije roba prodavana u Federaciju BH, čime je izbjegavano plaćanje carinskih i poreskih obaveza državi.

Potencijalna prijetnja od elektronskog kriminala koji vrše grupe za organizovani kriminal još uvijek nije dovoljno poznata. Pored informacijskog kriminala, elektronski kriminal uključuje: krađu informacijskih usluga; promjene informacija; spriječavanje pristupa informacijama. Trendovi koji se koriste u okviru elektronskog kriminala su: korištenje Interneta protiv finansijskih institucija i povećanja broja elektronskog kriminala kojeg vrše » insajderi ». Finansijski kriminal, ili »kriminal finansijske moći« kao što bi ga neko opisao, može imati ogroman utjecaj na državne prihode, smanjujući priliv od poreza kroz organizovane prevare (malverzacije). Većina finansijskog kriminala nije nešto što je novo i nepoznato.

Ekonomski kriminal je ojačao u vremenu ekonomske liberalizacije kada se država nalazi u ekonomskoj tranziciji. Prilike se otvaraju za korupciju političara u procesu privatizacije, berzovne prevare, šverc. Profil ekonomskog kriminala viši se mijenja nego sam kriminal i podrazumijeva učešće velikog broja obrazovanih ljudi koji svoju aktivnost smatraju legitimnim. U mnogim slučajevima, neko smatra, ovakve vrste ekonomskog kriminala »dio privilegovane klase«.

3. Sprječavanje organizovanog ekonomskog kriminaliteta

Strategijski pristup sprječavanja organizovanog kriminaliteta omogućava adekvatnu preventivnu djelatnost nadležnih organa, uz primjenu

odgovarajućih ekonomskih, pravnih, političkih i drugih mjera koje pospješuju borbu protiv organizovanog kriminaliteta. Organizovana djelatnost, zasnovana na naučnim i praktičnim osnovama, stvara barijeru za prodor organizovanog kriminaliteta. Dobro organizovana, isplanirana preventivna djelatnost utiče na sprječavanje iznenađenja u vidu nagle pojave pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta.

Razmatrajući problematiku sprječavanja organizovanog kriminaliteta, s aspekta prevencije, a s ciljem iznalaženja efikasnih metoda adekvatnih našim društveno-političkim i ekonomskim uvjetima, od kriminalističkog značaja je da se sagledaju aktivnosti međunarodnih organizacija i pojedinih država, koje primjenjuju različite metode u njegovom sprječavanju, angažujući prije svega, profesionalne organe i sve druge društvene snage koje svojom aktivnošću mogu doprinijeti efikasnijem suzbijanju organizovanog kriminaliteta. Organizovani kriminalitet, uglavnom u težim pojavnim oblicima sve više se ispoljava u međunarodnim razmjerima pa njegovo uspješno sprječavanje podrazumijeva i odgovarajuće međunarodne mjere.

Još je veliki broj pitanja koje treba definisati pri Evropskoj Uniji da bi se osigurao efikasniji odgovor, npr, neophodna je potpuna implementacija odluka sa Samita u Tampere. Pored toga, potrebno je definisati pitanja koja se odnose na Europol; koji je odgovarajući broj jezika koji bi se koristio za uspješno djelovanje Europola, da li experti Europola treba da rade u zemljama članicama; zatim, pitanja koja se odnose na uspješnu implementaciju zajedničkih timova i međunarodnih snaga za implementaciju; pitanja vezana za ulogu u sprječavanju falsifikovanja novčanica EURA što nije u nadležnosti niti jedne državne policije. Na međunarodnom nivou, Konvencija Ujedinjenih nacija o sprječavanju trans-nacionalnog organizovanog kriminala predstavlja značajan korak naprijed. Ali, potrebno je još puno toga napraviti da bi ova Komisija našla svoju uspješnu primjenu u praksi, prije svega treba je ratificirati i implementirati u BIH kroz primjenu najboljih iskustava u oblastima kao što su: sprječavanje pranja novca i korupcije; prevazilaženje problema extradicije; osiguranje mjera zaštite svjedoka; poboljšanje zajedničke pravne pomoći; kao i predložene instrumente koji bi pomogli licima koja su nadležna za sprovođenje zakona – kao što je primjer omogućavanja svjedočenja putem video veza, ili traženjem zajedničke pravne pomoći elektronskom poštom (e-mail). Ključ uspjeha Konvencije bit će u njenoj uspješnoj primjeni.

4. Sprječavanje ekonomskog kriminaliteta u BiH

Bosni i Hercegovini potrebno je izvjesno vrijeme da transformiše svoje institucionalne strukture i zakone; to stvara nestabilne uslove u kojima organizovani kriminal stvara "alternativna" rješenja i institucije, npr. "zaštićeni porezi". Na taj način organizovani kriminal postaje društveni fenomen i mnoge zemlje ga smatraju "pravilom". Stvaranje adekvatnih pravnih instrumenata i regulativa predstavlja samo dio odgovora. BiH može imati koristi samo od novih organa koji su nadležni za sprovođenje zakona, a da nemaju nikakve veze sa prošlošću, pomoći koju dobiva od država članica EU u znanju i opremi; veće regionalne saradnje, npr. kroz inicijativu o saradnji u jugoistočnoj Evropi (SICI); povinovanje regulativima i uslovima propisanim od EU; stvaranje centralnih istražnih organa (ali ne do stepena kojim bi se ignorisale lokalne uprave).

Organi nadležni za sprovođenje zakona suočeni su sa velikim izazovima. Praksa ukazuje na neke od oblasti koje su predložene za usvajanje, kao što su:

- centralizacija organa za sprovođenje zakona,
- izbjegavanje stvaranja velikog broja odjela u okviru institucija koje su nadležne za sprovođenje zakona,
- formiranje interdisciplinarnih timova i fleksibilnih specijalnih jedinica,
- organizovanje većeg broja specijalizacija za službena lica koja rade na sprječavanju manje vidljivog ali kompleksnijeg kriminala kao što je pronevjera,
- bolje korištenje obavještajnih službi kao i istraživanje i analiza, stvarajući empirijske dokaze.

Bitno je da političari koji donose zakone shvate problematiku koja je vezana za organizovani kriminal. Lica koja su nadležna za sprovođenje zakona imaju značajnu ulogu u edukaciji političara (kao i medija i javnog mnijenja). Političari treba da shvate da su zakoni i njihovo sprovođenje samo dio rješenja. Političari moraju postaviti prioritete, ukoliko im je to dato; nekoliko institucija koje su nadležne za sprovođenje zakona mogu se istovremeno boriti protiv svih oblika kriminala. Kao dio odgovora na organizovani kriminal treba ustanoviti korijene uzroka. Mjerenje stvarne vrijednosti različitih strategija sprovođenja zakona u odnosu na postignute uspjehe, uključujući indirektno i nepredviđene efekte, vrlo je značajno za ocjenu različitih opcija strategija sprovođenja zakona.

Organizovani kriminalitet je duboko složen ekonomski, politički, socijalni i pravni problem. Pokazalo se da je njegova moć prilagođavanja tržištu i

akcijama represivnog aparata daleko veća nego je to slučaj sa legalnim organima i državom. Unutrašnja organizacija, razvijen komunikacijski sistem i visoka fleksibilnost su, možda, najznačajnije operativne i ekonomske komparativne prednosti organizovanog kriminaliteta. Otuda, mada korisne, gotovo sve krivično-pravne, materijalne i procesne reakcije su po pravilu zakasnile i veoma ograničene u efektima. S druge strane, postoje nastojanja da se u ime efikasnosti u borbi protiv organizovanog kriminaliteta ustupi nekim fundamentalnim ustavnopravnim ili međunarodno priznatim i zaštićenim ljudskim pravima, uključujući tretman u istražnom i sudskom postupku, metode pribavljanja dokaza i povjerljivih podataka. Strategije borbe protiv organizovanog kriminaliteta treba da budu usmjerene, prije svega, na oblast finansijske regulative, društveno-ekonomskog razvoja i demokratije, smanjenja objektivnih mogućnosti za zloupotrebe tržišne i državno-političke konjunktore, obrazovanja kadrova i koordinacija i saradnje na međunarodnom planu. Strategijski pristup suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu omogućava određenu preventivnu djelatnost nadležnih organa, uz primjenu odgovarajućih i drugih mjera koje pospješuju borbu protiv organizovanog kriminaliteta. Razmatrajući problematiku suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu, s aspekta prevencije, a s ciljem iznalaženja efikasnih metoda adekvatnih našim društveno-političkim i ekonomskim uslovima, od kriminalističkog značaja je da se sagledaju mišljenja nekih stranih autora koja se odnose na oblike borbe protiv organizovanog kriminaliteta.

Planiranje, kao jedan od metoda borbe protiv savremenog kriminaliteta, razrađuje i E.Kube, ističući da se borba protiv kriminaliteta uglavnom može voditi na dva načina. Jedan je stihijski u kom dominira empirizam i volutarizam, a drugi je zasnovan na određenom sistemu, pri čemu planiranje, kao izraz koncepcijske strategije, dolazi do punog izražaja, a osnove takvom planiranju su naučna saznanja u borbi protiv kriminaliteta.

Interesantno je mišljenje, koje u kontekstu sagledavanja oblika borbe protiv organizovanog kriminaliteta iznosi M.Fullkrug, smatrajući da novi oblici kriminaliteta zahtijevaju stalni razvoj i prilagođavanje metoda borbe protiv njih i da je nužno promijenjenim oblicima kriminaliteta suprotstaviti odgovarajuće razvijene metode borbe. Ovaj autor posebno ističe da se organizovanom kriminalitetu uspješno može suprotstaviti uvođenjem nove metode u vidu prikrivenog vođenja istražnih radnji protiv okrivljenih od samog početka, pri čemu i sam autor ukazuje na moguće probleme pravne prirode pa i sudske prakse. Izuzev ove novine, autor, kao već oprobane i uhodane načine u borbi protiv organizovanog kriminaliteta,

razmatra i korištenje i kontrolu telefona, jer su ove metode uvijek davale važne operativne informacije za dalje vođenje kriminalnog postupka.

Razvijene zemlje u kojima je razvijen organizovani kriminalitet, susreću se sa nizom teškoća i problema u pokušajima njegove kontrole, otkrivanja i osiguravanja dokaza. Iznijet ćemo slučajeve preventivnog djelovanja korištenjem posebne operativne metode i sredstava.

Posebne operativne metode i sredstva

Na početku da spomenemo da je sam naziv posebne operativne metode i sredstva najbolji primjer, najviše zbog višegodišnje upotrebe u policiji, gdje se udomaćio kao stručni izraz. Prirodnije bi bilo razmotriti odgovarajući izraz, koji najviše odgovara, kao što je izraz »tajne istraživačke metode,« međutim, pošto se izraz posebne operativne metode i sredstva udomaćio u policijskom rječniku, tako ćemo ga u nastavku upotrebljavati.

Kriminalističko poimanje posebne operativne metode i sredstava je način ofanzivnog prikupljanja informacija o kriminalnom djelovanju organizovanih kriminalnih struktura. Ide se u većini za tajno prikupljanje informacija putem infiltriranja u kriminalne skupine. Prikupljanje informacija ide preko tajnih saradnika, prikrivenih istražitelja, posebnih grupa za tajno promatranje, video-snimanje, kontrola telefonskih razgovora i drugi način komuniciranja, prisluškivanjem neposrednih razgovora članova kriminalnih udruženja. Većina spomenutih oblika prikupljanja informacija se primjenjuje u kriminalističkoj praksi evropskih država krajem devedesetih godina. Kako je spomenuto, takvo prikupljanje informacija moguće je zloupotrijebiti, zbog čega to predstavlja u određenim primjerima kršenje individualnih prava i sloboda uslijed čega je potrebno da je to područje kriminalističkog rada detaljno zakonski opredijeljeno i pod istražnim i drugim nadzorom. Navedeno saznanje pokušavamo implementirati u domaću kriminalističku praksu, što bi moralo naći svoje mjesto u kriminalnoj politici.

Izraz posebne operativne metode i sredstva ne nalazimo u raspoloživoj kriminalističkoj literaturi. Ovaj izraz bi trebalo naći u Zakonu o unutrašnjim poslovima Federacije BiH, u smislu da kriminalistička služba »upotrebljava posebne operativne metode i sredstva«. U Zakonu o krivičnom postupku u Federaciji BiH, koji se primjenjuje od 1998.god., uvedene su mjere nadzora i snimanja telefonskih razgovora i drugih oblika komuniciranja tehničkim sredstvima i prisluškivanjem, međutim, ipak ne postoji izraz »posebne operativne mjere i sredstva«. Na ovom mjestu treba

da spomenemo neka ključna pitanja, koja se pojavljuju u upotrebi spomenutih mjera. Mjere obuhvataju i veći broj nedužnih ljudi, koji se slučajno nađu u tom području upotrebe mjera; te ljude je potrebno obavijestiti o tome, a podatke koji su organi gonjenja dobili, je potrebno uništiti.

Krajem osamdesetih godina u Evropi se počela oblikovati strategija borbe protiv organizovanog kriminala. Strategija temelje zasniva na iskustvima američkih agenata, koji se s organizovanim kriminalom susreću već oko pedeset godina (pa tu dolazi i negativno iskustvo italijanskih agenata). Osnovni strateški cilj novoformirane strategije je uništavanje unutrašnjih kriminalnih struktura, koje su posve skrivene. Prepoznavanje tih struktura vrši se prikupljanjem informacija o njihovoj djelatnosti i povezanosti.

Prikupljnje informacija o relativno zatvorenim kriminalnim organizacijama je moguće pomoću tajnog agenta. Pored njega se značajno upotrebljavaju prikriveni istraživači koji se kriminalnim strukturama predstavljaju kao njihovi partneri, o čemu će biti govora. Da bi se pomoću oba oblika prikriveni prikupljenih informacija moglo približiti načinu djelovanja kriminalnih udruženja, moraju se upotrijebiti i druge posebne mjere, kao što su otkup inkriminiranog blaga (uvoz oružja, droge, piratski proizvodi i nevidljivo prikupljanje).

Na drugoj strani je potrebno radi sigurnosti i nadzora tih ljudi, pa i radi kasnijeg dokazivanja, te mjere kombinovati s načinom prikupljanja obavijesti, koje su do sada (legalno i nelegalno) prikupile obavještajne organizacije. Razumljivo je da takav način prikupljanja informacija zahtijeva snažnu analičku podršku i sudski nadzor.

S kriminalističkog gledišta je značajno da se uporedo s upotrebom tajnih istraživačkih metoda, pripremi, također, program za zaštitu informacija. S tim programom mislimo na zaštitu tajnih saradnika i prikrivenih istraživanja, na zaštitu svjedočenja u krivičnom postupku, pa i na zaštitu drugih učesnika u postupku (kriminalista, tužilaca, sudaca).

Organizovani kriminal se u Evropi počeo širiti tehnološkim razvojem, koji je ukinuo granice između država. Razvoju organizovanog kriminala doprinio je i raspad države bivšeg Sovjetskog saveza, gdje su postojeći nadzorni mehanizmi doživjeli velike čistke, bez posla su ostali i oni koji su ovladali organizovanim kriminalom za potrebe države. Zbog toga što organizovani kriminal više nego klasični ugrožava privredu i političku moć pojedinih država, potrebno mu se suprotstaviti sa efikasnijim sredstvima.

Kriminalistički stratezi i taktičari se slažu, da se bez ofanzivno prikrivenih istraživanja ne može prodrijeti u poduzetničko djelovanje hijerarhijski organizovane i birokratski vođene strukture organizovanog kriminala. Kriminolozi se slažu, da neki od oblika prikrivenih istražitelja radom ugrožavaju u ustavu zagarantovana lična prava i slobode, pa se tako i slažu da su određene promjene na tom području nužne. Izvjesnu ravnotežu je potrebno naći, i to po zadatku razumne kriminalne politike. Sve to važi i za BiH, koja se počela susretati sa različitim oblicima organizovanog kriminala.

Tajni agenti i prikriveni istražitelji

Posebna metoda prikupljanja dokaza protiv djelatnosti organizovanih kriminalnih društava je takozvana tajni agenti. Ta metoda se najprije upotrebljavala u SAD u borbi protiv mafijaških društava. U nekoliko izmijenjenih oblika su sedamdesetih godina to preuzele neke zapadnoevropske policije. Prikriveni istražitelj je posebno nadaren, i školovan i opremljen pripadnik policije, koji uspostavlja vezu s kriminalnim skupinama radi dobijanja informacija koje su podloga za sljedeću mjeru policije u borbi protiv kriminalne skupine. Iz navedenog proizilazi da prikriveni istraživač izvršava svoju dužnost tačno određenim ciljem - približiti se nekoj kriminalnoj organizaciji te prikupiti dovoljno indicija i dokaza za uspješno uništavanje organizacije. Djeluje po nalogima nadređenih i pod kontrolom drugih organa, po nalogu tužilaštva. Pri tom mora imati brižno izgrađenu »legendo« namještenu biografiju, za koju mora posjedovati dokumente, kako bi najbolje odgovarao prikrivenom istraživaču. Zato mora prikriveni istražitelj usvojiti jezik kriminalnog podzemlja, način ponašanja i oblačenja, i sve djelatnosti poistovjetiti sa skupinom, u koju se uključuje. Pred uključenje u takvu skupinu mora dobro proučiti psihologiju ponašanje skupine, u koju se želi uključiti, te na osnovu svega toga savladanog igrati ulogu pripadnika te skupine. Poznavanje skupine na izgradnji legende su potrebne radi zavaravanja prikrivenog istražitelja pred otkrivanjem. Pored toga je velika obaveza za takvog istraživača svakodnevno djelovanje na ivici zakona. Istraživač mora na jednoj strani djelovati po pravilima kriminalne skupine, a na drugoj, pak, u okviru zakonskih normi, što je velika obaveza radi moguće diskreditacije. Radi pripreme načina življenja, ponekad za raspolaganje nenamjenskih sredstava, dolazi do posebno teških situacija kada istraživač izvrši zadatak, za koji je pripremljen, zatim da se mora vratiti u realno sadašnje stanje, te se opravdati o nenamjenskim finansijskim i materijalnim sredstvima.

Iz opisanog lahko možemo da prepoznamo sve okolnosti koje se moraju poštovati pri počinjanju djela s prikrivenim istražiteljima;

- nadarenost, školovanost i opremljenost,
- brižno izrađena legenda,
- poseban način vladanja,
- moralno djelovanje u okviru zakona,
- mogućnost povratka u realno stanje po izvršenom nalogu.

Kako primjećujemo, u kriminalu u svijetu je sve bolja organizovanost. S klasičnim metodama policija je nemoćna pri otkrivanju skupina organizovanog kriminala. U borbi protiv takvih oblika kriminaliteta se mora zato organizovati policija. U primjerima organizovanog kriminala nemamo klasičnog odnosa izvršilac-žrtva. Žrtve nisu zainteresovane za prijavu izvršioca (takav je primjer kod prodaje droge). Upravo zato ne možemo unaprijed predvidjeti kraj izvršiocima. Osim toga, moguće je sa klasičnim policijskim metodama spriječiti se izvršiocima kojih nema u hijerarhijskoj strukturi kriminalne skupine. Ukoliko želimo uhvatiti te koji su sve više u samom vrhu, moramo upotrijebiti druge metode rada i upravo upotreba prikrivenih istražitelja je jedna od takvih metoda. Na taj način borba protiv organizovanog kriminala se pokazala uspješna u Nizozemskoj, gdje je snažno i politički poduprta akcija protiv organizovanih kriminalnih djelatnosti. S prikrivenim istraživačem prodire se u rukovodne strukture organizovanih kriminalnih skupina, koji sa aktiviranjem vodećih struktura dosežu do unutrašnje cjelokupne organizacije. U literaturi o prikrivenim istraživanjima dolazimo do saznanja, da istraživač ne smije navoditi na krivično djelovanje, izvršavati krivična djela pri obavljanju istraživanja. Zato je bit istraživačkog rada otkrivanje i prikupljanje dokaza krivičnih djela kriminalne skupine, s tim da istraživač pri tim krivičnim djelima nije učesnik ni izvršilac. U njemačkom zakonodavstvu se prikriveni istražitelj upotrijebi pri otkrivanju većeg kriminala, gdje druge kriminalističke metode ne daju rezultate. Prikriveni istraživač u svom radu ne smije izvršavati krivična djela jer je i on krivično odgovoran za svoje prekorachenje. Za njegova djela je potrebna saglasnost državnog tužioca.

Uloga države u sprječavanju kriminalnih krivičnih djela nije na izazivanju krivičnih djela, zato se postavlja pitanje upotrebe prikupljenih dokaza. Tako policija ne smije upotrijebiti sredstva koja su u suprotnosti s načelima pravne dežave. Mjera do koje prikriveni istraživač može obavljati djelatnost u kriminalnoj organizaciji, jeste tačno utvrđena, zasniva se na njihovoj pasivnosti i na neaktivnom učestvovanju u djelatnosti

organizacije. Kada prikrivenog istražitelja uvede policija, potreban je odgovarajući nadzor nad takvim istraživačem. Pri tome je najviši problem, da takav nadzor obavlja tužilaštvo kao organ gonjenja u prekrivičnom postupku, jer se tako najlakše postiže o upravljačkom djelovanju nad prikrivenim istražiteljem. Po obavljenom nalogu, postavlja se novo pitanje, da li takvog prikrivenog istražitelja treba upotrijebiti, za svjedočenje na sudu. U tom smislu tužilac zagovara stajalište da takvog prikrivenog istražitelja nije dobro upotrijebiti kao svjedočenje u daljnjem postupku. To bi ugrozilo njegov dalji rad i njegovu životnu sigurnost. Zato prikriveni istražitelj prikuplja indicije i dokaze o kriminalnom djelovanju; ne smije se upotrebljavati na nova krivična djela ili njihove slične oblike.

U uporedbi s prikrivenim istraživačem, o kome smo do sada govorili, pravo je mjesto da kažemo nešto o takozvanom »tajnom agentu » kako ga poznaju SAD. Kao što ćemo vidjeti, postoje razlike između prikrivenog istražitelja, kako ga poznajemo u nekim evropskim državama i tajnog agenta, kako ga poznaju u SAD.

Djelovanje tajnog agenta je dugotrajnije i za razliku od prikrivenog istražitelja djeluje po vlastitim nahodnjima. Pod određenim okolnostima za uspješno izvršavanje svojih naloga može da stvori neka kažnjiva djela. Njegova uloga nije tačno određena i lahko se mijenja u pogledu sticanja, koja se mijenja, s obzirom na karakteristike i obim kriminalne djelatnosti odgovarajućih kriminalnih skupina ili kriminaliteta na određenom području. Pri tome moramo ponoviti da za takvog agenta više dolaze do izražaja lične sposobnosti, jer mora djelovati prema vlastitoj inicijativi i poštovati načela pravne države, pokušati se udještvoovati u kriminalne aktivnosti i prilagoditi se kriminalnom načinu življenja. Pri tome je kreiranje legende još više potrebno nego kod prikrivenog istražitelja. Posebna nesigurnost za takvog agenta prijeti od onih koji su mu nadređeni radi usklađivanja njegovog rada. Upravo tako mora agent dati priču svakih šest mjeseci, na osnovu pitanja, državni tužilac produžava njegove naloge za sljedećih šest mjeseci. (Organized crime Presentation, gradivo seminara FB/ : Ljubljana 1995.)

Glavna namjera prikrivenih istražitelja i agenata je sprječavanje daljnjih kriminalnih djela te onemogućavanje i otkrivanje rukovodnih lica u kriminalnim organizacijama. Upotreba prikrivenih istražitelja i agenata je jedan od uspješnih odgovora u borbi protiv organizovanog kriminala. Upotreba prikrivenog istražitelja zahtijeva brojne pripreme i učešće institucija koje se bore protiv kriminala. U takav rad moraju biti uključeni predstavnici policije, tužilaštva, sudstva pa i politike, jer svaka upotreba prikrivenog istražitelja može da ugrozi temelje pravne države radi

mogućnosti zloupotrebe i prikrivanje ovlaštenja. Pri tome spomenimo negativnost, koja prijete prikrivenom istražitelju i agentu. Radi velikog psihološkog pritiska i kretanja u kriminalnom okruženju, strahu za svoje i raspolaganju s nenamjenskim sredstvima, agent se lahko poistovjećuje, ili pak izgubi život. Zato u SAD uvode svake godine psihološko testiranje, seminare i savjetodavne razgovore. Ukoliko dođe do razotkrivanja tajnog agenta, takav agent se uključuje u program za zaštitu, što predstavlja dodatne troškove za državni budžet.

Analize koje se bave razrješavanjem organizovanog kriminala, kojih je ipak manje, pokazuje da postoje oni koji zagovaraju tezu da osnovna ljudska prava i slobode nije moguće kršiti, da bi suzbili organizovani kriminal. Međunarodne konvencije, koje obrađuju područje suzbijanja organizovanog kriminala, ne predviđaju da pri suzbijanju nije moguće odstupiti od ustavno zagwarantovanih ljudskih prava i sloboda. (United Nation Action Against Organized Crime, 1995.) Sve redom govore da moraju biti zakonski određeni slučajevi, pod kojim je moguće odstupiti od načela ustavno zajedničkog osiguranja ljudskih prava. Stvar je odgovarajuće kriminalne politike da odluči, detaljno se opredijeli u kojim slučajevima organizovanog kriminalna djelatnost može da ugrozi sigurnost države. Kao što vidimo, posebne metode borbe protiv organizovanog kriminala su, koliko-toliko, efikasno oružje pri sprječavanju organizovanog kriminala. Razumljivo je da se metode zloupotrebe neselektivno upotrebljavaju, i za svake druge oblike prikupljanja informacija u sprječavanju djela. Lahko neke od metoda globalno posežu i u ljudske slobode i prava, pri čemu je potrebna zakonska regulativa i dodatni nadzor. Upravo zato treba detaljno odrediti u kojim primjerima je moguće upotrijebiti ponuđene metode. Takvo opredjeljenje nije stvar kriminalistike, nego kriminalne politike. Mjere pripremljene u borbi protiv organizovanog kriminala, koje bi morala donijeti kriminalna politika, morale bi u sebi sadržavati prevenciju, izvršno krivično zakonodavstvo i usklađen rad policije i pravosuđa do poštivanja međunarodnih preporuka i radnji. Osim toga, treba usporediti, da u borbi protiv organizovanog kriminala dobijemo jasnu podjelu i informisanjem javnosti o obimu i djelovanju organizovanog kriminala, i mogućnost za njegovo sprječavanje. Zato treba upotrebu prikrivenog istražitelja upoznati i sa brojnim iskustvima u svijetu.

Evropa pokušava da iz iskustva Sjedinjenih Američkih Država preuzme modele mjera za borbu protiv organizovanog kriminala, mada se zna da se mjere ne daju direktno prenositi u datu sredinu. Zato se obično s nekim modifikacijama primijene u datu okolinu.

Uspješno suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu u uvjetima koji su aktuelni u našem društveno-političkom i ekonomskom životu, zahtijeva sveobuhvatnu akciju u kojoj učestvuju nadležni državni i društveni subjekti radi sprječavanja pojavnih oblika organizovanog kriminaliteta. U primjeni preventivnih mjera mora se polaziti od usvojenih međunarodnih standarda i normi, koji su ranije razmotreni. U primjeni preventivnih mjera uvijek se mogu imati u vidu osnovni elementi koji kontrolišu organizovani kriminalitet: jaka, stabilna i hijerarhijski postavljena kriminalna organizacija, odnosno postojanje kriminalnih veza sa organima vlasti, državom, njenim organima i drugim značajnim organima. Na osnovu sagledavanja do kojih se došlo provedenim istraživanjem, a uzimajući u obzir iskustva stranih zemalja gdje su ispoljeni znatno organizovaniji i složeniji oblici organizovanog kriminaliteta, moguće je, u određenoj mjeri, prognozirati razvoj i buduće ispoljavanje organizovanog kriminaliteta, ne samo u odnosu na postojeće oblike nego i u nastajanju njihovih novih oblika. U kojoj mjeri će organizovani kriminalitet uspjeti da se održi i da se razvija, zavisit će od postojanja povoljnih uvjeta u društveno-ekonomskom i političkom životu koji omogućuju njegovo egzistiranje, odnosno od spremnosti države i svih nadležnih subjekata da se efikasnim preventivnim mjerama suprotstave organizovanom kriminalitetu. Uspješna prevencija i kontrola organizovanog kriminaliteta zahtijeva racionalnu strategiju sprječavanja, koja će odgovarajućim ekonomskim, pravnim i političkim mjerama, stvarati povoljnije uvjete za sprječavanje organizovanog kriminaliteta, odnosno sprječavanje njegove ekspanzije.

Uspješna strategija sprječavanja podrazumijeva izgradnju privrednog sistema donošenjem konzistentnih ekonomskih mjera i odgovarajućih pravnih propisa, gdje u prvom planu mora da bude prisutna adekvatna djelatnost države. Sigurno je da je u okviru cjelokupne aktivnosti u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu, pored postojećih metoda, potrebno stalno usavršavati i uporedo pronalaziti nove i savremenije metode koje će garantovati veći stepen efikasnosti u borbi protiv već ispoljenih oblika organizovanog kriminaliteta. U tom kontekstu posebno je značajno da država odgovarajućom djelatnošću u okviru svojih nadležnosti stvori uvjete koji će nadležnim organima omogućiti da djelatnost usmjere u pravcu određenih kriminalnih pojava, za koje postoji osnovana pretpostavka da su već uspostavile odgovarajuće veze sa državom, njenim organima, utjecajnim političkim partijama i strankama i većim privrednim i finansijskim subjektima.

Sprječavanje organizovanog kriminaliteta mora da prevazilazi entitetske okvire u mnogo većem obimu nego što se danas čini, budući da se s tim ciljem mogu koristiti mnogi instituti međunarodne saradnje, kao i oblici saradnje putem Interpola.

Jasmin AHIĆ¹

**Zajednička vanjsko - sigurnosna politika evropske
unije: između imaginacije i stvarnosti**

**Common Foreign – Security policy Of European Union:
Between Imagination And Reality**

Sažetak

Osamnaestog aprila 1951. godine šest suverenih država: Belgija, Francuska, Njemačka, Italija, Luxemburg i Holandija potpisuju Pariški ugovor o stvaranju jedinstvene "Evropske zajednice za uglj i čelik" koja će, preko Evropske zajednice, izrasti u ono što danas čitav svijet poznaje kao Evropsku uniju (EU). Autor analizira jedan od segmenata politike EU (zajedničku vanjsko-sigurnosnu politiku) i najnovije promjene koje su se desile u njenom provođenju. Smatra da nepomirljivi interesi, zadržavanje djelovanja vanjske politike zemalja članica EU u okrilju svojih nacionala i insistiranje EU da se jedino kroz mehanizme institucija EU (Evropska komisija i Vijeće ministara) može efikasno implementirati vanjsko - sigurnosna politika, napokon nalaže zajednički kompromis. Novi impetus koji se očituje kroz nove mehanizme (stvaranje vojnih struktura EU, Visoki predstavnik, Zamjenik predstavnika, odluke o međunarodnim sporazumima) postavlja EU na poziciju koja joj u modernom novosvjetskom poretku i pripada. Također, autor ukazuje na probleme i razloge koji su bili uzrok slabog razvoja Zajedničke vanjsko-sigurnosne politike u proteklim i "uspješnosti" u posljednjim godinama 20. stoljeća.

Ključne riječi : Evropska unija, zajednička vanjsko-sigurnosna politika, sigurnost, nova struktura

---

¹ Mr. sci., asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

Davne 1952. godine prvi predsjednik Evropske komisije, gospodin *Walter Halstein* (Valter Halštajn), pokušao je da formalizira i uspostavi odnose između Komisije i predstavnika trećih zemalja u Briselu. Predsjednik *De Gaulle* (De Gol) odmah ga je ukorio, govoreći, da ova vještački stvorena zemlja ne može uspostavljati takve kontakte. Time je htio upozoriti da vanjska politika u svojoj biti znači poistovjećivanje sa nacijom i državom, a Evropska zajednica to zasada nije. I stvarno, kada je u pitanju politički program ili poljoprivreda, Evropska zajednica zna gdje joj je pozicija, dok kada je u pitanju politički identitet i vanjsko – sigurnosna politika to nije tako.

Ali šta bi u stvari trebalo da je *Zajednička vanjsko-sigurnosna politika* (CFSP)² Evropske unije? I da li bi članice trebale da se odreknu svojih prava na vođenje vanjske politike, na uštrb ove zajedničke politike?

Planovi koji su za cilj imali stvaranje *Zajedničke vanjsko-sigurnosne politike* *Plouvenov* (Plevenov) *plan*³, *De Gasperijev* (Gašperijev) *plan*⁴, *Foucheov* (Fušeov) *plan*⁵ ... su završili neuspjehom, i tek je sa *Evropskom političkom suradnjom*⁶ (EPC) na dotada najvišem nivou 1970. godine, začet prvi ozbiljniji koncept provođenja u ovom segmentu. Veoma se sporo razvijao, upravo zbog osjetljivosti materije u koju je zadirao. Nakon dvadeset godina, 1989. godine, upao je u veliku džunglu komiteta i rezultat su bile upozoravajuće deklaracije (većinom sedmicu ili dvije poslije perioda u kojem bi te deklaracije mogle utjecati na događaje). Mnogi akademski kritičari su primijetili da je struktura ostala u sferi diplomatske igre dajući mogućnost zaposlenja funkcionerima koji nisu informirali parlament ili medije, ostavljajući javno mnijenje bez ikakvih informacija. *Zajednička vanjsko-sigurnosna politika* nije zapravo uspjela da promovira bilo koji supstancionalni nacionalni interes zemalja Članica EU iz sfere vanjske sigurnosne politike.

Od tada Evropska unija počela je pridavati mnogo više pažnje ovom izuzetno važnom segmentu. *Ugovor iz Maastrichta* [*Shema 1.*] 1993.

² *Common Foreign and Security Policy*, Treaty of Maastricht, 1989. g

³ *Francuski prijedlog* zajedničke vanjske politike i zajedničkog odbrambenog sistema, na supra-nacionalnoj bazi. Potpisan od strane Belgije, Francuske, Njemačke, Italije, Luxembourg i Holandije. Propao kad je 1952. godine Francuski parlament odbio da ga ratificira.

⁴ *Alice De Gasperi*, 1954. g, ponovni prijedlog za stvaranje evropskog odbrambenog sistema na supra-nacionalnoj bazi.

⁵ *Francuski prijedlog*, 1961. g., za uspostavljanje Evropske Političke Unije na intergovrementalnim principima. Odbijen od većine zemalja članica EU.

⁶ *Luxembourg Report*, EU iz 1970. g

godine kreirao je *Zajedničku vanjsko-sigurnosnu politiku (CFSP)* ⁷ koja usvaja osnovne postulate:

- očuvanje zajedničkih vrijednosti, fundamentalnih interesa, nezavisnosti i integriteta Unije.....
- jačanje sigurnosti Unije.....
- održavanje mira i jačanje međunarodne sigurnosti.....
- promoviranje međunarodne saradnje.....
- razvijanje i jačanje demokratije i vladavine zakona, i poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda.....

No, ovi postulati nisu odgovorili na pitanja u mjeri koja bi zadovoljila bilo koga. Historija je ispisana sa propalim pokušajima da se kreira *Zajednička vanjsko-sigurnosna politika* koja bi bila nešto više i učinkovitije nego li suma određenih dijelova vanjskih politika zemalja Članica EU.

Tek *Amsterdamski Ugovor* 1997.godine, poziva da se odredi i Visoki predstavnik za *Zajedničku vanjsku - sigurnosnu politiku* koji će mnogo aktivnije raditi u ostvarivanju ciljeva i jačanju ove politike, jer "*nezavisnost modernih ekonomija i povećana važnost transnacionalnih faktora znači da aktivna i efektivna vanjska politika ne može biti limitirana tradicionalnim aspektima međunarodnih odnosa*"⁸ .

I napokon Vijeće Evrope u Helsinkiju u decembru 2000. godine preduzelo je prvi veliki korak u sigurnosnoj politici *stvaranjem* vojnih struktura Evropske unije. Vojne strukture su bazirane na dobrovoljnoj osnovi za korištenje u EU akcijama, svaka Članica EU raspolaže sa 50 000-60 000 vojnika koji u roku od 60 dana moraju biti spremni na mogućnost vojne akcije u trajanju najmanje godinu dana.. Uspostavljena su stalna politička i vojna tijela:

- Stalni političko-sigurnosni komitet;
- Vojni komitet;
- Vojno osoblje;

a rok za potpunu operacionalizaciju čitavog programa je januar 2003.godine ⁹ .

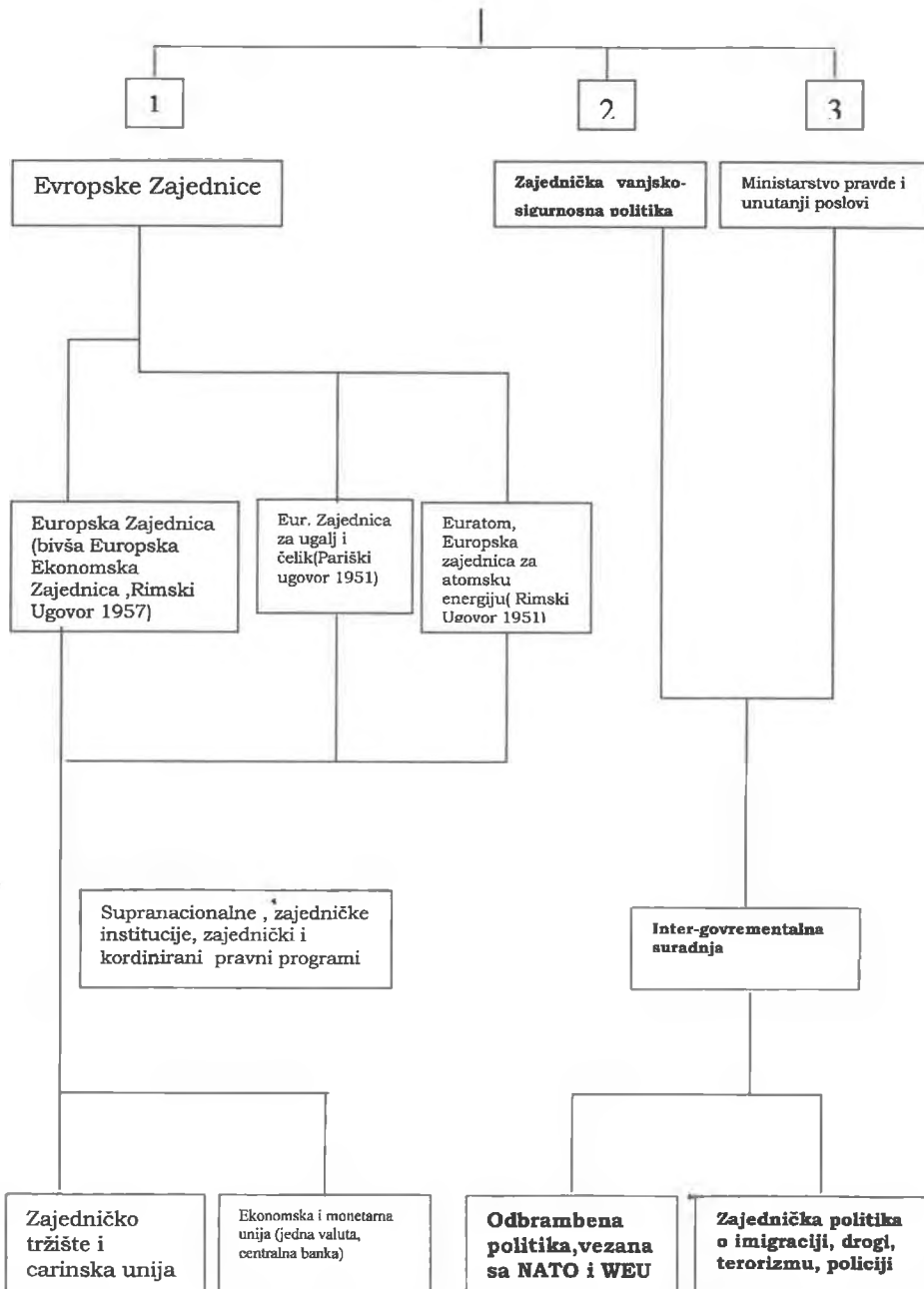
⁷ *Treaty of the European Union* . J.1 (11), Maastricht , 1993.g

⁸ *Agenda 2000*,article 28 ,Evropska Komisija, Bruxells 1997. g

⁹ www.europa.eu.int/commo/external/eustructures. (Oficijelna web stranica EU)

EVROPSKA UNIJA

osnovana Ugovorom o osnivanju Evropske unije u Maastrichtu 1993.g

HEMA 1. (Izvor: John Tilson "European Community Law Text, Cases and Materials" University of Manchester, Manchester 1995.g)

Šta je prouzrokovalo ovaj novi impetus?

Izložiti ću tri razloga:

1. Prvi, razlika između vremena koje je utrošeno i napora koji je učinjen u uspostavljanju – *"Evropske političke suradnje"*¹⁰ i rezultata. Kako je EU napredovala na drugim poljima, sa proširenjem (enlargement), sa jednim tržištem (single market) i sada sa jednom monetarnom politikom i jednom valutom (Euro) postajalo je sve jasnije da je evropska vanjska politika sve više zaostajala.

2. Drugi, padom Berlinskog zida čitava geopolitička i sigurnosna slika Evrope je promijenjena. Do tada je Evropa uvijek znala *protiv* čega je, dok je sada morala da radi na onom *zašto jeste*. U takvoj poziciji Evropska zajednica je morala pokazati da se zna nositi sa nestabilnošću koja je uveliko kucala na vrata. Slabost Evrope se i definitivno razotkrila poniženjem *"časti Evrope"* u Bosni i Hercegovini, gdje Evropa nije uspjela da zaustavi sukobe niti je uspjela da omogući bilo kakve ozbiljne pregovore sve dok S.A.D nisu odlučile da interveriraju. Evropsko oslanjanje na vojne efektivne S.A.D na Kosovu je također imalo sličan galvanizacijski efekt.

Članice EU su napokon shvatile da trebaju jedinstvenu i efikasnu *Zajedničku vanjsko-sigurnosnu politiku* da bi se tako loša i sramna pozicija u novosvjetskom poretku promijenila na bolje.

3. I treći, desile su se značajne promjene u odnosu na američki utjecaj u sferi sigurnosne politike u Evropi, ali je još od Drugog svjetskog rata kod većine Članica zastupljeno odobravanje maksimalnog američkog utjecaja na polju sigurnosti. S.A.D su, u biti, podijelile Evropu na one koji su bili antiamerički raspoloženi u vezi sa maksimalističkim utjecajem S.A.D, do onih koji su se plašili da će jaka zajednička vanjska i sigurnosna politika, naročito odbrambena, ugroziti izuzetno važnu transatlantsku vezu. Možemo konstatirati da su i jedni i drugi bili u krivu, jer Evropa i S.A.D u svakoj konstalaciji odnosa trebaju jedna drugu.

¹⁰ Vidi 5

Ova tri razloga su prouzrokovala novi impetus i sada imamo novu *Zajedničku vanjsko-sigurnosnu politiku* kao i vojne efektivne koji na bazi dobrovoljnog angažmana mogu biti odmah angažirani, a Visoki predstavnik *Havier Solana* (Havijer Solana) predsjedava Vijećem Sekretarijata koje uz jedinstvo glasova može donijeti odluku o angažiranju vojnih efektivna.

Važan napredak koji se desio u zadnjoj dekadi je to da zemlje Članice EU napokon dopustile Evropskoj komisiji pravo na inicijative, uspjele su se dogovoriti da se pojedine odluke donose većinom glasova, i napokon prihvatile činjenicu da je EU "*okupirala prostor*" i time reducirala slobodu nacionalne sigurnosne akcije .

Veoma je važno ovo razumjeti, a također je važno da to shvati i sama Evropska komisija, koja je zajedno sa Vijećem ministara EU, zadužena institucija za implementaciju *Zajedničke vanjsko-sigurnosne politike*. Vanjska politika ostaje primarno stvar demokratski izabраниh vlada Članica EU, ali će se sve više ispoljavati kroz ove institucije Evropske unije.

Neophodno je da sve Članice EU priznaju šta to, zapravo, žele postići radom *Zajedničke vanjsko-sigurnosne politike*, već odavno je postalo jasno da je *intergovernmentalizam*¹¹. recept za slabost i mediokritetstvo (jer svaka Članica ima pravo *veta*), što za evropsku vanjsku politiku znači definitivni vanjsko-politički poraz. To će postati još očiglednije kada EU primi nove članove. Članice mogu i moraju razbiti nekonkretnost i razlike inter-governmentalizma. Jer kao što je predsjednik Chirack (Širak) rekao u svome vanjsko-političkom govoru od 30.05.2001. godine: "*Neke Članice mogu i moraju se ponašati kao vodeća snaga, kako bi Evropa dobila koherentnu vanjsku politiku visokog nivoa*".

No, snaga volje i snaga apela zajedničkih interesa nije dovoljna. Zato su *Mastriht i Amsterdam*¹² spojili inter-governmentalne sa metodama zajedničkog odlučivanja . Ono što je dobijeno je daleko od savršenstva, ali ipak donosi određene rezultate i bez obzira kakvu formu , strukture, procedure, instrumente *Zajednička vanjsko-sigurnosna politika* imala, mora postojati odlučnost i istrajavanje institucija EU i zemalja Članica EU da što bolje podupiru *Zajedničku vanjsko-sigurnosnu politiku*.

¹¹ *intergovernmentalism*, (enlgł.među vladanje) koncept političkog institucionalnog odlučivanja koji predviđa jednoglasno donošenje odluka (primjer institucija EU)

¹² *Treaty of EU*, Ugovori Evropske Unije

Također, ne smije se razdvojiti evropska vanjska politika od institucija koje su dale najviše instrumenata za provođenje same politike kao što su pitanja vanjske trgovine uključujući : sankcije, evropsku vanjsku pomoć, kao i vanjski aspekt uspostavljanja i poštivanja zakona (kroz Ministarstvo pravde i domaćih poslova EU).

Ali šta zapravo Evropska unija želi da postigne sa *Zajedničkom vanjsko-sigurnosnom politikom*? I šta Članice EU žele dobiti sa novom strukturom i novim impetusom?

Uzimajući u obzir da Evropska Unija ima široku odgovornost i interese sasvim je logično da i *Zajednička vanjsko-sigurnosna politika* mora dosegnuti nivo svjetskih razmjera, kako bi uspješno zadovoljila tu odgovornost i postavljene interese. U okviru toga velika pažnja mora se obratiti i na napore koji se neupitno moraju napraviti kako bi se ostvarili osnovni ciljevi koje bi Evropska unija trebala postići¹³ :

- Kao prvo EU mora, uspostaviti još jače veze sa najbližim susjedima i riješiti odnose sa Amerikom. Upravo zbog bezgraničnog povjerenja u modernu tehnologiju , koja je u ovom vremenu preduslov za dominiranje S.A.D - vodeće svjetske sile, (ilustrativan je problem sa američkim nacionalnim antiraketnim štitom koji ukoliko bude uspostavljen ostavlja nezaštićene evropske članice NATO-a). Taj najnoviji koncept američkog izolacionizma definitivno se ne može održati, jer tada Evropa mora tražiti nova sigurnosna rješenja koja sigurno neće odgovarati američkim interesima. Ako je odnos na relaciji EU - Amerika upitan, onda je odnos EU - najbliži susjedi neupitan . Sigurno je da u tom odnosu EU mora istrajati u nakani da postigne sigurnost u najbližoj suradnji sa svojim susjedima, a to zahtijeva efikasno provođenje na terenu putem mehanizama kao što su: trgovina, vanjska podrška, saradnja u području zaštite okoliša, politika zdrave konkurencije kao i svih ostalih segmenata koji su značajni za Članice EU.

¹³ Mnogi anličari *proevropske* orijentacije se slažu sa razlozima koji su prouzrokovali *novi impetus* . Jedan od njih je i **gosp.Rt Hon Chris Pateten** , specijalni Izaslanik Evropske Komisije za *Zajedničku vanjsko- sigurnosnu politku*,(pogledaj govor od 15.06.2000.g na *Institute Francais des Relations Internationales* u Parizu, www.europa.eu.int/pol/index.htm)

Članice ne mogu, odvojeno, provoditi same svoju vanjsku politiku, ne samo zato što su njihovi utjecaji veoma mali nego i zbog toga što ona zavisi od instrumenata koji su izraženi kroz institucije EU¹⁴.

- Drugi cilj je, da EU primijeni svoje iskustvo u multilateralnoj saradnji na široj bazi, jer je EU jedinstveni primjer uspješne regionalne saradnje, radi na očuvanju najvećih vrijednosti članica EU kao što su odvojene kulture, jezici, tradicija, historijski identitet sa jedne strane, dok sa druge suzbija ono što je negativno - nacionalizam, ksenofobiju, zajedničku sivu ekonomiju i šverc, kao i njihove tendencije da možda krenu i u rat između sebe.
- I treći ukupni cilj EU trebao bi biti, ostvarenje tendencije da postane ozbiljan rival S.A.D u vođenju svjetske politike. Normalno je da ne treba praviti izbore između evropeizma i atlanticizma, jer se oni u svakom slučaju prožimaju. Amerika treba da usko saraduje i da bude saveznik i oslonac Evropi (kroz NATO), jer Evropa može da bude zahvalna i podređena Americi u mnogim segmentima, ali u vanjsko - sigurnosnom zasigurno ne¹⁵.

Da pređemo sa generalnog na partikularno.

Ako je prioritet EU da unutarnja sigurnost bude na visokom nivou, onda i vanjska sigurnost mora dobiti mnogo veću zastupljenost. Treba stvoriti dinamičnu evropsku ekonomiju koja može podržati ozbiljnu vanjsku politiku. "Dajte mi ugalj" rekao je prvi poslijeratni britanski sekretar vanjskih poslova *Ernie Bevin*, "I dat ću vam politku". To znači da pored vojnih efektivna koji su zasigurno dostatni, i uspješna i jaka vanjsko-trgovinska politika Evropske komisije predstavlja također ključni dio jake Evropske vanjsko-sigurnosne politike zbog koje:

- EU mora biti *lider u globalizaciji*, koja je snaga za dobro ne samo zbog jačanja ekonomije i susjednih zemalja, nego i zbog promocije otvorenog društva i liberalnih ideja. Tome u prilog idu

¹⁴ John Petterson and Helene Sjursen, "A Common Foreign Policy for Europe" Routledge, London 1999, pog.II

¹⁵ Rudolph Sharping, Njemački ministar odbrane, 38. "Weltkrieg" sigurnosna konferencija, govor, Munchen 03.02.2002.g

i razgovori koje čelnici WTO vode sa Narodnom Republikom Kinom.

- Evropska unija, na primjer, mora uzeti u obzir *rizik od polarizacije između povezanih i izoliranih*. Liberalna trgovina i napredna tehnologija poboljšavaju život nekima, ali ne svugdje i ne u svim zemljama. Jedan primjer, dok Evropa svake godine potroši 11 milijardi Eura na sladoled, dotle na Afričkom kontinentu 174 od 1000 djece ne doživi starost od 5 godina.

Ovakvi primjeri ukazuju da problemi koji se javljaju u izoliranim zemljama ne smiju biti zanemareni i gurnuti u stranu, jer iz njih se rađaju problemi za EU.

Sve ovo nas dovodi do vanjske pomoći – područja u kojem je stvarnost da EU čini mnogo manje nego je to stvarno u njenoj moći. EU i njene Članice kontribuiraju sa 55% oficijelne međunarodne razvojne pomoći i nekih 66 % grantovne pomoći. Ali taj novac, po mnogim analitičarima, nije dobro rukovođen niti utrošen, što je i činjenica. I upravo zato narasta jaz između, s jedne strane, EU i s druge strane nerazvijenih dijelova Evrope i svijeta, što za posljedicu ima porast nestabilnosti i nesigurnosti, koje samom svojom pojavom imaju negativne posljedice po EU u vidu porasta organizovanog kriminala, sive ekonomije, sukoba - izbjeglice, raseljene osobe, imigracije itd.

Da bi se takav trend spriječio EU mora pokazati volju i istrajavanje u implementaciji, putem određenih aktivnosti:

- postepenom integracijom zemalja u Uniju putem tkz. Stabilizacijskih i Pridružnih programa;
- uključivanjem rekonstrukcije ekonomija ovih zemalja kroz unutar-regionalnu trgovinu, kao i kroz programe *Pakta za stabilnosti u jugoistočnoj Evropi* koji već ima efikasnu realizaciju i instrumentarij kako na planu ekonomskih tako i na planu sigurnosnih tranzicijskih procesa ;

Nerealno je i očekivati da se desi određeni radikalni preokret na bolje, i da *Zajednička vanjsko- sigurnosna politika*, odjednom preko noći, postane izuzetno efikasna na svim poljima, ne samo zbog posesivnosti članica EU na svoje nacionalne prerogative, nego i zbog objektivne nemogućnosti

implementiranja određenih ciljeva kroz mehanizme¹⁶, koji još uvijek nisu funkcionalno postavljeni . No ono što je dobro je to, da zemlje članice sve više uviđaju potrebu vođenja vanjsko- sigurnosne politike kroz institucije EU, što praktično ima za rezultat da je poslednjih godina postala praksa da vanjsko-sigurnosna politika bude mnogo više nego samo deklarativna (Tabela 1.). Uzimajući u obzir zbivanja od 11. septembra koja su promijenila svijet, kako međunarodnih odnosa tako i svijet sigurnosne politike realno je očekivati da ovaj, do sada nerazvijeni segment Evropske unije, dobije sve veću pažnju i da vrlo brzo preraste iz "srama" u "ponos" Evropske unije. Na kraju možemo zaključiti da ako EU stvarano želi postati dostojan rival u novom svjetskom poretku , onda zemlje članice EU i institucije (Evropska komisija i Vijeće ministara) moraju istrajati na provođenju *Zajedničke vanjsko-sigurnosne politike* kroz novu strukturu koja je uspostavljena.

1993	Podrška humanitarnom dopremanju hrane u Bosni i Hercegovini
1994	Evropska administracija nad Mostarom
1995	Podrška izbornom procesu u BiH
1996	Određivanje specijalnog izaslanika za Mostar
1997	Podrška izbornom procesu u BiH
1998	Ustanovljenje Ureda Visokog Predstavnik za BiH
1999	Pakta stabilnosti
2000	Uspostavljanje Evropske policije na Kosovu
2001	Podrška izbornom procesu na Kosovu
2001	Uspostavljanje Evropske policije u Makedoniji

Tabela 1.

(aktivnosti *Zajedničke vanjsko-sigurnosne politike* na jugoistoku Evrope, Izvor : Eurostat, EBRD report 2001.g)

Abstract

On 18 Th April 1951. Six sovereign European States: Belgium, France, Deutschland, Italy, Luxembourg and Holland signed a legal document building "European Community for Steel and Coal", what will throughout

¹⁶ Helen Wallace and William Wallace, "Policy Making In The EU", Oxford University Press 1996, pog .16 "Common Foreign And Security Policy" str.431, 432

European Community, become today's European Union (EU). Author analyzes one segment of the EU (Common Foreign And Security Policy, CFSP) and it's newest changes in implementation. He thinks that, after a long period of time, interests of Member States of EU and institutions of EU are going in the way of strengthening the CFSP. New impetus that provides new mechanisms (building of EU military structures, High Representative and his deputy, High Commissioner etc.) set up EU and CFSP in the position were EU finally becomes important player in New World Order. Together with this, he argues and comments problems and reasons of weak CFSP in the past and "strong " CFSP at the present time.

LITERATURA I IZVORI

1. Rudolph Sharping ,Njemački ministar odbrane, 38."Weltkrieg" sigurnosna konferencija , govor, Munchen 03.02.2002.g
2. Havier Solana, (High Reprerenatative for CFSP),*"European Defence: A Tasks Ahead"* for European Voice, Bruxells ,October 2001.g
3. Rt.Hon Chris Patern,(European Commisioner for CFSP)*"A European Foreign Policy"*, Institute Francais des Relations Internationales , Paris, govor od 15.06.2000.g
4. Chester A. Crocker , Fen Olser Hampson with Pamela Aall, *"Sources of and Responses to International Concflct"*, United States Insititute of Peace Press, Washington DC 1999. g
5. John Petterson and Helene Sjursen, *"A Common Foreign Policy for Europe"* Routledge, London 1999.g
6. Radovan Vukadinović, *"Sigurnost na jugoistoku Evrope"*, Nacionalna i Sveučilišna biblioteka, Zagreb 1999
7. Evropska Komisija, *Agenda 2000*, Brisel 1997. g
8. Helen Wallace and William Wallace, *"Policy Making In The EU"*, Oxford University Press 1996.g
9. John Tilson *"European Community Law Text, Cases and Materials"*, University of Manchester, Manchester 1995.g
10. Evropska Komisija , *Luxembourg Report*, Brisel 1970. g

Nebojša BOJANIĆ¹

Krivotvorenje putnih isprava – pravni aspekt

Forgery Of Travel Documents - Legal Aspect

Sažetak

Pored tehničkih zaštita isprava, Krivični zakon se pojavljuje i kao zakonska zaštita od krivotvorenja i uvodna je faza kriminalističke obrade krivotvorenja putnih isprava. Pravni aspekt krivotvorenja je osnovica za poduzimanje operativnih mjera i radnji, kao i mjera koje poduzimaju organi krivičnog gonjenja. Dakle, cilj ovog rada je da na što kraći i jasniji način prikaže pravni aspekt krivotvorenja isprava, kako bi se mogao sagledati i isti kriminalistički aspekt. Na značaj rada ukazuje i porast organiziranog kriminaliteta, gdje je neminovno korištenje i izrada krivotvorenih putnih isprava, a naročito u trgovini ljudima. Rad je strukturiran u sedam međusobno povezanih cjelina po pravnoj metodologiji. Poseban značaj je poklonjen pozitivnim zakonskim rješenjima KZ-a Federacije BiH, sa osvrtom na materijalni i intelektualni aspekt krivotvorenja. Intelektualno i materijalno krivotvorenje nemaju pravni značaj, ali njihov značaj se ogleda u kriminalističkoj obradi i vještačenju krivotvorenih isprava. Na kraju, kroz analizu nekih zakonskih rješenja u drugim zemljama i našim potrebama, dati su mogući prijedlozi de lege ferenda, koji se odnose uglavnom na sankcionisanje pripremnih radnji.

1. Pojam isprava

Isprave su značajan činilac regulisanja prava i obaveza iz društvenih odnosa. Prije same razrade teme, potrebno je odgovoriti na pitanje šta su to putne isprave i isprave uopšte. Treba reći da ne postoji pojmovna

---

¹ Asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

razlika između dokumenta i isprave. Sa jezičkog aspekata, riječ dokument je latinskog porijekla (docere, lat.) što označava pisani dokument, pismeno dokazalo, ispravu tj. dokazno sredstvo². Međutim, prisutno je i mnogo različitih stručnih definicija pojma isprava, ali prostor ne dozvolja prezentaciju svih tih definicija, te za potrebe ovog rada čini se najprihvatljivija definicija koju je dao Maksimović³, a ona glasi:

Isprave su svi pisani i štampani ili nekim tehničkim postupkom, službeno ili privatno, izdati ili zabilježeni zapisi o bilo kakvim faktima ili okolnostima.

Također, postoji i tzv. krivičnopravni pojam isprave, koji ispravu definiše u skladu sa pozitivnim zakonskim odredbama⁴. Krivični zakon Federacije BiH⁵ u svom članu 136. stav 8. smatra ispravom svaki predmet koji je podoban ili određen da služi kao dokaz kakve činjenice koja ima vrijednost za pravne odnose.

Iz naprijed rečenog proizilazi, da se dokumentom ili ispravom dokazuje pravo, identitet, te neka određena socijalna, ekonomska ili politička priroda djelovanja fizičkog ili pravnog lica. Isprave se mogu podijeliti u tri grupe i to: 1) isprave za utvrđivanje identiteta, vrijednosni papiri i drugi dokumenti, 2) prema vrsti informacije (pisane isprave - tekstovi, brojevi i drugi zapisi pisani rukom, pisaćom mašinom ili nekim drugim sredstvom za štampanje), grafičke isprave - crteži, sheme i slike, foto i fono - dokumente) i 3) prema karakteru, isprave mogu biti⁶: a) dispozitivne, i b) dokazne.

1.1. Dokumenti za utvrđivanje identiteta i putne isprave

Dokumenti za utvrđivanje identiteta i putne isprave spadaju u grupu isprava koji se označavaju kao javne isprave. Javna isprava je isprava koju je u propisanom obliku izdao državni organ u granicama svoje nadležnosti, kao i isprava koju je u takvom obliku izdala upravna organizacija ili zajednica u poslovima, koje vrši na osnovu javnih ovlaštenja koja su joj povjerena na osnovu zakona ili odluke opštinske skupštine donesene na

² Klaić, B.: "Riječnik stranih riječi izraza i kratica", Zagreb 1956.

³ Maksimović, R. i Todorić, U: "Kriminalistika tehnika", Policijska akademija, Beograd, 1995., str. 488.

⁴ Bačić, F.: "Krivično pravo, posebni dio (II)", Zagreb, 1979. god. str. 109.

⁵ Krivični zakon Federacije BiH, Službene novine Federacije BiH, broj 43/1998.

⁶ Stajić, A., Vešović, M.: "Krivično pravo - posebni dio", Svjetlost, Sarajevo, 1987. god. str. 190.

osnovu zakona⁷. Putna isprava je isprava koja služi za utvrđivanje identiteta nosioca putne isprave prilikom prelaska državne granice i u inostranstvu, a koju je izdao nadležni organ u državi čiji je državljanin vlasnik putne isprave.

2. Istorijski razvoj

Krivotvorenje različitih oblika isprava kroz istoriju nametalo je zahtjeve krivičnim zakonodavstvima zemalja da reaguje na pojavu potpunog, odnosno djelomičnog krivotvorenja dokumenata inkriminišući ih u svojim zakonima kao posebna krivična djela. Istorijski pregled razvoja inkriminacije krivotvorenja isprava mogao bi se podijeliti u dva osnovna perioda: prvi period obuhvaća period Starog i Srednjeg vijeka u kojem država nije bila konstituisana na čvrstom zakonodavstvu, a drugi period obuhvaća razvoj krivičnog prava poslije Francuske buržoaske revolucije.

U periodu Starog vijeka, krivotvorenje se prvi put pominje u Hamurabijevom⁸ zakonu donijetom još u 18 vijeku P.N.E. i sadrži različite odredbe o pisanim ispravama, tablicama i priznanicama u trgovačkom prometu.

Period antičkog Rima obilježava "Lex Cornelia de falsis" zakon⁹ iz 673. god. p.n.e. Ovaj zakon što se tiče krivotvorina odnosio se na zaštitu testamenata. Međutim, nešto kasnije krivičnopravna zaštita testamenata proširena je i na sve vrste javnih i privatnih isprava. Za vrijeme Cezara¹⁰ naglašeno je pranje pergamenata. Također se o krivotvorenju isprava govori i u Zakonu cara Konstantina¹¹.

U Srednjem vijeku, odredbe o krivotvorenju isprava mogu se naći u Opštem njemačkom zakonu Karla V ("Constitutio criminalis Carolina")¹² iz 1532. godine zatim u Ruskoj pravdi¹³ koja poznaje krivično djelo uklanjanja tuđeg znaka na pčelinjem drvetu i urezivanju svog znaka, a na prostorima bivše Jugoslavije pisane odredbe o krivotvorenju tretira

⁷ Bačić, F.: "Krivično pravo, posebni dio (I)", Zagreb, 1979. god. str. 110.

⁸ Marković, Č.: "Zakonik Hamurabija", Brograd, 1925., str 12 – 51.

⁹ Horvat, M.: "Rimsko pravo", Školska knjiga, Zagreb, 1977. str 210 i 297

¹⁰ Jasić, S.: "Zakoni srednjeg vijeka", Beograd, 1968., str. 44.

¹¹ Aleksić, Ž.: "Praktikum iz kriminalistike", Naučna knjiga, Beograd, 1988., str. 300.

¹² Constitutio Criminalis Carolina <http://www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/bambi.html> (13. 09. 2001.)

¹³ Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 24.

Dušanov zakonik¹⁴. U tom zakonu su izražena dva posebna krivična djela krivotvorenja isprava: lažno prepisivanje i tzv. "slova i riječi ispravljene i preudešene na drugo".

Početak modernog perioda karakteriše donošenje francuskog "Code penal"¹⁵ iz 1810. godine. Kao krivična djela, ovaj Zakon predvidio je djela izvršena na ispravama. Pored "Code penal"-a poznat je i Krivični zakon Bavorske¹⁶ iz 1813. godine, kao i Austrijski Kazneni¹⁷ zakon o zločinstvima, prestupima i prekršajima koji je donesen 27. maja 1852. godine i primjenjivao se i u našoj zemlji. Na području BiH, ovaj Zakon se primjenjivao do 30. januara 1930. godine kada je stupio na snagu Krivični zakon Kraljevine Jugoslavije, o čemu će biti riječi nešto kasnije. U Glavi XI, Austrijskog Kaznenog zakona postoji više odredaba o krivotvorenju isprava. Isti Zakon, u glavi XXIII predviđa da krivično djelo prevare postaje zločinstvom kada se "spotvori ili krivotvori javna ili privatna dokaznica". Pravljenje lažnih i preinačavanje pravnih javnih isprava koje su dokaz neke činjenice određene javnom naredbom nadležnog organa, kao i upotreba tako pribavljenih dokaza, smatrano je, također, posebnom vrstom krivičnog djela prevare.

U periodu postojanja Jugoslavije, jedini krivičnopravni akt koji je donijet između dva svjetska rata je Krivični zakon Kraljevine Jugoslavije¹⁸. Ovaj zakon je donesen 27. januara 1929. godine, a stupio je na snagu 1. januara 1930. godine. Glava XIX koja nosi naziv "Pravljenje lažnih isprava i mjera"¹⁹ reguliše problem krivotvorenja. U ovom zakonu poznati su sljedeći slučajevi krivotvorenja isprava²⁰: pravljenje lažne isprave,

¹⁴ Živanović, T.: "Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije, opšti dio, II knjiga", Beograd, 1937., str 15 -16., preneseno u: Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 24.

¹⁵ Code Penal, Lec a L'Universite, Paris, 1935, preneseno u: Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 26

¹⁶ Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 26.

¹⁷ Silović, J.: "Kazneni zakonik o zločinstvima, prestupima i prekršajima od 27. maja 1852", Zagreb, 1908. god. preneseno u: Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 27.

¹⁸ Pahoruhov, N.: "Krivični zakon za Kraljevinu Jugoslaviju", Beograd, 1929., preneseno u: Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 20.

¹⁹ Čubinski, M.: "Naučni i praktični komentar Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije", Beograd, 1934., str. 379 - 402, Dolenc, M.: "Tumač Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije", Beograd, 1930. str. 288 - 310., preneseno u: Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 32.

²⁰ Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 32.

preinačenje prave isprave – kako privatne tako i javne, ovjeravanje neistinitog sadržaja, izdavanje i upotreba ljekarskog ili veterinarskog uvjerenja sa neistinitom sadržinom, kao i posebni oblici krivotvorenja isprava. Inkriminisana je također pripremna radnja za krivotvorenje isprava ili znakova. Kao krivično djelo krivotvorenja, ovaj zakon određuje pravljenje lažne domaće ili inostrane isprave ili preinačenje prave isprave u namjeri da se upotrijebi kao prava. Također je sankcionisano prikupljanje, tj. pribavljanje navedenih isprava u namjeri da se upotrijebe kao prave. Po ovom zakonu navode se i posebni slučajevi krivotvorenja, a to su: *a)* popunjavanje neke hartije, blanketa itd. na kome je neko lice stavilo svoj potpis kakvom izjavom koja ima vrijednost za pravne odnose; *b)* navođenje na potpisivanje obmanom o sadržaju kakve isprave potpisivanjem drugog, a ne određenog sadržaja; *c)* izdavanje isprave bez ovlaštenja u ime vlastodavca ili u ime lica koje ne postoji; *d)* stavljanje uz potpis nekog položaja ili čina koji je od bitnog uticaja na dokaznu silu isprave; *e)* sačinjavanje isprave uz neovlaštenu upotrebu pravog pečata, žiga ili znaka.

Za vrijeme postojanja SFRJ, AVNOJ je svojom odlukom preuzeo i stavio na doradu neke zakone kako bi se popunio međuprostor do izrade novih zakona²¹. U toku 1947. godine donijet je Opšti krivični zakon²² koji je predstavljao sistematiku opštih načela i opštih instituta krivičnog prava uopšte. Odredbe o krivotvorenju isprava pojavljuju se donošenjem Zakona o krivičnim djelima protiv službene dužnosti²³ 1948. godine. 1951. godine donesen je Krivični zakon FNRJ²⁴. U ovom zakonu glava XXIII nosi naziv "Grupa krivičnih djela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja" te je ovaj naziv ostao i do danas. Sadržaj ove glave obuhvata i djela krivotvorenja isprave, a Zakon poznaje nekoliko oblika ovog djela: krivotvorenje isprave, posebni oblici krivotvorenja isprave i dva krivična djela intelektualnog krivotvorenja isprave.

Najveće promjene u krivičnom zakonodavstvu uslijedile su donošenjem Krivičnog zakona SFRJ 28. septembra 1976. godine. Razlika u odnosu na dotadašnje zakone ogledala se u svojstvu njihovih izvršilaca jer je krivotvorenje službene isprave moglo izvršiti samo službeno lice u saveznim organima i institucijama, dok su republičkim krivičnim zakonima predviđena krivotvorenja isprava, kako osnovni tako i teži i posebni oblici.

²¹ Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996., str. 35.

²² Ibidem, str. 36.

²³ Službeni list FNRJ, broj: 88/1948,

²⁴ Službeni list FNRJ, broj: 13/1951,

Proglašenjem nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u aprilu 1992. godine kao prelazno rješenje preuzet je KZ SFRJ²⁵, a 8. novembra 1998. godine donesen je novi KZ Federacije Bosne i Hercegovine²⁶ koji u svoje odredbe uključuje i krivično djelo krivotvorenja isprava.

3. Komparativni pregled zakonskih odredaba koje tretiraju falsifikovanje isprava u nekim stranim zakonodavstvima

Za obradu ove cjeline odabrani su članovi krivičnog zakona Austrije, Francuske i Belgije. Krivični zakon Austrije odabran je iz prostog razloga što je u određenom period Bosna i Hercegovina bila u sastavu Austro-ugarske monarhije, te je kroz istorijski razvoj proizašao i KZ Austrije. Što se tiče Francuske i Belgije, može se reći da razvoj krivičnog prava kreće od Francuske buržoaske revolucije, a Belgija je kao kraljevina konstituisana iz dvije cjeline, što bi se moglo protumačiti i kao dva različita jezička i kulturna entiteta.

3.1. Krivični zakon Austrije²⁷

Krivični zakon Austrije predvidio je krivična djela krivotvorenja isprava u glavi XII, kroz odredbe članova 223. do 229. Također, u ovom Krivičnom zakonu navedeno je kao krivično djelo i krivotvorenje službene isprave, koje je sadržano u glavi XXII član 311.

Kao samostalno krivično djelo krivotvorenje isprave postoji u slučaju sačinjavanja i upotrebe lažne isprave radi ostvarivanja nekog prava, bilo da se radi o javnim ili privatnim ispravama.

Teži oblik krivičnog djela krivotvorenja isprave jeste sačinjavanje lažne inostrane isprave, testamenta ili papira od vrijednosti.

Također kao samostalno krivično djelo austrijski KZ predviđa pripremanje krivotvorenja javnih isprava i sredstava za javno ovjeravanje i omogućavanje njihovog korištenja od strane drugog lica radi sačinjavanja lažnih isprava.

²⁵ Uredba sa zakonskom snagom Predsjedništva Republike BiH od 11. 04. 1992, Službeni list RBiH, broj: 2/1992.

²⁶ Službene novine Federacije BiH, broj: 43/ 1998. od 20. 11. 1998.

²⁷ Krivični zakon Austrije sa izmjenama od 01. 07. 2001. http://www.sbg.ac.at/ssk/docs/stgb/stgb_index.htm (10. septembar 2001.).

Austrijski KZ poznaje i institut dobrovoljnog odustanka od izvršenja krivičnog djela koji predstavlja osnov za oslobađanje od kažnjavanja, pod uslovom da učinilac ovog djela otkloni opasnost od upotrebe krivotvorene isprave uništenjem, sprječavanjem upotrebe, uništenjem sredstava podobnih za krivotvorenje ili vršenjem povraćaja u nešto na što se sama krivotvorena isprava odnosi.

Osim ovih navedenih oblika krivičnih djela krivotvorenja isprave, austrijski krivični zakon poznaje i krivično djelo izrade i upotrebe lažne ili preinačene isprave radi izvršenja drugih krivičnih djela, kao što je krivično djelo prevare.

Kao što je već navedeno, u austrijskom KZ-u se kao samostalno pojavljuje i krivično djelo krivotvorenja službene isprave. Treba napomenuti da se ovo djelo sastoji u izdavanju lužbene isprave sa neistinitim sadržajem od strane javnog službenika iz djelokruga njegove službene dužnosti, ili u ovjeri službene knjige ili spisa sa neistinitom sadržinom, ili upotrebi u službi ili u namjeri upotrebe kao dokaza nekog prava ili pravnog odnosa. Izvršilac ovih djela je javni službenik.

3.2. Krivični zakon Francuske²⁸

Odredbe o krivotvorenju isprava, Krivični zakon Francuske sadrži u članovima 441-1 do 441-12.

Članom 441-1. inkriminiše se svako prevarno preinačavanje koje prouzrokuje zabludu učinjenu u pismenoj ili drugoj izjavi misli koja treba da posluži kao dokaz nekog prava ili pravno relevantne činjenice, kao i upotrebu tako sačinjene isprave.

Članom 441-2. inkriminisana je krivotvorina isprave izdata od strane javnog organa u cilju potvrde nekog prava, identiteta ili kvaliteta ili radi pribavljanja kakvog odobrenja, kao i upotreba tako sačinjene isprave.

Francuski KZ kažnjava i svako posjedovanje krivotvorenog dokumenta u namjeri prevare. Također kao poseban obik ovog krivičnog djela predviđeno je prevarno izdavanje isprave od strane javne administracije u cilju konstatovanja nekog prava, identiteta ili kvaliteta ili izdavanja odobrenja.

²⁸ Code Penale, Krivični zakon Francuske,
<http://fabrice.gauthier.online.fr/fabrice/page0003.htm> (30. 01. 2002.)

Ovaj zakon kažnjava i za pokušaj krivičnog djela krivotvorenja isprave.

Kuriozitet ovog krivičnog zakona predstavlja to da se učiniocu ovog krivičnog djela uz kažnjavanje mogu izreći i mjera oduzimanja građanskih i porodičnih prava, zabrana vršenja javne službe ili profesije, isključenje sa javnog tržišta, oduzimanje stvari pribavljenih ili namijenjenih za izvršenje krivičnog djela. Ovim mjerama mogu biti obuhvaćena i pravna lica.

3.3. *Krivični zakon Belgije*²⁹

Krivični zakon Belgije, odredbe koje se tiču krivičnog djela krivotvorenja isprave sadrži u svom trećem dijelu – sekciji u posebnoj glavi IV pod naslovom: “Krivotvorenje isprava i telefonskih depeša”.

Kao posebno krivično djelu predviđeno je u članu 193. krivotvorenje isprave ili telefonske depeše u namjeri prevare nekog lica ili u namjeri da se naškodi nekom licu.

Članom 194. predviđeno je da krivično djelo krivotvorenja originalne ili javne ili trgovačke isprave ili bankarske isprave, čiji učinilac može biti državni ili javni službenik u vršenju svoje funkcije.

Kvalifikovani oblik krivičnog djela krivotvorenja isprava određen je članom 196. Predmet radnje izvršenja ovog djela je višestruko označen u samom članu 196. To mogu biti: originalna, javna, trgovačka ili bankarska isprava, kao i privatna isprava ako je njeno krivotvorenje učinjeno na način kako je navedeno u članu 196.

U drugoj sekciji ove glave predviđena su djela koja predstavljaju posebne oblike izvršenja krivotvorenja pojedinih vrsta javnih isprava. Za razmatranje problematike koju tretira ovaj rad značajna je odredba koja se odnosi na krivotvorenje pasoša. Tako, prema članu 198. stoji da će se kazniti učinilac koji krivotvori ili preinači pasoš, dozvolu za oružje ili drugo odobrenje, ili upotrijebi takve isprave.

Slično ovom je i krivično djelo iz člana 199. koje navodi da će se kazniti počinitelj koji u pasoš ili dozvolu za oružje unese izmišljeno ime ili istupi kao svjedok da bi se sačinila isprava sa takvim imenom.

---

²⁹ Jovašević, D.: “Falsifikovanje isprave u Jugoslavenskom krivičnom pravu”, PA, Beograd, 1996., str. 9.

4. Odredbe prema Krivičnom zakonu Federacije BiH

Pored tehničkih zaštita na dokumentima, Krivični zakon se pojavljuje u ovom slučaju kao zakonska zaštita dokumenta od krivotvorenja. S obzirom da su tema ovog rada putne isprave, može se reći da ovu problematiku tretiraju članovi 351., 352. i 368. Krivičnog zakona Federacije BiH³⁰.

Krivična djela sadržana u članovima 351. i 352. Krivičnog zakona Federacije BiH nalaze se u grupi krivičnih djela protiv javnog reda i pravnog prometa. Djelo se sastoji u pravljenju lažne isprave ili preinačenju prave isprave u namjeri da se upotrijebi u pravnom prometu kao prava i u upotrebi ovakve isprave u pravnom prometu.

Objekat zaštite je pravni promet i to u smislu prometa isprava između dva ili više fizičkih i pravnih lica kao subjekata pravnog prometa.

Objekat napada je isprava u smislu pismene izjave volje ili misli koja je pravno relevantna i koja je potpisana ukazujući na njenog izdavaoca.

Može se reći da se ovo djelo ispoljava u tri oblika:

1. Pravljenje lažne isprave u namjeri da se upotrijebi u pravnom prometu. To predstavlja izradu isprave koja nije izdata od strane lica koje je na njoj označeno kao njen izdavalac ili mijenjanje sadržaja isprave koju je izdalo određeno lice u namjeri da se takva isprava upotrijebi kao prava. Djelo je svršeno onog trenutka kada je lažna isprava napravljena (takva isprava ne sadrži činjenice i okolnosti koje ne odgovaraju stvarnosti) u namjeri da se upotrijebi kao prava. Za postojanje djela zakon ne traži i upotrebu isprave, već se traži namjera da će se upotrijebiti lažna isprava kao prava³¹.

2. Preinačenje prave isprave u namjeri da se upotrijebi kao prava postoji u slučaju ako se promijeni sadržaj isprave tako da više ne odgovara izjavi volje izdavaoca, dakle onog lica koje je na dotičnoj ispravi označeno kao izdavalac. Za postojanje ovog djela upravo je bitno da je sadržina izmijenjena u bitnim okolnostima i to upravo u namjeri da se takva isprava upotrijebi kao prava. Preinačenje se vrši krivotvorenjem teksta izjave, brisanjem, ispravljanjem, mijenjanjem, dodavanjem novih riječi³². Ove promjene predstavljaju ovo djelo samo onda ako se mijenja dokazna

³⁰ Službene novine federacije BiH, broj: 43/1998, od 20. 11. 1998.

³¹ Bačić, F.: *Krivično pravo, posebni dio (II)*, Zagreb, 1979. str. 111.

³² Ibidem, str. 111.

snaga isprave, tj. ako isprava dobije novi smisao. Što se tiče subjektivnog bića pravne isprave, za djelo preinačenja traži se svijest da se krivotvorenje vrši zato da bi se preinačena isprava upotrijebila kao prava³³.

3. Upotreba napravljene lažne ili preinačene prave isprave kao prave u pravnom prometu polazi od pretpostavke da je lažna isprava već napravljena, odnosno, da je prava isprava preinačena³⁴. Podnošenje tako napravljene isprave vrši se radi ostvarivanja određenih prava ili pravnih interesa. U ovom obliku, djelo je svršeno momentom stavljanja u pravni promet na ovaj način napravljene isprave, jer tog trenutka je stvorena opasnost po pravni promet, njegovo nesmetano, sigurno i obavljanje uz povjerenje.

4. Pripremnu radnju koja je izjednačena sa radnjom izvršenja predstavlja nabavljanje lažne ili preinačene prave isprave u namjeri da se upotrijebi kao prava. Za postojanja ovog djela potrebno je da je učinilac preduzeo radnju nabavljanja (na dozvoljen ili nedozvoljen način do krivotvorene isprave) iako je svjestan da se radi o takvoj ispravi i ovu radnju preduzima u namjeri da se na taj način nabavljena isprava upotrijebi u pravnom saobraćaju.

Sticaj djela neće postojati ako jedno lice napravi lažnu ispravu ili preinači pravu ispravu, te istu upotrijebi, već će postojati samo jedno djelo krivotvorenja. Upotrebom krivotvorene isprave samo je ostvarena namjera sa kojom je izvršeno krivotvorenje isprave ili preinačenje prave isprave³⁵.

Izvršilac ovog djela može biti svako lice.

U pogledu vinosti potreban je umišljaj.

Za ovo djelo zakon je propisao kaznu zatvora do tri godine.

Pokušaj ovog djela je moguć i kažnjiv po osnovu izričitog zakonskog određenja.

Pored osnovnog djela, zakonodavac je u Zakonu predvidio i teži, odnosno kvalifikovani oblik, za koji je propisana kazna od tri mjeseca do pet godina. Ovaj teži oblik postoji ako je osnovno djelo preduzeto prema javnoj

³³ Ibidem, str. 111.

³⁴ Ibidem, str. 111.

³⁵ Stajić, A, Vešović, M.: "Krivično pravo (posebni dio)", Sarajevo, Svjetlost, 1987. str. 191.

ispravi, mjenici, čeku, testamentu, javnoj ili službenoj knjizi ili drugoj knjizi koja se mora voditi na osnovu zakona. Ovde je karakter i značaj isprave koja se krivotvori kvalifikatorna okolnost za koju Zakon predviđa teže kažnjavanje.

U krivičnopravnoj i kriminalističkoj literaturi nerijetko se sreću pojmovi materijalno krivotvorenje i intelektualno krivotvorenje. Naš Krivični zakon poznaje termin krivotvorenje, a kroz svoje institute ne vrši podjelu krivičnih djela na ona koja spadaju pod materijalna krivotvorenja i ona koja spadaju u grupu intelektualnih krivotvorenja. Ovo su instituti koje je izgradila krivičnopravna teorija i sudska praksa, te usvojila također i kriminalistička teorija i praksa.

Krivično djelo iz člana 368. nalazi se u grupi krivičnih djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti. Prilikom razjašnjenja ovog djela, potrebno je definisati pojedine pojmove koje je prethodno definisao Krivični zakon Federacije BiH.

Pod pojmom službene osobe, član 136. stav 2., KZ Federacije BiH, podrazumijeva i smatra izabrane, imenovane ili postavljene funkcionere u organima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti u Bosni i Hercegovini, u Federaciji, kantonima, županijama, općinama i gradovima i drugim državnim organima uprave i upravnim ustanovama, odnosno službama za upravu koje vrše određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti vlasti koja ih je osnovala; osobe koje stalno ili privremeno vrše službenu dužnost u navedenim organima uprave ili upravnim ustanovama; ovlaštene osobe u preduzeću ili drugoj pravnoj osobi kojima je zakonom ili drugim pravnim propisom donesenim na osnovu zakona povjereno vršenje javnih ovaštenja, a koje u okviru ovih ovlaštenja vrše određene službene dužnosti; i druge osobe koje vrše određene službene dužnosti na osnovu ovlaštenja predviđenih zakonom ili drugim propisima donesenim na temelju zakona; kao i vojne osobe kada su u pitanju krivična djela kod kojih je kao učinitelj označena službena osoba, a nisu predviđena kao krivična djela vojnih osoba, odnosno kao krivična djela protiv oružanih snaga Federacije.

Pod pojmom odgovorne osobe, član 136. stav 5., KZ Federacije smatra, osobu u preduzeću i drugoj pravnoj osobi kojoj je s obzirom na njezinu funkciju ili na temelju posebnog ovlaštenja, povjeren određeni krug poslova koji se odnose na izvršavanje zakona ili propisa donesenih na osnovu zakona ili opšteg akta preduzeća ili druge pravne osobe u upravljanju i rukovanju imovinom ili se odnosi na rukovođenje proizvodnim ili nekim drugim privrednim procesom ili na nadzor nad

njima. Odgovornom osobom smatra se i službena osoba u smislu stava 2. istog člana kada su u pitanju radnje gdje je kao izvršilac označena odgovorna osoba, a nisu predviđene odredbama glave o krivičnim djelima protiv službene i druge odgovorne dužnosti, odnosno kao krivična djela službene osobe predviđene u nekoj drugoj glavi KZ Federacije BiH.

Pod pojmom isprave član 136. stav 8. KZ Federacije BiH smatra svaki predmet koji je podoban i određen da služi kao dokaz kakve činjenice koja ima vrijednost za pravne odnose.

Član 368 KZ Federacije BiH spada u grupu djela koju karakteriše isključivo intelektualno krivotvorenje isprava., o čemu će biti govora nešto kasnije. Treba naglasiti da je intelektualna krivotvorina izdata od onoga koji je naznačen kao njen izdavalac, ali je neistinita njena sadržina.

Kada se govori o ovom članu, primjećuje se nekoliko oblika ovoga djela koji imaju svoje zajedničke elemente: predmet krivičnog djela, posljedica djela, oblik vinsti, izvršilac i okolnost da se svi oblici djela mogu izvršiti samo u vršenju službene i druge odgovorne dužnosti.

Predmet ovog krivičnog djela mogu biti samo službena isprava, službena knjiga ili službeni spis. Značenje isprave već je prethodno dato, a pod službenom knjigom potrebno je smatrati svaku knjigu u koju se, prema pravilima određene službe unose podaci od značaja za dokazivanje nekih pravno relevantnih činjenica³⁶.

Službeni spisi su podnesci i drugi akti koji se upućuju određenoj službi, kao i prilozi koji su uz ove akte podneseni³⁷.

Za sve oblike ovog krivičnog djela karakteristično je to da se njihovim izvršenjem stvara apstraktna opasnost, kako za službenu dužnost, tako i za pravni saobraćaj.

Krivotvorenje isprave i ostale radnje u okviru ovog člana treba da su učinjene za vrijeme vršenja službe. Službeno lice ih preuzima u skladu sa svojim ovlaštenjima.

U pogledu vinsti kod svih oblika ovog krivičnog djela potreban je umišljaj.

---

³⁶ Grupa autora: "Komentar krivičnog zakona SFRJ", Saveremna administracija, Beograd, 1978. str. 605.

³⁷ Ibidem, str. 605

Izvršilac ovog djela može biti samo službeno ili odgovorno lice u državnom, entitetskom, kantonalnom, gradskom ili opštinskom organu koji vrši određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti, države, federacije, kantona, grada ili opštine.

Prema radnji ovo djelo može imati nekoliko oblika. Prvi oblik je kada službeno ili odgovorno lice unese u službenu ispravu, knjigu ili spis neistiniti podatak ili u njih ne unese kakav važan podatak. Dakle, jedan način izvršenja ovog djela predstavlja aktivno činjenje službenog lica, radnju kojom se unosi neki neistiniti podatak, a u drugom slučaju riječ je o nečinjenju, jer se propušta unošenje nekih važnih podataka.

Izvršilac djela može biti samo lice koje je na ispravi naznačeno kao njen izdavalac.

Djelo je svršeno unošenjem u ispravu, knjigu ili spis neistinitih podataka, odnosno, propuštanjem da se u ispravu knjigu ili spis unesu kakvi važni podaci.

Motiv za izvršenje ovog djela može ukazati na povezanost sa nekim drugim krivičnim djelom, jer se krivotvorenje isprave često vrši radi lakšeg prikrivanja ili izvršenja nekog drugog krivičnog djela.

Ovjeravanje neistinitog sadržaja isprave, knjige ili spisa je specifičan oblik intelektualnog falsifikovanja, jer ovjerom od strane službenog lica ili odgovornog lica, isprave, knjige ili spisi postaju službeni. Djelo postoji kad službeno ili odgovorno lice svojim potpisom ili službenim pečatom ovjeri ispravu, knjigu ili spis, svjesno da su one neistinite sadržine.

Po prirodi oblik ovog krivičnog djela je takav da će kod njega najčešće postojati saučesništvo.

Krivično djelo je svršeno kad je na službenu ispravu, knjigu ili spis sa neistinitim sadržajem stavljen potpis službenog ili odgovornog lica, odnosno službeni pečat. Radnja ovog djela ne upućuje na mogućnost pokušaja, jer je stavljanjem potpisa ili pečata djelo već svršeno.

U narednom dijelu, biće ukazano na razlike između materijalnog i intelektualnog krivotvorenja.

5.Fizički (materijalni) aspekt

Prema krivičnopravnoj literaturi pravljenje lažne isprave i preinačenje prave isprave, (radnje koje predstavljaju radnju izvršenja krivičnog djela

krivotvorenja isprave iz člana 351. KZ FBiH) jesu slučajevi materijalnog krivotvorenja. Prema tome, materijalno krivotvorenje isprave znači da se u ispravi lažno označava njen izdavalac, ili se prepravlja sadržina isprave izmjenom u cijelosti ili djelomično teksta izjave toga izdavaoca, tako da se materijalno (fizički) pravi nova, dakle lažna isprava³⁸. S obzirom na karakter djela, tj. imajući u vidu da se radi o materijalnom krivotvorenju, prilikom istraživanja ovog krivičnog djela i njegovog počinioca u znatnoj mjeri se upotrebljava vještačenje kao posebna kriminalističko tehnička vještina. Kod vještačenja isprava radi se o vještačenju potpisa i rukopisa, zatim materijala na kojem je isprava pisana, kao i tehničkih sredstava kojima je tekst izjave volje ili misli izdavaoca isprave pisan.

U vezi s ovim veoma prihvatljivu klasifikaciju materijalnih krivotvorenja isprava dao je Vodinelić³⁹.

Prema Vodineliću, totalna krivotvorina je krivotvorenje čitave isprave. Uspjeh će zavisiti od kvaliteta krivotvorine. Totalne krivotvorine su rijetka pojava, jer će krivotvoritelj biti lakše otkriven, čega je i sam svjestan. Krivotvoritelji se uglavnom ograničavaju na krivotvorenje potpisa, datuma, pojedinih riječi i brojeva.

Totalne krivotvorine obuhvataju i krivotvorenje blanketa i formulara, pod uslovom da originalni primjerci nisu dostupni krivotvoritelju. (Blanket je izvedenica iz francuske riječi blanc, što znači bijel; u najširem smislu označava potpis bez naznake sadržaja na koji se odnosi; u užem smislu pojam blanket označava formular, odnosno obrazac za davanje neke izjave prije nego što je potpisan;). Nerijetko je prisutna činjenica da se originalni blanketi i formulari popunjavaju neistinitim, odnosno lažnim podacima od početka do kraja, krivotvorenjem potpisa i stavljanjem žiga pomoću lažnih ili ukradenih štambilja.

Mogu se krivotvoriti i dijelovi neke isprave što predstavlja djelomičnu krivotvorinu. U kriminalistici je takv slučaj poznat kao falsifikovanje, odnosno djelomično krivotvorenje. Međutim, naš krivični zakon poznaje samo termin krivotvorenje. Može se slobodno reći da se vrši:

- mijenjanjem brojeva, npr. mijenjaju se brojevi 2 u 8, 0 u 6 ili u 9, 1 u 4 ili u 7. Učinilac često u ispravi mijenja brojeve, te tako utiče i na neispravnost određenih zbrojeva na šta treba obratiti pažnju prilikom takvih slučajeva;

³⁸ Stajić, A, Vešović, M.: "Krivično pravo (posebni dio)", Sarajevo, Svjetlost, 1987. str. 192.

³⁹ Vodinelić, V.: "Metodika istraživanja falsifikata isprava", Bezbednost, Beograd, broj 5/1963. str. 443 - 444,

- mijenjanjem datuma;
- mijenjanjem riječi, riječi se dodaju kao i znakovi;
- krivotvorenje dijelova teksta vrši se brisanjem pravih dijelova teksta koje se može činiti mehaničkim i hemijskim sredstvima;
- uklanjanjem pojedinih dijelova isprave i umetanjem dijelova teksta koji su uzeti iz drugih isprava;
- neke dijelove teksta na ispravi krivotvoritelj napiše tajnim pismom, za koje obično upotrijebi posebno mastilo, koje poslije prema potrebi izazove.
- pojedino mjesto na ispravi ispiše se mastilom koje će poslije izvjesnog vremena iščeznuti;
- krivotvorenjem potpisa, slobodnom izvedbom ili kopiranjem preko originala;
- vještačkim pravljenjem ili uklanjanjem vodenog žiga;
- uklanjanjem prave fotografije i stavljanjem tuđe fotografije;
- postoje i daktlioskopski falsifikati, fotografski i tipografski falsifikati.

Vrlo je važno utvrditi šta je to u ispravi istinito, a šta je lažno.

Činjenica je da materijalno krivotvorenje predstavlja pravljenje lažne isprave čija sadržina ne odražava volju onog ko je označen kao njen izdavalac. Lice koje je označeno kao izdavalac isprave nije izjavilo ono što je u toj ispravi navedeno. Za postojanje materijalnog krivotvorenja nije od značaja da li je izjava koja je u ispravi sadržana, lažna ili istinita. Bitno je da izdavalac isprave nije pravi, odnosno, da lice koje je označeno kao izdavalac tu ispravu ili uopšte nije izdalo ili je nije izdao sa takvom sadržinom.

6. Sadržajni (intelektualni) aspekt

Naše pozitivno zakonodavstvo poznaje nekoliko slučajeva falsifikovanja isprave koja se podvode pod intelektualni aspekt falsifikovanja. To su krivična djela određena članovima 352., 353., 354. i 368. KZ FBiH⁴⁰.

Članom 352. KZ FBiH određeni su posebni slučajevi krivotvorenja isprava. Od pet djela koja su predviđena ovim članom, neka djela predstavljaju djela materijalnog, a neka intelektualnog krivotvorenja.

⁴⁰ Službene novine Federacije BiH, broj 43/1998. od 20. novembra 1998.

Krivična djela određena članom 353. (ovjeravanje neistinitog sadržaja) i članom 354. (izdavanje i upotreba neistinitog liječničkog ili veterinarskog uvjerenja), predstavljaju slučajeve intelektualnog krivotvorenja.

Članom 368. inkriminisano je krivotvorenje službene isprave knjige ili spisa od strane službenog ili odgovornog lica koje predstavlja intelektualno krivotvorenje.

Slučajevi intelektualnog krivotvorenja su krivična djela kod kojih isprava nije lažna, ali se krivotvori njena sadržina. Slučajeve intelektualnog krivotvorenja poznaje osim našeg i inostrano krivično pravo i sudska praksa⁴¹.

Intelektualno krivotvorenje predstavlja izdavanje isprave sa neistinitim sadržajem koje učini lice koje je na ispravi označeno kao izdavalac. Za razliku od materijalnog falsifikovanja, ovde je izdavalac zaista lice koje je označeno na ispravi kao njen izdavalac.

Ono što je lažno kod intelektualnog falsifikovanja jeste sadržaj isprave. U ovom slučaju se radi o krivotvorenju misli, izjava zbog čega su ova djela i dobila naziv intelektualna krivotvorenja.

Iz navedenih definicija proističe da krivično djelo krivotvorenja isprava predstavlja krivično djelo ugrožavanja i to djelo sa apstraktnom opasnošću. Ova opasnost po zaštićeno dobro ili interes (u ovom slučaju to je pravilno i neometano funkcionisanje pravnog prometa) nastupa čim je preduzeta koja od alternativno predviđenih radnji izvršenja na objektu radnje.

7. Prijedlozi de lege ferenda

Posmatrajući rješenja tretirane problematike koja postoje u našem krivičnom zakonodavstvu, primjećuju se izvjesne manje razlike poredeći ih sa prethodno pomenutim inostranim zakonodavstvima. Recimo, austrijski krivični zakon predviđa kao teži oblik ovog krivičnog djela sačinjavanje lažne inostrane isprave, a također, sankcioniše i pripremanje krivičnog djela krivotvorenja javnih isprava i sredstava za javno ovjeravanje. Interesantno je da isti Zakon predviđa, kao osnov za oslobođenje od kažnjavanja institut dobrovoljnog odustanka od krivičnog djela, ali pod uslovom da se otkloni opasnost od upotrebe krivotvorene isprave na načine koji su navedeni u zakonskoj odredbi. U Krivičnom zakonu Austrije posebno se sankcioniše

⁴¹ Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslovenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996. str. 49.

kao samostalno krivično djelo i krivotvorenje službene isprave. Ova odredba kod nas je sadržana u članu 368. Krivičnog zakona Federacije BiH, no u odnosu na krivični zakon bivše SFRJ, u Krivičnom zakonu Federacije BiH surstan je u grupu krivičnih djela protiv službene i druge dužnosti. Još jedan razlika je evidentna u odnosu na stari Zakon, a to je da izvršilac osim službenog lica može biti i odgovorno lice.

Za francuski krivični zakon se može reći da ima jednu posebnost u odnosu na naš, ali i gore pomenute inostrane zakone, koji se odnosi na određena prava čovjeka i građanina. Prema Krivičnom zakonu Francuske, kao jedna od sankcija za počinitelja ovoga krivičnog djela, može se izreći mjera oduzimanja građanskih i porodičnih prava, zabrana vršenja javne službe, itd. Ova mjera kod nas se tretira kroz građansku parnicu.

U belgijskom krivičnom zakonu kao poseban oblik krivičnog djela navodi se krivotvorenje pasoša.

Posmatrajući sada naš krivični zakon u odnosu na navedene inostrane zakone, moje mišljenje bi bilo da bi se kao posebna inkriminacija u našem krivičnom zakonu trebale unijeti i pripremne radnje, odnosno pribavljanje i posjedovanje sredstava i aparature u namjeri izrade krivotvorenih dokumenata, pripremna radnja za distribuiranje krivotvorenih isprava odnosno dokumenata kao i nabavka i izrada putnih isprava, aparata, žigova, pečata i dr. lex specialis u odnosu na član 351. Krivičnog zakona Federacije BiH. Nadalje, potrebno bi bilo zakonski regulisati i ustanoviti standardizaciju potpune evidencije kome se i kad prodaje oprema i materijal pogodni za krivotvorenje isprava, kako bi se orijentaciono mogao suziti krug mogućih počinitelja takvih djela.

Abstract

Apart from technical protection of documents, Criminal law appears as a legal protection from forgery and introductory phase of criminal expertise of forgery of travel documents. Legal aspect of forgery is the basis for taking practical steps and actions, as a well as measures that take agents that pursue criminal investigation. However, the purpose of this work is to give a short and clear way a legal aspect of documents forgery so that the same criminal aspect could be viewed. The growth of the organized crime where the use and manufacture of forged travel documents is necessary, proves the need as well as significance of this work. This essays is structured around seven interconnected parts and it is done according to the legal methodology. Special emphasis is given to the positive legal solution of Criminal Law of Federation BiH, with the accent on material and intellectual

aspect of forgery. Intellectual and material forgery do not have a legal aspect, but their significance is reflected in a criminal expertise of forged documents. At the end, through analysis of some legal solution in other countries and our needs, a possible suggestions deleqe ferenda and there are related mainly on the sanctioning of preparation process.

L I T E R A T U R A

1. Aleksić, Ž.: "Praktikum iz kriminalistike", Naučna knjiga, Beograd, 1988.
2. Bačić, F.: "Krivično pravo, posebni dio (II)", Zagreb, 1979.
3. Code Penale, Krivični zakon Francuske, (30. januar 2002.)
<http://fabrice.gauthier.online.fr/fabrice/page0003.htm>
4. Constitutio Criminalis Carolina(13. 09. 2001.)
<http://www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/bambi.html>
5. Grupa autora: "Komentar krivičnog zakona SFRJ", Saveremna administracija, Beograd, 1978.
6. Horvat, M.: "Rimsko pravo" Školska knjiga, Zagreb, 1977.
7. Jasić, S.: "Zakoni srednjeg vijeka", Beograd, 1968.
8. Jovašević, D.: "Falsifikovanje isprave u Jugoslovenskom krivičnom pravu", PA, Beograd, 1996.
9. Krivični zakon Austrije sa izmjenama i dopunama od 01. 07. 2001.
http://www.sbg.ac.at/ssk/docs/stgb/stgb_index.htm (10. septembar 2001.)
10. Klaić, B.: "Riječnik stranih riječi izraza i kratica", Zagreb 1956.
11. Maksimović, R. i Todorić, U: "Kriminalistika tehnika", Policijska akademija, Beograd, 1995.
12. Marković, Č.: "Zakonik Hamurabija", Brograd, 1925.
13. Sl. list RBiH, broj: 2/1992. Uredba sa zakonskom snagom Predsjedništva Republike BiH od 11. 04. 1992, Službeni list
14. Službene novine Federacije BiH, broj: 43/ 1998. od 20. 11. 1998.
15. Službeni list FNRJ, broj: 13/1951,
16. Službeni list FNRJ, broj: 88/1948,
17. Stajić, A, Vešović, M.: "Krivično pravo (posebni dio)", Sarajevo, Svjetlost, 1987.
18. Vodinelić, V.: "Metodika isleđivanja falsifikata isprava", Bezbednost, Beograd, broj 5/1963.

Amra FESTIĆ¹

Korupcija i nezakoniti promet: uticaj izbornih rezultata na organizirani kriminal

Corruption And Illegal Trade: The Influence Of Election Results On Organized Crime

---

Sažetak

Bosna i Hercegovina se nalazi pred oktobarskim izborima, koji će kadrovski profilirati vladu sa četverogodišnjim mandatom. S obzirom da je politička i sigurnosna situacija za prijem stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini neatraktivna za strani privatni kapital, aktualno je na osnovu komparativne analize sa državama u regionu upoznati se sa mogućim uticajima izbornih rezultata na djelovanje organiziranog kriminala. Člankom se tretira kauzalni odnos političkih aspekata (demokratskih procesa, izbora) na sigurnosnu situaciju (kretanja i djelovanja organiziranih kriminalnih grupa).

Promjena vlasti implicira i izmjene sistema saradnje korumpiranih političkih krugova sa krijumčarskim kanalima. Korumpirani političari koriste uhodane ilegalne kanale za kontrolu državne ekonomske elite, kako bi određenim pravnim licima obezbijedili prednost na tržištu, zanemarujući sve pretpostavke jednakopravne konkurencije. Angažman obavezno prati i vrijedna naknada. Na drugoj strani, ovakve ekonomske grupacije su direktni taoci političkih stranaka koje ih štite, s obzirom da ih parazitska poslovna strategija čini nekonkurentnima u normalnim tržišnim okolnostima. Zauzvrat, stanoviti elitistički političari vremenom postaju ovisnici grupa koje ih podmićuju.

Modus operandi funkcioniranja postojećih i kreiranja novih krijumčarskih kanala je angažiranje odanih stranačkih ljudi koji ne posjeduju potrebne kvalifikacije za rad u carinskim ili graničnim službama. S druge strane,

---

¹ Mr. sci., asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

pripadnici ovakvih krijumčarskih kanala, u namjeri osiguranja protivpravne zaštite i dobiti, redovno nude mito novoimenovanim funkcionerima. Vladajuća politička elita se neće zadovoljiti samo korištenjem nezakonitih kanala za sticanje protivpravne imovinske koristi, već će pomenuta iste kanale koristiti za kontrolu "konkurencije".

U navodima prezentiramo dva slučaja iz zemalja Regiona Jugoistočne Evrope, u kojima je prikazano flagrantno kršenje osnovnih kodeksa ponašanja radnika organa uprave u uslovima dobro organiziranog kriminala.

1. "Albanski posao"

U slučaj poznat pod nazivom "Albanski posao" bila su uključena dva službenika Ministarstva odbrane i jedan službenik Ministarstva unutrašnjih poslova. Izvršenju djela su neposredno pomogli pripadnik makedonske obaviještajne službe i pukovnik iz Albanije. Predmet krivičnog djela je bilo 100 minobacača i 10.000 mina. Istraga skandala je pokazala da je oružje prebačeno srpskoj vojsci u Bosni i Hercegovini. Bio je to klasičan primjer funkcioniranja krijumčarskog kanala uz pomoć vladinih službenika i pripadnika sigurnosnih službi tri države, a u namjeri sticanja lične protivpravne koristi. Šest kamiona natovarenih oružjem je neometano prošlo granice Bugarske, Makedonije i Srbije, u pratnji relevantnih policijskih snaga. Iako je Bugarska pretrpjela gubitak od nekoliko miliona USD, sud još nije donio presudu u ovom slučaju.

2. "Slučaj Atia"

Tokom 1993.godine, kanal krijumčarenja cigaretama u vrijednosti od nekoliko miliona USD bio je izuzetno prisutan u mornaričkoj bazi Atia koja se nalazi blizu grada Bourgas-a na Crnom Moru. Grčki brod "Vati" je natovaren teretom od 4.500 kartona cigareta iz luke Bourgas prema Novorosiysk-u, prešao Zaliv Bourgas, nakon čega je u vojnoj bazi, teret pretovaren na pet kamiona, koji su ponovno ušli u Bugarsku i nestali. Krijumčarenje je prouzrokovalo štetu u iznosu od 1 miliona USD na ime neplaćenih carinskih dažbina i akcize. Daljom istragom je utvrđeno da ovaj krijumčarski kanal funkcionira već dvije godine, te da se koristio i za pretovar deset tankera nafte. Shemu krijumčarenja je postavio Sirijac kurduškog porijekla, bivši agent tajne službe Bugarske (do 1989.), vlasnik kompanije registrirane u Minhenu 1988.godine. Komandant vojne baze je bio jedan od navodno umiješanih u cijeli slučaj. Tadašnji Premijer Bugarske, prof. Ljuben Berov, je izjavio, da je grčkom brodu najvjerojatnije bio odobren ulazak u vojnu bazu nakon što je "nekoliko

miliona stiglo na ruke" prave osobe. Slučaj još nije saslušan pred sudom. Ovo je klasičan primjer privatnog krijumčarskog kanala koji uključuje zvaničnike iz organa uprave i Ministarstva odbrane.

Mjere za sprječavanje prekogranične korupcije

Analizom niza slučajeva korupcije prekograničnih službi, prepoznamo nekoliko osnovnih pretpostavki za preventivno djelovanje u okvirima suzbijanja korupcije. Glasno, često i nedovoljno precizno zagovarana strategija transparentnosti na privrednom i državnom planu onemogućava dugotrajan proces korupcije. Koncept transparentnosti isključivo zavisi od nivoa građanskih sloboda u datom društvu, slobode štampe i snage civilnog društva: transparentnost sama po sebi ne znači ništa ukoliko ne postoji neko ko će pratiti nezakonitu pojavu i djelovati u pravcu njenog suzbijanja.

Sinhroniziranje mjera trgovinske politike je neophodno razmatrati u navedenom kontekstu, s obzirom na činjenicu da transparentnost onemogućava zloupotrebu zakonski nedovoljno reguliranih pojava i skraćena faza u postupku, što dovodi do smanjenja mogućnosti za ubiranje nezakonite dobiti. Činjenica je da bi se načelna revizija trebala odnositi i na zakonsku regulativu van područja korupcije, ali i da će provođenje revizije zahtijevati znatne resurse: povećanje plata službenicima se pokazalo optimalnim poticajem za smanjenje korupcije. Medjutim, uz jaku političku volju bilo bi moguće pooštriti kontrolu javnosti nad radom administrativnog aparata uz istovremeno povećanje odgovornosti službenika u organima uprave, znatno sužavajući prostor za stvaranje bilo kakve vrste monopola ili diskrecionih ovlaštenja u svrhu ostvarenja ličnih interesa².

Ponuđena rješenja iz gornjih navoda se mogu koristiti za korupciju svakog usmjerenja, a ne isključivo prekograničnog. Prekogranična korupcija zahtijeva regionalno i međunarodno kontradjelovanje, ovisno od dinamike pojave. Regionalna carinska i saradnja na planu pravilne provedbe zakona redovno rezultira uvećanim troškovima, odnosno smanjenom dobiti u "poslovima" nelegalnog prometa robama, ljudima i kapitalom. Usaglašavanje zakona koji reguliraju materiju kontrabande i promet zabranjenim materijama može pomoći u kreiranju neophodnih preduslova za osiguranje sopstvenih granica. Regionalna privredna saradnja koja otvara granice i smanjuje administrativne troškove trgovine,

---

² (Klitgaard, Robert- "Controlling Corruption", Berkeley: University of California Press 1998)

smanjuje mogućnost za "ubiranje" zarade. Istovremeno, slične mjere vanjskotrgovinske politike u prilog široko rasprostranjenoj regionalnoj ekonomskoj saradnji smanjuju ovisnost o jednom resursu ili opredijeljenosti prema izvozu, vrsti investicija ili tehnologiji. Regionalizacija pooštava ekonomsku i političku konkurenciju. Kao i svaka druga strategija, regionalizacija kao rješenje problema prekogranične korupcije posjeduje izvjesne rizike: regionalne carinske unije ili konzorciji organa za pravilnu provedbu zakonskih propisa postaju laka meta korupcionaških krugova kojima bi se dopao koncept velikih regionalnih tržišta i nesmetanog kretanja roba.

Zaključujemo da bi strategija borbe protiv prekogranične korupcije bila realna do one mjere do koje su male i države ovisne o jednom resursu ili tržištu u stanju da konsolidiraju raspoložive mehanizme u borbi protiv korupcije.

Regionalni centar za borbu protiv prekograničnog kriminala - (Southeast European Co-Operative Initiative - SECI)

Bosna i Hercegovina se potpisivanjem Sporazuma o saradnji na prevenciji i borbi protiv prekograničnog kriminala, 26.maja 1999.godine, obavezala na aktivnu podršku regionalnoj borbi protiv organiziranog kriminala putem³:

1. omogućavanja izvršne koordinacije;
2. uspostavljanja i održavanja komunikacijskih kanala na omogućavanju sigurne i brze razmjene informacija;
3. uzajamne administrativne i ostale vrste tehničke pomoći putem razmjene profesionalnih kapaciteta, naučnih i tehničkih saznanja;
4. razmatranja uvođenja i testiranja nove opreme ili procedura; te
5. svakog drugog oblika saradnje po pitanjima čije rješavanje zahtijeva zajedničku akciju;
6. provedbi modela "kontroliranih pošiljki" u skladu sa domaćim zakonodavstvom relevantnih država.

U osnovi, strane potpisnice Sporazuma se obavezuju da putem "delegiranih predstavnika pružaju administrativnu pomoć u skladu sa Sporazumom, na polju otkrivanja, provođenja istrage, gonjenja i suzbijanja prekograničnog kriminala".⁴

³ Član 3. – Oblici posebne pomoći- "Sporazum o saradnji na prevenciji i borbi protiv prekograničnog kriminala"- 26.maj 1999.godine.

⁴ Član 2.-Sporazum..."

Pomenuti Sporazum se provodi u okviru SECI, čiji je idejni projekat lansiran u okviru Euroatlanske inicijative, maja 1995.godine u Beču. Zemlje članice u SECI su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Grčka, Mađarska, Makedonija, Moldavija, Rumunija, Slovenija i Turska.

Januara 1998.godine, u Ženevi, Komitet SECI je prihvatio prijedlog Rumunije o osnivanju Regionalnog centra za suzbijanje prekograničnog kriminala, sa sjedištem u Bukureštu. Ideja Centra počiva na načelima jedinstvene borbe carine i policije na zajedničkom projektu suzbijanja organiziranog kriminala; projekat je po svojoj prirodi isključivo operativnog karaktera, bez političke pozadine; rad Centra je usmjeren na saradnju sa Svjetskom carinskom organizacijom i Interpol-om.

Mr.sci. Amra Festic

Abstract

Bosnia and Herzegovina is heading towards October elections, that will decide about structure of the government for the next four years mandate. Considering that political and security situation still does not attract foreign private capital, it is useful to apply comparative analysis with other states in the region and to become more familiar with possible influences of election results on the parts of organized crime. This essay is concerned with causal relation of political aspects (proces of democratisation, elections) on the security situation (movements and actions of organised criminal organisations).

Lejla KARABAŠIĆ¹

Kompjuterski ekonomski kriminal

Computer And Economical Crime

Sažetak

Osamdesetih godina svijet je iz ere industrije zakoračio u eru informacione i telekomunikacione tehnologije, a kratko nakon toga globalizacija mijenja svijet ekonomskog, političkog, pravnog i duhovnog života. Napredak informacionog društva, karakterisan razvojem kompjutera i na njima zasnovani mrežni sistemi, brza i promptna razmjena informacija i razvoj elektronskog poslovanja prati i transformacija klasičnih oblika kriminaliteta. Kao i drugi segmenti društva i kriminal se prilagođava novom dobu. Klasične, fizičke krađe postaju stvar prošlosti. Umjesto njih predmet napada ili sredstvo napada postaje kompjuter. Već 1981. godine Vijeće Evrope ukazuje na činjenicu da je kompjuterski kriminal po osnovu iznosa nezakonito stečene koristi izašao u sam vrh ljestvice kriminalnih djela, zajedno sa drogama i trgovinom oružjem.

Kompjuterski kriminal znači upotrebu kompjuterskih resursa za neautorizovane ili ilegalne radnje. On se može generalno podijeliti na dvije grupe kriminalnih djela: djela koja krše važeće etičke norme i vrijeđaju privatnost i dostojanstvo čovjeka i djela počinjena s ciljem ostvarenja imovinske koristi. Mada je članak posvećen kompjuterskom ekonomskom kriminalitetu, nedavni događaj terorističkih napada u USA su svakako iznijeli u prvi plan mogućnost korištenja kompjutera pri terorističkim akcijama, pojam kompjuterskog kriminaliteta se posmatra u sasvim drukčijem svjetlu, a posebno jačanje fizičke zaštite sistema i procjena eventualnih meta napada i načina i vjerovatnoća izvršenja. Mada je, uslijed neophodnosti što brže akcije, akcenat stavljen na intenziviranje metoda zaštite od ulaska u informacione sistema, u USA je uslijedio i val

---

¹ Asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

ojačavanja ovlasti državnih sigurnosnih agencija, kroz izvršene promjene u zakonodavstvu, od proglašavanja i definiranja kompjuterskog terorizma kao krivičnog djela do ovlaštenja FBI o nesmetanoj kontroli bilo kojeg kompjuterskog sistema, bez prethodnog sudskog naloga ili dokaza, što je prethodno bila praksa. Osnovna karakteristika ovog kriminaliteta, bez obzira o kojoj se grupi kriminalnih akata radi, je da je vrlo teško utvrditi i sankcionisati počinitelja, zbog:

- *anonimnosti počinitelja – zloupotrebe se dešavaju u virtualnom svijetu i veliki dio počinitelja zloupotreba uspješno ukloni tragove; i*
- *neprijavljivanje napada na kompjuterski sistem – preduzeća izbjegavaju prijaviti štete jer bi ta informacija ugrozila rejting preduzeća, i izazvala znatno veće štete.*

Usljed ekspanzije kompjuterskog kriminala i imovinskih koristi koje on donosi, težište problematike danas se odnosi na povećanje sigurnosti sistema, zaštitu sistema i uspostavljanje pravno-kaznenog poretka, kroz dva osnovna pravca prevencije od kompjuterskog kriminala: mjera fizičke zaštite i sigurnosti sistema i izgradnja adekvatne pravne regulative.

Kriminal i kompjuterska tehnologija

Već početkom osamdesetih godina kompjuterski kriminalitet preuzima jedno od vodećih mjesta u okviru društveno štetnih i nezakonitih aktivnosti i postaje ozbiljna prijetnja zdravom ekonomskom privređivanju. Posljedice zloupotreba IS-a sa aspekta nezakonito stečene imovinske koristi stavljaju ovu vrstu kriminala u sam vrh akutnih krivičnih djela kao što su droga, prostitucija i nelegalna trgovina oružjem.

Godine 1981. Komitet ministara Vijeća Evrope donosi konvenciju o krivičnim djelima ekonomskog kriminala kojom obuhvata slijedeće povrede: djela pronevjere i zloupotrebe ekonomske situacije od strane multinacionalnih preduzeća; neosnovano osnivanje ili zloupotreba državnih ili međunarodnih donatorskih organizacija; računarski kriminal (*krađa podataka, manipulacija podacima, odavanje tajni*); osnivanje lažnih preduzeća; lažiranje bilansa stanja preduzeća i povrede zakona o računovodstvu; pronevjera u odnosu na ekonomsku situaciju i udruženi kapital preduzeća; kršenje sigurnosnih i zdravstvenih propisa od strane preduzeća; pronevjera na štetu kreditora; pronevjera na štetu korisnika; neravnopravna konkurencija; krađa novca ili preuveličavanje troškova od strane preduzeća na račun društva; povreda carinskih zakona; povreda zakona o novcu i valuti; povreda zakona o bankama i berzi; i povreda ekoloških zakona.

Stvarne posljedice kompjuterskog kriminaliteta, koji ujedno ima i najveću dinamiku razvoja, je teško odrediti. Prema mišljenju stručnjaka OECD-a čak 75-80% kompjuterskih zloupotreba nije prijavljeno. A nacionalni odred za kompjuterski kriminal FBI smatra da je manje od 10% svih kompjuterskih djela prijavljeno, a da 85-97% kompjuterskih kriminalaca hoda slobodno.

Još je teže utvrditi stvarne razmjere šteta na nivou nacionalne ekonomije. Uprkos vrlo malom broju otkrivenih i prijavljenih djela, slijedeći podaci vrlo ilustrativno govore o razmjerama šteta prouzrokovanih zloupotrebom IS-a:

- Business Softver Aliance, udruženje svjetskih proizvođača softvera navodi slijedeće stope softverskog piratstva za 1996. godinu: Hrvatska 94%, Slovenija 91%, Mađarska 69%, Italija 55%, Kanada 42%, USA 40%. Softversko piratstvo je 1995. godine oštetilo softversku industriju za 13,1 milijardu US\$.
- Britanski *Departement of Trade and Industry* navodi podatak da štete od kompjuterskog kriminala nanesene britanskoj privredi iznose čak 2 milijarde funti godišnje.
- U USA štete od kompjuterskog kriminala iznose oko 63 mld US\$ godišnje.
- Njemačka je 1996. godine registrirala 32.128 slučajeva ove vrste kriminala, 26.802 slučaja manipulacije bankomatima, 3.588 slučajeva kompjuterskih prevara, 198 slučajeva krivotvorenja kompjuterskih podataka, 282 slučajeva neovlaštene izmjene podataka i kompjuterske sabotaze.

Sa kriminološko-kriminalističkog aspekta još uvijek se vode sporovi o pojmu «kompjuterski kriminalitet».

Ipak, taj pojam prema prof. dr Šimundić Slavku² obuhvata zloupotrebu računala, kompjuterske prevare, delikte uz pomoć kompjutera, kriminalitet kroz automatsku obradu podataka i kriminalitet kroz elektronsku obradu podataka. Kompjuter se može pojaviti kao sredstvo izvršenja kompjuterskog krivičnog djela, a u drugom slučaju može biti objekat kriminalnog napada.

---

² Slavko Šimundić ISTRAŽIVANJE I SUZBIJANJE RAČUNALNOG KRIMINALITETA U HRVATSKOJ I SVIJETU, Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu, br.3-4, Split 1999

Prof. dr Dragan Roller³ smatra da je razlikovanje kompjuterskog kriminaliteta u odnosu na druge vrste kriminaliteta vezano za specifičan način izvršenja pomoću kompjutera. Npr. kada se izvrši pljačka banke pomoću kompjutera, iako se radi o imovinskom deliktu riječ je ipak o kompjuterskom kriminalitetu.

U literaturi na engleskom jeziku u vezi sa definiranjem kompjuterskog kriminaliteta u upotrebi su pojmovi poput kompjuterski zločin (computer crime), kompjuterska zloupotreba (computer abuse), prevara i krađa uz pomoć kompjutera (fraud and theft by computer manipulation), kompjuterska sabotaza, špijunaža, nedopušten pristup kompjuteru, te zločin u vezi sa kompjuterom (computer related crime).

Granice definiranja kompjuterskog kriminala se svakodnevno pomjeraju uslijed razvoja i evolucije kompjuterske tehnologije. No, za utvrđivanje kompjuterskog kriminaliteta bitno je utvrditi one elemente koji ukazuju da je pomoću kompjutera izvršeno kazneno djelo. Specifičnost kompjuterskog kriminala se ogleda i u činjenici da počinilac ne mora biti na mjestu zločina da bi ga počinio, i da s druge strane za ovu vrstu kriminala ne postoje državne granične restrikcije. Sa pravnog aspekta postavlja se i pitanje jurisdikcije, odnosno nadležnosti za procesiranje slučaja, npr. ukoliko je prevara počinjena u Kaliforniji, a preko kompjuterskog sistema u NY, da li su za istragu nadležne državne vlast Kalifornije, NJ ili federalne vlasti SAD.

Prema C.Parkeru i T.Caseu⁴: «Kompjuterski kriminal se odnosi na upotrebu kompjuterskih resursa za neautorizovane ili ilegalne radnje. To su aktivnosti poput: krađa novca putem elektronskog preusmjeravanja fondova, upotreba kompjuterskih resursa za falsificiranje elektronskih podataka, kopiranje ili upotreba programa ili podataka bez autorizacije, ili ulazak u mrežu koji je nedozvoljen za tu osobu.»

Pojavni oblici kompjuterskih prevara

Bez obzira što je još uvijek najveći broj kompjuterskih šteta izazvan slučajnim i nehotičnim radnjama pri rukovanju i korištenju informacijskih sistema, svrsishodne i planirane akcije kompjuterskog kriminaliteta bilježe značajan porast. Tendencija koja posebno zabrinjava je porast

³ Dragan Roller KRIMINALISTIČKA INFORMATIKA I KOMPJUTERSKI KRIMINALITET, Policija i sigurnost, br.6, Zagreb 1994

⁴ Charles Parker&Thomas Case MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS, Strategy and action, Second edition

uvezanosti tzv. «kompjuterskih kriminalaca» sa organiziranom mafijom, te činjenica da savremeni kriminalci sve više koriste informatičku tehnologiju.

Pod kompjuterskim zloupotrebama koje se definiraju kao kompjuterski kriminal u ekonomskoj sferi, smatraju se akcije zloupotrebe informacionih sistema s ciljem ostvarenja imovinske koristi. Generalno, kompjuterski kriminalitet se manifestira kroz:

- *Neovlašteno korištenje sredstava komunikacije radi pristupa udaljenim kompjuterskim sistemima;*
- *Neovlašten pristup kompjuterskim sistemima;*
- *Krađa, izmjena, brisanje, i/ili kopiranje podataka;*
- *Softversko piratstvo (kopiranje i korištenje tuđih autorkih programa);*
- *Korištenje resursa kompjuterskog sistema za sosptvene potrebe od strane osoba ovlaštenih da se njima koriste (krađa vremena ili krađa usluga);*
- *Izrada i širenje malicioznih programa s ciljem prouzrokovanja materijalne štete; i*
- *Fizičko onesposobljavanje kompjuterskih sistema ili sistema telekomunikacija (sabotaža) s ciljem prouzrokovanja materijalne štete.*

C.Parker i T.Case navode preciznu definiciju pojavnih oblika kompjuterskog kriminala:

1. *Prevare sa podacima* putem neautorizovane modifikacije podataka pohranjenih u kompjuterskom sistemu (eng. data diddling). (npr. falsificiranje diploma; usmjeravanje isporuke robe na drugu destinaciju; brisanje kazni iz policijskog registra itd.)
2. *Tehnika trojanskog konja* je blok kriminalnog kompjuterskog koda koji omogućava ulazak u sistem jer je nosilac autorizovanog programa koji obavlja neautorizovana djela, kao što je transfer novca sa računara.
3. *Tehnika salame* funkcioniše pod pretpostavkom da ukoliko se izuzmu manje sume novca sa računara koji se ne provjeravaju strožije, i prebace na jedinstven račun, nakon izvjesnog vremena na računaru će se skupiti znatnija sredstva. S obzirom da banke ne vrše detaljniju provjeru svakog računara, sa poravnanjem, u koje ulazi i račun na koji se transferira novac, ne može se utvrditi nikakva nepravilnost.
4. *Rutine stražnjih vrata* (eng. trapdoor routines) su rutine koje se koriste pri razvoju programa. One omogućavaju autorima da uđu u različite dijelove sistema da bi vidjeli da li program korektno funkcioniše. Mada se zamke trebaju ukloniti prije puštanja programa u upotrebu, dešava se da nisu. Kriminalci koriste ove zamke za ulazak u sistem.

5. *Superzap programi* mogu probiti kontrolni sistem ukoliko postoji greška ili nefunkcioniranje na određenom dijelu sistema. Superzapovi su obično dozvoljeni samo nekolicini uposlenih, i ukoliko ih koristi neautorizovano lice može doći do zloupotreba.
6. *Logička bomba* je tehnika koja prouzrokuje da dijelovi sistema postanu neoperativni ili da pogrešno operiraju nakon izvršenja zadane procedure. Većinom se ovom tehnikom služe sami programeri koji su npr. pod prijetnjom otkaza i uništavaju određene podatke ili stopiraju i modificiraju procese.
7. *Kompjuterski virus* je termin koji se koristi za opis logičke bombe u kojoj komad neautorizovanog koda djeluje kao parazit koji se uvlači u program tokom operacije kopiranja. Kao njihovi biološki primjerci, virusi se reproduciraju i šire, komande reproduciranja su ugrađene u virus kopiranja. Virusi mogu prouzrokovati zanačajne organizacione probleme. Prvi otkriveni slučaj je student informatike R.Morris koji je 1988. godine ubacio virus u mrežu koju koristi preko 6.000 korisnika, blokirajući njihove aplikacije. Ovaj američki student je prva osoba koja je optužena za ovu vrstu kompjuterskog kriminala. Efekti ubacivanja virusa u kompjuterske mreže su ogromni i rezultiraju velikim gubitkom produktivnosti.
8. *Tehnike traženja po smeću* su tehnike putem kojim se pretraživanjem izbrisanih fajlova pronalaze informacije koje se koriste u kriminalne svrhe.
9. *Propuštanje* (eng. Leakage) je tehnika kojima se podaci, programi ili kompjuterski izvori koji su pod šifrom propuste bez autorizacije. Ovom se tehnikom može postići da podaci izađu iz organizacije na vrlo sofisticiran način, koji neće biti otkriven.
10. *Tehnika prislušivanja* daje mogućnost da se prate transmisije namijenjene drugom korisniku. Mete ovih tehnika su zaštićene ulazne šifre i brojevi računara.
11. *Prislušivanje putem žice* je tehnika postavljanja specijalnog transmissionog uređaja kojim se mijenja tok podataka. Npr. ukoliko se postave žica ili kabel ilegalno na mrežu može se postići niz ilegalnih djela: špijuniranje, krađa programa, mijenjanje podataka, itd. Posebno pogodni za ovu vrstu prislušivanja su sateliti.
12. *Softversko piratstvo* se odnosi na neautorizovano kopiranje ili upotrebu programa. Najopasniji oblik je komercijalna nelegalna proizvodnja softverskih programa.
13. *Hakiranje* - Ranije je engleski termin "hacker" korišten za imenovanje kompjuterskih eksperata koji rješavaju najsloženije probleme. Danas ovaj termin ima znatno negativnije značenje i obilježava upadanje u kompjuterski sistem iz igre ili izazova. Ova vrsta kompjuterskog

kriminala ima najveći publicitet, ali i relativno malo učesće u cjelokupnim aktima kompjuterskog kriminaliteta.

Kompjuterski kriminal i internet

Internet je telekomunikaciona mreža internacionalnog karaktera koja nudi slobodan pristup širokoj publici. Mreža ima vrlo veliku brzinu, i omogućava prevazilaženje fizičkih i vremenskih barijera uz minimalne troškove. Internet je najveća kompjuterska mreža koja je sačinjena od stotina hiljada regionalnih i državnih mreža.

Internet je suštinski promijenio ulogu informacionih sistema u poslovanju i svakodnevnom životu. Niz ekonomista zastupa tezu da se pronalaskom Interneta svijet ekonomije dijeli na dvije ere: prije i poslije Interneta.

Internet nema vlasnika niti menadžmenta. Postoje samo pravila ponašanja, koja određuju način pristupa mreži.

Internet je zasnovan na ideji i projektu razvijenim od strane US Defence Department's Advanced Research Projects Agency-ARPA, kompjuterskoj mreži koja je razvijena 1969. godine s ciljem omogućavanja razmjene podataka i kreiranja elektronske pošte. 80-tih godina ARPANET-u se priključuje NASA, 1986. godine se u mrežu uvezuje National Science Foundation - NSF. Priključenjem američke univerzitetske mreže na ARPANET može se reći da je rođen Internet. 1993. godine nastaje World Wide Web, organizacijska struktura Interneta koja je i danas dominantna. WWW standardizuje mrežu uvodeći komunikacijski protokol HTTP i standardni format dokumenta HTML, koji omogućavaju korisnicima da na jednostavan i brz način pristupe drugim umreženim kompjuterima i ostvare komunikaciju s njima.

Klijent-server tehnologija je ključ Interneta. Ona omogućava ponudu proizvoda i elektronsko poslovanje umreženim preduzećima.

Danas je Internet mreža za koju se procjenjuje da ima više od 30 miliona korisnika u preko 195 zemalja svijeta.

Osnovne alatke Interneta⁵ su:

1. *E-mail* je najupotrebljavanija funkcija koja omogućava razmjenu poruka. Popularnost duguje vrlo niskim troškovima (lokalni

---

⁵ Kenneth C. Laudon & Jane P. Laudon INFORMATION SYSTEMS AND INTERNET, 4th Edition, The Dryden Press, USA

telefonski razgovor), velikoj brzini razmjene, mogućnosti slanja velikih dokumenata i grafika, mogućnosti pokrivanja istom porukom neograničenog broja korisnika.

2. *LISTSERVs* je alatka koja omogućava javni forum. Svakodnevno se vode rasprave o bilo kojem subjektu, i jednostavnim prijavljivanjem ova alatka omogućava primanje svih diskusija na E-mail korisnika, kao i promptno slanje sopstvenih poruka svim članicama grupe.
3. *Chatting* je alatka neposredne komunikacije koja omogućava živi, interaktivan razgovor putem Interneta.
4. *Telnet* omogućava pristup matičnom kompjuteru bez obzira gdje se korisnik nalazi. Pomoću ove alatke se može pristupiti sopstvenim fajlovima sa bilo kog mjesta, kao i kompjuterima koji su otvoreni za javnost.
5. *File Transfer Protocol*, *Gophers* i druge alatke koje omogućavaju pristup informacijama. FTP omogućava pristup bilo kom drugom kompjuteru u svijetu koji je na Internetu i koji omogućava FTP pristup. Pomoću ove alatke se može pristupiti informacijama koje nude univerziteti, vlade, preduzeća itd.
6. *World Wide Web* omogućava korisnicima interaktivnu razmjenu informativnih prezentacija, kombiniranjem teksta, zvuka, grafike i videa.

Rast Interneta i ekspanzija elektronskog poslovanja je upravo proporcionalna razvoju kompjuterskog kriminaliteta. Tačan broj napada se ne može odrediti, jer ogroman broj preduzeća (banke, finansijske institucije) ne želi prijaviti zloupotrebe zbog održavanja profesionalnog rejtinga. Međutim, prema određenim izvorima pretpostavlja se da je 98,5% preduzeća bilo žrtva kriminalnog napada.

Ciljevi napada prema D.Dragičeviću su⁶:

1. *Korisničke lozinke* koje omogućavaju pristup sistemu.
2. *Podaci i informacije* koji su pohranjeni u memoriji kompjutera ili su na mreži. Cilj može biti uvid, izmjena ili brisanje podataka.
3. *Datoteke* s brojevima kreditnih kartica i kartica za identifikaciju i pristup sistemu. Omogućavaju ilegalno kupovanje roba ili usluga, te krađu putem transfera novca na željeni račun.
4. *Kompjuterski programi* su cilj napada sa namjerom kopiranja i daljnje neovlaštene distribucije.
5. *Web stranice i News grupe* se napadaju s ciljem promjene sadržaja. Iako ne donose konkretnu imovinsku korist, i izgledaju bezazleno,

⁶ Dražen Dragičević KOMPJUTORSKI KRIMINALITET I INFORMACIJSKI SUSTAVI, Informator, Zagreb, 1999

ovi napadi mogu ugroziti povjerenje u prezentirane informacije i poslužiti za malicioznu propagandu.

6. *Onemogućavanje korištenja kompjuterskog sistema* se vrši s ciljem blokiranja rada matičnog kompjutera, najčešće slanjem crva ili ogromne količine poruka matičnom sistemu, koji dovodi do toga da on postaje neoperativan za izvjesno vrijeme. Može prouzrokovati ogromne financijske štete preduzeću.
7. *Materijalno-tehnički resursi informacionih sistema* su cilj kod «klasičnih» krađa, kada počinitelj ima mogućnost konkretne krađe, posebno prenosivih kompjutera. Mada je ova vrsta kriminalnog napada zastarjela, još uvijek je prisutna.

Napadi i zloupotrebe kompjuterskih umreženih sistema mogu biti slučajni i planirani. Bez obzira o kojoj vrsti napade se radi, najveću poteškoću predstavlja činjenica da napadači vrlo profesionalno uklanjaju tragove. Jedna od osnovnih karakteristika kompjuterskog kriminaliteta je anonimnost.

Sigurnost sistema i sredstva zaštite

Teroristički napad 11. septembra na World Trade Center i Pentagon su dali sasvim drukčije svjetlo na pojam kompjuterske zaštite. Mada su napadi izvedeni probijanjem sistema fizičke zaštite, sveobuhvatna anti-teroristička akcija koja je poduzeta odmah nakon, iznosi u jedan od prvih planova eventualne napade na informacione sisteme i probijanje zaštitnih barijera kompjuterskih sistema.

Odmah nakon događaja 11. septembra FBI je izdao naređenje da se pojača kompjuterska zaštita. Institucije i kompanije su imale za zadatak procijeniti nivo zaštite i potencijalne slabosti sistema, s ciljem što efikasnije reakcije na eventualni teroristički napad. Državna administracija USA inicira po prvi put akciju dvosmjerne razmjene informacija između privatnog i državnog sektora na području zaštite kompjuterskih sistema, procjenjujući da bi eventualni kompjuterski teroristički napad imao za cilj paraliziranje društva i unošenje panike i haosa (od napada na sisteme snabdijevanja strujom, vodom, komunikacije, saobraćaj, do ometanja i paraliziranja ekonomskih tokova Amerike). Mada je težište akcija na području ojačavanja fizičke zaštite sistema od napada, američka administracija je poduzela hitnu akciju i na planu mijenjanja pravne regulative kompjuterskog kriminaliteta. Novi zakon USA potpisan od strane predsjednika Busha, zvani USA Patriot Act, po prvi put definira kompjuterski terorizam kao krivično djelo, te ovlašćuje FBI da po svojoj sopstvenoj procjeni i bez sudskog naloga i dokaza o

kriminalnoj aktivnosti, ima pravo ulaska u bilo koji kompjuterski sistem i instaliranja kontroverznog kompjuterskog programa praćenja. «Ako je ranije FBI bila iza svakog poštanskog sandučeta, danas je ona iza svakog kompjutera»⁷ izjavio je predsjednik Centra za Demokraciju i tehnologiju Jerry Berman, smatrajući da ova odluka ugrožava zaštitu privatnosti građana.

11. septembar 2001. godine će svakako promijeniti način sagledavanja kompjuterskih zloupotreba, i sigurno izazvati znatno obuhvatnije izučavanje ove problematike i efikasnije strategije prevencije. Kakve odgovore daje dosadašnja teorija o sigurnosti informacionih sistema i koji su načini zaštite?

Informacioni sistem je izložen opasnosti od niza faktora, koji mogu ugroziti tehničku, programsku i/ili informacijsku bazu sistema. Sigurnost, odnosno propusnost sistema je osnova nastanka kompjuterskog kriminaliteta. Prijetnje sistemu mogu dolaziti od ljudi, stvari i događaja unutar sistema i iz njegove okoline. Njihovo djelovanje se može u nekim slučajevima predvidjeti, i na osnovu toga izgraditi adekvatan sistem zaštite. Međutim, još uvijek nije moguće obezbijediti apsolutnu sigurnost sistema. Već krajem osamdesetih godina zabilježen je značajan porast ulaganja američkih tvrtki u povećanje sigurnosti svojih informacionih sistema.

J.M. Carroll⁸ razlikuje fizičku, komunikacijsku i sistemsku sigurnost. Autor navodi i niz zaštitnih mehanizama za svaki nivo sigurnosti, i ističe posebne mjere koje svoju primjenu nalaze u svakodnevnoj upotrebi informacionih sistema, a osiguravaju relativno visok stepen zaštite od zloupotreba: mjere fizičke zaštite; provjera pristupa; pravilno postavljanje i zaštita lozinki; kriptografske metode; kerberos metoda; metoda vatrenih zidova; digitalni potpis; digitalni vremenski biljeg; steganografija; izdvajanje; sigurnosne kopije; zaštita od virusa; nadzor rada i korištenja kompjuterskog i mrežnog sistema.

Prema C.Parkeru i T.Caseu sigurnost se odnosi na zaštitu hardvera, softvera, podataka, procedura i ljudi - u smislu izmjena, uništavanja ili neautorizovane upotrebe.

---

⁷ Christopher Schmitt, Joellen Perry WORLD WIDE WEAPON, USNews and World Report, 5/11/2001, br.131, USA

⁸ J.M.Carroll COMPUTER SECURITY, Butterworth-Heinemann, Boston, 1996

Ranije, problem se odnosio samo na centralizirane sisteme, koji su bili meta eventualnih napada, međutim razvoj komunikacijskih mreža povećava problem sigurnosti jer su ljudi naučili kako da uđu u centralizirane sisteme sa različitih lokacija. U nekoliko posljednjih godina razvoj mikrokompjuterski baziranog procesiranja dovodi do distribucije podataka koji imaju vrlo malu ili nikakvu zaštitu. Zatim, međuorganizacijski sistemi rezultiraju upotrebom tuđeg kompjuterskog sistema, nad kojim matična firma nema više kontrolu.

Niz kontrola validacije koje se mogu ugraditi u personalni kompjuter danas mogu pružiti relativnu zaštitu privatnosti. Međutim, kada se govori o kompjuterskoj sigurnosti, ona podrazumijeva širu problematiku sigurnosti i zaštite. Najbitnije tačke ovog problema su zaštita od kriminala, prirodnih katastrofa, i opasnosti od pada hardvera i softvera.

Odgovornost za sigurnost se dijeli na dvije oblasti:

- dizajn sigurnosnih procedura (što je zadatak sistemskih analizatora i dizajnera), i
- svakodnevno izvršavanje procedura sigurnosti (što je zadatak službenika koji je odgovoran za održavanje kompjutera u okviru kompanije).

Nemoguće je garantirati potpunu sigurnost sistema. Ipak, moguće je zaštititi preduzeće od gubljenja podataka koje je prouzrokovano problemom nedovoljne sigurnosti.

Organizacije koriste niz metoda za zaštitu od kompjuterskih kriminalnih djela. Postoje dvije osnovne solucije za prevencije: uspostavljanje zaštitnog sistema ili minimiziranje rizika za kriminalne akte od strane zaposlenih.

Izbor metode zaštite sistema ovisi od samog sistema i važnosti podataka pohranjenih u sistemu. Nijedna metoda zaštite ne pruža stoprocentnu sigurnost sistema. Međutim, optimalnom kombinacijom i svakodnevnom primjenom izabranih metoda moguće je smanjiti opasnost od zloupotreba na vrlo visok nivo.

Pri zboru adekvatnih mjera zaštite autor Dražen Dragičević⁹ ističe da je najveći broj pogreški rezultat ljudskih slabosti, bez obzira da li su posljedica neznanja, nemara, nedovoljne pažnje ili namjernih radnji. Isti autor navodi i najčešće uzroke greški pri zaštiti informacionih sistema:

---

⁹ Dr. Dražen Dragičević KOMPJUTORSKI KRIMINALITET I INFORMACIONI SUSTAVI, Informator, Zagreb, 1999

- Nizak stupanj informacijskog obrazovanja korisnika usluga IS-a;
- Pogrešan izbor lozinki i krivo postavljanje privilegija;
- Greške u vlastitom ili tuđem softveru i protokolima;
- Pogrešne implementacije softvera i protokola;
- Pogrešne konfiguracije kompjuterskog sistema ili kompjuterske mreže;
- Korištenje manjkavih i zastarjelih metoda fizičke zaštite;
- Nedostatak odgovarajućeg nadzora sistema;
- Nekompatibilnost hardvera i softvera;
- Nepostojanje ili neprovođenje sigurnosne politike;
- Nedostatak ulaganja u zaštitu i sigurnost IS-a.

Pravni aspekti zaštite IS-a

Pravna regulativa zaštite informacionih sistema od sve češćih zloupotreba, započinje šezdesetih godina, ubrzo nakon objavljivanja u javnosti prvih slučajeva zloupotreba i njihovih posljedica. Pravna regulativa se prvo javlja u najrazvijenijim zemljama, u kojima je i upotreba, a time i stepen zloupotreba IS-a najviši. Aktivnost na domaćem terenu je praćena i snažnom akcijom na međunarodnom nivou, od strane međunarodnih i regionalnih organizacija i udruženja, čija je zasluga da su akcije pravne zaštite sprovedene istovremeno i u relativnoj mjeri ujednačeno.

Mjere pravne zaštite i regulative se mogu podijeliti na četiri osnovne oblasti:

1. *zaštita baza podataka s podacima građana (zaštita privatnosti);*
2. *zaštita od kompjuterskih zloupotreba na području privređivanja;*
3. *zaštita intelektualnog vlasništva (topografije poluvodičkih proizvoda – čipova i kompjuterskih programa); i*
4. *zaštita drugih prava i interesa čija je povreda u neposrednoj vezi sa korištenjem informatičke i komunikacione tehnologije, te promjena do kojih je došlo uslijed razvoja Interneta.*

S obzirom na predmet ovog rada, fokus je dat na kazneno-pravnu regulaciju kompjuterskog kriminaliteta koji se javlja u sferi privređivanja, i koji je motiviran imovinskom korišću.

Mada većina zemalja ima zakone kojima se sankcionišu krivična dijela počinjena kompjuterskom tehnologijom, vrlo malo ovih slučajeva završi na sudu. Većina kriminala tretiranog na sudu su djela počinjena od strane zaposlenih u kompaniji. Velika većina krivičnih dijela ove vrste se ne prijavljuje, jer bi kompanija imala negativnih posljedica ukoliko bi javnost

saznala da je njen kompjuterski sistem nesiguran. S obzirom da je nemoguće utvrditi stvarni obim kompjuterskog kriminala, vrlo je teško procijeniti koliki su troškovi koje kompanije snose uslijed ove vrste kriminala. Prema istraživanjima u USA, više od polovine kompanija je izjavilo da su imali finansijske gubitke zbog upada u njihov kompjuterski sistem, u visini između 50.000\$ i 500.000\$. Na vrhu ljestvice su banke i kompanije iz oblasti telekomunikacija.

Prvi val pravne regulative se odnosio na zaštitu privatnosti građana. Ali vrlo brzo je postalo jasno da ovaj nivo pravne regulacije nije dovoljan, uslijed sve veće ekspanzije zloupotreba kompjuterskih sistema koji nisu imali za cilj narušavanje privatnih podataka, već ostvarenje imovinske koristi.

Prvi zakoni koji sankcionišu ekonomski kriminal počinjen upotrebom kompjutera su donešeni u SAD 1978. godine, u Italiji 1979., Australiji 1981., Velikoj Britaniji 1984., SAD – na saveznom nivou 1985., u Kanadi i Danskoj 1986., Saveznoj Republici Njemačkoj i Švedskoj 1986., u Austriji, Japanu i Norveškoj 1988., Francuskoj i Grčkoj 1990., Finskoj 1992., Nizozemskoj 1993., Luxemburgu 1994., Švicarskoj 1995., Španiji i Maleziji 1997.

Kazneno-pravno sankcionisanje kompjuterskog kriminaliteta je zbog kompleksnosti materije vjerovatno najlakše prezentirati prema počinjenim kriminalnim djelima. Skupine kriminalnih akata koje su pravno definirane su slijedeće:

1. Neovlašten pristup kompjuterskom sistemu;
2. Kompjuterska špijunaža i prisluškivanje;
3. Kompjutersko krivotvorenje; i
4. Kompjuterska prevara.

Nacionalna zakonodavstva kao sankciju za počinjeni kompjuterski kriminal predviđaju kombinaciju zatvorskih i novčanih kazni, a kao ključno oružje u borbi protiv ove vrste kriminaliteta predviđa se i povrat nelegalno stečene imovinske koristi (navedeno i u Rezoluciji UN-a br. 45/121 iz 1990. godine).

Međunarodna aktivnost na planu pravne regulative kompjuterskog kriminaliteta se manifestira u rezolucijama, konvencijama i aktima UN-a, OECD-a, Vijeća Evrope, EZ, te niza međunarodnih udruženja poput Interpola, Međunarodnog udruženja za kazneno pravo - AIDP itd. Akcije navedenih institucija su vrlo često paralelene sa akcijama na državnom

nivou. Od posebnog su značaja akcije koje imaju za cilj ujednačavanje državnih regulativa sa međunarodnim propisima i standardima.

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj - OECD je već 1983. godine formirala komisiju za harmonizaciju kazneno-pravnih rješenja u sferi ekonomskog kriminaliteta. Komisija je 1986. godine objavila izvještaj *Kompjuterski kriminal: analiza pravne politike (Computer-Related Crime: Analysis of Legal Policy)* u kome je prezentirana analiza postojećih pravnih rješenja, te prijedlozi za harmonizaciju nacionalnih zakonodavstava. U materijalu je predložena i lista minimalnih zloupotreba:

- kompjuterska prevara;
- kompjutersko krivotvorenje;
- mijenjanje ili brisanje kompjuterskih programa i/ili podataka;
- zaštita autorskih prava na kompjuterskim programima;
- prisluškivanje komunikacija; i
- na drugi način ometanje rada kompjuterskih ili telekomunikacionih sistema.

Vijeće Evrope osniva posebnu komisiju za kompjuterski kriminal 1985. godine, koja rezultira 1989. godine Preporukom br. R(89)/9 u kome su sadržane smjernice akcija za zemlje članice, i u kojoj je proširena lista akata kompjuterskog kriminala. Proširena lista sadrži pored kriminalnih akata navedenih u listi OECD-a i slijedeće akte:

- oštećivanje kompjuterskih podataka i/ili programa;
- kompjuterska sabotaza;
- neovlašten pristup kompjuterskom sistemu;
- neovlaštena reprodukcija zaštićenog kompjuterskog programa;
- neovlaštena reprodukcija topografije.

Komisija Vijeća Evrope je pored nove minimalne liste, koja je obavezujuća za članice, dala i prijedlog liste kriminalnih akata koja su rezultat prakse i iskustava u pojedinim zemljama članicama, tzv. opcijnska lista koja se preporučuje ali nije obavezujuća:

- izmjena kompjuterskih podataka i/ili programa;
- kompjuterska špijunaža;
- neovlašteno korištenje kompjutera; i
- neovlašteno korištenje zaštićenog kompjuterskog programa.

OECD publikuje 1992. godine Preporuku koja se odnosi na minimum sigurnosnih mjera koje treba poduzeti s ciljem zaštite informacionih sistema, te kazneno-pravna rješenja sankcionisanja zloupotreba.

Pored navedenih primjera rješavanja ove problematike u okviru organizacija koje uključuju samo određeni broj zemalja, globalna akcija na svjetskom nivou se vodi pod okriljem UN. 1990. godine na VIII Kongresu UN-a o prevenciji kriminala i tretmanu počinitelja, donesena je Rezolucija br. 45/121 koja poziva članice da intenziviraju napore u prevenciji i sankcionisanje kompjuterskog kriminala i ističe slijedeće:

- Modernizacija nacionalnih kaznenih zakona i postupaka;
- Unapređenje kompjuterske sigurnosti i preventivnih mjera;
- Primjena mjera koja će objasniti javnosti, tijelima pravosuđa i organima gonjenja značaj i težinu akata kompjuterskog kriminala, te značaj prevencije;
- Obrazovne mjere za suce, službenike i službe odgovorne za prevenciju i procesiranje kompjuterskog kriminala;
- Propaganda pravila etike pri korištenju kompjutera; i
- Primjena politike za žrtve kompjuterskog kriminala i oduzimanje ilegalno stečene imovinske koristi, te poticanje žrtvi da prijavljuju takva kriminalna djela.

Abstract

During eighties the world made a step from the era of industry into the era of information and telecommunication technology, and shortly after that globalization changes the world of economical, political, legal and spiritual life. The progress of information society, is being characterized by the development of computers and their networks, fast and timely exchange of information and development of electronic business exchange is being followed by transformation of classical models of criminal. As others segments of society, criminal is being adopted to the new age. Classical, physical thefts are in the past now. Instead of them the subject of attack or the means of attack becomes a computer. Already in 1981. the Council of Europe brings out the fact that a computer criminal on the basis of illegally achieved interest came on the first place of criminal acts, together with narcotics and arms trade.

Computer criminal means the use of computer resources for non authorised or illegal works. It could be generally shared on two groups of criminal acts: acts that break present ethical norms and offend privacy and dignity of man and acts committed with the aim of achieving material interest. Even though the article is dedicated to the computer economical criminal, recant events of terrorist attacks in the USA have surely brought into light

possibility of using computers in terrorist actions, the notion of computer criminal is being viewed in different perspective, and especially strengthening of physical protection of system and assessments of eventual targets of attacks and ways and possibilities of implementations. For the purposes of prompt action the accent now is on the intensive methods of protection from entries into information system, but in the USA we have a process of strengthening of power of state security agencies, through changes in legal procedure. Computer terrorism is being defined as a criminal act and the authority of FBI is being expanded to freely control any kind of computer system, without previous warrant or prove, which was previously necessary condition. Basic characteristic of this criminal, regardless which group of criminal acts is in question, is the difficulty to find and sanction perpetrators, because of:

-Anonymity of perpetrators – misuse takes place in virtual world and a huge part of perpetrators successfully cleanses traces; and

-Lack of registering of this kind of crime-firms avoid to report damages since that information could jeopardize firm reputation and cause more damage.

Due to expansion of computer criminal and material interest it brings, emphasis of this issue today is given to the increase of security system, protection of system and the establishment of legal-sanctioning praxis, through two basic direction of prevention from the computer crime: measures of physical protection and development of relevant legal regulations.

IX BIBLIOGRAFIJA

1. Kenneth C. Laudon & Jane P. Laudon MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS – Organization and Technology, 4th Edition, Prentice Hall, NJ, USA
2. Charles Parker & Thomas Case MANAGEMENT INFORMATION SYSTEM Strategy and action, Second edition
3. Kenneth C. Laudon & Jane P. Laudon INFORMATION SYSTEMS AND INTERNET, 4th Edition, The Dryden Press, USA
4. United Nation Manual on the prevention and control of computer-related crime
5. CD ROM Information USA, Office of International Information Programs, October 1999

6. Dražen Dragičević KOMPJUTORSKI KRIMINALITET I INFORMACIJSKI SUSTAVI, Informator, Zagreb, 1999
7. Velimir Srića i saradnici MENADŽERSKA INFORMATIKA, Mepconsult, Zagreb 1999
8. David Mann & Mike Sutton KRIMINALITET NA INTERNETU, Izbor iz članaka stranih časopisa, br.4, Zagreb 1999
9. Dragan Roller KRIMINALISTIČKA INFORMATIKA I KOMPJUTERSKI KRIMINALITET, Policija i sigurnost, br.6, Zagreb 1994
10. Slavko Šimundić ISTRAŽIVANJE I SUZBIJANJE RAČUNALNOG KRIMINALITETA U HRVATSKOJ I SVIJETU, Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu, br.3-4, Split 1999
11. Slavko Šimundić i Miroslav Baća METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA RAČUNALNOG KRIMINALITETA, Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu, br.1-2, Split 1999
12. Ira Sager, John Carey, Jim Kerstetter PREPARING FOR CYBER ASSAULT, Business Week, 22/10/2001, br. 3754, USA
13. Eileen Colokin, Alorie Gilbert, George Hulme, Marianne McGee, John Randleman IT SECURITY AND LAW, Information Week, 26/11/2001, br. 865, USA
14. Christopher Schmitt, Joellen Perry WORLD WIDE WEAPON, USNews and World Report, 5/11/2001, br.131, USA
15. Dan Verton SECURITY EXPERTS: Users are the weakest link, Computerworld, 26/11/2001, br. 48, Volume 35, USA
16. George F. Will NOW, WEAPONS OF MASS DISRUPTION, Newsweek, 29/10/2001, br. 18, Volume 138, USA

Elmedin MURATBEGOVIĆ¹

**Operativno taktički značaj pravilnog utvrđivanja i
dokazivanja alibija²**

**Operational Tactical Significance Of Proper
Establishment And Demonstration Of Alibi**

Sažetak

Članak obrađuje problematiku aktivnosti organa unutrašnjih poslova u predkrivičnom postupku sa posebnim osvrtom na operativno taktički značaj pravilnog utvrđivanja i dokazivanja alibija kao, u sistemu dokaza, vrlo bitnom personalnom dokazu. Razmatranja su upućena prvenstveno na kriminalistički i krivičnoprocesni značaj alibija s obzirom na njegovo značenje u operativno-taktičkom i krivičnom postupku, odnosno na ponuđeni alibi kao dokaz ili pretpostavku nevinosti. Obradena je problematika alibija kroz opšte-teoretski pristup; navedene su određene teoretske dileme i pokušaji preciznog određenja datog pojma kao i njegove praktične primjene u kriminalističkim i krivičnoprocesnim radnjama organa gonjenja.

Uvod

Otkrivanje izvršilaca, tragova i predmeta krivičnih djela, te prikupljanje prethodnih obavještenja je značajna djelatnost organa unutrašnjih poslova i predstavlja jedan od neophodnih uslova za vođenje krivičnog postupka. Stupanjem na snagu novog Zakona u krivičnom postupku u Federaciji Bosne i Hercegovine, operativni radnici organa unutrašnjih

---

¹ Asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

² Članak predstavlja izvod iz seminarskog rada pod istim naslovom u okviru Nastavno-naučne oblasti "Teorijska i primjenjena kriminalistika", postdiplomskog studija Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

poslova se susreću sa sve težim i zahtjevnijim modusima rješavanja krivičnih predmeta. Imajući u vidu stalan razvoj društva, pa, što ne reći, i pomalo dezorganizovanu društvenu strukturu kao prateći element postratnog perioda u Bosni i Hercegovini s jedne, te humanizacije postupka prema delinkventima, s druge strane, normalno je očekivati širi spektar potrebnih aktivnosti organa unutrašnjih poslova. Ovdje prvenstveno mislimo na njihovu operativno-taktičku djelatnost.

Iako, procesno neregulisana, *operativno-taktička djelatnost*³ ima presudni značaj za otkrivanje krivičnih djela i njihovih izvršilaca. Operativno-taktička djelatnost stavljena je u dužnost preventivno organima unutrašnjih poslova (u daljnjem tekstu OUP), što je i u skladu sa njihovom organizacijom i zadacima, te resursima kojima taj organ raspolaže u cilju zaštite života ljudi i njihove imovine, prava i sloboda, javnog reda i mira te društvenog uređenja. Ova, kriminalističko-operativna djelatnost se sastoji od:

- *Poduzimanja adekvatnih mjera za otkrivanje krivičnih djela, uočavanja i fiksiranja tragova i predmeta u vezi s njima*
- *Preduzimanja mjera za pronalazak izvršilaca krivičnih djela i sprječavanje njihovog bjekstva i skrivanja, kao i njihovo pronalaženje i hvatanje*
- *Intenzivnog angažovanja na prikupljanju svih oblika informacija i njihovoj obradi, koje će kasnije biti upotrijebljene tokom operativne obrade (izuzetno i u krivičnom postupku).*⁴

Osnovni razlog preduzimanja operativno-taktičkih mjera, kao i istražnih radnji od strane OUP-va, predstavlja pronalaženje, otkrivanje i obezbjeđenje potencijalnih dokaza radi uspješnog vođenja krivičnog

³ Riječ je o sistemu operativno-taktičkih mjera i radnji, kao i hitnih istražnih radnji prvog zahvata koje policija preduzima u procesu traganja za krivičnim djelima i njihovim počiniteljima u tzv "izvanprocesnoj sferi". Riječ je o pronalaženju latentnih i potencijalnih informacija i njihovom dešifriranju od strane kriminalista. Područje ove "otkrivačke" djelatnosti policije je krivični događaj ili krivično djelo, ako je od početka očito da se radi o krivičnom djelu. Cilj ove djelatnosti je prerastanje "osnova sumnje" u "osnovanu sumnju", osim u slučajevima kada ova prethodna postoji od početka. Ova djelatnost policije započinje postojanjem "osnova sumnje" (može se raditi i o višem obliku sumnje) u vidu indicijalnih orijentacijsko-eliminacijskih indicija koje su u funkciji pokretanja predkrivičnog postupka organa unutrašnjih poslova. Ovaj postupak se sadržajno sastoji od dviju djelatnosti koje nazivamo: kriminalističkom kontrolom (opštom i posebnom) i kriminalističkom obradom. Otkrivačka djelatnost OUP-va, naročito operativno-taktička u osnovi je određena slijedećim elementima: (1) karakterom početne situacije; (2) pravilima kriminalistike koja se moraju primijeniti u svakom konkretnom slučaju; (3) odredbama ZKP-a i drugim zakonskim i podzakonskim odredbama; (D. Modly, *Priručni kriminalistički leksikon, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo 1998*)

⁴ Krivokapić, V, *Kriminalistika taktika 2*, Beograd, 1995, str 13-18

postupka. Cilj pronalaženja, otkrivanja i obezbjeđenja dokaza je *utvrđivanje fragmenata stvarnosti krivičnog događaja* kako bismo utvrdili istinu u krivičnom postupku. Savremene dokazne teorije razlikuju kriminalistička i zakonska pravila dokazivanja. Dokazi, u faktičkom i pravnom smislu, predstavljaju osnovu za rasvjetljavanje krivičnog djela i otkrivanje nepoznatog učinioca kao i osnovu za odlučivanje u krivičnom postupku. Danas je općeprihvatljiva i najčešće upotrebljavana podjela na *materijalne (stvarne) i lične (personalne) dokaze*. Ova podjela nastala je prvenstveno prema prirodi izvora iz kojeg dokazi *potiču*.

Pod *materijalnim dokazima*, većina autora podrazumijeva sve predmete i tragove krivičnog djela (u vezi sa krivičnim djelom) do kojih se dolazi u toku obavljanja operativno-taktičkih i istražnih radnji. Za razliku od materijalnih, *personalni dokazi* nastaju kao rezultat ispitivanja okrivljenog, saslušanja svjedoka, suočenja, prepoznavanja, tačnije vršenjem pojedinih istražnih radnji. Kao takvi, predstavljaju neposredna ili posredna saznanja svjedoka, okrivljenog ili vještaka o određenim, za krivični postupak, relevantnim činjenicama.

Otkrivanje, izvođenje, provjeravanje i ocjena dokaza je veoma složen i obiman postupak koji zahtijeva iskustvo, znanje, snalažljivost i operativnost. Naročito buran razvoj prirodnih i tehničkih nauka, otvara vrata sve većoj primjeni materijalnih dokaza u krivičnom postupku. Današnje tendencije su usmjerene na tehničko-tehnološka dostignuća i njihovu aplikaciju u praktičnom životu. Shodno tome, nisu rijetke konstatacije među kriminolozima, kriminalistima da dolazi *vrijeme sumraka* dokazima nastalim izjavama svjedoka ili osumnjičenih. Ovakvim vrednovanjem materijalnih dokaza započinje osporavanje vrijednosti personalnih dokaza.

Međutim, unutar složene sfere dokazivanja u krivičnom postupku ne smijemo ništa odbaciti što bi moglo doprinijeti razotkrivanju krivičnog djela. Ponekad, prilikom obavljanja razgovora ili ispitivanja lica, radi prikupljanja personalnih dokaza, osumnjičeni, u nastojanju da dokaže svoju nevinost, tvrdi ili dokazuje da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio na nekom drugom mjestu, odnosno da tada, u to vrijeme, po prirodi stvari nije mogao da bude prisutan na mjestu izvršenja, tj nije mogao učiniti krivično djelo koje mu se stavlja na teret. Pošto se najčešće radi o tzv odbrambenom dokazu, osumnjičeni, u tom slučaju navodi različite dokaze, kako personalne tako i materijalne.

Upravo ovo prethodno navedeno utvrđivanje značajnih elemenata predstavlja polaznu osnovu na kojoj se gradi jedan vrlo važan lični dokaz

koji nazivamo ALIBI. Ovaj personalni dokaz u najboljem svjetlu potvrđuje važnost i vrijednost dimenzija ukupnog procesa utvrđivanja materijalne istine

Teorijske postavke i problematika utvrđivanja alibija

Pod pojmom ALIBI u kriminalistici se smatra *sui-generis dokaz nevinosti neke osobe, koji se sastoji u tome da se utvrđuje da je određena osoba (za koju sumnjamo da je učinila krivično djelo), u vrijeme kada je krivično djelo učinjeno bila na "drugom mjestu", a ne na mjestu izvršenja krivičnog djela. Istinito utvrđen alibi je NEOBORIV DOKAZ da određena osoba nije počinitelj krivičnog djela, dok, s druge strane, lažan, ili , u najmanju ruku sumnjiv, alibi nije čvrst dokaz da je osumnjičeni i stvarni izvršilac krivičnog djela koje mu se stavlja na teret.*⁵ U doslovnom prevodu na bosanski jezik, latinski izraz EXCEPTIO ALIBI SEU DIVERSAE UBICATIONIS označava prisustvo nekom drugom mjestu, negdje drugdje, van mjesta gdje je izvršeno krivično djelo u vrijeme kada je ono izvršeno.

Prema ovoj (izvornoj) tvrdnji vidimo da ALIBI predstavlja pokušaj osumnjičene osobe⁶ da dokaže da je u času izvršenja krivičnog djela bila na drugom mjestu i samim tim nije bila u mogućnosti učiniti djelo koje joj se stavlja na teret.⁷ Utvrđivanje ovih okolnosti nazivamo "utvrđivanjem alibija". Vidimo da ALIBI predstavlja prirodnu i potpuno zakonitu formu zaštite istinski nevinog čovjeka; Neki teoretičari, alibi smatraju "nedvosmislenim iskazom, postojanom samo u trajanju, dok vremenski traje njegovo provjeravanje, dok nakon detaljnije provjere on postaje novoformirani dokaz i ne predstavlja alibi u svom izvornom obliku."⁸

Svako od ovih shvatanja alibija nesumnjivo se može svesti pod jedinstveno kriminalističko-krivičnoprocesno stanovište. Kao krivičnoprocesni termin, alibi dugo egzistira u krivičnoprocesnoj praksi. Vrlo često je bio korišten kao *prigovor optužbi* u odnosu na određenu osobu, u vezi sa izvršenim krivičnim djelom. Radi se o postojanom i vrlo često upotrebljavanom pojmu, kako u krivičnoprocesnoj praksi tako i u svakodnevnom

⁵ D Modly, Kriminalistički leksikon, FKN Sarajevo, 1998

⁶ Osumnjičeni (persumptivni okrivljenik) je svaka osoba koja prema raspoloživim orijentacijsko-eliminacijkim indicijama dolazi u obzir kao izvršilac krivičnog djela. Riječ je o licima u odnosu na koja se s razlogom sumnja da su izvršila krivično djelo na temelju osnova sumnje ili nekog jačeg stepena sumnje u predkrivičnom postupku. Riječ je o pretpostavljenom, potencijalnom okrivljeniku (okrivljenom); (D. Modly, Priručni kriminalistički leksikon, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo 1998)

⁷ T Marković, Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Zagreb 1977, str 447 - 449

⁸ W Erlich, Kriminalistik, 8/66, Hamburg

vokabularu. Važno je napomenuti da ALIBI dokazuje prvenstveno odsustvo nekog lica, sa određenog mjesta u određeno vrijeme, te njegovo prisustvo na drugom mjestu. Ovakva, preciznija konstatacija najpotpunije pokazuje put koji treba slijediti u procesu prikupljanja informacija.

Fizički boravak (prisutnost) na licu mjesta krivičnog djela, nesumnjivo je jedna od osnovnih orijentaciono-eliminacijskih indicija i kao takvu moguće ju je ustanoviti na osnovu: *iskaza svjedoka, tragova i stvari ostavljenih na mjestu izvršenja krivičnog djela ili odnijetih sa tog mjesta te priznanja izvršioca ...*⁹ Ovakva činjenica, predstavljena u *indiciji prisutnosti na licu mjesta* uzima se kao istinita samo u slučaju kada se sa sigurnošću može utvrditi da je data osoba (ili više njih) bila na mjestu izvršenja određenog krivičnog djela i to: *neposredno prije izvršenja tog djela (ANTE DELICTUM), u vrijeme izvršenja tog djela (TEMPORE DELICTI) ili neposredno poslije izvršenja tog krivičnog djela (POST DELICTUM)* Dokazana prisutnost na licu mjesta u kritično vrijeme (navedeno kroz opisane faze), čini osobu sumnjivom, zbog postojanja faktičke mogućnosti da ja izvršilac krivičnog djela. U svakom slučaju svaki iskusni kriminalistički istražitelj bi trebao obavezno tražiti objašnjenje za tu prisutnost i naravno temeljito ga provjeriti. Međutim, u većini slučajeva "indicija o prisutnosti" dokazuje krivicu samo posrednim putem, tačnije preko objašnjenja koja daje osumnjičeni. Na osnovu do sada izrečenog možemo zaključiti da alibi predstavlja, ništa drugo do, INDICIJU O NEVINOSTI OSUMNJIČENOG i ima za cilj da ospori činjenicu da je data osoba bila na mjestu izvršenja krivičnog djela u vrijeme njegovog izvršenja.

Danas postoji nekoliko, vrlo srodnih podjela alibija, od kojih ćemo pokušati navesti neke od njih. Prva, u nizu podjela, izvršena je na osnovu evidentiranja osumnjičenog/okrivljenog na određenom mjestu u vrijeme izvršenja krivičnog djela. S tog aspekta razlikujemo POZITIVAN i NEGATIVAN ALIBI.

Pozitivan alibi (pozitivna činjenica), nesumnjivo predstavlja tzv NEPOSREDNI DOKAZ. On postoji u slučajevima kada se provjeravanje vrši u odnosu na prisustvo pretpostavljenog izvršioca krivičnog djela na određenom mjestu. Provjeravanjem se utvrđuje da li je osumnjičeni, u vrijeme izvršenja krivičnog djela, zaista bio na tom mjestu. Ovaj tzv neposredni dokaz najčešće se provjerava i naravno dokazuje pomoću MATERIJALNIH i LIČNIH dokaza (npr izjave svjedoka da su u određeno vrijeme vidjeli osobu na sasvim drugom mjestu..... itd..). Ovakav,

⁹ V. Vodinelić, Kriminalistika, str 67

potvrđen alibi, predstavlja apsolutnu INDICIJU ODSUTNOSTI SA LICA MJESTA u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Pozitivan alibi, pozitivna činjenica predstavlja ustvari NEGATIVAN DOKAZ, jer se njime utvrđuje odsustvo osumnjičene osobe sa mjesta krivičnog djela.

Negativan alibi (negativna činjenica) postoji kada je utvrđeno da osumnjičeni/okrivljeni, u vrijeme izvršenja krivičnog djela, nije bio na "licu mjesta", ali nije utvrđeno gdje se tačno u to vrijeme nalazio. U slučaju negativnog alibija govorimo o *alibiju kao dokazu sa slabijom dokaznom snagom*, sve do trenutka dok se ne isključi mogućnost da je data osoba ipak bila na licu mjesta u kritičnom momentu. (*npr dobro skrivena i daleko od vidokruga svjedoka*). U oba pomenuta slučaja dokazuje se odsutnost sa lica mjesta, s tim što se ona u prvom slučaju potkrepljuje prisustvom na drugom mjestu. Druga podjela mogla bi se izvesti s obzirom na to da li su provjerom alibija potvrđene ili osporene činjenice koje je okrivljeni iznio u svoju odbranu. S ovog stanovišta gledano, alibi dijelimo na ISTINITI i NEISTINITI (LAŽNI). Razlika među ovim pojmovima se utvrđuje prilikom provjere činjenica i okolnosti na koje se poziva lice koje se "poziva na alibi" ili nadležni organi do toga dolaze na vlastitu inicijativu. Kada se nesumnjivo utvrdi da je lice koje se poziva na alibi u kritično vrijeme bilo na mjestu kriminalnog događaja i da, pored toga, daje lažan alibi, u tom slučaju vrijednost indicije se povećava, te u kombinaciji sa drugim dokazima upotpunjuje i potkrepljuje dokazni materijal.

Katkada se događa da osoba osumnjičena za više krivičnih djela ponudi alibi za svako od djela za koje se tereti ili samo za pojedine segmente ovakvog *složenog delikta*. S ovog aspekta alibi dijelimo na POTPUNI i DJELOMIČNI.

Podjela alibija u odnosu na status osoba koje su predmet naših operativnih ili istražnih radnji djelimo na : ALIBI OSUMNJIČENIH ILI OKRIVLJENIH LICA. Ovakva podjela ni u kom slučaju nije sporna i predstavlja također tzv. notornu činjenicu obzirom na značenja datih termina. Osumnjičenu osobu ("osobe protiv kojih govore osnovi sumnje"), koji je dokazao svoj alibi ne treba samim tim smatrati nevinim u toj krivičnoj stvari, jer on/a može još uvijek da dođe u obzir kao podstrekač, pomagač ili prikrivač.

U sudskoj praksi su zabilježeni i slučajevi utvrđivanja alibija i u odnosu na SVJEDOKA. Pošto je sam čin svjedočenja postavljen kao dužnost lica koje se poziva da da izjavu o krivičnoj stvari (da svjedoči), podrazumijeva se da je takvo lice dužno odazvati se pozivu i dati iskaz pred sudom. Može

se desiti da svjedok opovrgne činjenicu da se nalazio u to vrijeme na mjestu krivičnog događaja, te da dokaže da je bio prisutan na drugom mjestu (ponudi alibi). Ponekad i okrivljeni kao i ostali svjedoci tvrde da je određeni svjedok bio prisutan na mjestu krivičnog djela u vrijeme njegovog izvršenja. Ako svjedok dokaže svoje odsustvo sa mjesta izvršenja krivičnog djela, u to "kritično" vrijeme, onda ga naravno ni sud ne može kazniti za tzv *uskraćivanje iskaza pred sudom*. U ovom slučaju govorimo o **POZITIVNOM ALIBIJU SVJEDOKA**.

Još jedna u nizu podjela odnosila bi se na klasifikaciju alibija s obzirom na njegovo javljanje u *predkrivičnom ili krivičnom postupku*. Organi unutrašnjih poslova u predkrivičnom postupku, ako za to imaju dovoljno indicija i ako postoji dovoljan stepen osnovane sumnje, svakako provjeravaju alibi osumnjičenih osoba. Međutim, dešava se da okrivljeni tek pred sudskim vijećem ponudi svoj alibi ili to čak rade svjedoci. U takvim slučajevima istražni sudija ili vijeće moraju provjeriti alibi koji se nudi. Krivična praksa poznaje slučajeve gdje se alibi nudio čak i u fazi pravnih lijekova ali naravno ona je nešto rjeđa u odnosu na prethodna dva slučaja.

Slijedeća podjela alibija izvršena je u odnosu na **RADNJU IZVRŠENJA** i u odnosu na **POSLJEDICU** krivičnog djela. Naime, mjesto izvršenja krivičnog djela određeno je kao (KZFBIBH) mjesto gdje je učinilac radio ili bio dužan da radi kao i mjesto gdje je posljedica nastupila ili je trebalo da nastupi. Za razliku od mjesta izvršenja krivičnog djela, vrijeme izvršenja krivičnog djela je vrijeme kad je učinilac radio ili bio dužan da radi, bez obzira na vrijeme nastupanja posljedice. Na prvi pogled izgleda da imamo tzv "disproporciju stvari", ali je suština stvari u **RADNJI** i **VREMENU RADNJE**, **POGOTOVO** kod distancionih krivičnih djela kod kojih mjesto i vrijeme izvršenja imaju razmak radnje od posljedice. U praksi je moguće postaviti pitanje utvrđivanja alibija u odnosu na **RADNJU** i **VRIJEME RADNJE** dok je alibi u donosu na mjesto i vrijeme posljedice, u suštini , perifernog značaja.

Utvrđivanje alibija dolazi u obzir kod svih krivičnih djela izvršenih činjenjem. Kod krivičnih djela koja se čine nečinjenjem, alibi nema praktičnog značaja, jer ako je neko izvršio krivično djelo time što je propustio određeno činjenje, na koje je bio dužan, sasvim je bez značaja gdje se on u vrijeme propuštanja dužnog činjenja nalazio, tj da li se nalazio na mjestu gdje je radnju trebalo izvršiti ili na nekom drugom mjestu.

Vrlo interesantna klasifikacija, vrijedna pomena, je i na alibi koji nude drugi subjekti u krivičnom postupku prema okrivljenom i svjedoku. Ovakva praksa dešavala se u okviru sudske prakse u slučajevima kada ove dvije kategorije, iz neznanih razloga, nisu nudile alibi a mogle su to učiniti. U takvim slučajevima alibi mogu ponuditi i druga lica u svojstvu (npr) svjedoka. Ovakvi primjeri su naravno dosta rijetki ali i samo postojanje istih, dovoljan je razlog da ih navedemo u klasifikaciji.

Alibi u svjetlu mjesta i vremena izvršenja krivičnog djela

Za precizno, valjano i profesionalno utvrđivanje alibija, od neprocjenjive važnosti je i precizno određenje vremena i mjesta izvršenja krivičnog djela koje se *stavlja na teret*. Radnja izvršenja određenog krivičnog djela, zavisno od njegove prirode i specifičnosti svakog pojedinačnog slučaja, može da traje kraće ili duže vrijeme. Sa aspekta utvrđivanja alibija, neophodno je registrovati cijeli tok radnje izvršenja, tačnije onoliko koliko je ona u stvarnosti i trajala. Ako je u pitanju slučaj preduzimanja više radnji (višeaktna krivična djela) ili se radi o tzv "složenom krivičnom djelu" (produženo ili kolektivno krivično djelo), relevantno je utvrditi alibi za vrijeme vršenja svih radnji koje ulaze u opis datog krivičnog djela. Vrijeme izvršenja krivičnog djela uvijek treba utvrditi tačno i precizno, mada često imamo slučajeve kada se ono može samo RELATIVNO ODREDITI. U takvim slučajevima, alibi se neminovno veže za cijeli (širi) interval koji je zasigurno duži nego samo vrijeme, stvarno potrebno, za vršenja krivičnog djela. Ovakav alibi se, naravno, dokazuje za cijeli ovaj interval kao i za svaki djelić vremena unutar ovog intervala. Interesantna i vrlo bitna činjenica je da nastupanje posljedice nije bitno s aspekta utvrđivanja alibija, što dodatno daje sliku o ovom fenomenu i složenosti procesa njegovog utvrđivanja.

Utvrđivanje mjesta izvršenja krivičnog djela je naročito važno za cjelokupan proces provjeravanja alibija. Naime, ukoliko nije moguće odrediti mjesto izvršenja krivičnog djela NIJE MOGUĆE NI PROVJERITI ALIBI. Za utvrđivanje alibija možemo zaključiti, relevantna su mjesta vršenja RADNJE krivičnog djela, dok je mjesto nastupanja posljedice , u većini slučajeva, irelevantno. U slučaju da nismo u mogućnosti tačno identificirati lokaciju tj. mjesto izvršenja krivičnog djela, pokušavamo odrediti širi prostor na kome je djelo počinjeno. U takvim slučajevima neophodno je utvrditi i dokazati alibi za cjelokupno, markirano područje u precizno utvrđenim vremenskim intervalima. Bitno je napomenuti, da je kod utvrđivanja alibija, s aspekta mjesta i vremena počinjenja krivičnog djela, katkad potrebno ocijeniti, ne samo prisustvo osumnjičenog na tom mjestu, već i dinamiku njegovog kretanja tj. mogućnost da bude prisutan

na licu mjesta i da se sa njega udalji. Mjesto izvršenja krivičnog djela, sa kriminalističkog stanovišta, je vrlo važno jer predstavlja izvjesnu *bazu relevantnih, živih podataka*. Ovdje mislimo na podatke o izvršenju i postojanju krivičnog djela kao i o nastalim posljedicama krivičnog djela, čije rasvjetljavanje planiramo.

Pravni osnov provjeravanja alibija

Analizirajući alibi kao *neposredan dokaz ili indiciju nevinosti*, možemo zaključiti da se alibi (de facto) uvijek javlja kao protiv-dokaz u sistemu dokazivanja, bez obzira na to da li se njime dokazuje nečija nevinost ili se pokušava izbjeći krivična odgovornost. Pošto se radi o jednoj vrsti iskaza osumnjičenog, kojim se poriče izvršenje djela i u tom smislu se neminovno iznose činjenice i okolnosti u vezi sa krivičnim djelom (dokazi), time se stvara obaveza nadležnih organa, kojima se *nudi alibi*, da isti i provjere. Kriminalistička i krivičnoprocesna praksa poznaju dva fenomenološka vida alibija kao i dva načina dokazivanja činjenica u vezi alibija. Radi se o POZITIVNIM i NEGATIVNIM činjenicama. Suština alibija je, sa gledišta osumnjičenog, da njime opovrgne tvrdnju, odnosno okrivljenog da opovrgne optužbu da je izvršio određeno krivično djelo, jer je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio na nekom drugom mjestu. Sa gledišta nadležnog tužioca alibi osumnjičenog/okrivljenog je znak da mora sa svoje strane učiniti sve da dokaže osnovanost optužbe. Sa gledišta suda, alibi je prvenstveno iskaz okrivljenog u vidu poricanja optužbe koji može prerasti u dokaz. Njegovo prerastanje u dokaz prvenstveno zavisi od relevantnosti prikupljenih činjenica u sistemu dokaznog postupka, da uz pomoć drugih dokaza potvrdi ili opovrgne iskaz okrivljenog da nije mogao izvršiti krivično djelo koje mu se stavlja na teret.

Kako krivični postupak ima svoje stadijume i faze tako i vrijednost alibija moramo posmatrati u sklopu tih faza i stadijuma. Razjašnjavanje krivičnih djela, provjeravanje i utvrđivanje alibija provodi se u fazama i to: u predkrivičnom i krivičnom postupku. U predkrivičnom postupku, a u pogledu primjene člana 143. ZKPFBIH, Organi unutrašnjih poslova preduzimaju *operativno-taktičke mjere i radnje*¹⁰ radi bržeg i

¹⁰ Zakon o krivičnom postupku FBiH (čl 143. i 144.) navodi sljedeće mjere i radnje koje preduzima OUP-

va: (ZKPFBIH čl 143. i 144.):

- prikupljanje izvještaja od građana,
- pregled prevoznih sredstava, putnika i prtljaga,
- ograničenje kretanja na određenom prostoru,
- preduzimanje potrebnih mjera u vezi sa utvrđivanjem istovjetnosti osoba i predmeta,
- raspisivanje potrage za osobom i stvarima za kojima se traga,

pravovremenog pronalaska osoba koje treba da pruže svoj alibi, odnosno alibi budućih svjedoka. Dakle, pravni osnov za provjeravanje i utvrđivanje alibija od strane OUP-va u operativno-taktičkom postupku sadržan je u odredbi ZKPFBIH (čl 143. stav 1.), prema kojem su navedeni organi dužni prikupiti sva obavještenja koja bi mogla biti od koristi za uspješno vođenje krivičnog postupka. Osnovni zadatak operativne službe u toku procesa provjere alibija je da sve primljene informacije savjesno provjeri ali i da ih potkrijepi sa ostalim materijalnim ili personalnim dokazima. Organi unutrašnjih poslova (OUP) su od strane nadležnog suda i tužioca ovlašteni da samostalno procjenjuju i utvrđuju podatke prikupljene radi dobijanja potpunog i tačnog činjeničnog stanja u vezi sa izvršenim krivičnim djelom, tj o okolnostima koje su se dešavale prije, u toku i poslije izvršenja krivičnog djela, ukazujući na osobe koje su BILE PRISUTNE radnji izvršenja i koje su bile u faktičkoj mogućnosti da budu izvršioci. U toku faze operativne provjere spornih činjenica, među širim krugom osoba zatečenih na mjestu ili blizu mjesta izvršenja krivičnog djela, vrši se prepoznavanje i identifikacija ,s ciljem da se odmah razjasni: *ko su zadržane osobe; koga predstavljaju; zašto su prisutne baš u to vrijeme tamo gdje su; razlozi njihovog prisustva u blizini mjesta izvršenja krivičnog djela; u kakvoj su vezi ili srodstvu sa ljudima u toj okolini; da li su uopšte obavješteni o krivičnom djelu koje se dogodilo.* Ova operativno taktička mjera je vrlo često primjenjivana od strane OUP i ima za cilj preliminarno isključenje šireg kruga osoba i stvaranje prvih verzija o krivičnom djelu i njegovim počinocima. Ukoliko neki od građana i poslije izvršene metode eliminacije kroz neformalni razgovor posebno ukaže na pojačanu osnovu sumnje da je počinio(la) krivično djelo, smatra se osumnjičenim. Naravno tu postoje i objektivne zakonske "barijere" u cilju zaštite osnovnih ljudskih prava i digniteta osumnjičene osobe navedene u članu 4. ZKPFBIH prema kojem : *"Građanin od koga ovlašteni radnik OUP prikuplja izvještaje koji bi mogli biti korisni za uspješno vođenje krivičnog postupka NIJE DUŽAN dati bilo kakvu izjavu ili odgovoriti na bilo koje pitanje koje mu postavi ovlašteni službenik, osim podataka o svom identitetu, o čemu ga je dužan upoznati ovlašteni službenik OUP-va".*

-
- pregled određenih objekata i prostorija državnih organa, preduzeća i drugih pravnih osoba,
  - pregledanje određene dokumentacije ovih organa, preduzeća i pravnih osoba, u prisustvu odgovorne osobe,
  - upućivanje osobe zatečene na mjestu izvršenja krivičnog djela istražnom sudiji i njeno zadržavanje do dolaska istražnog sudije (do šest sati),
  - fotografisanje i uzimanje otisaka prstiju kao i javno objavljivanje fotografije,
  - druge mjere i radnje;

Ovakav razgovor predstavlja prvu (neformalnu) operativno-taktičku mjeru. Obaveza je OUP-va kod ispitivanja osumnjičene osobe, istoj omogućiti pravo na branioca već prilikom preliminarnog ispitivanja. Naravno ako postoje osnovi sumnje da je počinila krivično djelo koje je predmet kriminalističke obrade. Operativni radnik OUP-va (kriminalističke službe) samostalno, u navedenom *ambijentu* procjenjuje vrijednost datog iskaza osumnjičenog i sastavlja službenu zabilješku. Upravo ova zabilješka, sročena po neformalnim pravilima protokola kriminalističkog intervjua, može u kasnijim fazama krivičnog postupka (u skladu sa pravilima dokazivanja i slobodne ocjene dokaza pred sudom) da postane jedna od ključnih vodilja u procesu spoznaje istine. Nakon što su prikupili relevantne podatke i dokaze, OUP podnosi krivičnu prijavu nadležnom tužiocu u kojoj navodi sve činjenice odgovarajuće dokazne vrijednosti, koje će ukazati na to, da je određena osoba mogući izvršilac krivičnog djela. Iz prethodnih dijelova vidimo da alibi predstavlja vrlo značajan dokaz u krivičnom postupku. Dokazan alibi je zasigurno dokaz da osumnjičeni nije izvršilac krivičnog djela za koje se tereti. Obzirom na sve ove činjenice, logično je očekivati da će lica koja nisu počinila krivično djelo, kao i ona koja su stvarni izvršioци, obično isticati (pokušati istaći) svoj alibi. Zbog toga se svaki ponuđeni alibi mora temeljito provjeriti kako bi se pouzdano saznala njegova istinitost.

Taktika provjeravanja alibija

Lica na koja se osumnjičeni najčešće pozivaju su osobe iz njihove najuže okoline: ukućani, prijatelji, rođaci, jer je prirodno očekivati da se čovjek kreće u krugu bliskih osoba. Naravno izjave ovih lica su subjektivne, što uveliko otežava organu koji prikuplja činjenice da dođe do što objektivnijih saznanja. Naš ZKPFBIH (čl 220. – 232.) ističe da je svjedočenje istražna radnja koja se poduzima radi dobijanja obavještenja o krivičnom djelu i učinitelju te o drugim važnim okolnostima. Da bi ispitivanje svjedoka alibija bilo što tačnije, potrebno je razjasniti vremensku orijentaciju svjedoka (dan, sat, pa i veće vremensko razdoblje). Obzirom da se iskazi saslušanih svjedoka najčešće koriste, kako u prethodnom tako i u krivičnom postupku prilikom provjere i dokazivanja alibija, kriminalistička taktika je izradila čitav niz pravila koja se odnose na utvrđivanje i korištenje personalnih dokaza uopšte. Razlog za to leži u činjenici da se kao svjedoci javljaju veoma različite osobe, a njihovi iskazi nerijetko variraju od približno istinitih do potpuno izmišljenih konstrukcija događaja.¹¹

¹¹ Ž Aleksić i Z Milovanović, Leksikon kriminalistike, Beograd 1995

Prilikom obavljenja razgovora (saslušanja svjedoka) uvijek se mora držati *logička nit* i težiti razjašnjenju porijekla uzročnih veza među pojmovima, činjenicama i događanjima. Da bi stvar bila jasnija, nerijetko se istražitelj kritički mora osvrnuti i na "uspješnu eksplikaciju svjedoka" i zapitati se odakle su svi ti navodi alibija poznati svjedoku. Ovakav slučaj je posebno interesantan u slučajevima kada svjedok sa sigurnošću tvrdi da je osumnjičeni *TEMPORE DELICTI* bio na određenom mjestu. Ukoliko, međutim, svjedoci potvrđuju da su osumnjičenog vidjeli na sasvim drugom mjestu, nepohodno je obratiti pažnju na tzv "namjernu simulaciju" osumnjičenog, pri čemu je neophodno razjasniti da li se njihovo svjedočenje o alibiju proteže na čitavo kritično vremensko razdoblje ili na djelić tog, kritičnog događaja. Vrlo je važno utvrditi u kakvom je odnosu svjedok prema određenom događaju, tj. da li je i u kojoj mjeri zainteresovan da skrene istragu sa ukazanih tragova. Motiv za davanje lažnog iskaza može biti različit i najčeće je stimulisan: željom za ostvarenjem neke materijalne dobiti, željom za osvetom prema nekom, strahom, prijetnjom i prinudom sa nečije strane, prezirom, ljubomorom, profesionalnom solidarnošću, ljubavlju prema nekom, zavisti, ideološkim i religioznim razlozima.

Iskustvo kriminalističke prakse govori nam da se u postupku ispitivanja (saslušanja) svjedoka o nekoj krivičnoj stvari nailazi na tzv *očekivana ponašanja određenih kategorija svjedoka*. Tako npr nerijetko će prostitutka štititi svog makroa, jataka pa i klijenta koji je osumnjičen za neko krivično djelo, kriminalac vrlo rijetko odaje kriminalca bez nekog velikog interesa *i višeg cilja* itd...). Hans Gros kao utemeljivač moderne kriminalističke nauke, ustanovio je da kod lažnog svjedočenja, kriminalista treba da se uživi u iznesenu argumentaciju svjedoka.¹²

U okolnostima u kojima se provjeravanje alibija vrši korištenjem iskaza svjedoka, obaveza je svih nadležnih istražnih organa da sačine plan pristupa i kontakta sa svjedokom, da preciziraju "tipologiju svjedoka" te promptno reaguju prilikom uvezivanja dobijenog podatka sa ostalim relevantnim činjenicama.

Vrlo često u postupku dokazivanja nevinosti putem alibija, osumnjičeni nudi i pojedine *isprave* kojima pokušava nesumnjivo dokazati da je bio na nekom drugom mjestu u vrijeme izvršenja krivičnih djela. Ukoliko se dokazivanje relevantnih činjenica za utvrđivanje alibija vrši ispravama moraju se, prije svega, cijeliti sve osobenosti isprave koje se uopšte ocjenjuju kada je u pitanju dokazivanje ispravama. Ovdje prvenstveno

¹² V Vodinečić, Kriminalistička taktika, opšti deo, Beograd 1956

mislimo na provjeru njihove autentičnosti zbog mogućeg korištenja falsifikovanih isprava, a nakon toga i procjenjuje da li se i u kojoj mjeri, odnosno s kojim stepenom pouzdanosti konkretnom ispravom može utvrditi stvarno postojanje alibija. Isprave koje osumnjičeni nudi (bez razmišljanja i odmah) kao dokaz svog alibija, su vrlo često namjenski i vrlo pedantno pripremljene od strane izvršioca. Međutim isprave nisu jedino mjerilo i apsolutni dokaz alibija. Njihov sadržaj i ono što je bilo (nemoguće primijetiti) sastavni dio događanja vezanog za ponuđenu ispravu, vrlo često otkrivaju učinioca i obaraju njegov alibi (*npr boravak u određenom hotelu i neke pojedinosti vezane za sobu koje su morale biti primijećene itd...*). Dokazna vrijednost isprava može se potvrditi ili opovrgnuti i drugim dokaznim sredstvima što uostalom i jeste cilj cjelokupne istrage nekog krivičnog djela.

Ako su u pitanju *materijalni dokazi* kojima se utvrđuje alibi, njihova prethodna i opšta provjera je također potrebna s obzirom na njihovu autentičnost, kvalitet i podobnost za dokazivanje činjenica relevantnih za utvrđivanje alibija te opštu dokaznu vrijednost. U tom smislu treba pažljivo odabrati i fiksirati tragove, uočiti i obezbijediti predmete koji mogu biti od značaja za dokazivanje i utvrditi njihovu moguću vezu sa utvrđivanjem ili pobijanjem alibija. Tragovi i predmeti nađeni na licu mjesta, ili na drugom mjestu, a koji potiču od krivične stvari koju istražujemo i razjašnjavamo, moraju, svojom strukturom i značajem, biti podobni za utvrđivanje (potvrdu ili obaranje) alibija. Takve tragove možemo podijeliti na :

- *tragove / stvari koji su ostavljeni na licu mjesta (najčešće ih pronalazimo i fiksiramo još u fazi provođenja uviđaja)*
- *tragovi / stvari odnijeti sa lica mjesta (moguće je registrovati njihov nedostatak još u fazi uviđaja, a daljnjim postupkom i različitim personalnim dokazima "ući im u trag");*

Predmeti ostavljeni na mjestu izvršenja krivičnog djela, nerijetko su i namjerno podmetnuti (fingirani) od strane počinioca, čime se pokušavaju prikriti tragove i izbjeći odgovornost za to djelo. Tako se neka stvar namjerno ostavlja kako bi se algoritam istrage od samog početka usmjerio u pogrešnom pravcu. Zato je vrlo bitno naglasiti da se predmeti koji se, u toku uviđaja nađu na mjestu izvršenja krivičnog djela, posmatraju kao indicija kojoj treba podići vjerovatnoću uz pomoć drugih pravno relevantnih činjenica, a koje su u vezi sa tim djelom. Tragovi i predmeti također mogu da pomognu aproksimativnom utvrđivanju vremena izvršenja djela. U tom smislu treba posebno provjeriti one tragove kod kojih se, prema poznatim metodama, može utvrditi kada su nastali, osmotriti karakteristične predmete (*zaustavljen sat, još uvijek vruć čaj ili*

ručak na peći, izgorjelo jelo na štednjaku, namješten krevet za spavanje-nekorišten ili pogužvan, dnevna ili noćna odjeća na lešu, lešne promjene itd....). Prisustvo ili odsustvo stvari na određenom mjestu ili sa određenog mjesta također može da svjedoči o boravku osumnjičenog/okrivljenog na tom mjestu. Naravno posebnu pažnju bi trebalo obratiti da stvari nisu ranije ili kasnije donijete ili odnijete od strane osumnjičenog ili nekog drugog lica (saučesnika) koje pomaže u stvaranju lažnog alibija.

Osim neposrednog zaticanja na mjestu izvršenja djela, kao indicija može da se ispolji i prisutnost na mjestu događaja u vrijeme izvršenja djela (*tempore criminalis*), koja se ogleda u pronađenim tragovima ili predmetima, kao i u obavještenjima dobijenim od svjedoka-očevidaca ili oštećenih. Osnovni problem se prvo svodi na mogućnost povezivanja određenih tragova i predmeta sa konkretnim licima, a potom i utvrđivanje da su ti tragovi i predmeti ostavljeni na mjestu događaja baš u vrijeme izvršenja djela, a ne ranije ili kasnije. Potrebno je prilikom ovakvih zaključivanja ispoljiti izuzetno veliku opreznost, te nastojati da se pravilnom kriminalističkom obradom svih informacija stvori čvrst indicijalni lanac.¹³

Na kraju bi trebalo napomenuti da je u praksi vrlo teško utvrditi tzv. **NEGATIVNI ALIBI** kod koga je teret dokazivanja ne na prisustvu osumnjičenog na drugom mjestu, već samo to da nije bio na mjestu izvršenja krivičnog djela. Utvrđivanje i dokazivanje koje ide u ovom pravcu je dosta teže nego li u prethodnim slučajevima i iznijete tvrdnje su manje pouzdane u pogledu tačnosti. Ovakav alibi se obično dokazuje izjavama svjedoka kao i samog osumnjičenog, a dokazna vrijednost njihovih tvrdnji je relevantna čak i kad su istinite. Činjenica da potencijalni okrivljeni nije viđen na određenom mjestu ne znači da on na tom mjestu nije ni bio u kritično vrijeme. U principu radi se o pojavnom obliku alibija slabije dokazne snage sve dok se potpuno ne isključi mogućnost da je sumnjiva osoba ipak bila u to vrijeme na licu mjesta, tj. isključi *mogućnost tajnog boravka*. Prema mišljenju profesora V. Vodinelića ovakav alibi je uvijek indicija za tajni boravak na licu mjesta i za njega važi rimska sentenca: *MAGIS CREDITUR DUOBUS TESTIBUS AFFIRMANTIBUS QUAM MILLE NEGANTIBUS* (više se vjeruje dvojici potvrdnih svjedoka nego li hiljadi odričnih);

¹³ Tako npr. otisci osumnjičenog na staklu šaltera banke u kojoj je izvršeno razbojništvo, predstavljaju značajnu indiciju ali ne i neoborivu, ukoliko to lice, recimo, posjeduje tekući račun u toj banci i u njoj često podiže novac. Međutim otisci prstiju unutar sefa banke pa čak i sa druge strane šaltera, svakao bi mogli predstavljati neoboriv dokaz prisutnosti osumnjičenog na licu mjesta.

Provjeravanje alibija nesumnjivo bi trebalo svrstati u red hitnih kriminalističko-operativnih radnji i naravno, u toku krivične procedure, u istražne radnje hitnog karaktera. Iako ponekad izaziva sumnju i pozorenje ovaj personalni dokaz ostaje vrlo bitan u spektru potencijalnih dokaza u jednoj krivičnoj stvari.

Umjesto zaključka

Pozivanje na alibi je dio iskaza osumnjičenog/okrivljenog lica ili svjedoka da nije bilo na licu mjesta u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Vidjeli smo da se radi o tzv *poricanju optužbe* i zato ga ubrajamo u red najsloženijih pitanja u predkrivičnom i krivičnom postupku. Iskustvo ukazuje na činjenicu da osumnjičeni koji nema alibi ne indicira da je eventualni izvršilac krivičnog djela ili saučesnik u njemu. Ova činjenica se posmatra i tretira kao *indicija* koja treba uputiti organe gonjenja da istraju u istrazi i dokazivanju da je to lice eventualni izvršilac krivičnog djela. Operativno pravilo nam govori da nevin čovjek uvijek teže dokazuje svoj alibi, jer se u pravilu ne sjeća svih detalja za razliku od stvarnih izvršilaca koji su djelo učinili sa umišljajem. Utvrđivanje prisustva ili odsustva neke osobe sa mjesta izvršenja krivičnog djela ni u kom slučaju se ne postiže isključivo informativnim razgovorom. U toku procesa utvrđivanja alibija neophodno je sagledati, provjeriti i utvrditi cijeli sklop *krivičnog događaja* kao i njegove pojedine *aktivne segmente* i njihove veze sa posljedicama izvršenog krivičnog djela. Da bi se ovakva aktivnost uspješno provela neophodno je primijeniti i znanja nekih egzotnih nauka kao što su znanja iz: logike, psihologije, psihijatrije kao i niza tzv *forenzičnih nauka*. Prve u nizu pomenutih nauka neposredno doprinose razjašnjavanju tzv *prikrivenog čovjekovog ponašanja, svjesnih i podsvesnih impulsa i radnji koji usmjeravaju i podstiču na određeno ponašanje*. Već smo napomenuli da se prema savremenim kriminalističkim i forenzičnim teorijama smatra da *dolazi sumrak personalnih dokaza* pa se u ovom zaključku mora navesti i potreba svestranije primjene tzv forenzičkih nauka i nekih tehničkih disciplina čiji tehničko-tehnološki razvoj može odgovoriti izazovu današnjice. Prema ovoj tvrdnji, neophodno je upozoriti na više upornosti u pronalaženju tzv *mikrotragova*. Mjesto izvršenja, samo po sebi, *obiluje* mikrotragovima koji bi u krivičnom postupku imali veliki značaj za dokazivanje materijalne istine. Stiče se dojam da se u praksi OUP-va ispoljava nedostatak upornosti u pronalaženju ove vrste tragova što je, u najvećoj mjeri, rezultat nedostatka elementarnih tehničkih sprava (*na nivoima kantona/županija*) i pomagala za njihovo otkrivanje. Prisustvo ovih tragova na mjestu izvršenja krivičnog djela omogućilo bi bržu i efikasniju istragu i preciznije otkrivanje tzv *veze između izvršioca i samog mjesta krivičnog djela*. U potpunom istražnom postupku, ovakva

poboljšanja bi zasigurno ubrzala istragu te orijentisala rad kriminalista na veći spektar izvora informacija o krivičnom djelu i njegovom izvršiocu. Na kraju se možemo zapitati: zašto je potrebno izučavati alibi kao kriminalistički i krivičnoprocesni problem? Odgovor bi se mogao svesti na činjenicu da od provjere i dokazivanja alibija zavisi tok krivičnog postupka, razrješenje krivičnog djela, kao i pronalaženja samog izvršioca krivičnog djela. Alibi je egzatan susret kriminaliste sa nevinim čovjekom ili zločincem izražen kroz njihove navode da su pravedno ili nepravedno osumnjičeni. Upravo ova dilema treba da bude vodilja u traženju istine i glavni pokazatelj procesne važnosti ovog pojma.

Abstract

The topic of this article is the activity of agencies of internal affairs in pre-criminal process with a special emphasis on operational tactical significance of proper establishment and demonstration of alibi as in a system of evidence, very important personal proof. Reflections are directed mainly on the criminal law significance of alibi considering its meaning in operational tactical and criminal process, i.e. offered alibi as a proof or supposition of evidence. The issue of alibi is treated through a general-theoretical approach, certain theoretical dilemmas and attempts of precise definition of a given term as well as its practical approach in criminal and criminal law actions of prosecution agencies.

Literatura

- AČIMOVIĆ Psihologija zločina i suđenja, Savremena
MIHAJLO administracija, Beograd 1987.
- ALEKSIĆ ŽIVOJIN Kriminalistika, Informator Zagreb 1990.
- ALEKSIĆ ŽIVOJIN Leksikon kriminalistike, Beograd 1995
- BALEVIĆ Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu, Beograd 1999.
- VUKOSLAV
- ĐORĐEVIĆ Alibi i njegovo provjeravanje, Zbornik Instituta za
ĐORĐE kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 1994
- FITZGERALD Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama,
J., FOX S. Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo juni 2001.
- GRGUL JOZEF Kriminalistički i procesni problemi alibija, "IZBOR"
Zagreb, 4/77, str 368
- KRIVOKAPIĆ Kriminalistika taktika II, Policijska akademija
VLADIMIR Beograd, 1999.

- KRIVOKAPIĆ
 VLADIMIR
 LAKČEVIĆ DUŠAN
 LEE HANRY
 MARKOVIĆ
 TOMISLAV
 MATAKOVIĆ
 JOSIP
 MAVER DARKO
 MODLY DUŠKO
 MODLY DUŠKO
 MODLY DUŠKO
 PAVIŠIĆ
 BERISLAV
 PAVIŠIĆ
 BERISLAV
 RAMLJAK ALIJA
 SAFERSTEIN R.
 ŠAVER i VINBERG
 ŠKULIĆ MILAN
 VODINELIĆ
 VLADIMIR
- Kriminalistika taktika III, Policijska akademija Beograd, 1997.*
Alibi i rasvjetljavanje krivičnog djela, Bezbjednost 6/92 str 710-720
Materijalni tragovi, MUPRH, 1999.
Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela (Kriminalistika), Narodne novine Zagreb 1977
Alibi i načelo skepse u praksi, "13 maj", 4/71, Beograd
Kriminalistični spoznavni proces, Ljubljana 1994.
Priručni kriminalistički leksikon, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo 1998.
Kriminalistički i procesni problemi alibija, Priručnik, RSUP SRH, Zagreb 1989.
Metodika uviđaja, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo 1997.
Kriminalistika, Pravni fakultet Rijeka, 1999.
Kriminalistika I-uvod, PF Rijeka, 1997.
Medicinska kriminalistika, fakultet kriminalističkih nauka sarajevo 1999.
Criminalistics-an Introduction to Forensic Science, 1998.
Kriminalistika, Beograd 1947
Uviđaj i kriminalističke verzije, Beograd 1998
Kriminalistika, otkrivanje i dokazivanje, IzdanjeFfakulteta za bezbjednost i društvenu samozaštitu, Skoplje 1985

Lada SADIKOVIĆ¹

Apsolutno zaštićena ljudska prava
Absolutelly Protected Human Rights

Sažetak

U evropskom i bosanskohercegovačkom sistemu ljudskih prava poseban značaj imaju tzv. apsolutno zaštićena prava. Radi se o onim ljudskim pravima koja imaju esencijalan značaj za dignitet čovjeka i demokratski karakter jednog društva, pa se stoga, ni na koji način, ni pod kojim uvjetima ne mogu i ne smiju ograničiti. Ta ljudska prava ne mogu se derogirati čak ni onda kada je u pitanju opstanak nacije. Apsolutna zaštićenost ovih ljudskih prava je neophodna pretpostavka zaštite, kako svih ostalih ljudskih prava i sloboda, tako svakako i demokratske države u okviru koje su se ona i pojavila. Isticanje značaja ovih prava ima uz sve ostalo i poseban značaj za unapređenje kriminalističkih nauka.

U aktuelnoj teoriji i praksi ljudskih prava više niko ne osporava potrebu njihovog većeg ili manjeg ograničavanja u situacijama kada se to čini radi zaštite izvjesnih općepoznatih i općeprihvaćenih demokratskih vrijednosti. Međutim, isto tako niko ne može osporiti da ograničenja ljudskih prava predstavljaju uvijek i određene opasnosti za opstanak navedenih vrijednosti. Bez obzira na ove dileme o ograničenjima ljudskih prava evidentno je da su danas sve demokratske zemlje u svijetu prihvatile potrebu derogacije izvjesnih ljudskih prava onda kada se u društvu pojave neke okolnosti koje prijete da ugroze sistem prava u cjelini. Očito je prema tome, da je prihvaćena potreba ograničavanja ljudskih prava ali, je isto tako prihvaćena i potreba da se pruže potrebne pouzdane garancije kako ta ograničenja ljudskih prava ne bi bila zloupotrebljena.

---

¹ Asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

Među garancijama koje se danas vrlo često spominju u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i svim drugim poznatim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, posebno mjesto svakako zauzima nastojanje da se precizno označe određena ljudska prava koja ne mogu biti predmet nikakvih ograničenja, pa ni onih koje predviđa član 15. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Radi se, naime, o tzv. apsolutno zaštićenim ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama koje, ni pod kojim uvjetima i ni uz bilo kakve izgovore, ne mogu biti predmet ograničavanja. Apsolutno zaštićena prava posebno su interesantna za kriminalističke nauke, s obzirom na to da se u okviru tih prava javljaju i tzv. «policajska prava» kao što je to slučaj u pravu na život, što svakako povećava aktuelnost i značaj ove materije za ukupno razumijevanje pozicije policije u odnosu prema ljudskim pravima i demokratskom poretku uopće.

Član 15. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava glasi:

«1. U doba rata ili druge javne opasnosti koja prijete opstanku nacije svaka visoka strana ugovornica može poduzeti mjere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji i to u najnužnijoj mjeri koju zahtijeva hitnost situacije, s tim da takve mjere ne budu u neskladu sa njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu.

2. Prethodna odredba ne dopušta odstupanje od člana 2. osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, ili člana 3 i 4 (Stav 1) i člana 7.

3. Svaka visoka strana ugovornica koja koristi svoje pravo da odstupa od odredbi Konvencije obavještava u potpunosti Generalnog sekretara Savjeta Evrope o mjerama koje poduzima i razlozima za njih. Ona također obavještava Generalnog sekretara Savjeta Evrope kada takve mjere prestaju djelovati i kada se odredbe Konvencije ponovo počinju u potpunosti primjenjivati.»

Jedna od osnovnih karakteristika ljudskih prava navedenih u članu 15. tački 2. jeste da se radi o *općem dopuštenju* državi da privremeno odstupa od ljudskih prava koja su priznata u Konvenciji, za razliku od drugih vrsta ograničenja koja takođe poznaje Evropska Konvencija a koja su po prirodi stvari ograničena *ratione personae*. Tako npr. postoji ograničenje i u članu 16. u kojem se dopušta ograničenje političke aktivnosti stranaca, dakle samo jedne kategorije pojedinaca ili pak u članu 17. gdje se govori o zabrani zloupotrebe prava, od strane onih pojedinaca koji se upuštaju u djelatnosti usmjerene protiv datog sistema ljudskih prava i sloboda.

Slijedeća karakteristika apsolutno zaštićenih prava jeste da ona, više-manje zadiru u domen suverenosti država, jer kao, što je poznato, broj

apsolutno zaštićenih ljudskih prava može se širiti – zapravo on se već i širi – ali države ne mogu smanjivati taj broj. Na taj način pitanje ljudskih prava je i u tijesnoj vezi sa karakterom suverenosti država koje su ratificirale Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava, Pakt UN o građanskim i političkim pravima ili Američku konvencije o ljudskim pravima.

Najvažniji međunarodni dokumenti o ljudskim pravima nisu posve saglasni oko broja apsolutno zaštićenih prava.

Prema Evropskoj konvenciji za ljudska prava apsolutno su zaštićena sljedeća ljudska prava: član 2. Pravo na život, član 3. Sloboda od torture i drugih nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, član 4. Sloboda od ropstva, služenja i prinudnog ili obveznog rada, član 7. Kažnjavanje samo na osnovu zakona (Zabrana retroaktivnog krivičnog zakonodavstva), Protokol broj 6 član 3. Zabrana izricanja smrtne kazne, Protokol broj 7 član 4. Zabrana ponovnog suđenja licima već osuđenim ili oslobođenim povodom istog krivičnog djela (ne bis in idem).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima tretira kao apsolutno zaštićena prava i Zabranu zatvaranja zbog neizvršenja neke ugovorne obaveze kao i Slobodu misli savjesti i vjeroispovjesti.

Međutim, Američka konvencija ide još dalje i među takva prava ubraja Pravo na pravnu sposobnost, Prava porodice, Pravo na ime, Prava djeteta, Pravo na državljanstvo, Pravo na učešće u vlasti i Sudske garancije koje su značajne za zaštitu tih prava.

Pravo na život², prema Evropskoj konvenciji predstavlja temeljno pravo ljudskih prava, koje je pravni i politički preduvjet ostvarenja svih drugih prava i sloboda. Bez postojanja prava na život bilo bi izlišno govoriti o poštivanju i zaštiti ostalih pojedinačnih i kolektivnih prava i sloboda. Ono

² Ljudska prava, Odabrani evropski dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Drugo izdanje, Sarajevo 1999, str. 15

Član 2. Pravo na život

1. Pravo na život svakog čovjeka zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namjerno lišen života, osim kod izvršenja smrtne kazne po presudi suda, kojom je proglašen krivim za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom.
2. Lišenje života nije u suprotnosti sa ovim članom ako proizlazi iz upotrebe sile koja je apsolutno neophodna:
  - a) u odbrani svakog pojedinca od nezakonitog nasilja;
  - b) prilikom zakonitog lišenja slobode ili sprječavanja bjekstva osobe koja je zakonito lišena slobode;
  - c) u akciji preduzetoj, u skladu sa zakonom, radi gušenja nemira ili pobune.

prije svega znači obavezu zaštite tj. osiguranja prava na život, a ne zaštite samog života, pri čemu se svakako misli na namjerno lišavanje života kao i bezobzirno ugrožavanje ljudskog života. Jednostavno rečeno, čovjek u svakom slučaju mora biti zaštićen, bilo da se radi o djelovanju pojedinca ili predstavnika vlasti, pogotovo policijskog aparata. Pitanje zaštite prava na život predstavlja, između ostalog, i obavezu države da zaštiti vojnike kao i policajce, ali i da poduzme mjere adekvatnog sankcioniranja svih onih koji su prekršili zakon. U širem smislu javljaju se i drugi primjeri kao što su pružanje medicinske pomoći i operacije koje spašavaju život³.

Pravo na život u svim državama indirektno se štiti i drugim brojnim različitim načinima, koji svakako otvaraju i mnoga pitanja i dileme oko njihove interpretacije. Član 2. stav 1. Evropske Konvencije o ljudskim pravima ne može se derogirati (osim u odnosu na gubitak života usljed nezakonitih ratnih akata). Taj član predviđa tri slučaja kada se smatra da nije došlo do kršenja odredbe i to:

- u slučaju odbrane svakog lica od nezakonitog nasilja, zakonitog lišavanja slobode;
- sprječavanja bjekstva uhapšenog lica;
- suzbijanja nemira ili pobune, u skladu sa načelom da upotreba sile bude «ne više nego apsolutno neophodna».

Izuzetna važnost prava na život dolazi do izražaja i u Protokolu broj 6 Evropske konvencije⁴ koji se takođe ne može derogirati. Kazna u osnovi predstavlja nanošenje fizičkog ili psihičkog zla subjektu koji je počinio delikt⁵, i svakako da ona mora biti proporcionalna djelu koje je počinjeno. Kazne egzistiraju vijekovima i one su uglavnom zavisile od stepena razvijenosti pojedinih društava. Kazne su se kroz historiju javljale u raznoraznim oblicima, od čina osвете pa sve do specijalne prevencije tj. uklanjanja iz društva osobe, koja je prekršila zakon. Kazna kao sankcija

³ Vidi The European system for the protection of human rights, R.St.J. Macdonald, F. Matscher and H. Petzold, Martinus Nijhoff Publishers, London 1993, str. 212

⁴ Ib idem, str. 53

Član 1. Smrtna kazna se ukida. Niko ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti

Član 2. Niko neće biti osuđen na tu kaznu ili smaknut. Država može u svom zakonodavstvu da predvidi smrtnu kaznu za djela izvršena u doba rata ili neposredne ratne opasnosti; takva kazna primjenit će se samo u slučajevima predviđenim zakonom i u skladu sa njegovim odredbama. Država obavještava Generalnog sekretara Savjeta Evrope o relevantnim odredbama tog zakona.

Član 3. Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu člana 15. Konvencije.

Član 4. Na odredbe ovog protokola ne mogu se stavljati rezerve prema članu 57. Konvencije.

⁵ Vidi Dr. Nikola Visković, Država i pravo, str. 151, Zagreb 1995

bila je predviđena kako u moralnoj, tako i u običajnoj pa i religijskoj normi. Upravo takva neorganizirana, spontana primjena sankcije prikrivala je enormnu nejednakost i dovodila do diskriminacije čovjeka.

Nastankom modernog demokratskog društva došlo je i do legalizirane tj. kontrolirane upotrebe fizičke prinude, pa tako i do smrtne kazne u prvobitnoj verziji samo za najteža krivična djela i u skladu sa zakonom, koja je prije svega trebala osigurati sve ono što upotreba sile do tada nije obezbjeđivala, a što se odnosi na primjenu načela zakonitosti i pravne jednakosti. Sa razvojem demokratskog društva mijenjalo se i stanovište o smrtnoj kazni. Promjene do kojih je došlo u nekoliko evropskih država članica Vijeća Evrope dovele su i do izražavanja opće težnje ka ukidanju smrtne kazne. Međutim, pitanje opravdanosti postojanja smrtne kazne, tamo gdje ona nije obuhvaćena ovim protokolom, otvara moralno pitanje da li i koliko je nevinih ljudi osuđeno na smrtnu kaznu, što u svakom pogledu potvrđuje enormnu važnost apsolutne zaštićenosti člana 1. Protokola broj 6.

Pravo na život nameće potrebu da se spomenu i izvjesna posebna pitanja kao što su pravo na abortus kao i eutanaziju. Pri tome, javljaju se različita stanovišta o tome da li ta prava predstavljaju kršenje prava na život, što svakako ovisi i o stepenu obrazovanosti, religijskog uticaja, standarda kao i političkog režima društva u kojoj se ona ispoljavaju. U savremenom demokratskom društvu javljaju se interesi kako nerođenog djeteta tako i interesi trudnice. Istovremeno, susrećemo se sa «ubistvom iz milosrđa» tj. eutanazijom koja u svakom pogledu izaziva različita mišljenja kao i dileme, upravo iz razloga moguće zloupotrebe. Nesumljivo je da svaki čovjek mora imati pravo na humanu smrt, ali su još uvijek brojna nerazjašnjena pitanja u vezi sa konkretizacijom ovog postupka, što je učinjeno legalizacijom eutanazije u Holandiji.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima u članu 6 stav 1.⁶ takođe izražava apsolutnu neograničenost prava na život, pa i u uvjetima proglašenja vanrednog stanja ili opće opasnosti koje predviđa član 4. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Isto tako, član 4.

---

⁶Ljudska prava, Odabrani međunarodni dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo 1996. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, str. 121

Član 6. Stav 1. Pravo na život je neodvojivo od čovjekove ličnosti. Ovo pravo mora da bude zakonom zaštićeno. Niko ne može biti proizvoljno lišen života.

stav 1. Američke konvencije o ljudskim pravima⁷ kao i član 27. Američke konvencije o ljudskim pravima ne dopuštaju derogaciju prava na život.

Jedan od članova Evropske konvencije koji spadaju u grupu apsolutno zaštićenih prava je i član 3. Evropske konvencije⁸ - Zabrana mučenja. Obzirom na to da ovaj član u svom nazivu obuhvata «torturu, nehumani ili ponižavajući postupak kao i kažnjavanje», javila se potreba za preciznijim utvrđivanjem razlike između tih pojmova. Shodno praksi Komisije za ljudska prava izdiferencirana su tri oblika ponašanja koja su zabranjena i to: mučenje, nečovječno postupanje ili kažnjavanje i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje⁹. Pri tome, iskazana je potreba za preciziranjem gradacije nanesene patnje, stepena poniženja, prirode i konteksta samog kažnjavanja kao i načina i metoda njegovog izvršenja, obzirom da tortura predstavlja «promišljen nehumani postupak koji izaziva veoma ozbiljnu i tešku patnju»¹⁰.

Upravo teške i ozbiljne fizičke i mentalne patnje kao i stepen intenziteta izlaganja pojedinaca okrutnosti pri brojnim do sada ustanovljenim nehumanim postupcima doveli su do potrebe apsolutne zaštite člana 3. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava. Navedeni postupci, kojima je cilj pribavljanje određenih informacija ili priznanja, kao i teško kažnjavanje osoba, navode nas na razmišljanje kako postići efikasnu prevenciju u smislu reduciranja tj. sprječavanja upotrebe takvih postupaka i sredstava kao i efikasne kontrole u cilju sprječavanja onih koji su u poziciji da takve postupke sprovedu, misleći pri tome na izvršno – policijske organe.

Apsolutna zaštita člana 3. Evropske konvencije opravdana je sa aspekta saniranja posljedica koje nastaju kršenjem ovog člana. Pri tome, neophodno je sagledati problem u širem smislu, i efikasno djelovati u pogledu pružanja pomoći i adekvatne zaštite osobama koje su bile podvrgnute takvim postupcima, gdje se svakako javlja i neophodnost učešća šire društvene zajednice.

⁷Góran Melander and Gudmundur Alfredson, *The Raoul Wallenberg Compilation of Human Rights Instruments*, Martinus Nijhoff Publishers 1997, str. 156

Član 4. Stav 1. Svako ima pravo da mu se poštuje pravo na život. Ovo će se pravo štititi zakonom, u načelu od trenutka začeća. Niko ne može biti namjerno lišen života.

⁸ Ib idem, Član 3., str. 15, Niko neće biti podvrgnut torturi, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.

⁹ Vidi, Čazim Sadiković, «Evropsko pravo ljudskih prava», Magistrat Sarajevo, 2001. godine

¹⁰ Vidi, P. Van Dijk, G.J.H. van Hoof u suradnji sa A.W. Heringa, J.G.C. Schokkenbroek, B.P. Vermeulen, M.L.W.M. Viering, L.F. Zwaak, *Teorija i praksa Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Muller Sarajevo, 2001. godine, str. 289

Član 3. Evropske konvencije predstavlja, upravo iz navedenih razloga, jednu od temeljnih vrijednosti demokratskog društva. Stoga, sloboda od torture i drugih nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja ne podliježe niti jednom ograničenju ljudskih prava, bilo da se radi o derogaciji iz člana 15. Evropske konvencije, bilo da se radi o izuzecima ili restrikcijama. To je osnovni razlog da se ne dopusti njegovo ukidanje čak i u slučaju opasnosti koja predstavlja prijetnju po život nacije. Član 3. apsolutno štiti svakog pojedinca od navedenog ili sličnog ponašanja, pri čemu istovremeno predstavlja i obavezu države da pruži garanciju za njegovu neometanu primjenu, kao i da svoje ponašanje uskladi u interesu zaštite ovog člana.

Najveći značaj člana 3. Evropske konvencije iskazuje se upravo u tome što zabrana torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja štiti prvenstveno dignitet i dostojanstvo čovjeka, što je u svakom slučaju osnovno i neotuđivo ljudsko pravo, i što predstavlja jednu od najvrijednijih tekovina moderne demokratske zajednice. Zabrana torture, neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja spada u apsolutno zaštićena prava i po Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (član 4) kao i po Američkoj konvenciji za ljudska prava (član 27).

Među ostalim apsolutno zaštićenim pravima nalazi se i član 4 Evropske konvencije¹¹ tj. sloboda od ropstva, služenja i prinudnog ili obaveznog rada.

Član 4. stav 1. pripada onoj skupini prava Evropske konvencije na koji se ne može primijeniti član 15. Evropske konvencije tj. nije dozvoljeno odstupanje pod bilo kakvim okolnostima. Analiza člana 4. stava 1. ukazuje na to da se izrazom «Ropstvo i sluganski položaj» određuje cjelokupan status osobe, koji ta osoba nije u stanju promijeniti, koji

¹¹Ib idem, Član 4., str. 15

1. Niko neće biti držan u ropstvu ili položaju ropске zavisnosti.
2. Niko neće biti primoravan da obavlja prinudni ili obavezni rad.
3. Za potrebe ovog člana izraz «prinudni ili obavezni rad» ne uključuje:
  - a) bilo koji rad koji se normalno zahtijeva od osobe koja se nalazi u zatvoru u skladu sa odredbama Člana 5 ove Konvencije, ili za vrijeme uvjetnog otpusta;
  - b) bilo koju službu vojne prirode ili, u slučaju odbijanja služenja vojne obaveze u zemljama gdje se to dozvoljava, bilo koju drugu službu umjesto obaveznog služenja vojne obaveze;
  - c) bilo koju službu koja se zahtijeva u slučaju izvanredne situacije ili katastrofe koja ugrožava život ili blagostanje zajednice;
  - d) bilo koji rad ili službu koji su dio uobičajenih građanskih obaveza.

predstavlja oblik vlasništva jedne osobe nad drugom i osobito tešku situaciju u kojoj se nalazi osoba koja je u stanju ropstva i sluganskog položaja.

S obzirom da samu pojavu prava i sloboda čovjeka i građanina vezujemo uz državu koja je moderna, demokratska, u funkciji zaštite i pružanja sigurnosti i građanskih sloboda pojedincu, kao i obezbjeđivanje uvjeta koji čine tzv. «socijalnu državu», vidljiva je povijesna tendencija slabljenja onih funkcija države u kojima su preovladavajući faktori bili klasno ugnjetavanje, prisila i izrabljivanje u cilju stjecanja bogatstva i velike nejednakosti u raspodjeli materijalnih dobara.

Upravo navedene historijske činjenice ukazuju na to kako je bio težak i dugotrajan proces civilizacijskog napredovanja, i kako se kroz socijalnu pa i političku borbu došlo do onoga što u suštini predstavlja upravo zabrana člana 4. stava 1. To naravno upućuje i dalje na obavezu države, da u svakom pogledu, onemogućiti takav položaj pojedinca i pri tom garantuje ostvarenje osnovnih atributa pravednosti, mira, sigurnosti, socijalnog blagostanja isl..

Jedno od daljnjih prava koja se takođe ubrajaju u ona prava koja se ne mogu ukidati ili ograničavati ni u vanrednom stanju je i zabrana retroaktivnog krivičnog zakonodavstva tj. član 7. – kažnjavanje samo na osnovu zakona¹² kojeg uz član 15. Evropske konvencije o ljudskim pravima, prihvataju i član 4. Međunarodnog pakta o građansko-političkim pravima kao i član 27. Američke konvencije o ljudskim pravima.

Još je 1789. godine u članu 7. Deklaracije o pravima čovjeka i građanina istaknuto da «niko ne može biti optužen, pritvoren ili zatvoren ukoliko djelo za koje je optužen nije određeno zakonom i ukoliko to nije učinjeno prema postupku koji je predviđen zakonom». Time se nesumnjivo ističe važnost ovog principa koji je napravio prekretnicu u ukupnom historijskom razvoju i odvojio današnju modernu, demokratsku i pravnu državu sa svim onim što ona podrazumijeva od tadašnje državne

---

¹² Ib idem, Član 7., str. 19

1. Niko se ne može smatrati krivim za krivično djelo nastalo činjenjem ili nečinjenjem koje nije predstavljalo krivično djelo, u vrijeme izvršenja, prema domaćem ili međunarodnom pravu. Isto tako, izrečena kazna neće biti teža od one koja se primjenjivala u vrijeme izvršenja krivičnog djela.

2. Ovaj član ne utječe na suđenje ili kažnjavanje bilo koje osobe koja je kriva za činjenje ili nečinjenje, ako je to djelo u vrijeme izvršenja predstavljalo krivično djelo prema općim načelima priznatim kod civiliziranih naroda.

samovolje i veoma niskog stepena pravne sigurnosti, kao i loše socijalne pozicije samog čovjeka.

Vrijednost ovog člana ne treba posebno isticati s obzirom na enormnu važnost pravne sigurnosti kao temelja egzistencije čovjeka u kojoj on ostvaruje ideal pravednosti kao i sva druga dobra u pravu. Upravo se zbog promjenljivosti i životne nesigurnosti javila i potreba za mogućnošću planiranja bliže i daljnje budućnosti, potreba sagledavanja pa i izvjesne kontrolabilnosti društvenog razvoja pošto bi suprotno stanje izazvalo bezvrijednost, nesigurnost i neizvjesnost. Iz navedenih razloga neophodno je da pravne obaveze i ovlaštenja, kao i određenje delikata i sankcija budu što više predvidljiva i trajna. To svakako osigurava upravo vladavina prava koja zahtijeva strogo pridržavanje ustava i zakona od strane svih državnih tijela i pojedinih dužnosnika kao i od samih građana. Važnost predvidljivosti, osobito kada govorimo o krivičnom zakonodavstvu najviše se izražava u postupcima primjene fizičke prisile koja se, da ne bi ugrozila pravnu sigurnost i dovela do mogućnosti državne samovolje, mora primjenjivati isključivo prema unaprijed propisanim i obaveznim postupcima formalizma i proceduralnosti prava.

To se svakako jasno vidi i u temeljnom principu vladavine prava koji naglašava da su građani podložni samo zakonima, a ne drugim ljudima – (non sub homine sed sub lege).

Radi sprječavanja samovolje i uspostavljanja zaštite prava i sloboda čovjeka i građanina uveden je i član 4. Protokola broj 7. – Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput po istom predmetu¹³.

Princip «ne bis in idem» potvrđuje još jednom važnost pravne sigurnosti kojom se s jedne strane, osigurava autoritet izricanju presude donijete po unaprijed propisanim i obaveznim postupcima, a, s druge strane, ne dovodi u pitanje poziciju pojedinca, koji je na taj način apsolutno zaštićen od samovoljnog upadanja države u njegovu privatnu sferu.

---

¹³ Ib idem, Član 4. Protokola broj 7, str. 61

1. Nikome se ne može suditi niti se može ponovo kazniti u krivičnom postupku u nadležnosti iste države za djelo zbog koga je već bio pravosnažno osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države.

2. Odredbe prethodnog stava ne sprječavaju obnovu postupka u skladu sa zakonom i činjenicama, ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod.

3. Ovaj se član ne može staviti van snage na osnovu Člana 15 Konvencije.

Općenito gledano, ograničenja ljudskih prava koja su data u Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i drugim međunarodnim dokumentima čine se radi zaštite tih ljudskih prava. Konkretnije gledano, kada se radi o odredbi paragrafa 2. člana 15., može se s pravom zaključiti da je već samo postojanje takvih prava način da se sačuva demokratski karakter Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i Evropskog sistema ljudskih prava u cjelini. Što se tiče drugih prava koja se mogu derogirati smisao je isti.

Ljudska prava mogu se derogirati *privremeno* da bi se sva ljudska prava Konvencije zaštitila *trajno*.

Abstract

In European and B&H system of human rights special significance have so called absolutely protected human rights. Those are human rights that have essential significance for the dignity of human being and democratic character of a society, and therefore under no circumstances they cannot be limited. Those human rights cannot be withdrawn even when the survival of nation is at issue. Absolute protection of these human rights is a necessary condition of protection of other human rights and freedoms as well as democratic state within the framework in which they appeared. The emphasis of these rights, with everything else, has a special significance of the improvement of criminal sciences.

Literatura

1. P. Van Dijk, G.J.H. van Hoof, u suradnji sa A.W. Heringa, J.G.C. Schokkenbroek, B.P. Vermeulen, M.L.W.M. Viering, L.F. Zwaak, Teorija i praksa Evropske konvencije o ljudskim pravima, Müller, Sarajevo 2001.
2. R.St.J. Macdonald, F. Matscher and H. Petzold, The European system of the protection of human rights, London 1993.
3. G. Melander and G. Alfredsson, The Raoul Wallenberg Compilation of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, 1997.

4. G. Alfredsson and A. Eide, *The Universal Declaration of Human Rights – A Common Standard of Achievement*, Martinus Nijhoff Publishers 1999.
5. Ć. Sadiković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Magistrat, Sarajevo 2001.
6. D. Gomien, *Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*, Izd. Savjet Evrope, Strasbourg 1998.
7. T. Buergenthal, *Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku*, Magistrat, Sarajevo 1998.
8. J. Donnelly, *Međunarodna ljudska prava*, Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, Sarajevo 1999.
9. N. Visković, *Država i pravo*, Zagreb 1995.
10. S. Sokol, B. Smerdel, *Ustavno pravo*, Informator Zagreb, 1998.
11. *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Abeceda demokracije, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo 1994.
12. *Ljudska prava*, Odabrani Evropski dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Drugo izdanje, Sarajevo 1999.
13. *Ljudska prava*, Odabrani međunarodni dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo 1996.

Mersida SUĆESKA ¹

Uloga zakona o slobodnim zonama u Bosni i Hercegovini u kreiranju tekuće ekonomske politike

The Role Of Free Zones Law In Bosnia And Herzegovina In Creation Of Curent Economic Policy

---

Sažetak

Osnovni problem savremene ekonomije jeste efikasno zakonodavstvo. Zato je u ovom tekstu izvršena kritička analiza istorije zakonodavstva koje je pratilo oblast slobodnih zona u BiH. Naime, neophodno je ukazati na one tačke gdje zakonodavstvo predstavlja kočnicu slobodnom razvoju privrednih subjekata. Suština rada je da bez kvalitetnog pozitivnog zakonodavstva nema značajnih ekonomskih pomaka u razvitku nacionalne privrede. To se može osjetiti u oblasti slobodnih zona, koje trenutno imaju manjkavosti, za čije je otklanjanje neophodno, a u roku propisanim Zakonom o slobodnim zonama u BiH uraditi sljedeće:

1. Urediti postojeće funkcionisanje slobodnih zona na teritoriji BiH, uvođenjem nove jedoobrazne pravne regulative u oblasti slobodnih zona za cijelu teritoriju BiH, u skladu sa odredbama propisanim novim Zakonom o slobodnim zonama u BiH, koji je objavljen 19.02.2002. godine, te stupio na snagu krajem februara 2002. godine.
2. Plansko i ekonomski opravdano, te u skladu sa principima regionalne politike razvoja BiH vršiti izdavanje dozvola za rad slobodnih zona za BiH, od strane jednog državnog organa, a to je Vijeće Ministara BiH.
3. Slobodne zone moraju biti najvećim dijelom proizvodne, tako da je reforma sadašnjih slobodnih zona neminovna.

---

¹ Mr. sci., asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

Implementacijom Zakona o slobodnim zonama u BiH, treba raditi na sljedećim aktivnostima:

1. *BiH treba biti centar za edukaciju malih i srednjih preduzeća, a proizvodne slobodne zone su pogodne za to, jer su interesantne i za strane investitore koji pokazuju interes za ovakve oblike ulaganja, što je itekako bitno za BiH privredu.*
2. *Slobodne zone u BiH treba da su atraktivne u privlačenju stranog kapitala, kao i da imaju visok stepen efikasnosti.*
3. *Da bi se pokrenula proizvodnja, neophodne su kreditne linije za proizvodnju u slobodnim zonama, što bi trebalo privući pažnju zemalja EU po ovom pitanju.*
4. *Pokretanje proizvodnje u slobodnim zonama treba donijeti povećanje zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti u BiH, kao i povećanje BDP-a i GDP-a po glavi stanovnika, povećanje životnog standarda stanovnika BiH itd.*
5. *Za sve navedeno neophodna je i edukacija osoblja koje će raditi u novim proizvodnim zonama, putem seminara, ili boravka u nekoj od slobodnih zona u zemljama EU.*
6. *Realizacijom svih navedenih tačaka eliminisati će se sadašnje nepravilnosti u radu slobodnih zona u BiH, tako da se one više neće smatrati "sivim" zonama u zemljama jugoistočne Evrope.*
7. *Za BiH privredu, a i privredu R Hrvatske bila bi od velikog značaja realizacija "Sporazuma o slobodnom tranzitu preko teritorije R Hrvatske u i iz luke Ploče i preko teritorije BiH u Neumu", kako bi se koristila i Slobodna zona Ploče.*

Ovdje smo privredu posmatrali kao univerzalnu ekonomsku kategoriju i zakon smo isto tako podredili tome cilju, tako da zakonodavna djelatnost sa znanstvenom djelatnošću mora biti u najjužoj vezi, u interesu ekonomskog i socijalnog progresa.

Događaji koji su se desili na ekonomsko političkom planu u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992.-1995. god. i poslije, podsticajno su djelovali na razvoj ekonomske znanosti i ekonomske prakse u normativnom uređenju slobodnih zona. To se ogleda naročito u donošenju pozitivnih propisa, a to je prije svega Zakon o slobodnim zonama Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH" broj 3/2002), koji je pod stalnim nadzorom međunarodnih ekonomskih institucija i ekonomske literature, ukazao da se nova rješenja moraju tražiti u globalnom povezivanju mikro slobodnih zona sa općim konceptom globalizacije.

U tom smislu i ovaj tekst pretendira na univerzalnu provjeru i sve ono što izdrži stroge kriterije međunarodne ekonomske politike može predstavljati naš doprinos ekonomskoj znanosti.

Šta je praksa pokazala?

Ona je nametnula ekonomskoj znanosti niz problema koji se ne mogu riješiti ako ekonomsko zakonodavstvo ne podstiče ekonomsku teoriju, i ako u praksi ne potvrđuje njene stavove. Parcijalna rješenja mogu biti od koristi, ali su vrlo kratkog daha. Isto tako i uvažavanje ekonomskih običaja i standarda ima svoju težinu. Osnovni problem savremene ekonomije jeste efikasno zakonodavstvo. Zato je u ovom tekstu izvršena kritička analiza istorije zakonodavstva koje je pratilo oblast slobodnih zona. Neophodno je ukazati na one tačke gdje zakonodavstvo predstavlja kočnicu slobodnom razvoju privrednih subjekata. Blagovremeno ukazivanje na te slabosti zakonodavstva koje se ogledaju u njegovoj skupoći i neefikasnosti, drugi je doprinos u razvoju ekonomske znanosti.

Sušтина teze je da bez kvalitetnog pozitivnog zakonodavstva nema značajnih ekonomskih pomaka u razvitku jedne zemlje, pa tako i Bosne i Hercegovine.

U skladu sa odredbama Dejtonskog Ustava BiH u članu III, stav 1. u nadležnost institucije BiH stavljena je spoljnotrgovinska, carinska i monetarna politika.

Dakle, slobodne zone kao dijelovi carinskog područja Bosne i Hercegovine spadaju u nadležnost institucije BiH. Praktično sve je drugačije, jer Entiteti sve provode kao da je ova oblast u njihovoj nadležnosti, što stvara velike probleme u privredi BiH. Da bi se što prije otklonili neophodno je bilo riješiti zakonsku regulativu u ovoj oblasti.

1. Postojeća zakonska regulativa u oblasti slobodnih zona, trenutno je različita, ali stupanjem na snagu Zakona o slobodnim zonama BiH, prestat će važiti državni zakon R BiH, a entitetski zakoni o slobodnim zonama moraju se uskladiti u roku od 90 dana od dana njegovog stupanja na snagu. Dosadašnja različita zakonska regulativa iz oblasti slobodnih zona omogućavala je izdavanje rješenja za rad slobodnih zona", tzv. "dozvola", samo na nivou Entiteta, pod različitim uslovima i kriterijima. To je dovelo do neplanskog formiranja slobodnih zona na teritoriji BiH, te je uzrokovalo da na teritoriji Federacije BiH, postoje različita rješenja za rad slobodnih zona izdata od Vlade R BiH-a, zatim MVTEO BiH-a i Vlade Federacije BiH-a.

Prema takvim rješenjima na teritoriji FBiH-a postoje sljedeće slobodne zone: Sarajevo, Vogošća, Visoko, Kiseljak, Travnik, Lukavac, Mostar1.-istok i Mostar2.-zapad, Tomislavgrad, Bihać, Orašje, Grude. Prema raspoloživim podacima, ovoliki broj slobodnih zona premašuje broj cjelokupnog prostora Evropske unije - 26 slobodnih zona.

Isto tako prema dostupnim izvorima i saznanjima na području entiteta Republika Srpska, nema osnovanih slobodnih zona.

Dakle, sa trenutnih 12 slobodnih zona na teritoriji Federacije BiH, BiH bi trebala imati veliku proizvodnju koja bi dalje lančano utjecala na povećanje zaposlenosti, odnosno smanjenje nezaposlenosti, povećanje GDP-a, razvoj kako regija, na kojima su locirane slobodne zone tako i kantona, zatim FBiH i same BiH kao cjeline. Zato se može postaviti pitanje: kakav je zapravo smisao, razlog, motiv i efekat postojanja sadašnjih slobodnih zona i njihovog neplanskog osnivanja. Inače, detaljniji podaci se ne prezentiraju, tako da se u poslovanju sadašnjih slobodnih zona mogu uočiti sljedeće karakteristike:

1. slobodne zone nisu najvećim dijelom proizvodne, već se više koriste za skladištenje npr., što je neprihvatljivo, što je suprotno funkcijama slobodnih zona u zemljama EU.
2. Dakle, mogu biti pogodne i za sve ostale aktivnosti, koje u sadašnjim uslovima djelovanja BiH privrede sa potpuno nekontrolisanim granicama, omogućavaju rast carinskog kriminaliteta, koji sačinjava skup protivpravnih, nezakonitih ponašanja i djelovanja koja su prisutna na području carinskog poslovanja. On se može izvršiti na različite načine, i za njegovo otkrivanje je neophodna velika stručnost, temeljitost i upornost carinskih službenika, kao i visoka operativnost i određeni profesionalizam poduzimanja neophodnih radnji, kojima se vrlo stručno izbjegavaju dužnosti carinskih obveznika propisanih u carinskoj regulativi.
3. Takođe, sve djelatnosti koje se dešavaju u slobodnim zonama BiH ne mogu biti izolovane, već moraju biti povezane sa učesnicima koji su u ostalim zemljama.
4. Zbog svega navedenog, neophodno bi bilo donijeti jedan državni zakon – Zakon o slobodnim zonama Bosne i Hercegovine, kojim bi se stavili van snage postojeći entitetski zakoni i zakon RBiH, kao i sva podzakonska akta iz ove oblasti, a uvela bi se nova podzakonska akta koja proizilaze iz novog Zakona o slobodnim

zonama BiH, i omogućavaju osnivanje zona na teritoriji oba Entiteta i Distrikta Brčko, pod istim uslovima. Uskladu sa odredbama Zakona o slobodnim zonama BiH, propisano je da će dozvole za rad slobodnih zona izdavati Vijeće ministara, a u skladu sa općom razvojnom i regionalnom politikom BiH. Sve ostale saglasnosti za određivanje lokacije slobodne zone i provođenje mjera carinskog nadzora u zoni, obavljali bi Entiteti u skladu sa svojim kompetencijama navedenim u odredbama Zakona o carinskoj politici BiH i njegovim izmjenama i dopunama.

Mogući prijedlozi za rješavanje navedenih problema

Od velikog značaja je za državu da se uređenom zakonskom regulativom i drugim odgovarajućim sredstvima (kriminalistička obrada, kontrola) odupre od kriminalnih napada, s ciljem da se održi stabilan državni budžet, poboljšanje životnog standarda, zaštita domaće proizvodnje, povećanje zaposlenosti stanovništva, rješenje socijalnih pitanja, povećanje izvoza naspram uvoza i drugo. Svi ovi elementi se javljaju kao rezultat stabilnog ekonomskog stanja što čini ekonomsku sigurnost.

Slobodne zone su samo jedan dio ekonomske politike koja može doprinijeti ekonomskoj sigurnosti kako BiH tako i ostalih zemalja EU i jugoistočne Evrope, i to putem kvalitetnog i profesionalnog carinskog poslovanja.

Prema tome za rješavanje navedenih problema treba:

1. Urediti postojeće funkcionisanje slobodnih zona na teritoriji BiH, uvođenjem nove jednoobrazne pravne regulative u oblasti slobodnih zona za cijelu teritoriju BiH, a to je novi Zakon o slobodnim zonama BiH, koji je objavljen 19.02.2002. godine, te stupa na snagu krajem februara 2002. godine.
2. Planski i ekonomski opravdano, te u skladu sa principima globalne regionalne politike razvoja BiH, vršiti izdavanje dozvola za rad slobodnih zona za BiH, od strane jednog državnog organa, a to je Vijeće ministara.
3. Slobodne zone moraju biti najvećim dijelom proizvodne, tako da je reforma sadašnjih slobodnih zona neminovna.
4. Sve tri prethodno navedene tačke za rješavanje trenutnih problema date su u novom Zakonom o slobodnim zonama u BiH, čiji je tekst od strane Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, usaglašen sa predstavnicima CAFAO-a, IMF-a i OHR-a.

Implementacijom Zakona o slobodnim zonama u BiH, treba raditi na sljedećim aktivnostima:

1. BiH treba biti centar za edukaciju malih i srednjih preduzeća, a proizvodne slobodne zone su pogodne za to jer su interesantne i za strane investitore koji pokazuju interes za ovakve oblike ulaganja, što je itekako bitno za BiH privredu.
2. Slobodne zone u BiH treba da su atraktivne u privlačenju stranog kapitala, kao i da imaju visok stepen efikasnosti.
3. Da bi se pokrenula proizvodnja, neophodne su kreditne linije za proizvodnju u slobodnim zonama, što bi trebalo privući pažnju zemalja EU po ovom pitanju.
4. Za sve navedeno neophodna je i edukacija osoblja koje će raditi u novim proizvodnim zonama, putem seminara, ili boravkom u nekoj od slobodnih zona u zemljama EU.
5. Realizacijom svih navedenih tačaka eliminiraće se sadašnje nepravilnosti u radu slobodnih zona u BiH, tako da se one više neće smatrati "sivim" zonama u zemljama jugoistočne Evrope.
6. Za BiH privredu a i privredu R Hrvatske bila bi od velikog značaja realizacija "Sporazuma o slobodnom tranzitu preko teritorije R Hrvatske u i iz luke Ploče i preko teritorije Bosne i Hercegovine u Neumu", kako bi se koristila i Slobodna zona Ploče.

Ovdje smo privredu posmatrali kao univerzalnu ekonomsku kategoriju i zakon smo isto tako podredili tome cilju, tako da zakonodavna djelatnost sa znanstvenom djelatnošću mora biti u najužoj vezi.

Abstract

Basic problem of modern economy is effective legislation. Therefore this essay gives a critical analysis of history of legislation that followed the area of free zones in Bosnia and Herzegovina. However, it is necessary to find weak points that slow down a free development of economic system. The essence of this work is that without a high quality positive legislature there will be no economical progress in the development of national economy. That could be seen in the area of free zones, that temporary have pitfalls for which correction it is necessary to do the following:

1. *Decide about framework for the functioning of free zones on the territory of Bosnia and Herzegovina by introducing equal legal procedure in the area of free zones for the whole territory of Bosnia and Herzegovina, and with accordance with the new Law on free zones, declared on February 19. 2002., and ratified by the end of February 2002.*

2. Issuing of approval certificates for the work of free zones in BiH should be done according to plan and with economical justification. The most logical state agent for this function is the Council of Ministers.
3. Free zones should be mainly production based, therefore to reform present free zones is necessary.

During implementation of the Law on free zones the following activities are recommended:

1. BiH should be center for the education of small and medium production firms, and production free zones are suitable for that, because there are interesting for the foreign investors that show interest for this kind of investments, which is very important for BiH economy.
2. Free zones in BiH should be attractive for foreign capital, and they also should have a high level of effectiveness.
3. To motivate production, credit lines for the production in free zones are necessary, which should distract attention of EU countries according to this question.
4. Starting production in free zones should increase level of employment in BiH, as well as the increase of BDP and GDP per capita, improvement of life standard,...
5. For all said so far, education of work force in new free zones, through seminars or work experience in some of the free zones in western countries, is necessary.
6. Realizing above tasks would eliminate present pitfalls in the work of free zones, so that they will not be considered «gray zones» in the countries of Southeastern Europe anymore.
7. For BiH economy, as well as for the economy of R Croatia, it would be of huge importance realization of «Agreement of free transit through the territory of R Croatia in and from harbor Ploce and through the territory of Bosnia and Herzegovina in Neum», so that the Free zone Ploce could be used.

In this article economy was looked at as universal economical category and law was also subjected to this aim, so that legal procedures should be in a narrow context of science, in the interest of economical and social progress.

BOSNIA AND HERZEGOVINA

The boundaries and names shown and the designations used on this map do not imply official endorsement or acceptance by the United Nations

LITERATURA I IZVORI:

1. Ekonomski leksikon (1995): Ed. Leksikografski zavod. Miroslav Krleža, Zagreb.
2. Godišnji izvještaj Carinske službe FBiH 1999/2000.
3. Sović J., Upravljački nadzor poslovanja preduzeća (carinski nadzor u BiH, str.267 i dalje), 2000, Sarajevo.
4. Sović J., Impulsi razmjeni sa inopartnerima- vanjska trgovina, ZIPS, br. 825-826/99, Sarajevo.
5. Sović J. Poreski moral, utaje i posljedice, Računovodstvo i poslovne finansije, br. 4/98, Sarajevo.
6. Podzakonska akta iz oblasti carinskih procedura.
7. Zakon o carinskoj politici BiH ("Službeni glasnik BiH", br.21/98 i br.34/2000").
8. Zakon o carinskoj tarifi BiH ("Službeni glasnik BiH", br.1/98 i 7/98).
9. Krivični zakon Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH", br. 43/98).
10. Zakon o carinskim prekršajima ("Službene novine Federacije BiH", br. 46/2000).
11. Zakon o vanjskotrgovinskoj politici BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 7/98).
12. Zakon o slobodnim zonama ("Službene novine Federacije BiH", br. 5/95).
13. Zakon o slobodnim zonama ("Službeni list RBiH", br. 20/95).
14. Zakon o carinskoj službi Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH", br.46/2000).
15. Zakon o slobodnim zonama u BiH ("Službeni glasnik BiH", br.3/2002).

Osvrti

i prikazi

Sabro HASKOVIĆ¹

HOMMAGE
(Život i rad profesora Ibrahima Bakića)

HOMMAGE
(Life and work of professor Ibrahim Bakić)

Prof.dr. Ibrahim Bakić rođen je 31. decembra 1947. godine u selu Devreče kod Tutina, u uglednoj radničkoj porodici, koja je imala uvida i uticaja u javnom i političkom životu njegovog rodnog grada, pa i šire – Sandžaka.

Ibrahim Bakić je osnovnu i srednju ekonomsku školu završio u rodnom Tutinu sa odličnim uspjehom, nakon čega upisuje i uspješno završava studij geografije na PMF u Sarajevu, godine 1970., a potom nastavlja postdiplomske studije na FPN, odsjek sociologija, koji završava u redovnom roku i magistrira u području sociologije nacije, godine 1976. Doktorirao je iz socioloških nauka 1983.godine, na temi "Jugoslovenstvo u građanskoj i marksističkoj koncepciji".

Već kao srednjoškolac, Bakić se interesirao za mnoge socijalne fenomene, a naročito za pitanje socijalnog i nacionalnog razvoja svog rodnog grada i Sandžaka. Njegovo interesovanje je posebno bilo usmjereno na spoznaju uzroka demografske ishemije Sandžaka i migracije svojih sunarodnika u susjedne zemlje, a posebno u Tursku. Te svoje spoznaje o ovom pitanju, početkom 70-tih godina, sumirao je u posebnoj monografiji, čime je javnosti jasno stavio na uvid svoju namjeru da aktivno sudjeluje u naučnoj spoznaji socioloških fenomena.

---

¹ Stručni saradnik na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

U toku studija na Sarajevskom univerzitetu, bio je zapažen studentski aktivista i pregalac u borbi za studentska prava i slobode, a taj aktivizam je kulminirao u poznatim studentskim demonstracijama "Proljeće 68".

Bakić je najveći dio svog radnog vijeka proveo na analitičko-stručnim i naučno-istraživačkim projektima sociološke provenijencije, a naročito iz područja Sociologije nacije i religije. Pored toga, bio je urednik i saradnik brojnih časopisa iz domena kulture i socijalne problematike, kao što su "Lica", "Pregled", "Sveske" i dr.

Radeći u Institutu za proučavanje nacionalnih odnosa, Bakić je, zahvaljujući rezultatima u naučnoistraživačkom opusu, neslućenom brzinom obezbijedio hod kroz skalu naučnih zvanja, počev od "naučnog saradnika", preko stepena "viši naučni saradnik", do "naučni savjetnik", u koje zvanje je biran 1991.godine. Dugi niz godina profesor Bakić je obavljao i dužnost direktora u pomenutom institutu. Tu funkciju je obavljao sve do svoje smrti.

O permanentnom i, uz to, suverenom prisustvu u domenu naučne misli profesora Bakića, argumentovano govori njegov bogati autorski opus, o čemu svjedoče brojke: autor je preko 10 naučnoistraživačkih projekata, više od 80 naučnih radova, članaka i rasprava, više monografija i recenzija. Profesor Bakić je objavio tri knjige: "Jugoslovenstvo od ideje do ostvarenja" (1985), "Nacija i religija" (1994), "Sociologija" (1997), a u rukopisu mu je ostala četvrta knjiga pod naslovom "Sociologija nasilja", koja bi uskoro trebala izaći iz štampe. Uz to, bio je organizator brojnih istraživanja iz oblasti sociologije, te više naučnih rasprava i učesnik na brojnim međunarodnim i domaćim naučnim skupovima. Ostvario je bogatu saradnju sa institutima u centrima ex Jugoslavije, Evrope i Amerike. Pored toga, profesor Bakić je bio mentor i član komisije za magistarske i doktorske ispite.

Kontinuirani razvoj u nauci obezbijedio je Bakiću i izbor u nastavno-naučna zvanja, od docenta do redovnog profesora, u koja je biran na Fakultetu kriminalističkih nauka gdje je od 1996. godine obavljao dužnost dekana, a prije toga, od osnutka FKN, bio je biran za prodekana za nastavu. Spomenute dužnosti na fakultetu – nastavnik, prodekan i dekan, nedvojbeno ukazuju na činjenicu da je Bakić bio jedan od krucijalnih utemeljivača ovog fakulteta. Sa najbližim saradnicima, svoju viziju i koncepciju je u praksi je uspješno operacionalizirao.

Domete u razvoju fakulteta i profiliranju njegove budućnosti nije bio sklon prisvajati, već je uspjeh smatrao kolektivnim piznanjem, što

nedvosmisleno upućuje na altruističku prirodu profesora Ibrahima (Ibra) Bakića.

Cijenim da ćemo se složiti u ocjeni da je Bakić bio čovjek poželjnih manira i ukupnog ponašanja. Bio je tih i nenametljiv, ali djelima učinkovit i prodoran, priseban i čovjek građanskih manira, manira kakvi su poželjni za jednog nastavnika, čovjeka prirodne, neposredne i jednostavne komunikacije, čovjeka koji je prezirao isključivost i ekstremizam svih vrsta. Bio je baštinik tolerancije i polifonije. To je bio naš drug, prijatelj, profesor i dekan Ibro Bakić.

Držim do toga da su Ibra najbolje poznavali njegove radne kolege sa fakulteta, te da su njihova mišljenja o njemu najrealniji prikaz Ibrovih dostignuća.

Evo nekih od tih mišljenja: "Kada Vi imate osjećanje da svaki dan sa izuzetnim zadovoljstvom idete pod krov FKN, s očekivanjem lijepih susreta, sa iščekivanjem da budete sudionik lijepe atmosfere, to je fantastično, a takav ambijent, prije svega, stvori onaj ko je na čelu te kuće, to je van svake sumnje, profesor Bakić".

Jedan od uvažениh profesora Sarajevskog univerziteta, govoreći o dostignutom nivou razvoja FKN, kaže: "Već su predhodnici govorili i ne bih imao šta da dodam, osim što se divim profesoru Bakiću. On je osoba sa kojom se da jako dobro saradivati. Samo jedan dobar i iskusan organizator može ovako dobro stvoriti jedan ansambl, nastavno-naučni...".

O tome kakav je kao vođa FKN bio profesor Bakić, govore ljedeće riječi drugog nastavnika: "Naš dekan je pokazao jednu izuzetnu menadžersku sposobnost, koja nije baš tako česta na univerzitetu. To njegovo menadžerstvo je neprimjetljivo na Fakultetu, nevidljivo, ali je vrlo učinkovito... Ibro ne želi da bude čvrsta ruka, ali sve ide sinhronizovano...".

Drugi profesor o Ibru kaže: "U ovakvim vremenima, vrlo teškim, pa čak i izazovnim, ova zajednica, pa i društvo, ne obiluje takvim brojem ljudi kojima se može podičiti i dati ovakve vrijedne kvalifikacije kakav je naš dekan... On je smion čovjek. Kao protivnik ksenofobije, on je bio hrabar da dovede predavače od Amerike, preko Hrvatske i Slovenije, itd, a u ono doba mnogi bi se pitali da li je to dobar potez". Dalje, isti profesor kaže, "Kolega Ibro je upio na jedan moderan, nenametljiv način vođenja i animacije svih saradnika, da jednim timskim radom stvori ovakve i ovolike rezultate".

Jedan od najstarijih članova našeg kolektiva, jednom prilikom o profesoru Bakiću reče: "Ta transparentnost, njegova, prof. Bakića, je ponuđena sama po sebi. Mi to svi dobro znamo i osjećamo, od onog visokog profesionalnog, naučnog, pedagoškog, organizacionog, menadžerskog, jedna sinteza, mislim da je ovo ipak nadarenost čovjeka...".

Ovakvim ocjenama se pridružio i jedan uvaženi akademik, kazavši: "Bakić kao dekan je odigrao jednu savršenu, uspješnu ulogu i nema nikakvih drugih mogućnosti nego da se koristi prilika da se nastavi tako, kako je on i započeo".

Eto kakav je bio naš profesor i dekan Ibro Bakić. Imati takvog Ibru je bilo bogatstvo i sreća, a njegov odlazak je nenadoknativ gubitak i nesreća, ali istovremeno obaveza i odgovornost, da nastavimo i istrajemo na njegovim projektima i vizijama budućnosti našeg fakulteta.

Profesor Bakić je dobitnik više naučnih međunarodnih priznanja, među kojima se izdvaja "Zlatna plaketa internacionalne lige humanista", priznanje internacionalnog naučnog vijeća sa sjedištem u Kopenhagenu, priznanje upravnog odbora FKN, te asocijacije studenata BiH.

Profesor Ibrahim Bakić Ibro, iznenada je umro, u Sarajevu 24. avgusta 2001.godine. Umro je baš kada je najviše davao od sebe za dobro drugih, posebno mladih.

Na kraju ovog pomena, mi, pripadnici FKN, izražavamo bezrezervnu podršku životnom i radnom djelu profesora Bakića, punu zahvalnost za sve što je učinio za svijet nauke, za naš fakultet, za drugove, prijatelje i rodbinu. Zahvalni smo mu i za ono što je smjerao učiniti, a ti koraci su ostali nama u dužnost.

Ljubomir BERBEROVIĆ ¹

«Atlas XX vijeka» - domaći izdavački poduhvat stoljeća

"20th Century Atlas" The Most Important Achievement Of Domestic Publishing In Century

---

Impozantan i nesvakidašnji konzorcijum svjetskih novinskih kuća, pod zajedničkim nazivom «World Media Network» sa sjedištem u Parizu, proizveo je ediciju «Atlas XX vijeka». Ova nesvakidašnja publikacija, koristeći se najmodernijim sredstvima savremene žurnalistike i grafike, predstavlja zbivanja u svim sektorima života, najvažnije i najupadljivije ljude i događaje tokom najburnijih sto godina, koje je čovječanstvo preturilo preko glave. Na osnovi koncepcija tročlanog tima (Bertrand Pecquerie, Dijana Sulić i Weronika Zarachowicz), dvanaest autora i pet dizajnera stvara seriju mapa koje su u vidu podlistka (ili dodatka) objavljivane u devet renomiranih svjetskih dnevnih listova. Javnost je dočekala mape sa primjetnim interesovanjem i nastaje cjelovit «Atlas XX vijeka». Prošle godine je, zahvaljujući inicijativi sarajevskih preduzeća i institucija («T&T concept», «Datacom», Udruženje «Obrazovanje gradi BiH»), pokrenut rad na domaćem izdanju «Atlasa». Bosanskohercegovačka verzija je dovršena tokom 2001. godine i štampana (Blicdruk d.o.o., Sarajevo) krajem januara 2002.

Atlas XX vijeka je (ne računajući kratke predgovore i uvodni tekst dr Dijane Sulić) zbirka 47 mapa koje na nekonvencionalan štamparsko-grafički način («infografika») prikazuju presjeke najznačajnijih aspekata života u proteklom stoljeću, od istorije i ekonomije, do nauke, kulture i sporta. Svaka od mapa obiluje informacijama, koje su sažete i originalno

---

¹ Dr. sci., akademik, redovni profesor na Prirodno – matematičkom fakultetu u Sarajevu

aranžirane. Pristup informacijama bitno je olakšan svrsishodnim vizuelnim rješenjima. Ilustracija je bogata, ali svedena na potrebnu mjeru. Mnogobrojni podaci (njih preko 7000 – procjenjuju nosioci projekta) većinom su stavljeni u originalne ilustrativne kontekste, čime je smanjena prijetnja zamora i dosade od golih riječi i brojeva. Ovakav metod izlaganja mogao bi da bude naročito privlačan za mlađe čitatelje. «Atlas XX vijeka» je svojevrsno enciklopedijsko djelo, koje se maksimalno udaljilo od enciklopedijskih stereotipova, zadržavajući još uvijek enciklopedijsku informativnost.

U «Atlasu» je na svojevrsan način dobila mjesto i činjenica sve proširenijih, sve raznolikijih i sve komplikovanijih oblika međunarodnog zločina. Posebno je stavljena pod lupu oblast protuzakonitih finansijskih transakcija. Jedna od mapa (pod naslovom «Novac kriminala») posvećena je raspodjeli najpoznatijih svjetskih tačaka korupcije i pranja novca. Mapa prikazuje crnu geografiju vodećih mafija i njihovih centara, sa mnoštvom drugih zanimljivih podataka o moćnom podzemlju proteklog stoljeća.

Nema sumnje da je «Atlasom XX vijeka» sarajevska i bosanskohercegovačka izdavačka djelatnost dosegla svjetske visine izdavačko-grafičke industrije. Atlas se može ocijeniti kao gotovo iznenađujuća afirmacija mogućnosti domaćeg izdavaštva i štamparstva. Projekat je za kratko vrijeme uspješno realizovan, i pored krupnih organizacijsko-menadžerskih i grafičko-tehničkih zahtjeva koje je postavljao. Dobijen je proizvod zavidnih kvaliteta. Bilo je u Sarajevu nesumnjivo vrijednih pojedinačnih izdavačkih poduhvata, ali ovakva knjiga, ovakav proizvod, koji u svakom pogledu zadovoljava najviše standarde u svojoj sferi, ipak nije bio ranije napravljen. Samo prvoklasni izdavački proizvodi imaju šansu na uspjeh. U naše vrijeme, u eri munjevitih ekspanzije elektroničkih komunikacija, knjiga pomalo gubi tlo pod nogama, tako da u izdavačkoj djelatnosti danas uspijevaju samo izuzetni projekti, superiorni prvo u zamisli i po sadržaju, a onda i po tehničkoj i tržišnoj realizaciji. Svjetska knjižna produkcija je postala jedan reducirani sektor, kojim prvenstveno upravlja bespoštedna kritika tržišta. Što se domaće proizvodnje tiče – situacija je slična. Uprkos naraslom broju izdavačkih i štamparskih preduzeća, izdavanje knjiga pretvara se u vrlo tegoban posao. Rentabilna knjiga – san izdavača – sve je veća rijetkost. «Atlas XX vijeka» je u isti mah i dovoljno osobita i dovoljno kvalitetna publikacija, pa se zato može sa optimističnim očekivanjima izložiti izboru i kritici potencijalnih korisnika.

Naši izdavači su imali na raspolaganju francuski tekst i grafička rješenja mapa. Od prevoda i redigovanja teksta, do adaptivne obrade mapa – pred njima je stajao veliki posao. Redakcija je imala naročito odgovoran zadatak, koji je zahtijevao ogroman intelektualni napor. Bilo je neophodno da se svaka mapa, svaka strana atlasa, takoreći svaka riječ u njemu, pažljivo razmotri. Publikacijama koje (ipak) imaju enciklopedijskih crta i ambicija nisu dozvoljene masovne greške u sadržaju i izvedbi, kakvih inače često ima čak i u udžbenicima, da «obične knjige» i ne pominjemo. Osnovno načelo u ovakvim poslovima mora biti – da nema beznačajnih sitnica u ovakvom projektu. Ako se bilo šta u enciklopediji zanemari kao nevažno – čitav projekat postaje nevažan. Uostalom, vrlo sličan je slučaj i sa kulturom, odnosno civilizacijom u cjelini, njihova pravila važe bez izuzetka ili nikako, po zakonu - sve ili ništa. Stoga je redakcijski posao u ovom primjeru podrazumijevao osobitu intelektualnu akribiju. O ishodu redakcijskih nastojanja čuće se više kada «Atlas» prođe kroz ruke čitalaca različite ekspertne orijentacije.

Uređivački odbor (sa Mehmedom Halilovićem na čelu) izbjegao je opasnost da ovaj egzemplarno internacionalni, globalni, kosmopolitski projekat optereti pečatima lokalnih znamenitosti i kolorita. U originalnoj verziji «Atlasa» su se u izvjesnoj (nevelikoj) mjeri osjećale određene kulturološko-patriotske pristranosti francuskih autora. Redakcija nipošto nije htjela radikalno intervenisati u osnovne ideje i rezultate originalnog modela, ali je osjetila potrebu da mjestimično umanjí očigledne subjektivnosti originala, koje su se najčešće očitovale u izboru pojedinih informacija. To je ostvareno diskretnim izmjenama, tako da je podvučen opštesvjetski karakter selekcije sadržaja.

Uredništvo, sastavljeno od eksperata za pojedine oblasti nauke i kulture, prihvatilo se uz punu zajedničku odgovornost malih operacija ažuriranja pojedinih mapa, tako da sarajevsko izdanje «Atlasa» sadrži odabrane inovacije u odnosu na originalni sadržaj. Original je, naime, unatoč naslovu, zapravo bio zaključen par godina prije isteka stoljeća čiju panoramu predstavlja. Hod istorije je brz, svjetska zbivanja ne čekaju i sam kraj XX vijeka donio je mnoge pomena vrijedne pojave i događaje. Njima je ustupljeno (nešto) prostora u bosanskohercegovačkoj verziji.

Možda će se u «Atlasu XX vijeka», sarajevsko izdanje, prije ili poslije pronaći manje ili više slabih mjesta, ali već po svom opštem izgledu, po dimenzijama menadžerskog, redakcijskog i tehničkog zamaha, «Atlas» je vjerovatno zaslužio posebno mjesto u našoj kulturnoj istoriji.

Omer IBRAHIMAGIĆ¹

Dr. sci. Ćazim Sadiković: “Evropsko pravo ljudskih prava”, “Magistrat”, Sarajevo, 2001.

Dr. sci. Ćazim Sadiković: “European Law of Human Rights”, “Magistrat”, Sarajevo, 2001.

Kada sam pristupio analizi knjige “Evropsko pravo ljudskih prava”, odmah mi je pao u oči neobičan naslov knjige i, sljedstveno tome, trebalo mi je da prvo odgonetnem sam naslov. Prva sintagma ovog naslova “Evropsko pravo”, u nas nije dovoljno afirmirana, jer je novijeg datuma, kada kažem novijeg datuma, onda je to posljednjih 50 godina. S obzirom na društvenu i političku prirodu našeg ranijeg sistema, materija koja je sadržana u evropskom pravu, nije bila za nas obavezna, s obzirom, da smo bili daleko od bilo kakvog pridruživanja evropskim integracijama. Ranije smo se suočavali sa nazivima, anglosaksonsko i kontinentalno pravo, pod kojim su se podrazumijevali pozitivni pravni sistemi Velike Britanije i kopnenog dijela Evrope, koje je svoju tradiciju baštinilo iz Rimskog prava koje se učilo i ranije i danas na našim pravnim fakultetima.

Što se tiče drugog dijela naslova “Ljudska prava”, ta sintagma je bila prisutna i u našem ustavnom sistemu, u cijelom periodu, od obnove državnosti BiH u Mrkonjić Gradu 1943. na Prvom zasijedanju ZAVNOBiH-a, pa preko Deklaracije o ljudskim pravima usvojene na Drugom zasijedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu 1944., Ustava NR BiH (1946), Ustavnog zakona NR BiH (1953.), Ustava SR BiH (1963.) i Ustava SR BiH iz 1974. Zatim, Ustava Federacije BiH, posebno s obzirom na njegov Aneks

---

¹ Dr. sci., redovni profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu

u kome je pobrojana 21 međunarodna konvencija ili međunarodni ugovor relevantan za ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, među kojima je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koji čine sastavni dio Ustava Federacije BiH i razumije se i današnjeg Ustava BiH iz 1995., koji je sadržan u Aneksu 4 Okvirnog mirovnog sporazuma za BiH iz Dejtona, u kome je pobrojano 15 međunarodnih ugovora i konvencija, koji predstavljaju sastavni dio Ustava BiH.

Istina, među tih pobrojanih 15 međunarodno-pravnih akata koji čine sastavni dio Ustava BiH, nema i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, sa svojim protokolima. Međutim, to ne znači da ova konvencija nije sadržana u Ustavu BiH. Za razliku od Ustava FBiH u kome ova konvencija ima snagu ustavne norme, u Ustavu BiH, ova konvencija ima snagu "zakona nad zakonima", jer ima prioritet nad svakim drugim zakonom i drugo, što se prema slovu samog Ustava BiH, ova konvencija primjenjuje u BiH direktno, za razliku od Federacije BiH, u kojoj ova konvencija ima snagu ustavne norme i za njenu primjenu neophodno je prethodno donijeti zakon. Međutim, s obzirom na ustavnu supremaciju državnih pravnih normi nad entitetskim pravom, ova konvencija se neposredno primjenjuje kao zakon u oba entiteta i Brčko distriktu BiH, kao i u organima i organizacijama države BiH.

Iz ovih nekoliko prethodnih napomena, može se zaključiti, koliki značaj ima ova konvencija za izgradnju ukupnog pravnog poretka Bosne i Hercegovine. Mi smo, dakle, tek na početku njene primjene. BiH je, mislim, jedina država danas u Evropi koja nije član Vijeća Evrope, a koju obavezuju norme ove konvencije, po sili samog Ustava BiH. Izuzetak je samo što se bez članstva u Vijeću Evrope, naši građani i institucije neće moći svojim tužbama obraćati na Evropski sud za ljudska prava, za koga ova konvencija ima snagu, neke vrste "Evropskog ustava" u pogledu zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda, čijim se presudama moraju pokoravati sve evropske države članice Vijeća Evrope.

Pojavu knjige "Evropsko pravo ljudskih prava", cijenjenog kolege Ćazima Sadikovića, ocjenjujem epohalnim činom u našoj sredini, koja je pravno skoro totalno zapuštena i u kojoj politika i pravo jačeg još uvijek dominiraju u razrješavanju sporova. Ovdje mislim na krupne sporove kada je riječ o zaštiti ljudi i njihovih sloboda jednako na cijelom prostoru BiH.

Smatram jako važnim da je ovu knjigu napisao autor koji je dugo vremena predavao Teoriju države i prava, a danas veoma uspješno predaje Političke

sisteme. Dakle, radi se o autoru, vrsnom poznavaoocu i teorije države, i teorije prava, i teorije i prakse političkih sistema. Dakle, u rasponu od teoretičara do neposrednog uvida u primjenu, kako teorije, tako i normi o ljudskim pravima u praktičnoj primjeni i funkcioniranju konkretnih ustavnih i političkih sistema. Još, ako se uzme u obzir da je kolega Sadiković konstituirao na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu predmet, kao jednu zasebnu naučnu disciplinu, pod nazivom "Ljudska prava", tada se može dobiti pravi razlog da se svi mi, kao i studenti, koji na bilo koji način, komuniciramo sa ovom Evropskom konvencijom, bilo kao sudije, državni činovnici, ili kao profesori, koji se u okviru svojih naučnih disciplina kojim se bave, susreću sa materijom ljudskih prava, radujemo pojavi ove knjige.

S pojavom ove knjige mi u BiH bliži smo evropskim integracijama, jer je ujednačavanje pravnih kriterija u našoj zemlji sa onim evropskim, uslov za standardizaciju normi, u svim drugim oblastima.

Zato će ova knjiga biti ne samo studentima, već svima nama priručnik u boljem razumijevanju zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda u modernoj Evropi kojoj težimo. Zato ovu knjigu treba svesrdno preporučiti, svim ustanovama i organizacijama koje rade na evropskim projektima, sudovima i upravama na svim nivoima, kao i političarima, a posebno građanima i organizacijama da se mogu uspješnije boriti protiv kršenja zakona i samovolje i bezdušnosti pojedinaca i grupa, koje radi svojih privatnih interesa ne prezaju ni pred čim, pa i otvorenih nasrtaja na živote, imovinu i čast ljudi.

Hidajet REPOVAC ¹

**“Aktualnost fenomena sigurnosti u teoriji i praksi
modernih društava“**

**- Osvrt na knjigu dr. Rame Masleše “Teorije i sistemi
sigurnosti” -**

**“Topicality of security phenomenon in theory and
experience of modern societies“**

**- Review of book by Ramo Maslesa “Theories and
systems of security” -**

Nedavno se u ediciji “SECURITAS” izdavačke kuće “MAGISTRAT” pojavila knjiga dr. Rame Masleše pod naslovom “Teorije i sistemi sigurnosti”. I po sadržaju i po obimu radi se, rekao bih, o jedinstvenom, čak kapitalnom djelu iz te oblasti na našim prostorima. Malo je autora, ne samo u nas, već i u svijetu, koji su se odvažili da na svestran, teorijski i metodološki krajnje precizan i korektan način tretiraju fenomen sigurnosti i da time zadovolje, kako znanstvenu, tako i studentsku i širu populaciju. Može se reći da se dr. Masleša uhvatio u koštac sa temom koja je u samom vrhu aktualnosti i koja ima, koliko teorijske, toliko i praktične reperkusije na opstanak i razvoj modernih društava. U grotlu nesigurnosti koja poput vulkanske lave prži neuralgične tačke zemaljske kugle i prijeti da će postati globalni princip ljudske egzistencije, promišljati puteve osiguranja dostojanstvenog življenja predstavlja, u pravom smislu riječi i teorijski i praktični imperativ. Danas se pouzdano zna iz kojih se izvora generira nesigurnost: iz neravnomjernosti u ekonomskom, političkom i duhovnom razvoju, iz neravnomjerne raspodjele bogatstva, iz dominacije sile i terora

---

¹ Dr. sci redovni profesor na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

nad nemoćnim i obespravljenim , iz prirode nedemokratskih sistema vlasti , iz gramzivosti i egoizma , iz genocidnih političkih strategija od kojih nije imuna ni tzv. moderna civilizacija , iz autokratske , arogantne i netolerantne kulture i niza drugih faktora koji su antiteza načelima humanosti i slobode . Ne postoji univerzalniji niti vredniji princip od principa slobode , osim samog života i stoga i jeste ključno teorijsko i praktično pitanje kako ga očuvati u kolotečini surove i outđene vlasti i politike , odnosno , kako modernom čovjeku stvoriti osjećaj sigurnosti, a da on instrumentarij kojim se to postiže ne doživljava kao represiju nad samim sobom , ili kao ugrožavanje drugog . To su generalna pitanja koja se postavljaju uz svako poglavlje knjige koja se nalazi pred nama . Dr. Ramo Masleša je vrstan poznavalac materije , čovjek koji je prošao teška iskušenja borbe za stvaranje i očuvanje jednog sistema sigurnosti u praksi , da bi potom ušao sa svim svojim znanjem i iskustvom u akademske sfere i na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu razvio i obogatio predmet “Teorije i sistemi sigurnosti” . Ovo je djelo autentični izraz tog puta , ali i više od toga , relevantan doprinos nauci koji prevazilazi okvire lokalnog teoretiziranja . To je dokaz da mi , iako mala sredina , imamo sposobne ljude čiji je naučni rad ekvivalentan evropskom i svjetskom .

Djelo “Teorije i sistemi sigurnosti” je tematski izuzetno složeno i ambiciozno , što se vidi već iz naslova odjeljaka i iz materije koju oni tretiraju . Artikulirano je u deset poglavlja : “ SIGURNOST” , “PODJELA SIGURNOSTI PREMA OSNOVNIM OBILJEŽJIMA “ , “ NAUČNO I TEORIJSKO PROMIŠLJANJE OSNOVNIH KATEGORIJSKIH KONCEPATA SIGURNOSTI” , “ TEORIJA SISTEMA KAO TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR ZA PROUČAVANJE POLITIČKIH SISTEMA I SISTEMA SIGURNOSTI” , “ SIGURNOST U DEMOKRATSKOM DRUŠTVU” , “ TEORIJE I SISTEMI SIGURNOSTI” , “ SAVREMENI SISTEMI SIGURNOSTI” , “ OSNOVNI PODSISTEMI SISTEMA SIGURNOSTI” , “ ORGANIZACIJA I FUNKCIONIRANJE SISTEMA SIGURNOSTI POJEDINI DRŽAVA” i “ SAVREMENI SIGURNOSNI IZAZOVI I NEKI OBLICI UGROŽAVANJA SIGURNOSTI”.

Namjerno sam naveo naslove poglavlja da bih znanstvenoj i drugoj čitalačkoj publici predočio obim i značaj tema koje ovo djelo tretira . Međutim , ono što , po mom sudu , predstavlja okosnicu teorijskih promišljanja dr. Masleše , jeste odnos između potreba i vrijednosti modernih društava i modernog čovjeka i prirode i karaktera sistema sigurnosti . U društvima koja teže ka demokratskom idealu i kojima je načelo slobode čovjeka prvo na rang listi sistema vrijednosti , pitanje sigurnosti je tako artikulirano i u teoriji i u praksi , da ga ljudi osjećaju i “ iznutra” i “iz vana” kao produkt civilizirane društvene zajednice . U

takvim društvima svako narušavanje sigurnosti i svaki teroristički akt doima se kao patološki izdanak koji se demokratskim ustrojstvom sigurnosti može nadvladati . Međutim, u nedemokratskim društvima sistem sigurnosti ima represivni karakter i on je tim represivniji , što je zahtjev za slobodom i demokracijom naglašeniji . Poznati su primjeri "sistema sigurnosti" koji su dominirali u nekim regijama svijeta tokom dvadesetog stoljeća a koji su imali nedemokratsku i represivnu formu , jer su se generirali u nedemokratskim društvima (KGB u bivšem SSSR-u , SECURITATEA u Rumuniji u vrijeme Čaušeskua i mnogi drugi u zemljama nerazvijene demokracije u srednjoj i latinskoj Americi , Aziji , Africi itd.) . Dva su opsežna poglavlja u knjizi dr. Masleše koja eksplicite raspravljaju problem konstituiranja modernih demokratskih društava, a u čijem složenom procesu izgradnje građanskih prava i sloboda , sigurnosni sistem utemeljen na demokratskim principima predstavlja jednu od osnovnih poluga . To su poglavlja "SIGURNOST U DEMOKRATSKOM DRUŠTVU" i "TEORIJE I SISTEMI SIGURNOSTI" .

Autor postavlja pitanje šta je to demokratska ustavna država i na koji način i kojim metodama i instrumentima ona postaje nosilac sigurnosne funkcije u civilnom društvu . Ako postoje takvi modeli sistema sigurnosti koji su adekvatan odgovor na zahtjeve demokracije , onda se može pretpostaviti da će oni biti u stanju da zaštite osnovne društvene vrednote , građanska prava i slobode i na individualnom i na kolektivnom planu .

Međutim , autor je svjestan insuficijentnosti i nedorečenosti savremenih "demokratskih " društava . Ta insuficijencija i krnjost glavnih karika u procesima nastajanja i razvoja demokratskih društava , često ima kao antipod terorizam , odnosno , organizirano terorističko djelovanje . Pomenuo sam da su porođajne muke ranih demokracija praćene opštom ekonomskom , političkom i kulturnom nerazvijenošću , neizgrađenim građanskim pravima i slobodama , nedovoljnom otpornošću na vanjske pritiske koji su izraz težnje za ekonomskom i političkom dominacijom razvijenih zemalja . U takvom kontekstu terorizam i organizirani kriminal se pojavljuju kao destabilizirajući faktori i kao uporišne tačke za stvaranje potencijalno neuralgičnih regija svijeta .

Dr. Masleša je ovaj problem tretirao u desetom poglavlju pod naslovom : "SAVREMENI SIGURNOSNI IZAZOVI I NEKI OBLICI UGROŽAVANJA SIGURNOSTI" . Treba imati na umu da je naša zemlja u složenom postratnom periodu , sa naglašenom tendencijom za etničkim podjelama , sa drastičnom ekonomskom nerazvijenošću , područje potencijalnog terorističkog djelovanja . Upravo iz tih razloga i autor ove knjige upozorava koliki je značaj izgradnje pravne države sa definiranim demokratskim

načelima i koliki je značaj stvaranja demokratskog sistema sigurnosti u funkciji odbrane građanskih prava i sloboda . Svaki oblik nesigurnosti i destabilizacije odnosa mogao bi imati katastrofalne konzekvence za Bosnu

Na sve ove , ali i brojne druge probleme ukazuje zaista opsežno , teorijski i stručno dobro opremljeno Maslešino djelo . Trebalo je znanja , vremena i samoprijegora da se stvori jedno ovakvo djelo . Moram ponoviti da ono impresionira i obimom i sadržajem , da je pisano akademskim , ali i jednostavnim jezikom , te da će imati brojnu čitalačku publiku i u znanstvenim krugovima i među kriminalistima u praksi , a posebno među studentima na fakultetima društvenih znanosti kojima je ovo djelo prevashodno namijenjeno .

Nermin BEGIĆ¹

**Društvo, moral, pravo i samoubistvo – problemi,
stavovi i kontraverzije**

**Society, Moral, Law And Suicide – Problems, Attitudes
And Controversies**

Margaret Pabst Battin: SUICIDE. Prentice-Hall, Inc. (A Simon & Schuster Company), Englewood Cliffs, 1995.

Svjetska literatura o proučavanju samoubistva, jednog od najkarakterističnijih fenomena ljudske egzistencije, dobila je značajan prilog sveobuhvatnom studijom Margaret Pabst Battin. Ona je napisala knjigu iz koje, svako ko se iz bilo kojeg ugla zanima tim fenomenom, može vrlo mnogo saznati i naučiti. Naravno, na ovom mjestu mora se odmah požaliti na nedostupnost ovakvih djela, prije svega zbog rijetkog prevođenja na naš jezik, a zatim i zbog različitih drugih zapreka redovnoj nabavci stručne literature sa ovog specifičnog područja nauke i istraživanja.

Svojevrsna "moralna legalizacija" samoubistva postavlja se danas kao ozbiljan etičko-pravni problem. Mišljenja su u javnosti u tom pogledu upadljivo podijeljena. Donedavno je dominiralo odlučno odupiranje bilo kakvom priznavanju "normalnosti" ili "ispravnosti" suicida, koji je smatran čistim zlom, krivičnim djelom od velike društvene opasnosti. U novije vrijeme dolazi do zahtjeva da se u izvjesnim slučajevima suicid prizna kao poželjni izlaz u tačno i pojedinačno definisanim "eutanazijskim" situacijama. U velikoj mjeri je primjetljiv i suzdržan, nesiguran pristup

---

¹ Diplomirani kriminalista

javnosti prema ovoj problematici, koja se gleda kao neka vrsta tabu-teme. Uostalom, i sama smrt je uopšte uzev tema kojoj se pristupa nerado i nevoljko, koja se najradije zaobilazi, ako je ikako moguće.

Autor u svojoj knjizi prije svega upozorava na izuzetnu aktuelnost problema kojim se bavi, a zatim predstavlja široki spektar različitih pristupa i nalaza o obuhvatnoj temi suicida. U knjizi su predstavljeni mnogobrojni različiti fenomenološki i tipološki podaci o prirodi i obradi samoubistava. Glavni naglasak Margaret Battin stavlja na poglede iz određenog aspekta i njihov razvoj kroz istoriju sve do današnjih dana. Opštepoznato je, naime, da se samoubistvo od davnina posmatra na različite načine. Pisac posebno naglašava tu raznolikost, koja nije samo vremenska, nego i prostorna (geografska). Pažljivo su prikazana različita mišljenja pojedinih istraživača, kao i specifičnih kolektiva – religija, naroda, država, njihova slaganja i neslaganja.

Kao glavna podtema knjige može se uočiti problem odnosa između *suicida i eutanazije*, kao jedno od važnijih područja aktuelnog zanimanja šire javnosti. Ovaj prvenstveno etički problem, koji se još uvijek posmatra vrlo diferencirano, s jedne strane - kroz prizmu staromodnih shvatanja, a s druge strane – kroz modernija razmišljanja o samoubistvu kao jednom od osnovnih prava ličnosti. U vezi s tim autorka raspravlja, također, o mogućnostima i moralnoj opravdanosti "legalizovanja" samoubistva. Pitanje eutanazije se na izvjestan način provlači kroz svako poglavlje knjige, kao jedno od ključnih pitanja koje stalno traži odgovor – moralnu dozvolu ili zabranu.

Uvodna cjelina teksta se odnosi na sistematizaciju glavnih oblika tretiranja fenomena samoubistva u savremenoj nauci. *Predikcija* (predviđanje) i *prevencija* (sprječavanje), u smislu pronalaženja metoda da se mijenjaju individualno – psihički i spoljašnji uslovi za koje se zna da stoje u izrazitoj situacijskoj povezanosti sa samoubistvom. Poglavlje posvećeno ovim aspektima opšte problematike suicida prikazuje i francuski program prevencije, koji bi se mogao označiti ekstremno oštrim, možda i surovim. Prevencija samoubistva se općenito predstavlja kao sistem postupaka koji često znače nešto više od "spječavanja ljudske nesreće". Pisac ne može da zaobiđe ni činjenicu da su prevencijski metodi i sistemi izrazito skupi, da zahtijevaju znatna materijalna ulaganja. *Intervencija* je opisana kao važan oblik prevencije, ali i zasebno, kao "intervencija u krizi", mnogo poznatija po instituciji "SOS – telefona", jednoj od trenutno najaktuelnijih i najpopularnijih metoda pomoći u kritičnim situacijama. Slaba strana SOS telefona je to što se ne može svesti na isključivo služenje svrsi prevencije samoubistva, a postoji i

momenat nesigurne istinitosti najava-poziva. *Postvencija* je treći oblik djelovanja vanjskih faktora, koji se odnosi na slučajeve "neuspjelih" samoubistava, te podrazumijeva odgovarajuću terapeutsku i socijalnu obradu osoba koje su pokušale samoubistvo.

Nakon uvodnih rasprava materija je izložena u osam poglavlja, čije sadržaje svakako vrijedi ukratko predstaviti.

Prvo poglavlje je naslovljeno "Religiozni pogled na samoubistvo". Težište je na izlaganju i propitivanju stavova pojedinih religija, a osnovni osvrt se odnosi na stavove kršćanstva, čija je osnovna dogma - protivljenje aktu suicida. Samoubistvo je kršenje biblijskih zapovjedi, budući da je po religijskom tumačenju život dar od boga, a tijelo kao božija tvorevina ujedno i božija imovina, na koju samo On ima puno pravo raspolaganja. Autor ovlaš dotiče i stavove drugih svjetskih religija, ali je primjetno da su oni u "drugom planu" i da im je posvećeno manje pažnje.

Drugo poglavlje knjige, "Socijalni argumenti u odnosu na samoubistvo", raspravlja problem moralne dopustivosti samoubistva, imajući u vidu prije svega posljedice po druge osobe. Praćen je uticaj čina na širu i užu okolinu samoubice, od porodice do države. Pažljivo i detaljno su izloženi različiti sudovi i stavovi, koji se kreću od izrazito negativnog mišljenja da je akt suicida kažnjiv, do mišljenja da se u nekim slučajevima može smatrati poželjnim, preporučljivim, čak razumnim izborom, bez obzira na želju samoubice ("utilitaristička teorija o racionalnom samoubistvu").

U trećem poglavlju, "Vrijednost života i samoubistvo", ključni je pojam vrijednosti života, odnosno načelo "svetosti života", karakteristično za zapadnu kulturu, koje ima svoj korijen u hebrejskoj i kršćanskoj religiji. Kao granica vrijednosti individualnog života postavlja se vrijednost zaštite drugih ljudskih života. Ako je ljudski život uistinu "najviše dobro" ("*summum bonum*"), onda se mora smatrati aksiološki ispravnim samožrtvovanje radi spašavanja života drugih. Autor nije mogao izbjeći izvjesnu konfuziju kvalitativnih i kvantitativnih aspekata vrijednosti života. Naime, šta je bolje smatrati mjerilom vrijednosti života jedinki; da li očuvanje broja živih ljudi (bez obzira na potrebnu pomoć za održavanje u životu) ili kvalitet individualne egzistencije (da li je "pao ispod nivoa ispod kojeg život više nema vrijednost"). U drugom dijelu ovog poglavlja veliki značaj pridat je Kantovoj filozofiji, baziranoj na isticanju moralnih mjerila. Kant se suprotstavlja svakoj mogućnosti opravdavanja samoubistva, osim u slučajevima kad je individua usljed moralne ugroženosti svoje ličnosti prisiljena – po Kantovoj logici – ne da izvrši samoubistvo, nego da ubije sebe.

Pomalo provokativan naslov četvrtog poglavlja "Koncept racionalnog samoubistva" zapravo podrazumijeva ključna pitanja: može li samoubistvo biti razumno i da li je uvijek razumno nastaviti život? Razmatranja se teško pretvaraju u iole određene odgovore i ostavljaju dosta zbunjujuću sliku. U zavisnosti od autora koji je obrađivao temu, samoubistvo može biti uvijek, ponekad ili nikad racionalno. Kraj poglavlja donosi dvosmislen zaključak: "Podjednako je racionalan izbor pokušati i druge *strategije*, za sprječavanje onoga što je loše i za ostvarenje ciljeva za kojima se žudi. Ali u slučajevima kada druge strategije ne *uspiju*, samoubistvo može biti jedina preostala razumna stvar za uraditi".

Poglavlje "Paternalizam i samoubistvo – uloga drugih" predstavlja savjetovanje kao intervenciju – u obliku savjetovanja osoba koje su pokušale da dignu ruku na sebe. "Uloga drugih" je samo pružanje psihičke podrške u slučajevima kad je to potrebno i samo pod uslovom da "žrtva" pristaje na ovakvu vrstu tretmana. Autor knjige ima jako pozitivno mišljenje o paternalizmu kao metodu prevencije, jer kod velikog broja slučajeva ovaj vid intervencije daje povoljne rezultate. Pri tome se polazi od pretpostavke da je pokušaj samoubistva "inteligentan" i "razuman" izbor pojedinca, osim u slučajevima mentalno poremećenih osoba. Jednostavno rečeno, savjetovanje se sastoji u znalačkom preporučivanju boljeg izbora, načina i puta za ostvarenje ciljeva za kojim potencijalni samoubica teži.

"Samoubistvo i pravo na samoubistvo" je naslov poglavlja koje se bavi pravnim aspektima dozvoljivosti suicida. Posmatrajući individualni život kao najveću vrijednost, koja je zaštićena zakonom i ne smije je uništiti niko, ima li pojedinac pravo da voljno okonča svoj život? Nijedno ljudsko biće nema pravo uništiti makar jedan ljudski život, pa ni svoj. S druge strane, svako ima pravo da raspolaže svojim životom, a najbolji način da se umre je onaj koji želimo, jer se život može shvatiti kao lična imovina – posjed, privatno vlasništvo. Po tome svi treba da imaju mogućnost slobode izbora – pravo na vlastiti život i pravo na vlastitu smrt. U ovom poglavlju razmotreno je i pitanje "uloge drugih" na relaciji eutanazija – samoubistvo, gdje se pretežno misli na bliske srodnike. Najbolji primjer bi možda bio pravo na odluku porodice u slučajevim poodmakle Alchajmerove bolesti, kada drugi mogu odlučivati bez obzira na "želju" "vlasnika" života.

Poglavlje "Fizička asistencija u samoubistvu" obradjuje temu neizlječivih oboljenja, koja dovode do teških i bolnih stanja (rak), ili individualnu egzistenciju svode na obično vegetiranje (Alchajmerov sindrom). Izloženi su bezbrojni razlozi za i protiv eutanazije. Prepliću se i analiziraju razne, u ranijim poglavljima već pomenute etičke dileme na tu temu i raspravlja o ulogama religije, drugih jedinki i društva, a postavlja se i problem kakva

su prava neizlječivo bolesne osobe kad je u pitanju poticanje ili pomaganje samoubistva.

Završno poglavlje knjige, "Zaključak – Samoubistvo i moralni kodeksi" možda najbolje pokazuje kako jedan ovako složen fenomen, ustvari, izmiče sveobuhvatnim objašnjenjima. Suicid može biti racionalan kao i neracionalan, neke religije ga odobravaju neke ne, život je najveća opšta vrijednost, ali i neprikosnoveni "privatni posjed". Ukratko, traženjem rješenja za ovaj problem otvara se uvijek rasprava bez kraja. Zato i zaključak ostaje bez zaključka, bez iskazanog cjelovitog mišljenja autora o dodirnutim dilemama i problemima. Značajno je to što autor, svojom knjigom koja predstavlja iscrpan pregled podataka i mišljenja o fenomenu suicida, alarmira javnost, upozorava na gorući problem i poziva društvo na akciju.

Dobra strana knjiga koje široko zahvataju odabranu temu je to što u njima čitalac može naći skoro sve što treba, u ovom slučaju o samoubistvima. Ustvari, treba reći da krajnji cilj čitave knjige nije bio - riješiti problem, nego "samo" upozoriti javnost na važnost problema i negovu aktuelnost koja je nepobitna od grčkih mislilaca pa sve do današnjeg vremena. Autorka na jedan detaljan, opširan, ali istovremeno i izuzetno jasan način, izlaže pitanja i odgovore koji su vrijedni pažnje. Knjiga stavlja na uvid čitaocu profil rasprava o suicidu, od historijskih razmišljanja do savremenih pogleda, koji se u osnovi bitno ne razlikuju. Mišljenja za i protiv o istim pitanjima bilo je kako kod antičkih mislilaca tako i u današnjem vremenu. Svi se slažu samo u tome što dodiruju isti problem. O budućnosti stavova prema suicidu ne može se govoriti sa sigurnošću. Knjiga, možemo slobodno reći, predstavlja nezaobilazno štivo za sve teoretičare pa i za analitičare (istraživače i naučno istraživačke timove) koji se zanimaju samoubistvima. Čitalac upoznaje mnoštvo autentičnih izvora, bilješki, citiranih navoda i mišljenja, dok njihova iscrpnost plijeni pažnju i zadivljuje. Pisac pokazuje analitičnost i širinu zahvata u obradi svakog dodirnutog problema. Dvodecenijsko iskustvo same autorke u proučavanju suicida, što ona ne bez ponosa ističe, očituje se u svakom napisanom poglavlju. Kazivanje u knjizi je višeslojno, analize pojedinih mišljenja i neslaganja među raznim autorima su vrlo pažljive i duboke. Glavnom vrijednošću čitavog djela može se naznačiti akribično i objektivno predstavljanje jednog složenog društvenog i ljudskog problema koji će, naročito u nekim svojim aspektima (na primjer odnos suicid – eutanazija), u budućnosti sigurno sve više zaokupljati javnost. Margaret Pabst Battin pružila je svojom knjigom značajan doprinos u tom smislu.

Muhamed BUDIMLIĆ¹

Criminology,

Freda Adler

Gerhard O.W. Mueller

William S. Laufer

U februaru 1991. godine literatura iz oblasti kriminologije obogaćena je koautorskim djelom *Kriminologija*, objavljenim od izdavačke kuće McGraw Hill College, SAD. Nakon prvog, ova knjiga se objavljuje u još tri naknadna izdanja, i to: august 1994 (2.), august 1997. (3.), i februar 2001. (4.). Pri uporedbi sadržaja navedenih izdanja, može se primijetiti da se po ovom elementu ova izdanja ne razlikuju.

Udžbenik *Kriminologija* je dostupan u dvije verzije, sa ili bez poglavlja *Criminal Justice System*. Namijenjen je prije svega za studij kriminologije ali je preporučljiv i za studije sociologije i krivičnog prava. Udžbenik se naročito ističe razumljivim stilom te kvalitetnom pokrivenošću međunarodnih i komparativnih aspekata kriminala.

Udžbenik se sastoji od 17 poglavlja svrstanih u 4 dijela, a također sadrži i 51 specijalni prikaz, raspoređen prema predmetnim oblastima. Prvi dio je sastavljen iz tri odvojena poglavlja, od koji se prvo bavi predstavljanjem kriminologije, drugi metodama za prikupljanje i obradu podataka o kriminalu i kriminalnom ponašanju, te treći dio koji predstavlja osvrt na historijski razvoj kriminoloških škola.

Prvo poglavlje definiše kriminologiju kao samostalnu naučnu disciplinu, te probleme kojima se bavi kriminologija. Obrađuju se teorijski i praktični

---

¹ Asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

razlozi za postojanje kriminologije, gdje se kriminologija označava disciplinom koja treba doprinijeti donošenju kvalitetnih zakona ali i baviti se problemima koji proističu iz kršenja zakona. Mehanizmi socijalne reakcije na kršenje zakona jesu jedan od prioriteta koji se postavljaju pred ovu disciplinu.

U drugom poglavlju su prezentirane metode proučavanja i istraživanja kriminaliteta, kao predmeta kriminologije, te metode sakupljanja podataka. Također, na interesantan način je obrađeno pitanje moralnih predispozicija i moralne odgovornosti istraživača. Policijske statistike, viktimološka istraživanja i studije o samo-prijavljivanju se pojavljuju kao indikatori o prirodi i rasprostranjenosti kriminaliteta. Kao mjerljive karakteristike kriminaliteta označavaju se kriminalni trendovi, vrijeme i mjesto izvršenja delikta te ispoljena surovost izvršenog zločina. Godine, spol, pripadnost socijalnoj klasi i rasa su karakteristike koje se koriste u proučavanju kriminalaca, a za ukupnu studiju o kriminalitetu neophodno je proučiti i karakteristike žrtava.

Historijski razvoj kriminoloških škola, prezentiran u trećem poglavlju, strukturiran je kroz dva perioda i to onaj u kojem dominiraju učenja klasične kriminološke škole, te period pozitivne kriminologije. Kao dominantni predstavnici klasične škole predstavljeni su Cesare Beccaria (1734.-1794.) i Jeremy Bentham (1748.-1832.), i u kratkim crtama prikazan je njihov doprinos razvoju klasične doktrine i učenja o kriminalu uopšte.

Period pozitivne kriminologije predstavljaju najranija proučavanja kriminaliteta, kao individualne ali i kao socijalne pojave, zasnovana na različitim predispozicijama i to biološkim, psihološkim i sociološkim. Kao dominantno biološke studije o faktorima kriminaliteta, izdvojena su proučavanja fizioloških karakteristika i njihova povezivanja sa određenim tipovima kriminalnog ponašanja, a kao autori tih istraživanja su pomenuti Giambattista della Porta (1535.-1615.), Johann Kaspar Lavater (1741.-1801.), Franz Joseph Gall (1758.-1828.), Johann Kaspar Spurzheim (1776.-1832.) te Charles Caldwell (1772.-1853.). Pored ovih pionira biološki orijentirane kriminologije, istaknut je rad Cesare Lombrosoa (1835.-1909.), Enrico Ferria (1856.-1929.) i Raffaele Garofaloa (1852.-1934.) kao trijade naučnika zaslužnih za osnivanje i početni razvoj moderne kriminologije. Kao predstavnici modernog biološkog pravca u kriminologiji, navedeni su Ernest Hooten (1887.-1954.), Ernest Kretschmer (1888.-1964.), William Sheldon (1898.-1977.), zatim bračni par Glueck, Sheldon (1896.-1980.) i Eleanor (1898.-1972.), te Richard Dugdale (1841.-1883.) i Henry Goddard (1866.-1957.) koji su tumačenja

kriminaliteta zasnovali isključivo na proučavanju mehanizma naslijeđivanja kriminalnih sklonosti.

U dijelu koji govori o psihološki determiniranim kriminološkim teorijama, istaknut je značaj Isaac Raya (1807.-1881.), kao prvog forenzičkog psihijatra u Americi. Pored Raya, značajnu ulogu u tumačenju kriminaliteta sa psihološkog aspekta imali su Henry Maudsley (1835.-1918.) i Henry Goddard (1866.-1957.). Maudsley je pručavao ličnosti koje se nalaze na granici psihičke abnormalnosti i njihovog udjela u kriminalitetu, dok je Goddard svoja ispitivanja bazirao na proučavanju razlika koeficijenta inteligencije kod delinkvenata i nedelinkvenata.

Začetnicima kriminalne sociologije smatraju se Adolphe Quételet (1796.-1874.) i Michel Guerry (1802.-1866.), koji su statističkim obradama podataka, dobivenih iz popisa stanovništva, doveli u vezu kriminalitet sa određenim faktorima, kao što su lična imovina, starost, spol, rasa te klimatski uticaji na stanovništvo u određenim područjima življenja. Važnu ulogu, u sociološkim objašnjenjima kriminaliteta, autori su dali Gabriel Tardeu (1843.-1904.) i Emille Dürkheimu (1858.-1917.). Tarde je kriminalitet objašnjavao kao kategoriju koja se uči u procesu druženja sa pojedincima unutar kriminogenih grupacija, dok je Dürkheim razvio teoriju "Anomije", kojom tvrdi da je kriminalitet "normalna" pojava, koja nastaje unutar jednog društva pogođenog određenim promjenama

Drugi dio obuhvata prezentaciju modernih teorija o nastanku kriminalnog ponašanja. Prvo poglavlje rezervirano je za grupu teorija sa psihološkom i biološkom orijentacijom, dok se u ostalim poglavljima iznose različite teorije sociološkog karaktera.

Pod psihološkim teorijama obrađene su psihoanalitička teorija, teorija moralnog razvoja, teorija učenja agresivnog i nasilničkog ponašanja te proučavanje mentalnih zaostalosti. Objašnjenja kriminalnog ponašanja, kroz psihoanalitičku teoriju, daje Sigmund Freud (1856.-1939.), koji kriminalitet tumači kao rezultat pretjerane osjetljivosti koja nastaje zbog suvišnog osjećaja krivice. Moralna dilema, koja se javlja kod pojedinca koji se nalazi između zadovoljenja određene potrebe i kazne, koja će uslijediti ako pojedinac odluči na nedozvoljen način zadovoljiti izazvanu potrebu, jeste centralna kategorija teorije moralnog razvoja. Naredna teorija tvrdi da se agresija i nasilje uče i da je to psihološki proces koji nastaje pod intenzivnim uticajem sredine. Samo učenje je moguće ostvariti na različite načine, a ova teorija nudi sljedeće mogućnosti: učenje posmatranjem, učenje kroz direktna iskustva ili u poznatom procesu diferencijalne asocijacije. Proučavanja o povezanosti kriminalnog ponašanja i mentalnih

zaostalosti nailaze na već poznate poteškoće razgraničenja mentalne bolesti i mentalnog zdravlja. Ipak, da bi se došlo do postavljenih odgovora u ovoj oblasti, psiholozi i psihijatri trebaju dati što preciznije dijagnoze bolesti, jer rješenjem zagonetke, koja se zove mentalna bolest, lakše će se doći i do odgovora o eventualnim vezama kriminalnog ponašanja i ovog medicinskog fenomena.

Moderne teorije, koje kriminalno ponašanje dovode u vezu sa određenim biološkim karakteristikama, zasnivaju se na proučavanjima iz oblasti genetike te proučavanju blizanaca. Sindrom XYY nalazi se kao predmet izučavanja kriminaliteta u oblasti genetike. Naime, poznato je da se ovaj poremećaj u strukturi hromozoma pojavljuje, otprilike, jednom u hiljadu novorođenih muškaraca. Većina nosioca ovog poremećaja, u naučnim analizama je označena ličnostima koje su predodređene da budu jače, fizički agresivnije i sa čestim ispoljavanjem nasilja. Pošto je, sredinom prošlog vijeka, kod jednog broja teških zločinaca i silovatelja utvrđeno postojanje ove genetičke deformacije, postavilo se pitanje, u određenim naučnim krugovima, o opravdanosti tvrdnji da su muškarci sa "XYY sindromom" potencijalni ubice i nasilnici. Autor opravdano postavlja sumnju da i pored afirmativnih rezultata provedenih studija ipak se može ne tvrditi da je ovaj poremećaj dominantni i isključivi krivac za kriminalno ponašanje. Pored istraživanja u oblasti genetike, početkom prošlog vijeka, među kriminolozima su bile popularne i studije o blizancima. U određenim slučajevima, posebno kod jednojajčanih blizanaca, utvrđeno je kriminalno ponašanje, što je bila osnova za tvrdnje o sličnostima blizanaca i u odnosu na kriminalno ponašanje. Pored ovih teorija, unutar biološki-determinisanih proučavanja kriminaliteta, iznesene su i studije o uticaju nasljednih osobina, značaju stepena inteligencije, uticaju biohemijskih, te neurofizioloških faktora.

Teorije koje kriminalitet objašnjavaju kao rezultat odnosa, strukture i promjena unutar socijalne zajednice, raspoređene su u četiri odvojena poglavlja. U prvom poglavlju, obrađene su teorije pritiska i teorije kulturnih devijantnosti, koje su usmjerene na proučavanje onih snaga društva koje svoje članove uvlače u kriminalne aktivnosti. Teorije o podkulturnim grupama i povezanošću sa kriminalnim aktivnostima obuhvaćene su drugim poglavljem, a u narednom poglavlju se govori o teorijama socijalne kontrole. Posljednje poglavlje rezervisano je, kako autor navodi, za alternativne teorije i to teoriju etiketiranja, konfliktne i radikalne teorije.

Dominatno mjesto u teorijama pritiska zauzima objašnjenje kriminaliteta Roberta Mertona. Prema Mertonu, kriminalitet (kao socijalni problem) ne

nastaje usljed iznenadnih promjena unutar društva, već on proizilazi iz društvene strukture, koja pred sve svoje članova postavlja određene ciljeve ne dajući im iste šanse za ostvarenje tih ciljeva. Naime, na društvenoj skali, siromašni i donji slojevi društva imaju mnogo manje šanse da kroz institucije društva obezbijede postizanje utvrđenih ciljeva, te rješenje nalaze u protivpravnom ponašanju. Upravo ova argumentacija razdvaja Mertonovu teoriju anomije od teorije Emilla Dürkheima. Merton dalje razvija tipologiju modela individualne adaptacije, prema kojoj razdvaja pet načina kako ljudi prihvataju društvene ciljeve. Porede Mertona, nešto skromnije je obrađena teorija anomije Emilla Dürkheima, te grupa teorija kulturnih devijacija, u koje, prema autoru, spadaju društvena dezorganizacija, diferencijalna asocijacija i teorije kulturnog konflikta.

Drugo poglavlje obuhvata objašnjenja različitih oblika subkulturnih grupa i njihovog udjela u delinkvenciji i kriminalitetu uopšte. U tom kontekstu, autor ovdje obrađuje pozicije srednjih i donjih slojeva društva te ženske kriminalne bande kao posebnu delinkventnu subkulturu. Teorija socijalne kontrole Travis Hirschie, predstavljena je u narednom poglavlju, gde su iznijeti mikro društveni i makro društveni aspekti kontrole. U četvrtom poglavlju, koje obuhvata tzv. alternativne teorije, prezentiran je razvoj, naučna argumentacija te rezultati empirijskih istraživanja teorije etiketiranja, konfliktne teorije i radikalne teorije, kao "intelektualnog naslijeđa" marksistički orijentirane kriminologije.

Treći dio predstavlja fenomenologiju kriminaliteta, koja predstavlja klasifikaciju najčešćih oblika kriminalnog ponašanja koja je nastala na bazi dosadašnji saznanja o kriminalitetu i njegovim izvršiocima. Nasilnički kriminalitet, kriminalitet protiv imovine, organizovani kriminalitet i kriminalitet vezan za zloupotrebe droga, alkohol i kriminalitet povezan sa seksualnim pitanjima predstavljaju autorovu tipologiju oblika kriminaliteta. Prije izlaganja o ovim oblicima, autor se u jednom poglavlju bavi teorijama o pojmu kriminaliteta, gdje obrazlaže osnovne elemente ovog fenomena.

Nasilnički kriminalitet je obrađen u prvom poglavlju i obrađuje fenomene ubistva, fizičkog nasilja, nasilja u porodici, silovanje i seksualno nasilje, razbojništvo, kidnapovanje i terorizam, te zločine sa upotrebom vatrenog oružja. U objašnjenjima autor nudi karakteristike svakog od ovih fenomena, gdje definiše motive, načina izvršenja te posljedice svakog od ovih oblika zločina. Karakteristično je za ovu tipologiju da autor razbojništvo smješta u grupu nasilničkog kriminaliteta, iz čega vidimo da elementima sile i prinude, ovog delikta, daje primat kada je u pitanju osnovno obilježja djela. Unutar imovinskog kriminaliteta, smještene su

krađe, prevare, provalne krađe, prikrivanje ukradenih stvari, te zlonamjerne paljevine.

U trećem poglavlju pažnja je usmjerena na različite oblike organizacionog kriminaliteta (*“Organizational Criminality”*), kao jednog od trenutno najopasnijih vidova protivpravnog ponašanja. Termin organizacioni je specifičan i prema našem mišljenju autor ga koristi kako bi što šire obuhvatio sve one oblike kriminaliteta, čija struktura može obuhvatati i uvezane pojedince ali i organizacije i pravna lica. Sistematizacija oblika uključuje “kriminalitet bijelog okovratnika” (*“White-Collar Crime”*), kriminalitet korporacija (*“Corporate Crime”*) te organizovani kriminalitet (*“Organized Crime”*). Kada je u pitanju “kriminalitet bijelog okovratnika” autor posvećuje pažnju izvršiocima i tipologiji ovog vida kriminaliteta, a u obradi kriminaliteta korporacija iznosi definiciju, metode državnog reagovanja i kontrole, te metode istraživanja ovog oblika nedozvoljenog ponašanja od strane određenih pravnih formacija. U obradi organizovanog kriminaliteta, autor daje kraći osvrt na historijski razvoj, zatim na strukturu te na kraju na oblike organizovanog kriminaliteta s obzirom na etničku pozadinu grupacija koje ga sačinjavaju.

U posljednjem poglavlju obrađen je kriminalitet povezan sa zloupotrebama droga, gdje su pored historijskog razvoja obrađena i pitanja vezana za stepen korištenja droga, kriminalne aktivnosti vezane za ovu patološku pojavu te sisteme kontrole zloupotrebe droga. Alkohol je posmatran sa aspekta pravne regulacije, prije svega na historiju legalizacije ove pojave te specifičnošću njegovog uticaja na kriminalitet, dok se na kraju autor osvrće na probleme prostitucije i pornografije, kao oblika kriminaliteta protiv seksualne moralnosti.

Ovo izdanje knjige sadrži i dio koji obrađuje problematiku učešća kriminologije u širem konceptu sistema krivičnog pravosuđa. Ova izlaganja su obuhvaćena četvrtim, posljednjim dijelom knjige i sistematizovana su kroz četiri odvojena poglavlja.

Prvo poglavlje obrađuje krivični postupak sa svim svojim fazama sa posebnim osvrtom na odluke koje proizilaze iz njega. Ovdje je također, obrađena problematika procenog tretiranja maloljetnika, te položaj žrtava u krivičnom postupku. Drugo poglavlje sačinjavaju izlaganja o praksi i istraživanju unutar procesa provođenja zakona, a misli se na širi aspekt rada policije. Historijski razvoj policije, organizacija i funkcije ove organizacije su obrađene u narednim izlaganjima. Poseban osvrt je dat i na pravila koja policajci u provođenju zakona moraju poštovati, među kojima se naročito ističu ustavno garantovano poštivanje ljudskih prava,

nužno korištenje sile, poštivanje diskrecije, odupiranje koruptivnim ponašanjima, te visok nivo saradnje sa zajednicom. Također, unutar ovog poglavlja autor se posvećuje ličnosti policajca i njegovom životnom stilu, gdje su posebno obrađena pitanja manjinskih grupa u policiji, te žena u policiji.

Naredno poglavlje posvećeno je prirodi i funkcionisanju sudova, gdje je prezentiran američki sudski sistem kroz unutrašnju organizaciju, osnovna procesna načela koja sudovi moraju poštivati a naročitu u postupku izricanja kazne. Posljednje, četvrto poglavlje, obrađuje probleme i pitanja koja se postavljaju u fazi popravljavanja osuđenih učinilaca krivičnih djela, gdje je poseban značaj dat tretmanu osuđenika. Tretman, u penitencijarnoj fazi, mora biti zasnovan na savremenim saznanjima iz oblasti medicinskog i psihološkog tretiranja osuđenika, ali i poštivanju njegovih osnovnih prava. U ovom poglavlju su još obrađena i pitanja tipova kaznenih ustanova, uslova unutar samih ustanova te programa rada sa osuđenicima.

Na kraju, neophodno je zaključiti da se radi o veoma kvalitetnom radu, koji obrađuje širok okvir problema koji se pojavljuju u kriminologiji ili u vezi s njom. Rad je napisan dopadljivim stilom, gdje se ističe efektivna sistematizacija poglavlja, ali i jednostavan stručni jezik, koji čitaocu stvara razumljivu sliku o otvorenim problemima kojima se bavi ova disciplina. Knjiga može biti veoma korisna za komparativno posmatranje kriminoloških tema, ali se može koristiti i za stručna i postdiplomska usavršavanja iz oblasti kriminologije i drugih srodnih nauka.

Borislav PETROVIĆ¹

**Prof. Dr Mladen Gledec: Defanzivna vožnja, središte
napredne vožnje, Zagreb, 2000**

**Prof. Dr Mladen Gledec: Defanzive Driving, Center of
Advanced Driving, Zagreb, 2000**

U izdanju preduzeća "Središte napredne vožnje" iz Zagreba, iz štampe se, krajem 2000. godine, pojavila edicija pod naslovom DEFANZIVNA VOŽNJA, autora dr. Mladena Gledeca, profesora na Policijskoj akademiji MUP-a Republike Hrvatske. Dr. Gledec je profesor sigurnosti saobraćaja, autor je brojnih studija, knjiga i članaka upravo iz oblasti sigurnosti saobraćaja, koordinator je Nacionalnog programa sigurnosti cestovnog saobraćaja Hrvatske i sudski vještak saobraćajnih nezgoda.

Edicija se sastoji od trinaest sljedećih poglavlja: (1) Kako nastaje prometna nezgoda, (2) Uočavanje i identificiranje opasne situacije, (3) Pojam rezerve sigurnosti, (4) Ispravno percipiranje, (5) Što je interakcija, (6) Predviđanje tuđih grešaka – održavanje rezervi sigurnosti, (7) Zaustavni put, (8) Pojam i značenje primjerene ili prilagodjene brzine, (9) Brzina kretanja i sigurnost prometa, (10) Odmjeravanje sigurne udaljenosti i sigurnog razmaka, (11) Vožnja u noćnim uvjetima, (12) Potrošnja goriva - utjecaj na okolinu – sigurnost, i (13) Osnovna načela defanzivne vožnje – zaključno. Tekst je popraćen sa 80 grafičkih priloga.

Zašto "Defanzivna vožnja"? Postoji više razloga za to, odnosno za prikaz ove edicije, a neki od njih su: permanentna ekspanzija saobraćaja na bosanskohercegovačkim cestama – što podrazumijeva povećanje broja vozila i vozača, veliki broj novih vozača i starih automobila, permanentno prisustvo vozača iz stranih država, nepostojanje autoputeva u našoj

---

¹ Mr. sci, viši asistent na Pravnom fakultetu u Sarajevu

zemlji, te saobraćajni prekršaji kao povrede prekršajnog prava i saobraćajne nezgode sa različitim imovinskopравnim i krivičnopравnim posljedicama.

Do nagle ekspanzije saobraćaja na našim cestama došlo je tokom 1996. i 1997. godine, dakle, u postratnom periodu. To je, pomalo, i nelogično ako se podje od objektivne pretpostavke osiromašenja stanovništva tokom rata u svakom pogledu. Medjutim, brojne povlastice, odnosno mogućnost bescarinskog uvoza robe inostranog porijekla, iskorištene su upravo za nabavku i uvoz putničkih automobila. Najčešće se, pri tom, radilo o starijim automobilima, dok je broj novokupljenih automobila zanemarljiv. Ovakav trend bio je pospješen činjenicom da su zapadnoevropske države odavno ograničile uvoz polovnih vozila zaključno sa sedam, odnosno pet godina starosti, te poreskim olakšicama prilikom kupovine i registracije novih automobila. Tako je došlo do "povoljne situacije" za obje strane, tj. vlasnike polovnih automobila u zapadnoevropskim zemljama, i kupce iz Bosne i Hercegovine. Prvima da se efikasno riješe polovnih automobila, a drugima da povoljno nabave iste.

Takodje, i broj novopečenih vozača se naglo povećavao. S obzirom da u većini gradova Bosne i Hercegovine, zbog rata, nije bilo mogućnosti za obuku vozača i polaganje vozačkog ispita, u postratnom periodu je objektivno povećana takva aktivnost. To je, naravno, podrazumijevalo i povećanje broja autoškola, što znači da su pojedine od njih bile bez nekog iskustva u tom radu.

Poremećaj demografske strukture stanovništva u gradovima je, nesumnjivo, doprinio otežanom odvijanju saobraćaja. Pogotovo je to izražajno u većim gradovima, npr., Sarajevu, Tuzli, Mostaru i Zenici, gdje je boravio i još uvijek boravi veliki broj izbjeglica i raseljenih osoba. Vozačima iz manjih gradova i sela trebalo je mnogo vremena da se adaptiraju na nove saobraćajne uslove, a čini nam se da značajan broj njih i ne teži ka tome već se ponašaju ignorantski prema velikim saobraćajnim gužvama. Oni direktno otežavaju odvijanje saobraćaja na cestama, prinuđavajući savjesne vozače da im poklanjaju posebnu pažnju. Ne raspoložemo sa preciznim podacima ali, na osnovu povremenih izvještaja naše saobraćajne policije, može se reći da u saobraćaju učestvuju i osobe koje nemaju položen vozački ispit. Među njima treba razlikovati otvorene i prikrivene nevozače. Naime, jedan broj osoba učestvuje u saobraćaju bez ikakvih dokumenata što je putem kontrole odmah evidentno. Pod prikrivenim nevozačima treba podrazumijevati one koji imaju falsifikovanu vozačku dozvolu. Može se raditi o klasičnim falsifikatima, ali i o vozačkim dozvolama koje su izdate na osnovu lažnog

svjedočenja o ranijem posjedovanju takvih dozvola koje su u ratu uništene. Poseban problem je ako su u ratu uništene i evidencije o izdatim dozvolama, pa je bilo nemoguće provjeriti navode određenih osoba prilikom zahtjeva da im se u novom mjestu boravka izdaju nove vozačke dozvole. Uz sve to, postratna saobraćajna scena u Bosni i Hercegovini bremenita je i tzv. psihološkim faktorom, odnosno ratom traumatiziranim vozačima koji ne mogu, neće ili ne znaju da se adekvatno ponašaju kao učesnici u saobraćaju.

A tek prisustvo i nivo verbalne saobraćajne komunikacije!? Povremeno smo u prilici da prisustvujemo raznim, ponekad i nemilim, verbalnim scenama učesnika u saobraćaju. Najrjeđe se to završava zahvalnošću zbog ukazivanja na određene pogreške. Češće su svađe, izmjena uvredljivih riječi i psovki, pljuvanje, prijetnja fizičkim napadom, te blokiranje vozila na ulici kako bi se stvari "razjasnile". Na žalost, ponekad dolazi i do fizičkog napada agresivnih i bahatih vozača upravo na osobe koje su prethodno upravo oni ugrozili svojom pogrešnom vožnjom.

Ne treba zanemariti činjenicu da se kao vozači na našim cestama pojavljuju strani državljani pripadnici raznih međunarodnih organizacija, od kojih su najbrojniji vojnici SFOR-a. To, automatski, znači da je na cestama neuobičajeno veliki broj vojnih vozila, od kojih su neka vangabaritna, a inače se kreću u kolonama što dodatno usporava redovni saobraćaj. Takođe, može se zapaziti da domaći državljani, koji su zaposleni kao vozači u međunarodnim organizacijama, nerijetko svjesno krše saobraćajne propise smatrajući da su "zaštićeni" stranim registarskim tablicama i oznakama "CD" na vozilima kojima upravljaju.

Kada svemu prethodnom dodamo lošu strukturu i kvalitet domaćih cesta, onda je slika potpuna. Naime, u našoj zemlji nema autoputeva, a dobar dio postojećih prolazi kroz naseljena mjesta i gradove, što je svojevrsni problem. Uz to, pojedine ceste nisu adekvatno obilježene potrebnom signalizacijom, nekada čak ni linijom (isprekidanom ili punom) koja dijeli dvije saobraćajne trake, dok je prisustvo oštećenja (odroni, rupe na kolovozu i sl.) evidentno na pojedinim putnim pravcima.

Stoga nam se čini sasvim oportunistički predstaviti "Defanzivnu vožnju" autora dr. Mladena Gledeca, jer ona u pojedinim od svojih poglavlja ukazuje na određene probleme i nudi veoma prihvatljiva rješenja za učesnike u saobraćaju na cestama. Tako ćemo, za ovu priliku, izdvojiti neka od pobrojanih poglavlja ne umanjujući nimalo značaj ostalih.

U drugom poglavlju pod naslovom “Uočavanje i identificiranje opasne situacije”, autor polazi od pretpostavke da bi svaki osposobljeni vozač morao prepoznati svako pogrešno ponašanje u saobraćaju, uključujući i svoje vlastito. Identifikujući pogrešno ponašanje, vozač bi morao biti u stanju procijeniti stepen opasnosti te situacije, odnosno mogućnost nastupanja saobraćajne nezgode. Primarno se pod pogrešnim ponašanjem podrazumijeva ono koje je u suprotnosti sa odredbama Zakona o sigurnosti saobraćaja na putevima. Odmah se možemo upitati – šta je sa neosposobljenim vozačima, odnosno onima koji nisu položili vozački ispit. Oni ne samo da ne mogu prepoznati svako pogrešno ponašanje, već i svojim apriori pogrešnim ponašanjem dodatno mogu zakomplicirati situaciju u saobraćaju i drugim učesnicima otežati identificiranje opasne situacije.

Treće poglavlje pod naslovom “Pojam rezervne sigurnosti” autor započinje sa konstatacijom kako analize saobraćanih nezgoda pokazuju da je najučestaliji tip teške nezgode – slijetanje sa ceste. U najvećoj mjeri to se događa u cestovnim zavojima, noću, pod dejstvom alkohola i, uglavnom, od strane neiskusnih vozača. Tražeći odgovor na pitanje zašto su slijetanja s ceste najčešći tip teške saobraćajne nezgode, a posebno kod mladih vozača, autor navodi nekoliko objašnjenja, od kojih izdvajamo sljedeće. Naime, cestovni je zavoj sam po sebi delikatno mjesto, jer, za razliku od prethodnog, ravnog dijela ceste, ovo mjesto zahtijeva dodatno prilagodjavanje brzine, koje je složenije što je i zavoj “složeniji” tj. manje jasan iz veće udaljenosti prilaza. Cijeli je ovaj problem oko zavoja utoliko složeniji, što je brzinu kretanja potrebno više smanjiti – i to na kraćem potezu – a takve se situacije obično sreću na otvorenim cestama. Pri tome, osnovni vid neiskustva mladog vozača jest neiskustvo u upravljanju brzinama, a naročito onim višim, jednostavno što je on rijetko vozio višim brzinama. Interesantno je napomenuti da istraživanja pokazuju kako mladi vozači misle gotovo suprotno, tj. da je njihov subjektivni rizik značajno drukčiji od objektivnog. Stoga, kada se u zavoju vozilo opasno približava rubu ceste ili njenoj sredini (u zavisnosti da li je zavoj lijevi ili desni), neiskusni vozač uglavnom poduzima manevar zakretanja upravljачem, kako bi se vratio na svoju saobraćajnu traku, odnosno njenu sredinu. Uz to, on se redovno uplaši i gotovo spontano pritišće pedalu kočnice što je u takvoj situaciji najgore što se moglo poduzeti! Razlog je u silama koje pri kretanju djeluju na vozilo. Dodajmo ovome da slijetanje sa ceste u naseljenom mjestu, pogotovo užem gradskom području, može imati katastrofalne posljedice po pješake koji se kreću pločnikom uz cestu, odnosno gradsku ulicu. Pojedini primjeri (npr., u centru Sarajeva, 1996. godine) svjedoče o velikom broju žrtava među pješacima.

U četvrtom poglavlju autor govori o “ispravnom percipiranju” i posljedicama neispravnog percipiranja. Polazi se od pretpostavke da je percepcija složena mentalna funkcija, koja sadrži registrovanje informacija, njihovu obradu te interpretaciju ili dodjeljivanje značaja tim informacijama. Informacije značajne za zadatak vožnje percipiraju se angažovanjem svih raspoloživih perceptivnih sistema, odnosno osjetila, a najveći dio (oko 90%) vizuelnim kanalom. Pri tome, u čovjek-mašina sistemu upravljanja motornim vozilom, uloga čovjeka operatera je da prihvata informacije o stanju sistema, vrši obrade primljenih informacija, donosi odluke o upravljačkim akcijama u sistemu i ove odluke pretvara u akcije upravljanja. Kao jedno od pravila, autor ističe da zadatak vožnje uvijek treba nastojati izvoditi tako, da on ne dovodi do potpunog iscrpljenja perceptivno-mentalnog kapaciteta vozača. Dvije su tipične situacije koje izazivaju ekstremno perceptivno-mentalno opterećenje vozača: vožnja vrlo visokom brzinom i korištenje mobitela za vrijeme vožnje.

S obzirom da je korištenje mobitela za vrijeme vožnje postalo “moda” na našim cestama, nesumnjivo je da to predstavlja kontraindikaciju sigurnoj vožnji, naročito kod neiskusnih vozača. Prema dr. Gledecu, načelo defanzivne vožnje u takvim situacijama bi glasilo: “ne dozvolite da zadatak vožnje postane sekundarni zadatak, za kojeg nema dovoljno radnog kapaciteta”.

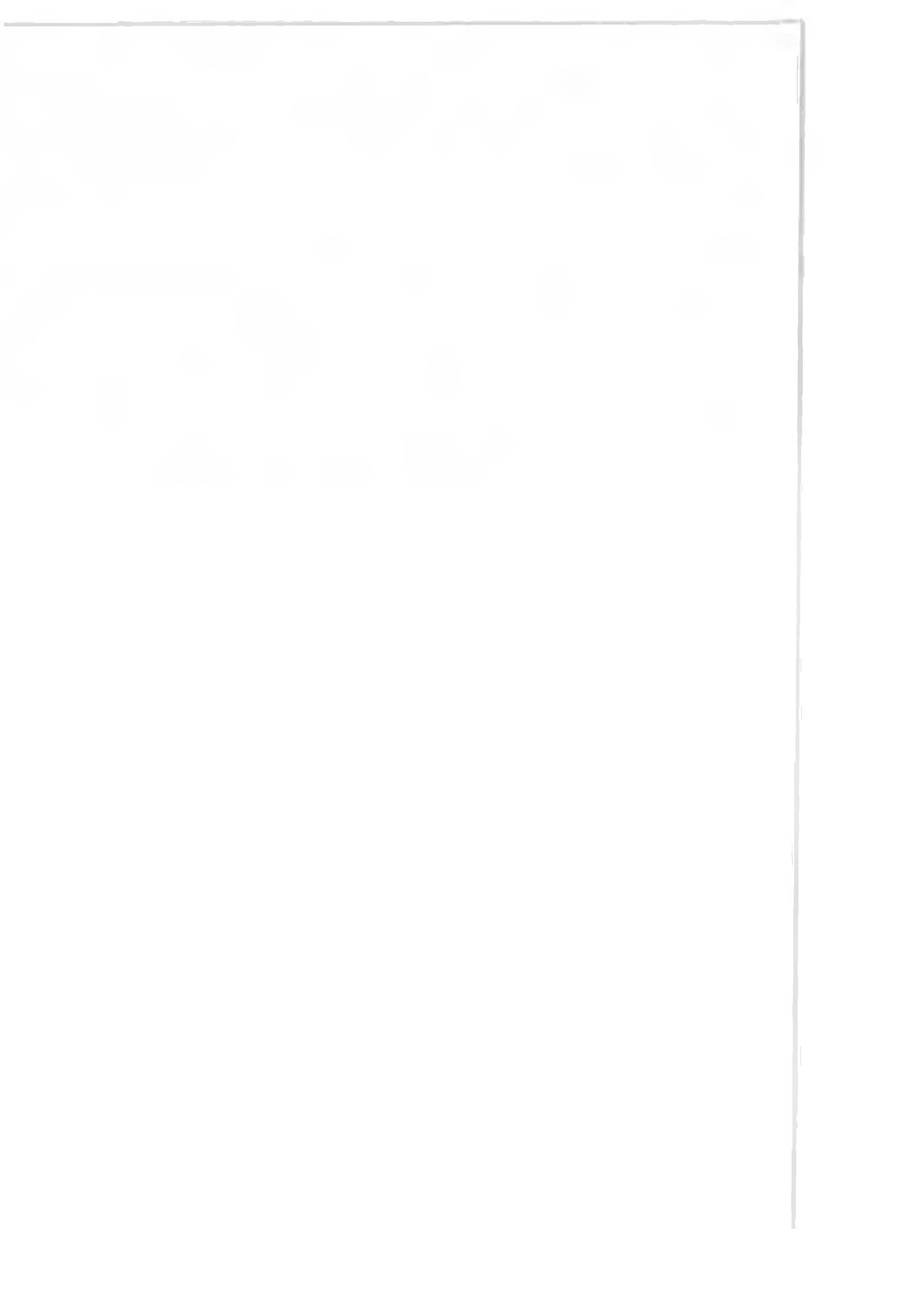
Kao veoma zanimljivo, izdvajamo šesto poglavlje pod naslovom “Predviđanje tuđih grešaka – odražavanje rezervi sigurnosti”. Sam autor, dr. Gledec odmah na početku ističe da u svakoj saobraćajnoj situaciji treba nastojati predvidjeti ponašanja drugih učesnika, a naročito ona pogrešna, te za njih imati pripremne izbjegavajuće manevre. Zapitajmo se, odmah, da li će neiskusni vozači i vozači bez položenog vozačkog ispita moći predvidjeti pogrešna ponašanja drugih, te ako ih identifikuju kako će reagovati. To i jeste jedan od velikih problema. Naravno da će iskusniji (i u našim uslovima savjesniji) vozači morati misliti i raditi umjesto neiskusnih i vozača bez položenog vozačkog ispita. Stoga su oni u potencijalno većoj opasnosti, jer ponekad neće imati “odgovor” na apsolutno nelogične (pa stoga i nepredvidive) poteze neiskusnih (i nevozača) vozača. Nije beznačajno pomenuti i ponašanje pješaka, tj. njihov udio u saobraćajnim nezgodama. Zvuči nevjerovatno, ali na sarajevskim ulicama su se (upravo zbog ratom uslovljene promjene demografske strukture stanovništva) mogle sresti osobe koje nikada uživo nisu vidjele semafor, niti oznaku pješačkog prelaza preko ulice. Ovome je svaki komentar suvišan.

Najzad, u trinaestom poglavlju, autor definiše deset načela defanzivne vožnje, a to su: (1) Uvijek voziti s pozitivnim rezervama sigurnosti; (2) Ukoliko su izgubljene, pozitivne rezerve sigurnosti odmah treba nastojati povratiti; (3) U svakoj situaciji treba predvidjeti ponašanje drugih učesnika, a naročito ona pogrešna, te za njih imati pripremljene neutralizirajuće i izbjegavajuće manevre; (4) Zadatak vožnje treba izvoditi tako da on ne dovodi do potpunog iscrpljenja perceptivno-mentalnog kapaciteta; (5) Ukoliko je došlo do potpunog iscrpljenja perceptivno-mentalnog kapaciteta vozača, tada treba promijeniti način izvođenja zadatka vožnje da to dovede do manjih zahtjeva na vozačev kapacitet; (6) Ne dozvoliti da zadatak vožnje postane sekundarni zadatak, za kojega nema dovoljno kapaciteta; (7) Pri vožnji u koloni održavati minimalni razmak od barem jedne sekunde; (8) I prije nego se utvrdilo da na lijevoj saobraćajnoj traci ima ometanja drugih vozila, skrenuti i voziti desnom saobraćajnom trakom; (9) Noću, uz oborena svjetla, ne voziti brzinom većom od 80 km/h, a na mokroj cesti još i znatno sporije; (10) U vožnji ostvariti tek umjerena ubrzanja i kočenja vozila, a snažna ubrzanja i oštra kočenja izbjegavati. Nastojati da se vožnja vozila uvijek sastoji iz sljedeća četiri elementa: ubrzanje, ravnomjerna vožnja, kotrljanje vozila i kočenje vozila.

Završavajući prikaz DEFANZIVNE VOŽNJE dr. Mladena Gledeca, treba reći da se radi o svojevrsnom teorijskom priručniku koji treba poslužiti dvjema svrhama – odvratanju vozača od poduzimanja opasnih radnji, te ukazivanju vozaču na primjerenu ispravljačku radnju, ukoliko je do opasne situacije ipak došlo. Zbog toga ova edicija može biti korisna za sve vozače, koji imaju volju proširiti svoja teorijska znanja vožnje, te ih praktično primijeniti u cilju sigurnog učestvovanja u saobraćaju. Pored toga, može koristiti sudijama, tužiocima, policiji, braniocima i saobraćajnim vještacima u pojedinim segmentima njihovog rada. Najzad, može biti od koristi i studentima Fakulteta za saobraćaj i komunikacije i Fakulteta kriminalističkih nauka.

Prijevodi

Edina BEĆIREVIĆ¹

Pojmovnik torture²
Thomas Plate i Andrea Darvi

A Torture Glossary
Thomas Plate and Andrea Darvi

Već nakon prvih nekoliko rečenica ovaj tekst zvuči poput priručnika za mučitelje. Oslobođen je svih emocija i moralnih sudova o vrstama mučenja, ali hladnokrvno nabranje tehnika torture, koje u početku može i iritirati čitaoca, zapravo je najbolji način da se pristupi klasifikaciji i informiranju o užasima koje su politički zatvorenici preživjeli sedamdeset godina u Južnoj Americi, Africi i Bliskom istoku.

U knjizi je korišten metod intervjuja, a izvori su uglavnom bivši zatvorenici, koji su dobili status političkih azilanata u Americi. Autori u uvodu naglašavaju da je «druga strana priče» uglavnom izostala i da imaju svega nekoliko intervjuja sa bivšim agentima tajnih policija iz zemalja spomenutog regiona. Ovi intervjui su urađeni 1979. i 1980. godine, kako autori kažu, u veoma napetim uslovima, jer su oni koji su preživjeli torture još uvijek živjeli u strahu, a policijski agenti, koji su pobjegli i koji žive dovoljno dugo da ispričaju svoju stranu priče, su rijetki.

Iako se poglavlje, čiji prijevod objavljujemo, odnosi na sedamdesete, duga povijest tortura nas uči da su metode tortura slične kako u komparaciji sa opresivnim režimima širom svijeta koji su prethodili ovom periodu,

---

¹ Asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu

² Naslov originala: *A Torture Glossary*, poglavlje knjige "Secret Police: the inside story of a network of terror" (Tajna policija: priča s unutrašnje strane mreže terora) Doubleday & Company, inc. Garden City, New York, 1981, str. 322-335

tako sa periodom koji smo upoznali nakon sedamdesetih. Analizom transkripta svjedočenja žrtava rata na području bivše Jugoslavije na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, ovaj Pojmovnik bi, na užas civiliziranog svijeta, mogao biti «obogaćen» za dodatne načine tortura. Da od ovih tehnika nije oslobođen ni demokratski zapadni svijet, pokazale su fotografije iz američkog vojnog zatvora Guantanamo na Kubi, na kojima se jasno vidi kako zatvorenici kleče svezanih ruku i nogu, okrenuti prema zidu sa crnim kapuljačama preko glave.. Da li su zatvorenici iza zatvorskih zidova izloženi dodatnim toturama međunarodne organizacije za ljudska prava još uvijek ne mogu saznati zbog toga što američka vlada odbija da se obaveže na poštivanje Ženevskih konvencija i da zarobljenim talibanskim borcima dodijeli status ratnih zarobljenika.

Definicija torture se konstantno razvija jer sporazumi o ljudskim pravima torturu veoma široko definiraju. Zadatak interpretacije definicije u praksi uglavnom imaju nevladine agencije, koje štite ljudska prava. Ove monitoring agencije, kao i nacionalni sudovi donose odluke kojima se pojašnjava i razvija interpretacija pojma torture. Tako se za međunarodne sporazume o ljudskim pravima kaže da su «živi instrumenti-koji se vremenom razvijaju».³

No, najčešće citirana definicija torture je ona iz “UN Konvencije protiv torture i drugih okrutnih, nečovječnih i ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja” iz 1984. godine. U članu 1. konvencije se kaže da “tortura označava svaki akt kojim se jednoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili duševna patnja da bi se od te osobe ili neke treće osobe dobile obavijesti ili priznanja ili da bi se ta osoba kaznila za djelo što ga je ona ili neka treća osoba počinila ili za čije je izvršenje osumnjičena, da bi se ta osoba zastrašila ili da bi se na nju izvršio pritisak, ili zbog bilo kojega drugog razloga utemeljenom na bilo kojem obliku diskriminacije, ako ta bol ili te patnje nanosi službena osoba ili bilo koja druga osoba koja djeluje u službenom svojstvu ili na njezin poticaj ili s njezinim izričitim ili prećutnim pristankom. Taj se izraz ne odnosi na bol ili patnje koje su posljedica isključivo zakonskih sankcija, neodvojivih od tih sankcija, ili koje te sankcije uzrokuju.”⁴

Prema podacima Amnesty International-a devedeset zemalja još uvijek sistematski primjenjuju torturu. Osnovna karakteristika torture jeste da je to integralni dio institucionalne strukture mnogih država. Savremeni ratovi, ali i povijest, uče nas da torturama nisu skloni samo autokratski

³ Vidi: <http://www.amnesty.org.uk/torture/definition.html>

⁴ Vidi: http://www.ohro.ba/Pravna_osnova/Ostali_instrumenti.htm

režimi, već da ih često prakticiraju i revolucionarni pokreti u borbi protiv vlasti. Istraživanje urađeno za ovu knjigu ograničeno je na Južnu Ameriku, Afriku i Bliski istok, međutim, tortura ne poznaje geografske granice i u različitim intenzitetima primjenjuje se u svim dijelovima svijeta. Korisnici torture se obično klasificiraju u tri grupe:

U autokratskim režimima tortura je instrument kreiranja atmosfere straha i uništavanja opoziciji i demokratski nastrojenih grupa.

U periodu rata tortura se koristi kao strategija da se dobije premoć i uspostavi kontrola nad osvojenim teritorijama, a žrtve su opozicione grupe, etničke i religijske manjine.

U novim demokratskim režimima korištenje torture je stara navika iz autokratskih režima i uglavnom je prakticiraju pojedinci u policiji i vojsci.⁵

Tortura je jedan od najšokantnijih načina kršenja ljudskih prava. Aktivisti za ljudska prava ističu da korištenje torture za cilj ima uništavanje ljudskog dostojanstva, što žrtvama koje prežive torturu otežava nastavak normalnog života.

Tehnike torture u navedenom poglavlju su klasificirane po načinu izvođenja torture, i uključuju kako fizičke, tako i psihološke metode. Efekti torture se pak ne mogu na takav način klasificirati, jer posljedice na žrtvu nikada nemaju ekskluzivno fizičke ili psihološke efekte. Trauma i stres prouzrokovani torturom su toliko duboki i načini na koje se žrtve suočavaju sa postraumatskim periodom su inspirisali razvoj nove grane psihologije, koja se bavi psihološkim posljedicama tortura.⁶

Iako se torture, dakle, provode u svim dijelovima svijeta, metode i tehnike tortura su slične i nisu u vezi sa geografskim proksimitetom. Povijest ove užasne prakse duga je koliko i korijeni ljudskog zla, ali je dvadeseto stoljeće poznato po epidemiji torture širom svijeta. U tom kontekstu će i prijevod poglavlja knjige koja je objavljene 1981. godine na žalost biti veoma akuelan.

---

⁵ Vidi http://acet.cybernet.bg/torture_.htm

⁶ Ljekari iz zapadnoevropski zemalja su 1973.godine razvili program za tretman žrtava torture. International Rehabilitation Council for Torture Victims (IRCT-Međunarodni savjet za rehabilitaciju žrtava torture).

Neke opće tehnike mučenja

(Ove tehnike tajne policijske snage koriste prilikom najokrutnijih formi istraga i represija. Informacije za ovaj tekst crpljene su iz rezultata anketa rađenih sa bivšim političkim zatvorenicima iz perioda sedamdesetih i ranih osamdesetih.)

Analne torture

Razni instrumenti se odvojeno stavljaju u anus da bi se proizveo intenzivan fizički bol i osjećaj poniženja kod žrtve. Instrumenti koji su korišteni u ovu svrhu su: slomljena boca, slomljena igla, ugrijana željezna šipka, štap. U žrtvu se insertira *crijevo* kroz koje teče voda pod veoma visokim pritiskom. Voda može biti na stepenu ključanja.

Tehnike premlaćivanja

Varijacije (Navedene žargone koristili su i mučitelji i mučeni): Ruke i stopala zatvorenika su vezane, i onda se veoma tvrdi komad drveta ili duga šipka od metala stave između koljena, tako da se zatvorenik ne može okrenuti ni lijevo ni desno. U tom položaju u kojem se ne može pomjeriti, zatvorenik se tuče. *“The Jap Method”* (*“Japanski metod”*): Ruke i noge zatvorenika su povezane i kolac je smješten između čvorova. Stražari tako podignu zatvorenika za kolac; ili oba kraja kolca stave na sto tako da zatvorenik visi između stolova poput kostura. Za pojačan efekat, na kolac se može dodati kotur i u smjeru kazaljke na satu sinhronizirati premlaćivanje: zatvorenik će se ljuljati poput klatna od jednog para mučitelja do drugog, prvo da bi primio pljusak udaraca kundakom, da bi onda bio izložen žestokom kandžijanju, sve dok udarci s obje strane ne postanu bezumno usklađeni, poput otkucaja sata. *“Palm Torture”*: Također poznata i kao *el telephono* (telefon) ili *golpes de sampana* (zvonjava); dlanovi mučitelja se koriste kao činele za udarce po ušima žrtve. Udarci započinju mehko, da bi se intenzitet i broj udaraca povećavali. U najgorem trenutku, uši se udaraju sa takvom snagom da počnu da krvare. Gluhoća je često posljedica ove tehnike mučenja, kao i gubitak balansa i hronično klimanje glavom, ako je zbog pretrpljenih potresa došlo do oštećenja kanala uha. *“The San Juanico Bridge”*: Žrtvi će biti naređeno da legne u najčudniju poziciju- sa stopalima na jednom krevetu i glavom na drugom, tako da ostatak njegovog tijela ostane u vazduhu. Potom, kad god se desi da mu tijelo padne ili se savije, biće surovo kažnjen šamarima i udarcima nogom. Na Filipinima, na primjer, ovu tehniku je inspirisao most koji je konstruirala vojna hunta, a koji povezuje ostrva Samar i Leyte. *«Čajanka»*: Grupa stražara ulazi u ćeliju i tuče zatvorenike koristeći pesnice i palice. U drugoj verziji ove tehnike, na zatvorenike se motri i naređeno im je da ostanu stojeći u uglovima svojih ćelija, ponekad na jednoj nozi. U tom položaju zatvorenik se tuče.

Tortura cigaretama

Zapaljena cigareta prisloni se na neki dio tijela žrtve - ruke, grudi, lice itd.

Varijacije: Upaljačem za cigarete (ili plinskim plamenom) se dotiču različiti dijelovi tijela, posebno stopala (eventualno se zapale). Plamen upaljača se koristi da se zapale genitalije i stidne dlake.

Hladne torture

Žrtve su smještene u veoma hladne sobe, koje su zatvorenici širom svijeta opisali kao "hladne ćelije", "hladne sobe", "rashlađene sobe", "ćelije frižideri", itd. Neki zatvorenici spominju da su se za rashlađivanje soba koristili klima uređaji.

Varijacije: Sasvim lagano obučenog zatvorenika ispituje se u veoma hladnoj sobi. Zatvorenik bez odjeće, na temperaturi ispod nule natjeran je da sjedi na blokovima leda. Nagog zatvorenika zalijevaju vodom na temepraturi ispod nule. Zatvorenik se gurne u kadu punu ledene vode i natjera se da se tušira veoma hladnom vodom.

Zatvor

Pored očiglednog - zatvaranje u uskoj, prenapučenoj ćeliji - zatvorenici opisuju da su natjerani da uđu u ekstremno male sobe korištene posebno za torture, ili da ih se natjera da se veru u ćelijama poput kutija koje su jedva dovoljne da se u njima sjedi.

Varijacije: Koriste se "specijalne kabine", koje su manje od telefonskih kabina - jedva dovoljno velike da u njima sjedi jedna osoba. Zatvorenik se ostavi bez bilo kakve hrane, ponekad po nekoliko dana. Zatvorenici kažu da kutije nisu dovoljno velike da se u njima stoji ili da se napravi bilo kakav pokret. U tropskim klimama kabine su do pola ukopane u zemlju, tako da se vrućina iz zemlje prenosi na kabine, koje praktično postaju vruće kao rerne. Zatvorenik se smjesti u "drvene kutije", dovoljno velike samo za ljudsko tijelo, te se postavi u položaj pod uglom koji izaziva vrtoglavicu; mučitelji onda kutiju udaraju palicama, tako da drvena kutija postaje bubanj. Ova tortura ne ostavlja vidljivih fizičkih ožiljaka, ali je gluhoća najčešća posljedica.

Uskraćivanje sna

Zatvorenicima može biti uskraćen san od određenog broja sati do petnaest dana, nekad čak i duže.

Varijacije: Svjetla se drže upaljena u zatvoreničkoj ćeliji tokom noći, tako da bi se zatvorenik spriječio da spava. Na žrtvu se prosipa hladna voda da bi je se spriječilo da spava.

Torture psima

Psi se koriste da uplaše i napadnu žrtvu. Ponekad se psi koriste da bi se počinili akti seksualnog iskorištavanja zatvorenika. Prema izvještaju Ujedinjenih nacija, u jednoj latinoameričkoj zemlji, postoji centar za mučenje u kojem se psi treniraju samo za ovu aktivnost. Jedna zatvorenica u latinoameričkoj zemlji svjedočila je da su je podizali za kosu sve dok joj joj stopala nisu bila u zraku. Onda su stražari oslobodili pse iz kaveza. Počeli su vrebati ispod nje lajući prijeteći. Ona se onesvijestila ali su je vratili svijesti. Ubrzo nakon toga, stražari su je spustili na pod. Tu su je psi napali.

Torture drogom

Za torture se najčešće koriste moćne, umirujuće neuroleptične droge. One koje se najviše koriste su: aminazin, haloperidol, triflazin, inzulin i sulfazin. Druge droge koje su korištene na političkim zatovrenicima su tizertsin, sanapax, etaperazin, phrenolong, trisedil, mazjeptil, seduksin, i motiden-depo. Ove droge se daju u različitim formama: šprice za injekcije, rastopine u pitkim tečnostima, i u formi tableta. Ove droge se legitimno koriste u tretmanu osoba koje pate od psihijatrijskih poremećaja, i njihova upotreba mora biti pažljivo regulirana. Ovi trankvilizatori su dizajnirani da tretiraju specifične poremećaje i kada ih koriste osobe koje ne pate od specifičnih poremećaja mogu izazvati velika oštećenja. Neke posljedice nepravilnog korištenja ovih droga su bolesti kože, krvi, poremećaji pigmentacije, izuzetna osjetljivost očiju na svjetlo, gubitak ili pretjerani dobitak na težini, suhoća usta, opadanje krvnog pritiska i žutica. Drastična posljedica je takozvana Parkinsonova bolest, koja uključuje rigidnost muskulature, pomanjkanje i usporenost tjelesnih pokreta, i konstantnu želju za promjenom tjelesnog položaja. I dok je sulphazin nekad korišten u nekim zemljama za tretman šizofrenije i druge duševne poremećaje, u većini zemalja je zabranjen-osim u rukama tajne policije, zbog toga što je zapaženo da prouzrokuje tako intenzivnu groznicu da je pacijent tri dana onesposobljen nakon samo jedne injekcije. *Terapija inzulinskim šokom* podrazumijeva povećanje doze inzulina tokom nekoliko dana dok pacijent ne dospije u stanje šoka i "hipoglikemične kome". Ostali narkotici korišteni da se iznude priznanja su morfij i sodium pentotal. Pacijenti ovaj posljednji opisuju kao "serum istine". Morfij se koristi tako da simptomi apstinencije "pacijenta" navedu na priznanje.

Električni šok

Električni šok je jedna od najčešće korištenih tehnika torture tajne policije u velikom broju zemalja. Električni šok je jednostavan za upotrebu i često proizvodi trenutačne rezultate (npr. akutni bol koji rezultira priznanjem). Neke vrste sprava za električni šok su minijaturnog pakovanja i mogu se

odnijeti i u kuću žrtve ili na njeno radno mjesto. Tako, dok osumnjičeni sjedi na sofa, ispitivač jednostavno uključi kabl aparata u zidnu utičnicu.

Varijacije: Cranker dynamo (Nepredvidivi generator): elektrode su postavljene na razne dijelove tijela. Za muškarce zatvorenike jedna elektroda je obično postavljena na penis, a druga na kažiprst. Kada se nepredvidivi generator upali, strujni udari koji potresaju tijelo se pojavljuju u mahovima od veoma niske voltaže sve do devedeset volti. Uobičajena doza: pet uzastopnih potresa od kojih svaki traje po minutu. *“Dragon Chair”* (*Zmajeva stolica*): vrsta metalne ploče koja se koristi za upravljanje električnim šokom. *“The Machine”* (*Mašina*): zatvorenici iz jedne latinoameričke zemlje su je opisali kao vrstu “pelene”. U jednoj prilici, pod ispod zatvorenika- koji su bili obješeni na užad sa pričvršćenim “pelenama”, namočen je i prekriven sa zrnima kristalne krupne soli, tako da kada je žrtva pokušala da spusti stopala na pod, struja je uzemljena i električni šok aktiviran. *“Parilla”*: “Djevojka”, kako je naziv ove metode, proizvodi električni šok na sljedeći način: zatvorenik je svezan za metalni krevet i struja se aplicira na tijelo tokom sesija koje traju i do dva sata. U jednoj sesiji električnog šoka, zatvorenik je bio potopljen u buretu veoma zagrijanog ulja, a onda polegnut na krevet da bi primio električne šokove; nakon što je izgubio svijest, spušten je u kadu ledene vode da bi došao svijesti.

Falanga

Veoma proširena tehnika torture, “falanga” je prolongirano batinanje sa štapovima i drugim tupim pomagalicama, a nekada samo s rukama.

Torture prstiju

Varijacije: Stave se olovke između prstiju žrtve, i onda mu se stežu ruke. Ruke su čvrsto povezane i igle ubačene ispod noktiju. Ponekad se koristi i ekser. Prsti se jednostavno grubo stegnu, ili se ruke nasumice ubadaju iglama.

Tortura stopala

Varijacije: Trčanje bosih nogu kroz trnovito rastinje. Zatvorenik se natjera da skine cipele da bi ih policijski agenti napunili šljunkom. Zatvorenik je tada natjeran da ponovno nazuje cipele i da stoji na stijeni sa rukama na glavi tako da šljunak probija meso na petama. Stajanje bosih nogu na krajevima stijene po nekoliko sati. Podizanje tegova iznad glave duži vremenski period, ponekad noseći cipele napunjene pijeskom. Imati zabijene klinove ispod noktiju na nogama. Ravna vruća pegla prislonjena na stopala. Stopala u ključalom ulju. Voziti auto preko ruku i stopala, prouzrokujući mnogobrojne frakture.

Tehnika gušenja

Varijacije: Prljava krpa, ponekad natopljena urinom, gurnuta niz grlo žrtve. Tokom tog procesa, dotok zraka u grlu je presječen, tako da se prozuzrokuje nasilno gušenje. Krpe natopljene izmetinama se također koriste u ovj tehnici. Nafta i/ili ljuta paprika se silom guraju u usta.

Tehnika vješanja

Varijacije: "Papigino leglo"-također poznata i kao "golub" i "sistem ljuljaške". Zatvorenik je povezan, obično za zglobove ruku i nogu. Željezna šipka se provuče ispod koljena i cijelo tijelo je ostavljeno da lebdi. U ovoj poziciji žrtva obično prima električne šokove. U drugoj varijanti, zatvorenik je povezan na ovaj način u kadi ili bazenu, i struja se pušta u vodu. Jedna žrtva tvrdi da, dok je visila iz "papiginog legla", vrh trske je stavljen u anus i komad pamuka natopljen benzinom je zapaljen na drugom kraju trske. *Druge tehnike vješanja:* U jednoj afričkoj zemlji, odvojene lisice su stavljene na ručne zglobove žrtve, te je svaka lisica pričvršćena na komad užeta povezanog za drvo, i žrtva je ostavljena da visi u takvom položaju. *"Stil banana vezanja":* Ime tehnike koja podrazumijeva vješanje žrtve i vezanje ruku i nogu iza leđa, te batinanje u tom položaju. Jednostavno vješanje ruku i nogu na plafon.

Torture pomoću kapuljače

Kapuljače koje se stavljaju žrtvi na glavu mogu biti skrojene od različitih materijala, gume, crne krpe, crne jastučnice, ili vreće za šećer. Zabilježeni su slučajevi da je žrtvama kapuljača na glavi zadržana devedeset pet dana, četiri mjeseca i duže.

Varijacije: Kapuljača od gume u koju se sprejom nanese insekticid. Kožna kapuljača se stavi na glavu zatvorenika i priljubi se na njegovo lice sa hemijskim ljepilom.

Mučenje čupanjem noktiju

Najčešće korištena tortura noktiju je odvajanje noktiju sa ručnih i nožnih prstiju kliještima ili nekim drugim instrumentima.

Psihološka tortura

Pored veoma sofisticiranih tehnika torture pomoću narkotika za pomučivanje uma i instrumentima za fizičku torturu, postoje i neke veoma jednostavne psihološke torture koje su dizajnirane samo sa ciljem da zatvorenik izgubi samopoštovanje. *Primjeri:* Zatvorenika se skine do gola i natjera ga se da puže po podu i laje kao pas; zatvorenik se istovremeno tuče. Zatvorenika se skine do gola i natjerati ga se da čučne poput zeca. Zatvorenika se prilikom batinanja natjera da skače poput žabe. "Šetnja patke": ruke sa liscama su stavljene ispod nogu zatvorenika, i dok je u

ovom zbijenom položaju, natjeran je da hoda dok ga mučitelj tuče. *Prijetnje*: Prijetnje smrću i atentatom. U nekoliko slučajeva, cijev revolvera je stavljena u usta žrtve kad mu je priječeno smrću. Prijetnje sakaćenjem. Prijetnja silovanjem. Prijetnja električnim šokom. Prijetnja nasilnom injekcijom i nasilnim davanjem raznovrsnih narkotika. *Zastrašivanje*: Političkim zatvorenicima se dijele deke koje imaju oznaku krsta; krst znači da je prethodni zatvorenik koji je koristio deku imao lepru ili tuberkolozu. Zastrašivanje tako da se zatvorenika natjera da sluša krike drugih zatvorenika. Ili premještanje zatvorenika u ćelije koje imaju domašaj zvuka do druge ćelije u kojoj se drugi zatvorenici surovo isljeđuju. Smještanje političkih zatvorenika u ćelije sa mentalno defektnim pacijentima. *Druge psihološke torture*: "Cerrojos": Bukvalno prevedeno kao "zasun". Ova tehnika podrazumijeva često stezanje i labavljenje reze na vratima ćelije tako da zatvorenika drži budnog i u strahu od nove sesije torture u bilo koje vrijeme. "Zafranchos" (od španskog glagola "zafarse", trčati ili pobjeći): Praksa regularnog održavanja vrste manevara koji se sastoje od simulirane odbrane logora od zamišljenih neprijatelja. Lažna bitka započinje pucanjem, i u tom trenutku zatvorenici su dužni da ostanu potpuno mirni, gdje god da se nalaze i koliko god dugo trebalo, znajući da će i na najmanji pokret mitraljezi opet početi pucati; svjetla se ugase i vojnici trče okolo sa repetiranim oružjem okrenutim prema zatvorenicima. Jednom zatvoreniku je pod prijetnjom oružjem naređeno da ubije druge zatvorenike udarajući ih u glavu čekićem, sjekirom ili osovinom od auta. Ovo je nekada primjenjivano na grupi zatvorenika koji stoje u redu. Onaj koji ih ubija je na kraju i sam ustrijeljen.

Lišavanje osjetila

Žrtva se natjera da budna sjedi do šest dana, ponekad i više okrenuta prema bijelom zidu. Nakon dva dana, ova metoda prouzrokuje halucinacije. Nekoliko bivših zatvorenika posvjedočili su da su bili smješteni u ćelije koje su bile ofarbane u potpuno bijelu boju, a da je samo dio namještaja bio presvučen crnim platnom. U sobu se puštaju zvukovi visoke frekvencije koji stvaraju veliki stepen iritacije.

Seksualne torture

Najčešća forma seksualnih tortura je silovanje, koje se koristi i kod muških i ženskih zatvorenika. Ponekad se radi samo o prijetnji silovanjem, a nekad se prijetnje i ostvare.

Varijacije: Jedan zatvorenik je svjedočio kako su ga silovala tri stražara, i nakon napada, policija mu je kopiju političkog manifesta njegove organizacije gurnula u anus. Silovanje sa palicom ili drugim objektima insertiranim u anus ili vaginu. *Seksualne prijetnje*: Prijetnja kastracijom: Veže se gajtan oko testisa dok zatvorenik leži na leđima. Gajtan se potom

povuče, prisiljavajući da se uspravlja. Prijetnje sterilizacijom. Prijetnje zatvoreniku da će mu biti silovana supruga ili neka druga žena bliskog srodstva. Tjeranje žena da podignu suknje pred zatvorskim stražarima.

Simulirana smaknuća

Ovo se postiže pomoću vješala ili streljačkog voda. Zatvorenik se dovede pred streljački vod sa povezom preko očiju, potom pucnji, ali lažni, budu ispaljeni. Ponekad se pištolj stavi na glavu žrtve i ispali se lažni hitac.

Torture sjedenjem

Sjedenje na zamišljenoj stolici dok zatvoreniku mišići ne kolapsiraju. Čučanje sa podignutim rukama duži vremenski period. Sjedenje na kraju stolice, ruku ispruženih i napunjenih nečim teškim. Zatvoreniku se naredi da održi položaj u čučnju sa tegom za petama. U toj poziciji mora ostati nekada i dva sata. Kada mu se ruke ili stopala olabave i noge počnu da ga izdaju, dobije žestok udarac po cjevanici. Sat vremena čučanja sa glavom i jednom rukom ispruženom kroz mali prozor.

Torture stajanjem

Žrtva se natjera da stoji dug vremenski period, nekada danima.

Varijacije: Žrtva je natjerana da sjedi sa povijenim nogama i ispruženim rukama, bez mogućnosti da se nasloni; u ovoj poziciji zatvorenik je natjeran da popuši pet cigara zaredom i nije mu dozvoljeno da ukloni cigare, sve dok mu se usta ne spale. Ponekad se žrtvu natjera da ispruženih ruku stoji prema zidu dug vremenski period, dok ne izgubi balans.

Tehnike potopljavanjem u vodu

Najčešće korištena tehnika potopljavanja podrazumijeva guranje glave žrtve ispod vode (često veoma prljave vode) dok on ili ona ne budu na granici davljenja. Ovo se ponovi nekoliko puta, a dužina svakog potopljavanja se određuje na osnovu pulsa žrtve. "*The pileta*": kada. Zatvorenik se drži ispod vode napunjene ljudskim izmetima. Četvorica ili petorica policajaca ga natjeraju da proguta ogromne količine te vode, sve dok pluća ne budu na granici eksploziranja. Proces se ponavlja u periodu od nekoliko sati. Uranjanje u vodu sa glavom prekrivenom kapuljačom od platna je još jedna varijacija. Kada kapuljača postane mokra, zalijepi se za nos i usta, tako da, kada se žrtva izvuče iz vode, disanje je praktično nemoguće. *Totalno potapanje:* Žrtva se priveže za kotur. Teški kamen se prikači na njegova stopala i onda se potopi u vodi. Nekoliko minuta kasnije žrtva se podigne. Ako se nije već udavio, povratice ga svijesti, isljeđivati i ponovno potopiti. Septična kada punjena sa ljudskim izmetom i krvlju se u ovoj tehnici može koristiti, tako da je žrtva od glave do stopala

pokrivena ovim supstancama. *Varijacije:* U jednom slučaju, žrtvi su stavljene lisice, bačena je u bazen i gotovo se udavila. Zatvorenici iz nekoliko zemalja posvjedočili su da su bili do pola zakopani u izmetu (koji nije bio pomiješan s vodom).

Vodene torture

Voda ili neka druga tečnost silom se ubrizga u nozdrve žrtve. Nekoliko vrsta tečnosti mogu se koristiti: Voda. Nafta. Gazirane tečnosti-koju neki zatvorenici zovu "7-Up tretman". Jedan bivši oficir iz azijske zemlje opisao je kako je mučitelj protresao bocu 7-Up, otvorio je i u intervalima sadržaj nasipao u nos.

Varijacije: Jedan bivši mučitelj je priznao: "Da bi se izvukle informacije od žrtve, naredili bi joj da legne na usku klupu, ruke svežu mokrim krpama, tako da ne ostavljaju nikakve znakove torture. Onda se drugi komad mokre odjeće stavi preko usta i nosa. Sa samo tri kašike vode, na već promočenoj krpi, čovjek se može udaviti. Kad se onesvijesti, povratimo ga pumpajući vodu iz njegovih pluća...i isljeđivanje se nastavlja..."

Torture uigravanjem

Smisao tortura uigravanjem je, da se žrtva (a možda i mučitelj) upozna sa idejom će se tortura desiti. Također se vjeruje da, ako se primijene prvo torture manjeg intenziteta, to može biti dovoljna intimidacija da se izvuče priznanje, i tortura može prestati. U jednoj zemlji ova tehnika se zove "la calentada", što grubo prevedeno znači "uigravanje." Batinanje šakama, kundacima i drškama pištolja. "El Telephono" (udaranje dlanovima iznad ušiju žrtve, tako da puknu bubne opne). Izlaganje dehidraciji na suncu. Tretman "7-Up". Karate udarci ili udarci kratkim štapom.

Mješovite torture

Nanošenje opekotina kiselinom na oči, testise, vaginu ili druge dijelove tijela. Također, izazivanje opekotina uljem ili vodom. Nasilno hranjenje povraćanjem; mazanje njegovim povraćanjem. Vađenje zuba kliještima. Prskanje suzavca u ćeliju zatvorenika. Čupanje obrva ili stidnih dlaka. Sipanje vruće vode na žrtvu, i odmah nakon toga sipanje hladne vode. U jednom slučaju ovaj proces je ponovljen sat i pol. Stavljanje vruće željezne šipke u nos ili oko žrtve. "Tortura kolutom"- obod kotača se udara željeznom šipkom, dok se glava žrtve nalazi unutra. Kerozin se naspe i potom zapali u vagini žene. Žrtva se natjera da inhalira čili u prahu. Žrtvi se istišću oči tako da na kraju vise iz očne duplje. Lagano ubijanje, čovjeku se puca u ruku, nogu ili pluća i ostavlja se da iskrvari na smrt.

Varijacije: Jedan tjelesni organ se odsječe i stavi u usta osobe koja umire. Žrtvi se siječe sopstveno meso i tjera se da ga jede sirovo, dok potpuno ne

iskrvari živeći na svom sopstvenom mesu; ili žrtvi se siječe sopstveno meso, peče se i žrtva se hrani dok ne umre. "Imobilizacija": U najjednostavnijoj formi ove tehnike, pacijent se čvrsto veže za svoj krevet i tu ga se ostavi. *Varijacije*: Zatvorenik se čvrsto sveže u vlažne čaršafe. Čaršafi se skupljaju prilikom sušenja, prouzrokujući veliku bol. U nekim slučajevima medicinsko osoblje je ponovilo proces nekoliko puta nad istim pacijentom. Vezanje ili stavljanje lisica za cijevi.

Torture žeđu

Sipanje sapuna u vodu zatvorenika, ili se žrtva natjera da pojede paket soli, da bi potom uslijedilo uskraćivanje vode. Trljanje ljutom paprikom po osjetljivom područjima kao što su genitalije, nos i pazuh.

Instrumenti za torturu

"Šok batina": ovo je instrument u obliku palice, 38 centimetara dug i 750 grama težak. U dršci se nalazi generator, koji pokreću tri baterije o 1.5 volti. Na kraju palice nalaze se dvije metalne elektrode odvojene sa 7 milimetara. Svaka elektroda je 10 milimetara u promjeru i 2 milimetra visoka. Dva strujna metalna kola širine 1 milimetar se stave na dršku. Palica se aktivira pritiskom na dugme. Intenzitet stimulacije se kontrolira sa mjeračem voltaže koji je smješten između palice i stimulativnih elektroda, koje su kopija elektroda na dršci. Prema Amnesty International-u ova "šok batina" se proizvodi u Minesoti. *Drvene koturaljke*: Zatvorenici ga zovu "tretman koturaljkama"; koturaljke se koriste kada se zatvorenik natjera da legne na klupu za koju su mu pričvršćeni ručni i nožni zglobovi; teške drvene koturaljke su smještene preko njegovih bedara i policajac sa njima prelazi preko nogu zatvorenika. "Vrući sto": Željezni okvir, poput okvira kreveta je pokriven sa željeznom mrežom koja se električno grije poput tostera. Zatvorenik se gurne na sto koji postane crven od temperature. *Šibanje*: Razni materijali se mogu koristiti za pravljenje šiba za mučenje. Evo nekih materijala koji su se već koristili: Nervi od krave. Sušena koža vodenog konja. Kožni kaiši. Povezane žice. Bič od nosoroga. *Drugi instrumenti koji se koriste za batinanje*: Velika flaša. Kora kokosovog drveta. Pištolj. Drveni čekić. Plastično ili gumeno crijevo. Dugi, bodljikavi rep tropske ribe koja se zove "pari fish". Čvrsto centralno vlakno "malakani", vrste palme. Drvena palica ili "letva". *Pendreci*: Pendrek umotan u kožu, omotan metalnim prstenovima. Omiljeni pendrek, jedan odjel tajne policije u Latinskoj Americi je zvao "Nacionalni Ustav". *Šipke*: Šipka duža od jednog metra i široka nešto više od jednog centimetra. (Nekad kad se ova šipka koristi, zatvorenik se smjesti u postavljeno postolje da bi se izbjegle slučajne povrede kičme. U ovoj poziciji zatvorenik se tuče.). Štap od španjolske trske dužine jednog jarda i debeo "poput čovjekove ruke", se prema svjedočenju jednog zatvorenika, koristi za

falanga torturu. *Drugi instrumenti torture*: Kablovi koji se koriste u torturi električnim šokom.

(Informacije za ovaj tekst su crpljene iz izveštaja US State Departmen-ta, Amnesty Internationa-la, Međunarodne komisije jurista, Međunarodne Lige za ljudska prava, i sudskih svjedočanstava.)

Bibliografija

Beba E. REŠIDović¹

Biblioteka Fakulteta kriminalističkih nauka Sarajevo

Bibliotekarstvo je jedna od najstarijih kulturnih djelatnosti, nezaobilazna u razvitku ljudske civilizacije otkad se civilizacija počinje zasnivati na pisanim simbolima, iako su biblioteke tek u novije doba, vezano uz nagli razvoj nauke i tehnike, demokratizaciju života i obrazovnih sistema, priznate kao ustanove od posebnoga društvenog značaja. Zajedno sa arhivistikom, dokumentalistikom i muzeologijom, bibliotekarstvo čini osnovu informacionih nauka. Teoretičar bibliotekarskih nauka J. Nitecki duhovito primjećuje da je društvo tokom svoga razvoja "knjižnice podnosilo, potom ih je počelo prihvatati poput, uvjetno rečeno, nečega bez čega se ne može, da bi naposljetku, djelatno sudjelovalo u njihovom radu."²

Određenje biblioteke kao kulturne, naučne i informacijske ustanove, koja, slijedeći općeprihvaćene ciljeve društva i načela stručnoga rada, odabire, nabavlja, obrađuje, sređuje, čuva, pretražuje, ponovo pronalazi i daje na korišćenje bibliotečku građu i preko različitih službi pruža raznolike usluge aktivnim i potencijalnim korisnicima, jasno govori o tome šta su njeni zadaci i funkcije.

Jedna od UNESCO-vih tipologija, koja se zasniva na kriteriju građe i kriteriju otvorenosti, razlikuje šest tipova biblioteka među kojima su i visokoškolske (fakultetske) biblioteke čiji je zadatak da prikupljaju, po stručnim standardima obrađuju, pohranjuju, pretražuju i daju na korišćenje građu i informacije naučnog, obrazovnog i općekulturnog značenja prvenstveno svim studentima, nastavnicima, saradnicima određene visokoškolske ustanove, ali i svim drugim korisnicima

---

¹ Univerzitetski diplomirani bibliotekar

² Prema Aparac-Gazivoda, T.: Teorijske osnove knjižničke znanosti, Zagreb, Filozofski fakultet, 1993, str. 96.

zainteresiranim za naučnu oblast i srodne discipline koje se izučavaju na toj instituciji. Fakultetske biblioteke su sastavni dio naučnonastavne infrastrukture, jer svojim fondovima, službama i uslugama doprinose razvoju nauke i širenju znanja i aktivno učestvuju u odvijanju odgojnoobrazovnog i naučnoistraživačkog rada.

Upravo takvo uporište Fakultet kriminalističkih nauka ima u svojoj biblioteci, koja je osnovana ubrzo nakon osnivanja samog Fakulteta, angažiranjem stručnog i iskusnog diplomiranog bibliotekara, težina čijeg zadatka nije bila samo u formiranju biblioteke i organiziranju cjelokupnog bibliotečkog poslovanja, nego prvenstveno u nabavci bibliotečke građe. U vremenu početaka i Fakulteta i Biblioteke, to je bilo gotovo nemoguće. Zahvaljujući poklonima pojedinaca, institucija, izdavačkih kuća, prikupljen je početni knjižni fond, koji je kasnije uvećavan uz pomoć WUS-a Austria, a zatim i kontaktima sa pojedinim stranim izdavačkim kućama, koje su, također, donirale neka svoja izdanja.

Planirana i stručno profilirana nabavna politika Biblioteke započela je sa kupovinom bibliotečke građe, a na određeni način je doživjela vrhunac sa sopstvenom izdavačkom djelatnošću Fakulteta, jer je to omogućilo i međubibliotečku razmjenu kao značajan vid upotpunjavanja i obogaćivanja bibliotečkog fonda.

Godina 1996. bila je odlučujuća za opstanak i stabilnost Fakulteta, a isto tako presudna i za Biblioteku Fakulteta, jer je preseljenjem u prostore bivše kasarne, konačno oblikovan prostor biblioteke i čitaonice, opremljen namještajem i opremom i stavljen na raspolaganje korisnicima. Osobito lijepi dio ove sprege biblioteka-čitaonica je čitaonica Biblioteke, ugodan i oplemenjen prostor sa 52 korisnička mjesta i izložbenim vitrinama sa stalnom postavkom prinovljenih izdanja iz sopstvene i tuđe izdavačke produkcije.

Bibliotečki fond jedne biblioteke čini sva građa koju biblioteka posjeduje i daje na korišćenje; on je promjenljiv i s obzirom na veličinu i s obzirom na vrstu građe; stalno se izgrađuje i nadopunjuje i u manjim se, a specifičnim bibliotekama, kao što je Biblioteka Fakulteta kriminalističkih nauka, uobičajeno dijeli unutar konvencionalne građe na dvije osnovne zbirke: zbirku monografskih i zbirku serijskih publikacija. Od momenta diplomiranja prvih studenata, formirana je i zbirka diplomskih radova, a sa proširenjem djelatnosti Fakulteta tokom vremena, bit će formiran i čitav niz posebnih zbirki kako to potrebe budu nalagale.

Biblioteka Fakulteta kriminalističkih nauka ima preko 3.000 jedinica bibliotečke građe svih značajnijih autora iz ove oblasti sa područja bivše države, te aktualne literature iz Njemačke, Engleske, SAD, Francuske. Fondovi biblioteke su aktualni i po tome što se radi uglavnom o novijim izdanjima, jer je i Biblioteka "stara" tek nekoliko godina, ali se možemo pohvaliti i publikacijom iz 1815. godine, a to je Codice Penale Universale Austriaco. Parte 1. Dei Deliti štampan u Kraljevskoj štampariji u Milanu.

U zbirci periodike, Biblioteka posjeduje preko 30 naslova periodičnih publikacija sa preko 500 svezaka časopisa sa ovom tematikom iz Hrvatske, Slovenije, Njemačke, SAD kao što su Kriminalistik, Der Kriminalist, Die Polizei, Policijska i sigurnost, Revija za kriminalistiku in kriminologiju, Journal of Criminal Law and Criminology ...

Značajan dio fonda predstavlja i referensna literatura koju čine enciklopedije, sve vrste rječnika, priručnika, leksikona, bibliografija, vodiča.

Udžbenici su najčešće korišćeni dio fonda, fizički su odvojeni od ostalog fonda i potiču najvećim dijelom iz sopstvene izdavačke djelatnosti Fakulteta.

Biblioteka nema posebnog magacinskog prostora, ali sa narastanjem fonda i po veličini i po strukturi, morat će ga imati, a bit će potrebno i izdvajanje starije i manje korišćene građe, kao i netraženih i neželjenih poklona, tzv. prečišćavanje fonda i rasterećivanje smještajnih kapaciteta za najčešće korišćene i prinovljene publikacije.

Smještaj fonda na police je stručni bez slobodnog pristupa policama.

Prema vrsti bibliotečke građe, vode se posebni inventari, pa Biblioteka za sada ima inventar knjiga, inventar periodike i inventar diplomskih radova.

Obrada bibliotečke građe se sastoji od katalogizacije (formalni opis), koja se za omeđene publikacije vrši po ISBD(M)-u (Međunarodni standardni bibliografski opis monografskih publikacija), a za serijske publikacije po ISBD(S)-u (Međunarodni standardni bibliografski opis za serijske publikacije) i klasifikacije (sadržajni opis) za koju se u Biblioteci Fakulteta kriminalističkih nauka koristi sistem Univerzalne decimalne klasifikacije (UDC). Obrada se, dakle, vrši po međunarodno propisanim pravilima koja su obavezujuća po Zakonu o bibliotekama.

Svi segmenti obrade bibliotečke građe u određenoj biblioteci rezultiraju izradom sistema kataloga i drugih podatkovnih baza koje su osnovni informacijski izvori i za korisnike i za bibliotečke radnike.

U Biblioteci Fakulteta kriminalističkih nauka formirani su i redovno se održavaju i revidiraju slijedeći informacijski izvori:

- Autorsko-imenski katalog abecedni za omeđene publikacije
- Imenski katalog abecedni za serijske publikacije
- Autorski katalog abecedni za diplomatske radove
- Katalog naslova abecedni za diplomatske radove
- Stvarni katalog stručni za omeđene publikacije
- Stvarni katalog stručni za diplomatske radove
- Stvarni katalog predmetni za članke i priloge iz serijskih publikacija sa tezaurusom (Biblioteka FKN je jedna od rijetkih biblioteka u svojoj skupini kod nas, ako ne i jedina koja ima razvijenu ovu vrstu kataloga)
- Topografski katalog za omeđene publikacije
- Topografski katalog za diplomatske radove

Ovako razvijen sistem kataloga omogućava konvencionalno pretraživanje cjelokupnog bibliotečkog fonda i pronalaženje obavijesti o postojanju i sadržaju određenog dokumenta (primjerak građe) ili zbirke dokumenata.

U toku je i automatizacija rada Biblioteke i uključivanje u sistem COBISS BiH (Kooperativni online bibliografski sistem i servisi) koji će omogućiti formiranje online kataloga i njegovo pretraživanje po mnogostrukim kriterijima. Time će biti omogućeno nekonvencionalno pretraživanje dokumenata, ali i olakšana izrada konvencionalnih informacijskih izvora, koji se i dalje trebaju izgrađivati u klasičnom papirnom obliku i koji ostaju kao materijalna baza. Biblioteka je priključena na Internet i to povećava kvalitet njenih usluga. Od februara 2002. godine, biblioteka je uključena u World Criminal Justice Library Network i podaci o njoj se mogu naći na njihovoj web stranici zajedno sa mnogim drugim sličnim bibliotekama iz cijeloga svijeta. Sa ovoga područja uključena je još jedino Biblioteka Instituta za kriminologiju pri Pravnom fakultetu iz Ljubljane.

Biblioteka Fakulteta kriminalističkih nauka je biblioteka poluotvorenog tipa, pa su njeni korisnici prvenstveno studenti, nastavnici i saradnici Fakulteta i članovi Univerziteta, ali isto tako je koriste i oni koji se bave policijskom, kriminalističkom i pravnom djelatnošću, a nisu vezani za Fakultet. Obzirom da je svaka biblioteka općedruštveno dobro, korišćenje se omogućava i širem krugu korisnika pod određenim uvjetima, osobito

zbog toga što je bibliotečka građa ove biblioteke vrlo specifična i teško se nalazi u bibliotekama drugog tipa.

Broj korisnika Biblioteke se svakodnevno povećava obzirom da Biblioteka i po sadržini svoga fonda i po svojoj značajnoj informacionoj djelatnosti, ostvarenoj kroz dobro razvijene i stručno urađene informacione izvore, i po stručnosti, poslovnosti i ljubaznosti voditeljice biblioteke, postaje vrlo poznata i preporučljiva, osobito među potencijalnim korisnicima različitih profila, po onoj staroj narodnoj da se dobar glas daleko čuje.

Osnova svake dobre biblioteke je dobar bibliotečki radnik. Zavisno od stupnja obrazovanja, a prema tome i na poslovima različite složenosti, u bibliotekama su angažirani knjižničari, viši knjižničari i bibliotekari. Biti dobar bibliotečki radnik ne znači voljeti knjigu, nego biti stručno obrazovan, visoko profesionalan, pedantan, komunikativan, imati mnogostruka i raznorodna znanja.

Biblioteku Fakulteta kriminalističkih nauka vodi od njenog postanka diplomirani bibliotekar sa dugogodišnjim iskustvom, kako u formiranju i vođenju biblioteka, tako i u seljenju biblioteka što je "noćna mora" za svakog bibliotekara, a ovaj bibliotekar je imao tu "čast" nekoliko puta i ne znači da će se na tome i završiti.

Uz široko opće znanje, dobro poznavanje "alata" koji omogućuju kretanje kroz nauke i znanja, dobro poznavanje fonda, strukture kataloga i referentne zbirke, poznavanje informatičke tehnologije, bibliotekar mora lako komunicirati s ljudima i djelovati pedagoško-andragoški na korisnike da bi informaciona djelatnost biblioteke dobro funkcionirala, a time biblioteka ostvarivala svoje zadaće. U Biblioteci FKN informativna djelatnost se ostvaruje kroz sva četiri vida davanja obavijesti: kataloški, bibliografski, faktografski i referalni, a radi se i Selektivna diseminacija informacija (SDI) koja predstavlja sistematsko i stalno obavještavanje korisnika o građi koja spada u područje njegovog šireg ili užeg interesa.

Informativni segment rada Biblioteke ostvaruje se i kroz stalno izlaganje, kako novih izdanja samoga Fakulteta, tako i drugih značajnih prinovljenih izdanja, u za to namijenjenim izložbenim vitrinama u čitaonici Fakulteta. Poseban vid informacionog rada su promocije svakog pojedinog izdanja Fakulteta, koje su i medijski popraćene, tako da se i šira korisnička publika obavještava o tome šta se sve na Fakultetu može nabaviti i koristiti.

Sopstvena izdavačka djelatnost Fakulteta omogućila je, kako je već rečeno, ostvarenje jednog od značajnih vidova nabavke bibliotečke građe, međubibliotečku razmjenu. Za kratko vrijeme postojanja Fakulteta, ostvarena je vrlo obimna izdavačka produkcija i po veličini i po raznovrsnosti. U nastavku prikaza slijedi bibliografija izdanja Fakulteta.

Bibliografija izdanja Fakulteta kriminalističkih nauka u Sarajevu

316 + 179.8(075.8)

BAKIĆ, Ibrahim

Sociologija / Ibrahim Bakić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – XVI, 332 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 327-332

FKN-1

316 + 179.8(075.8)

BAKIĆ, Ibrahim

Sociologija / Ibrahim Bakić. - 2. izd. - Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – XVI, 332 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 327-332

FKN-2

316 + 179.8(075.8)

BAKIĆ, Ibrahim

Sociologija / Ibrahim Bakić. – 3. izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – XVI, 332 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 327-332

FKN-3

316 + 179.8(075.8)

BAKIĆ, Ibrahim

Sociologija / Ibrahim Bakić. – 3. izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2000. – XVI, 332 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 327:332

FKN-4

343.982/.988(075.8)

BASARIĆ, Mehmed

Kriminalistika II : (Kriminalistička tehnika) / Basarić Mehmed, Vejzagić Nedžad. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 441 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 440-441

ISBN 9958-613-03-4

FKN-5

343.9(497.6)(063)(082)

DANI kriminalističkih nauka (2001 ; Sarajevo)

Mjesto i perspektive kriminalističkih nauka i kriminalističke profesije u savremenim uslovima : (zbornik radova) / Dani kriminalističkih nauka, [Sarajevo, 19.-20. mart 2001.] ; [priredio Uređivački odbor]. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. – 433 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-613-12-3

FKN-6

336.7(075.8)

DAUTBAŠIĆ, Ismet

Finansije i finansijsko pravo. Knj. 3. (Monetarne finansije) / Ismet Dautbašić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1996. – 187 str. ; 20 cm

FKN-7

336.7(075.8)

DAUTBAŠIĆ, Ismet

Finansije i finansijsko pravo. Knj. 3. (Monetarne finansije) / Ismet Dautbašić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 302 str. ; 20 cm

Bibliografija: str. 286-292

FKN-8

343.9.018(075.8)

FITZGERALD, Jack D.

Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama / Jack D. Fitzgerald, Steven M. Fox ; [prevod Nada Hrasnica]. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. – 266 str. : ilustr. ; 24 cm

Prijevod djela: Research Methods in Criminal Justice. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-613-10-7

FKN-9

340.15(497.6)(091) + 321.1/.7

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Državopравни razvitak Bosne i Hercegovine / Omer Ibrahimagić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 86 str. : faks. ; 21 cm

Bibliografske i druge bilješke uz tekst

FKN-10

351.741.005

JAMAKOVIĆ, Mirza

Policajska tehnika : skripta / Mirza Jamaković; saradnici Ekrem Suljević, Husein Pilav. – interno izd. - Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2000. – 62 str. : ilustr. ; 30 cm

FKN-11

349.2(075.8)

KENOVIĆ, Mehmed

Osnovi radnog prava / Mehmed Kenović, Sead Dedić. – Sarajevo:Pravni fakultet, Fakultet kriminalističkih nauka, 1995. – 299 str. ; 21 cm

Bibliografija: str. 287-288 i uz tekst

FKN-12

331.104 : 349.2(497.6)(035) : 355.01

KENOVIĆ, Mehmed

Radni odnosi u Bosni i Hercegovini : priručnik / Mehmed Kenović. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1995. – VI, 268 str. ; 21 cm
FKN-13

343.982(075.8)

KOLAR-Gregorič, Tatjana
Kriminalistička tehnika / Tatjana Kolar-Gregorič. – [interno izd.] – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 44 str. ; 24 cm
FKN-14

342(497.6)(075.8)(094.5)

LEJLIĆ, Šemsudin
Osnove ustavnog prava / Šemsudin Lejlić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 123, 86 str.; 21 cm

Sadrži i: Zbirka ustavnih dokumenata, zakona i međunarodnih sporazumao ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine, periodod 1990. do 1997.

FKN-15

342(497.6)(075.8)(094.5)

LEJLIĆ, Šemsudin
Ustavno pravo / Šemsudin Lejlić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 374 str. ; 24 cm

FKN-16

342(497.6)(075.8)(094.5)

LEJLIĆ, Šemsudin
Ustavno pravo / Šemsudin Lejlić. – 2. dopunjeno izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – 400 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 241-246, bibliografske i druge bilješke uz tekst. – Sadrži i: Zbirka ustavnih dokumenata, zakona i međunarodnih sporazuma o ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine i entiteta period 1990. do 1998.

ISBN 9958-613-09-3

FKN-17

342(497.6)(075.8)(094.5)

LEJLIĆ, Šemsudin

Ustavno pravo / Šemsudin Lejlić. – 3. dopunjeno izd. – Sarajevo :
Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. – 483 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 269-275, bibliografske i druge bilješke uz tekst. – Sadrži
i: Zbirka ustavnih dokumenata, zakona i međunarodnih sporazuma o
ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine i entiteta period od 1990. do
2001.

FKN-18

340.63(075.8)

LOGA, Slobodan

Sudska psihopatologija / Slobodan Loga. – Sarajevo : Fakultet
kriminalističkih nauka, 1999. – 221 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 201-205
ISBN 9958-613-06-9

FKN-19

351.741. : 321.7

MASLEŠA, Ramo

Policija – organizacija i funkcioniranje u demokratskom društvu /
Ramo Masleša. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – X,
557 str. : graf. Prikazi ; 25 cm

Bibliografija: str. 552_557
ISBN 9958-613-08-5

FKN-20

343.9(075.8)

MLAĐENović-Kupčević, Rajka

Kriminologija / Rajka Mlađenović-Kupčević. – 1. izd. – [Sarajevo] :
[Fakultet kriminalističkih nauka], cop. 1995. – 184 str. ; 21 cm

FKN-21

43.9(075.8)

MLAĐENović-Kupčević, Rajka

Kriminologija / Rajka Mladenović-Kupčević. – 2. izd. – Sarajevo :
Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 184 str. ; 24 cm

FKN-22

343.9(075.8)

MLAĐENović-Kupčević, Rajka

Kriminologija / Rajka Mladenović-Kupčević. – 3. izd. – Sarajevo :
fakultet kriminalističkih nauka, 2000. – 184 str. ; 24 cm

FKN-23

343.9(075.8)

MLAĐENović-Kupčević, Rajka

Kriminologija / Rajka Mladenović-Kupčević. – 4. izd. – Sarajevo :
Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. – 184 str. ; 24 cm

FKN-24

343.6(075.8)

MODLY, Duško

Krvni delikti / Duško Modly. – [interno izd.] – Sarajevo : fakultet
kriminalističkih nauka, 1998. – 32 str. ; 24 cm

FKN-25

343.98 : 343.54-053.2(075.8)

MODLY, Duško

Krivična djela protiv dostojanstva osobe i morala na štetu djece i
maloljetnika : uloga stvarnih dokaza / Duško Modly. – interno izd. –
Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – 127 str.

Bibliografija: str. 124

FKN-26

343.98 : 343.62(075.8)

MODLY, Duško

Metodika istraživanja čedomorstva / Duško Modly. – interno izd. –
Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 78 str. ; 24 cm

FKN-27

343.98 : 343.7(075.8)

MODLY, Duško

Metodika istraživanja razbojništva / Duško Modly. – interno izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – 255 str.; 24 cm

Bibliografija: str. 251-253

FKN-28

343.98 : (343.6 + 343.541)(075.8)

MODLY, Duško

Metodika istraživanja : ubojstvo, samoubojstvo, nesretni slučaj, silovanje / Duško Modly. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 560 str. ; 25 cm

Bibliografija: str. 543-559, bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-613-00-X

FKN-29

343.98 : 343.147(075.8)

MODLY, Duško

Metodika uviđaja / Duško Modly. – interno izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, [1999]. – 61 str. ; 24 cm

FKN-30

343.982(075.8)

MODLY, Duško

Osiguranje lica mjesta krivičnog događaja / Duško Modly. – interno izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. – 212 str. ; 24 cm

FKN-31

343.9(038)

MODLY, Duško

Priručni kriminalistički leksikon / Duško Modly. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 892 str. ; 21 cm

Tekst štampan dvostubačno

ISBN 9958-613-01-8

FKN-32

340.12(075.8)

MUHIĆ, Fuad

Teorija države i prava / Fuad Muhić ; [redaktor Omer Ibrahimagić]. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 339 str. ; 24 cm

FKN-33

340.12(075.8)

MUHIĆ, Fuad

Teorija države i prava / Fuad Muhić ; [redaktor Omer Ibrahimagić]. – 2. izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 339 str. ; 24 cm

FKN-34

17(075.8)

MUHOVIĆ, Muslija

Etika / Muslija Muhović. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 168 str. ; 24 cm

FKN-35

17(075.8)

MUHOVIĆ, Muslija

Etika / Muslija Muhović. – 2. dopunjeno izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – 383 str. ; 24 cm

Bilješke o autoru: str. 381. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-613-07-7

FKN-36

141.319.8

Suvremena filozofska antropologija : tri glavna koncepta o čovjeku /
Muslija Muhović. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. –
216 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 207-210

FKN-37

343.98 : 178.8(075.8)

PETROVIĆ, Borislav

Kriminalistička metodika istraživanja krivičnih djela zloupotrebe droga / Borislav Petrović. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 118 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 114-118. – Sadrži i: Narko sleng

FKN-38

343.98 : 178.8(075.8)

PETROVIĆ, Borislav

Kriminalistička metodika istraživanja krivičnih djela zloupotrebe droga / Borislav Petrović. – 2 izd. – Sarajevo : fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 118 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 114-118. – Sadrži i: Narko sleng

FKN-39

343.9 : 340.6(075.8)

RAMLJAK, Alija A.

Medicinska kriminalistika / Alija A. Ramljak. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – 614 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 595-614 i uz tekst
ISBN 9958-613-05-0

FKN-40

316.48(075.8)

RUMMEL, Rudolph J.

Socijalni konflikti / R. J. Rummel, Lewis A. Coser ; priredili Ibrahim Bakić, Elmedin Muratbegović ; [prevod Nada Hrasnica]. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. – 366 str. : graf. prikazi ; 25 cm

Prijevod djela: Understanding Conflict and War. Functions of Social Conflict. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-613-11-5

FKN-41

657 + 658.5(075.8)

SOVIĆ, Jozo

Upravljački nadzor poslovanja preduzeća – kontrola i revizija / Jozo Savić. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2000. – 400 str. ; 25 cm

Bibliografija: str. 381-383. – Sadrži i: Pojmovnik računovodstveno-financijskih i ekonomsko-analitičkih termina

FKN-42

340.15(497.6)(075.8)

SUĆESKA, Avdo

Državnopravni razvitak Bosne i Hercegovina : izbor tekstova / Avdo Sućeska. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1995. – 159 str. ; 21 cm

FKN-43

340.15(497.6)(075.8)

SUĆESKA, Avdo

Državnopravni razvitak Bosne i Hercegovine : izbor tekstova / Avdo Sućeska. – 2. izd. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1997. – 165 str. ; 21 cm

FKN-44

339.543(075.8)

SUĆESKA, Mersida

Basic of the custom system / Mersida Sućeska. – Sarajevo : Faculty of criminology, 1998. – 154, [56] str. : graf. prikazi ; 24 cm

Prijevod djela: Osnovi carinskog sistema

Sadrži i: The law of customs tariff of Bosnia and Herzegovina, The law of free zones, Customs policy law of Bosnia and Herzegovina

FKN-45

343.543(075.8)

SUĆESKA, Mersida

Osnovi carinskog sistema / Mersida Sućeska. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 160, [24] str. : graf. prikazi ; 24 cm

Sadrži i: Zakon o carinskoj politici Bosne i Hercegovine, Zakon o carinskoj tarifi Bosne i Hercegovine, Zakon o slobodnim zonama

FKN-46

336.41(094.5)(035)

SUĆESKA, Mersida

Carinski propisi : priručnik / Mersida Sućeska. : Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 2000. – 249 str. ; 24 cm

FKN-47

343.37(075.8)

ŠAKOVIĆ, Asim

Osnovi privrednog kriminaliteta Asim Šaković. – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998. – 82 str. ; 30 cm

FKN-48

323.28 + 343.341

TERORIZAM : specijalno izdanje časopisa Kriminalističke teme / [autori Omer Ibrahimagić ... [et al.] – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1999. – 109 str. ; 24 cm

FKN-49

343.9

KRIMINALISTIČKE teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu / glavni i odgovorni urednik Alija A. Ramljak. – God. 1, br. 1 (1998)- . – Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka, 1998- . – 24 cm

Opis prema br. 1 / 1998

ISSN 1512-5505 = Kriminalističke teme

Bibliografija radova nastavnika i saradnika (bivših i sadašnjih) u izdanju drugih izdavača koje biblioteka posjeduje

323(497.6)"1945/1991" : 331.108.2

ABAZOVIĆ, Mirsad D.

Kadrovski rat za BiH : (1945-1991) / Mirsad D. Abazović ; [prijevod Adnan Jašarević, Dino Abazović]. – Sarajevo : Savez logoraša Bosne i Hercegovine [etc.], 1999. – 454 str. : slika autora, graf. prikazi ; 25 cm

Pogovor / Ibrahim Bakić: str. 397-402. – Bilješka o autoru: str. [457-458]. – Summary. – Bibliografija: str. 403-413
ISBN 9958-9391-3-4

FKN-1

323(497.6)"1945/1991" : 331.108.2

ABAZOVIĆ, Mirsad D.

Nacionalni aspekti kadrova u BiH 1945-1991. = Ethnical structure of management personnel in Bosnia and Herzegovina between 1945 and 1991 / Mirsad D. Abazović ; [prijevod Adnan Jašarević i Dino Abazović]. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000. – 107 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja / Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca ; br. 66)

Tekst na bos. i engl. jeziku

ISBN 9958-47-064-0

FKN-2

316.356.4 : 2

BAKIĆ, Ibrahim

Nacija i religija / Ibrahim Bakić. – Sarajevo : Bosna Public, 1994. – 236 str. : graf. prikazi ; 21 cm. – (Znanstvena misao)

Bibliografija: str. 211-236

FKN-3

341.485 : 355.012(497.6=163.43)"1992/1995"

BALIĆ, Hasan

Bosanska kataklizma : studija slučaja Foča / Hasan Balić. - Sarajevo : Magistrat, 2001. : 274 str. : ilustr. ; 25 cm. – (Edicija Posebnih izdanja)

Bibliografija: str. 269-273

ISBN 9958-635-12-7

FKN-4

342.72/.73 : 342.4(497.6)

BALIĆ, Hasan

O izvršenju Odluke Ustavnog suda o konstitutivnosti naroda / Hasan Balić. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2001. – 35 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja / Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca ; br. 76)

Bilješke uz tekst

ISBN 9958-47-078-0

FKN-5

681.3(075.3)

BARUČIJA, Mesud

Osnovi informatike : I i II razred gimnazije / M. Baručija, M. Kantardžić, M. Sarajlić. – 2. izd. – Sarajevo : Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije BiH, 1996. – 277 str. : ilustr. ; 24 cm

FKN-6

338.14(497.6)

BAŠIĆ, Meho

BH ekonomija u kliničkoj smrti / Meho Bašić. – 1. izd. – Sarajevo (i.e.) Zenica : Hjarus, 1998. – 275 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 265-272; bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-716-02-X

FKN-7

572 : 575(075.8)

BERBEROVIĆ, Ljubomir

Bioantropologija : odabrane uvodne teme / Ljubomir Berberović. – 1. izd. – Sarajevo : Svjetlost, 1997. – 77 str. : graf. prikazi ; 24 cm. – (Univerzitetska knjiga)

Bibliografija: str. 77

FKN-8

572 : 575(075.8)

BERBEROVIĆ, Ljubomir

Bioantropologija : odabrane uvodne teme / Ljubomir Berberović. – Sarajevo : Blicdruk, 1999. – 77 str. : graf. prikazi ; 24 cm. – (Univerzitetska knjiga / Blicdruk)

Bibliografija: str. 77
ISBN 9958-9485-7-5

FKN-9

355/359(038)

BERIDAN, Izet

Leksikon sigurnosti / Izet Beridan, Ivo M. Tomić, Muharem Kreso. – 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. – Sarajevo : DES, 2001. – 479 str. ; 24 cm

ISBN 9958-728-27-3

FKN-10

334.72(497.6)

BEROŠ, Marko

Kako privatizirati društveno vlasništvo : integralni model pretvorbe društvenog vlasništva / Marko Beroš. – Sarajevo : Svjetlost, 1994. – 149 str. : ilustr. ; 20 cm. – (Biblioteka Refleksi)

Biografija: str. 146-147. – Bibliografija: str. 128-130; bilješke uz tekst

FKN-11

347.73(075.8)

DAUTBAŠIĆ, Ismet

Finansije i finansijsko pravo / Ismet Dautbašić. – 6. izmijenjeno i dopunjeno izd. – Sarajevo : Studentska štamparija Univerziteta, 2001. – 431 str. : graf. prikazi ; 24 cm. – (Univerzitetska knjiga)

Bibliografija: str. 413-419
ISBN 9958-44-059-8

FKN-12

355.018 : 94(497.6)"1992/1996"

DIZDAREVIĆ, Ismet

Barbari su bili bolji / Ismet Dizdarević ; [ilustracije Džeko Hodžić]. – Sarajevo : Compact-E, 1998. – 231 str. : ilustr. ; 24 cm

Hronologija tekstova: str. 225-227

ISBN 9958-508-06-0

FKN-13

159.9 : 316.774

DIZDAREVIĆ, Ismet

Psihologija masovnih komunikacija : (mediji, modeli i mjerenje) / Ismet Dizdarević. – 1. izd. – Sarajevo : Humanitarno udruženje građana Žena 21, 1997. – 239 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 236-239

FKN-14

159.9 : 316.774

DIZDAREVIĆ, Ismet

Psihologija masovnih komunikacija : (mediji, modeli i mjerenja) / Ismet Dizdarević. – 3. izd. – Sarajevo : Humanitarno udruženje građana Žena 21, 2000. – 239 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 236-239

FKN-15

159.928 : 316.62-053.6

DIZDAREVIĆ, Ismet

Stvaralaštvo i društveno ponašanje mladih / Ismet Dizdarević. – Sarajevo : Svjetlost, 1980. – 187 str. ; 24 cm

FKN-16

001.892 : 330.34(497.6)

DIZDAREVIĆ, Ismet

Znanje i razvoj BiH / Ismet Dizdarević. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1996. – 18 str. ; 15 cm. – (Tribina ; br. 44)

FKN-17

338.48 : 379.85

FESTIĆ, Mustafa

Turizam i ekonomski razvoj / Mustafa Festić. – Sarajevo : Fakultet političkih nauka, 1997. – 159 str. : ilustr. ; 21 cm

Bibliografija: str. 159

FKN-18

502.8 : 39(497.6)

HAMIDOVIĆ, Muhamed

Gramatika toponima Bosne : antropološko teorijska studija o spoznaji bitka mjesta / Muhamed Hamidović ; [prijevod na engleski Merima Osmankadić]. – Zenica : Muzej grada Zenice, 2000. – 311 str. : geogr. Karte ; 25 cm. – (Radovi / Muzej grada Zenice ; 13)

Bibliografija: str. 301-311

ISBN 9958-9413-1-7

FKN-19

159.9 : 316.624 : 325.254(043.3)

HASKOVIĆ, Mujo

Socialno-psihološke in osebne determinante odnosa do odklonskega vedenja pri beguncih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji : doktorsko delo / Mujo Hasković. – Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 1997. – 173, [29] str. ; 30 cm

Tekst na sloven. i bos. jeziku

Bibliografija: str. 168-172

FKN-20

323.12(297 : 497.6) + 341.31(497.6)

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Bosna i Bošnjaci : država i narod koji su trebali nestati : zbirka pravnih i političkih eseja / Omer Ibrahimagić ; [ilustracije Asad Nuhanović]. – 2. izd. - Sarajevo : Svjetlost, 1996. – 225 str. : ilustr. ; 24 cm

FKN-21

341.31 : 341.382(497.6)

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Bosna i Bošnjaci između agresije i mira / Omer Ibrahimagić. – Sarajevo : Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El-Kalem, 1998. – 339 str. : ilustr. ; 21 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja)

Pogovor / Esad Zgodić: str. 330-339. – Bibliografija i bilješke uz tekst
ISBN 9958-23-001-1

FKN-22

341.382(497.6) : 327.8

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Bosna u mirovnom procesu / Omer Ibrahimagić. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1995
. – 38 str. ; 15 cm. – (Tribina ; br. 41)

FKN-23

341.382 : 342.28(497.6)"1996/1998"

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Bosna i Bošnjaci poslije Dejtona / Omer Ibrahimagić. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000. – 367 str. ; 24 cm. – (KultB)

Pogovor / Esad Zgodić: str. 358-367. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-47-058-6

FKN-24

342.2 : 94(497.6)(075.8)

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Politički sistem Bosne i Hercegovine Knj. 1 : udžbenik sa hrestomatijom / Omer Ibrahimagić. – Sarajevo : Magistrat, 1999. – 283 str. ; 25 cm. – (Editio iuristica ; knj. 5)

Bilješka o autoru: str. 283. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-9733-6-7

FKN-25

323.12(497.6=163.43)

IBRAHIMAGIĆ, Omer

Srpsko osporavanje Bosne i Bošnjaka = Serb denial of Bosnia and Bosniaks / Omer Ibrahimagić ; [engleski prevod Amira Sadiković, Asim Mujkić, Smail Avdić]. – Sarajevo : Magistrat, 2001. – 303 str. : geogr. Karte, tabele ; 24 cm. – (Edicija posebnih izdanja)

Tekst na bos. I engl. jeziku. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-635-01-1

FKN-26

343.1(497.6)(075.8)

ILIĆ, Mihajlo

Krivično procesno pravo / Mihajlo Ilić ; priredila Hajrija Sijerčić-Čolić. – Sarajevo : Studentska štamparija Univerziteta, 1997. – 314 str. ; 24 cm. – (Edicija Univerzitetska knjiga)

Uvodne napomene priređivača: str.5-7. – Bibliografija: str. 313-314
ISBN 9958-44-008-3

FKN-27

343.1(497.6)(075.8)

ILIĆ, Mihajlo

Krivično procesno pravo / Mihajlo Ilić ; priredila Hajrija Sijerčić-Čolić. – 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. – Sarajevo : Pravni fakultet Univerziteta, 2001. – XII, 353 str. ; 24 cm

Uvodne napomene priređivača: str. III-V. – Bibliografija: str. 352-353
ISBN 9958-627-05-1

FKN-28

316.356.4(=163.43)

IMAMOVIĆ, Mustafa

Bošnjaci = Bosniaks / Mustafa Imamović ; [prijevod Branka Tanić]. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000. – 41 str. ; 22 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja ; br. 70)

Tekst na bos. I engl. jeziku
ISBN 9958-47-073-X

FKN-29

949.715(=864)

IMAMOVIĆ, Mustafa

Historija Bošnjaka / Mustafa Imamović. – 2. izd. – Sarajevo :
Bošnjačkazajednica kulture Preporod, 1998. – 635 str. ; 24 cm

Biografija autora: str. 3. – Bibliografija: str. 575-592
ISBN 9958-815-00-1

FKN-30

657.4.012.2

JAHIĆ, Mehmed

Računovodstvo : primjena kontnog plana preduzeća / Mehmed Jahić.
– Sarajevo : Revicon, 1999. – 196 str. : graf. prikazi ; 24 cm

ISBN 9958-757-03-6

FKN-31

349.2(075.8)

KENOVIĆ, Mehmed

Osnovi radnog prava / Mehmed Kenović, Sead Dedić. – 2. izmijenjeno
i dopunjeno izd. – Sarajevo : Pravni fakultet [etc.], 1999. – XII, 500 str. :
graf. prikazi ; 24 cm. – (Univerzitetska knjiga)

Bibliografija: str. 485-488 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst
ISBN 9958-627-02-7 (Pravni fakultet)
ISBN 9958-44-048-2 (Studentska štamparija)

FKN-32

331.1(497.6)(035)

KENOVIĆ, Mehmed

Radni odnosi u praksi : priručnik / Mehmed Kenović, Azra Bublin i
Džana Kadribegović. – 3. izmijenjeno i dopunjeno izd. – Sarajevo : Pravni
fakultet, 2001. – 189 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 189
ISBN 9958-627-06-X

FKN-33

351.74/.76(075.8)

MASLEŠA, Ramo

Teorije i sistemi sigurnosti / Ramo Masleša. – Sarajevo : Magistrat,
2001. – XXXI, 743 str. ; 24 cm. – (Editio Securitas ; knj. 1)

Bibliografija: str. 729-743
ISBN 9958-635-10-0

FKN-34

343.8(075.8)

MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka

Osnovi penologije / Rajka Mlađenović-Kupčević. – 2. dopunjeno izd. –
Sarajevo : Svjetlost, 1981. – 243 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 237-239

FKN 35

343.8(075.8)

MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka

Osnovi penologije / Rajka Mlađenović-Kupčević. – 3. dopunjeno izd. –
Sarajevo : Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2001. – 263
str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 254-257

FKN 36

343.985

MODLY, Duško

Informatori / Duško Modly. – Zagreb : Ministarstvo unutarnjih
poslova Republike Hrvatske, 1993. – 44 str. ; 24 cm

ISBN 953-161-009-6

FKN 37

343.12

MODLY, Duško

Krivična prijava organa unutarnjih poslova : studija / Duško Modly.
 – Zagreb : Ministarstvo unutarnjih poslova Rešpublike Hrvatske [etc.],
 1992. – 64 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 63-64

FKN 38

343.98 : 343.541(075.8)

MODLY, Duško

Metodika istraživanja silovanja / Duško Modly. – Zagreb :
 Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1996. - VIII, 136 str.
 ; 24 cm

Bibliografija: str. 129-136

ISBN 953-161-043-6

FKN 39

343.98 : 343.6(075.8)

MODLY, Duško

Objašnjenje trileme ubojstvo, samoubojstvo, nesretni slučaj :
 monografija / Duško Modly. – Zagreb : Ministarstvo unutarnjih poslova
 Republike Hrvatske, 1994. – X, 294 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 287-294

ISBN 953-161-022-3

FKN 40

343.982(075.8)

MODLY, Duško

Osiguranje mjesta događaja / Duško Modly. – Zagreb : Ministarstvo
 unutarnjih poslova Republike hrvatske, 1993. – 112 str. ; 24 cm

FKN-41

1"19"

MUHOVIĆ, Muslija

Filozofija / Muslija Muhović. – Sarajevo : Compact-E, 1997. – 249 str. : slika autora ; 24 cm. – (Edicija Science)

Predgovor: str. 5-13. – Bilješka o autoru: str. [253]. – Bibliografske i druge bilješke uz tekst

FKN-42

797.215.2/.4(035)

NALO, Mehmed

Podvodne aktivnosti / Mehmed Nalo. – Sarajevo : Svjetlost [etc.], 1999. – 63 str. : ilustr. ; 24 cm

FKN-43

355.02(082)

NAUKA o odbrani / Izet Beridan ... [et al.]. – Sarajevo : Fakultet političkih nauka, 1999. – 496 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija: str. 489-496

ISBN 9958-9476-0-9

FKN-44

343.98(075.8)

PAVIŠIĆ, Berislav

Kriminalistika / Berislav Pavišić, Duško Modly ; tekst glave X sastavio je Petar Veić, tekst odjeljaka 67, 68, 70, 76. i 77. sastavio je Zvonimir Dujmović. – 2. izd. – Rijeka : Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1999. – XVIII, 400 str. : graf. prikazi ; 24 cm. – (Manualia Universitatis Studiorum Fluminensis, Biblioteka Zavoda za kaznene znanosti Mošćenice)

Bibliografija: str. 367-383 i uz svako poglavlje

FKN-45

343.98(075.8)

PAVIŠIĆ, Berislav

Kriminalistika / Berislav Pavišić, Duško Modly i suradnici. – Rijeka : Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1995. – VIII, 357 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. V-VIII, 333-340
ISBN 953-96574-0-7

FKN-46

340.6 + 159.97

RAMLJAK, Alija A.

Pravna medicina / A. Ramljak, J. Vesel. – Banja Luka : Pravni fakultet, 1986. – 358 str. : ilustr. ; 23 cm

Sadrži: 1. dio. Sudska medicina / Alija Ramljak. – 2. dio. Psihopatologija / Josif Vesel

FKN-47

159.9 : 616.379-008.64

RAMLJAK, Alija A.

Psihologija oboljelog od šećerne bolesti / Alija A. Ramljak. – Sarajevo : Zajednica, 1986. – 164 str. ; 21 cm

Bibliografija: str. 153-161

FKN-48

341.485(=297 : 497.6) : 341.123

SADIKOVIĆ, Ćazim

Agresija i genocid – falsifikati i revizija / Ćazim Sadiković. – Sarajevo : Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, 1994. – 17 str. ; 15 cm. – (Tribina ; br. 16)

FKN-49

341.485(=297 : 497.6) : 341.123

SADIKOVIĆ, Ćazim

Aggression and genocide – falsification and revision / Ćazim Sadiković ; [translated by Edina Aganović]. – Sarajevo : Bosnian Muslim intellectual Congress forum, 1994. – 17 p ; 15 cm. – (Lecture ; no. 16)

FKN-50

341.231.14(4)(075.8)

SADIKOVIĆ, Ćazim

Evropsko pravo ljudskih prava / Ćazim Sadiković. – Sarajevo : Magistrat, 2001. – 240 str. ; 24 cm. – (Editio Iuristica ; knj. 12)

Tekst na bos. i engl. jeziku. – Bilješka o autoru: str. 239-240. –

Bibliografija: str. 237-238

ISBN 9958-635-07-0

FKN-51

341.231.14(497.6)

SADIKOVIĆ, Ćazim

Ljudska prava bez zaštite : rat protiv BiH i ljudska prava / Ćazim Sadiković. – Sarajevo : Bosanska knjiga [etc], 1998. – 111 str. ; 24 cm

FKN-52

321.6/.8 : 342.3(075.8)

SADIKOVIĆ, Ćazim

Politički sistem / Ćazim Sadiković. – Sarajevo : Studentska štamparija Univerziteta, 1998. – 400 str. ; 24 cm. – (Edicija Univerzitetska knjiga)

O autoru: str. 401

ISBN 9958-44-021-0

FKN-53

343.1(497.6)(094.5)

SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija

Komentar Zakona o krivičnom postupku / Hajrija Sijerčić-Čolić, Draško Vuleta, Malik Hadžiomerađić. – Sarajevo : OSCE, Ured za demokratizaciju = OSCE, Democratisation Department, 1999. – 761 str. ; 25 cm

ISBN 9958-9882-2-4

FKN-54

341.3.5(497.6)"1992/1996"

SOFTIĆ, Sakib

Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini / Sakib Softić. – Sarajevo :
Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2000. – 400 str. ; 24 cm

Bibliografija: str. 395-400

ISBN 9958-47-065-9

FKN-55

336.126.5 : 658.1

SOVIĆ, Jozo

Funkcija revizije u poslovanju preduzeća / Jozo Sović. – Sarajevo :
CETEUR, 1995. – 76 str. ; 21 cm

Bibliografija: str. 76

FKN-56

316.77 : 005

STOJAK, Rudi

Metoda analize sadržaja / Rudi Stojak. – Sarajevo : Institut za
proučavanje nacionalnih odnosa, 1990. – 300 str. ; 21 cm

FKN-57

342.57(297 : 497.6) : 949.715"15/18"

SUĆESKA, Avdo

Bošnjaci u osmanskoj državi / Avdo Sućeska. – Sarajevo : Vijeće
Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, 1995. – 57 str. ; 20 cm.
– (Biblioteka Arabeska ; 4)

Bibliografija uz tekst

FKN-58

OBAVJEŠTENJE SARADNICIMA

1. Tematski, prilozi treba da odgovaraju koncepcijskoj fizionomiji časopisa;
2. Tekstovi ne mogu biti duži od 15 stranica (od 28 do 30 redova, font 11);
3. Prilozi treba da budu tehnički i lektorski sređeni;
4. Tekstove dostavljati na disketi i u tri odštampana primjerka;
5. Ne objavljuju se rukopisi koji su već publicirani;
6. Svaki prilog treba da ima siže na bosanskom ili srpskom ili hrvatskom te na engleskom jeziku;
7. Diskete i tekstovi se ne vraćaju;

9 771512 550000

ISSN1512-5505